

**Національна академія наук України
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника**

**ВИДАВНИЧИЙ РУХ В УКРАЇНІ:
СЕРЕДОВИЩА, АРТЕФАКТИ**

**ДОПОВІДІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ
Міжнародної наукової конференції
(Львів, 24–25 жовтня 2019 р.)**

Львів – 2019

УДК 655.4(477)«15/20»(063)
В 42

Видавничий рух в Україні: середовища, артефакти: доп. та повідомл. Міжнар. наук. конф. (Львів, 24–25 жовт. 2019 р.) / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника; наук. ред. Л. Головата; ред.-упоряд. В. Пасічник. Львів, 2019. 240 с.

Вміщено матеріали Міжнародної наукової конференції, що відбулася за участі науковців 38 установ України, Польщі, Чехії та присвячена проблематиці видавничого руху в Україні XVI – початку XXI століття. Оприлюднено результати нових досліджень стародрукованої книги (на матеріалах українських і закордонних колекцій), виконаних із застосуванням методів історико-культурного, текстологічного, філігранологічного, бібліографічного аналізу тощо. Висвітлено видавничу активність, концепції та доробок політичних партій, культурно-просвітницьких товариств, освітніх закладів, наукових інституцій, мистецьких спілок, дисидентських організацій та окремих ключових постатей. Розкрито проблеми культури видавничої діяльності і якості її продукту, взаємодії та ролі суб'єктів видавничого процесу. Проаналізовано видавничий досвід українських і закордонних бібліотек, музеїв, архівів та значення їхніх фондів як джерельної бази дослідження видавничого руху.

Науковий редактор *Лариса Головата*
Редактор-упорядник *Володимир Пасічник*
Редактори: *Людмила Ільницька, Маркіян Кульчицький*
Дизайн обкладинки *Лесі Квик*

Рекомендовано до друку
вченою радою Львівської національної наукової бібліотеки України
імені В. Стефаника
Протокол № 3 від 10 вересня 2019 року

ISBN 978-966-02-9020-4

© Львівська національна наукова бібліотека
України імені В. Стефаника, 2019

ІСТОРІЯ СТАРОДРУКОВАНОЇ КНИГИ

Микола Ільків-Свидницький (Львів)

Петраркізм у європейській книговидавничій культурі XVI століття (на матеріалах Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка)

Франческо Петрарка (1304–1374) як явище в літературі, філософії, історії та культурі загалом належить до транскордонних феноменів. Поезія Петрарки, його мова і стиль стали взірцем для всієї італійської ліричної традиції¹. Ідейна, поетично-словесна довершеність викликала захоплення, а разом з тим і наслідування, що отримало своє термінологічне окреслення за прізвищем поета – «петраркізм».

У фондах Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. Івана Франка (НБ ЛНУ) зберігається п'ять видань творів Петрарки XVI століття. Майже всі вони вийшли у Венеції, за винятком одного – надрукованого в Ліоні.

За хронологією першим виданням Петрарки XVI століття у збірці НБ ЛНУ є *Bucolicum carmen* (Венеція, не пізніше ніж 1503)² з коментарем Бенвенуто Рамбальді (Бенвенуто з Імоли, бл. 1331–1380). Саме друки *Буколічної пісні* та *Африки*, формуючи «обличчя» петраркізму в XV столітті, виказували перші, ще доволі слабкі, прояви наслідування латиномовної поезії Петрарки. З колофону видання дізнаємося про час появи рукописного протографа та ім'я переписувача пісні – венеціанця Марка Горігоно. На підставі копії Горігоно, Симон Бевіляква вперше надрукував цей твір 1496 року, а вдруге – 1503-го разом з іншими творами поета. Бевіляква також випустив *Буколічну пісню* окремим виданням, чим завдав клопоту книгознавцям XIX–XX століття, частина з яких атрибутує цей друк 1496 роком, а інша – до 1503-го.

У Венеції активно друкували твори Петрарки Франческо Алессандро Біндоні та його вітчм Маффео Пазіні. Крім різночасових видань *Канцоньєре* і *Тріумфів*, згадані друкарі опублікували також *Chronica delle vite de Pontefici et Imperatori Romani*, авторство якої приписували Петрарці. Ця праця вийшла друком 1534 року³. Книгу відкриває передмова Петрарки з першим життєписом *Vita di Caio Ivlio Cesare dittatore*. Завершується *Хроніка* найменшою текстівкою про папу Григорія XI. Продовження життєписів, мабуть, належить кільком анонімним авторам і доведене до 1526 року, хоча в тексті є вказівка і на 1534 рік (f. 105v.).

Три інші видання, про які мова далі, є продуктом пізньоренесансного етапу петраркізму. Усі видання об'єднує однакова назва *Il Petrarca/Il Petrarca*, яку запровадив до обігу венеційський видавець і гуманіст Альд Мануцій 1514 року. Ще однією та, мабуть, найголовнішою об'єднувальною ознакою цих видань є їхня стереотипна змістова композиція: життєписи поета і Лаури, коментоване *Канцоньєре*

¹ Сантагата Марко. Передмова. *Франческо Петрарка. Канцоньєре* / пер. з іт. А. Перепаді. Харків, 2007. С. 5.

² НБ ЛНУ ім. І. Франка, ВРСРК, 188577 III. *Bucolicum carmen in duodecimo eglogas distinctum cum comento Benevenuti Imolensis viri Clarissimi*. [Venetiis : per Simonem Papiensem dictum Biuilaquam, 1503?].

³ НБ ЛНУ ім. І. Франка, ВРСРК, 177057 I. [Pseudo-]Petrarca. *Chronica delle vite de Pontefici et Imperatori Romani composta per M. Francesco Petrarca...* Vinegia : stampata a Santo Moyses per Francesco Bindoni et Marpho Pasini compagni, del mese di Genaro, 1534.

(дві частини), *Тріумфи*. Така побудова поетичних творів Петрарки утвердилася після видання Алессандро Велутелло 1525 року. Новацією тут стають різноманітні словнички, індекси, таблиці, в яких кодифіковано рими, метафори, епітети, різні художні звороти й цілісні вирази. Упорядники піклувалися про читача, аби він міг швидко віднайти потрібне місце в *Канцоньєре*, або, маючи набір готових поетичних засобів Петрарки, спробувати написати власний сонет.

Першого *Петрарку* надрукував у Ліоні 1551 року відомий видавець і книготорговець Гільомо Ровілло (1518–1589)⁴. Ровілло знайшов своє поле вдосконалення *Канцоньєре* та *Тріумфів*. Текст отримав «нові та короткі коментарі» з таблицями «всіх слів, виразів і зворотів». Ровілло присвятив видання «*шляхетному Лукантоніо Рідольфі, благородному флорентійцеві*». Власне під впливом згаданого флорентійця він і розпочав друкувати літературні твори італійською мовою. Ровілло прагнув зробити свої видання ошатними та якісно впорядкованими і зручними в користуванні, що добре видно на прикладі його «*Петрарки*». Книга малого, кишенькового формату (12°), оздоблена численними декоративними елементами (заставки, віньетки, гравюри) – з індексом усіх сонетів і канцон, виразами і зворотами Петрарки. Останні елементи його книги мали стати інструментом для тих, хто хоче писати вірші, як Петрарка.

Тим часом вірші Петрарки не перестають випускати друкарі та видавці у Венеції, яка беззаперечно може вважатися осередком італійського петраркізму XVI століття. У видавничому репертуарі флорентійця Габрієля Джоліто *Петрарка* займав чільне місце. Він видавав поета ще від 1545 року в редакції Алессандро Велутелло. Очевидно, в 1540-х роках Джоліто розпочав співпрацю вже з Лодовіко Дольче.

У виданні 1554 року вже зафіксовано творчий тандем Лодовіко Дольче та Джуліо Камілло. Книжка з НБ ЛНУ 1560 року є четвертим перевиданням за участі цих інтелектуалів⁵. У короткій передмові до читача Джоліто згадує про попередні видання Алессандро Велутелло та Джованні Дезуальдо. Видавець закликав читача: «*прочитайте та імітуйте так добре, як у самій поезії...*». Роль вступу відіграє біографія поета – *La vita et costumi di M. Francesco Petrarca*. Сонети і канцони на життя й на смерть донни Лаури творять основу видання. Кожна з частин оформлена із використанням декоративних елементів – заставок, кінцівок, віньеток, ініціалів з історією. Повноцінний ілюстративний матеріал присутній лише в *Тріумфах*. Кожен тріумф супроводжують короткі вступні текстівки, що в окремих випадках набирають персоналізованого характеру: в тріумфі любові та божественності йдеться про поета, в тріумфі цнотливості – про Лауру. Культ Петрарки ілюструє також його портрет в медальйоні, обрамлений легендою «*Il divino poeta Francesco Petrarca*».

Традиційним додатком до основного тексту є сонети й канцони до Петрарки з його відповідями. Новими є коментарі Джуліо Камілло й табличні матеріали, упорядковані Лодовіко Дольче: «*уривки з багатьох красивих і художніх зворотів, що стосуються моралі й мистецтва*» і «*таблиця всіх слів... епітетів, які використовував Петрарка...*». Такий допоміжний апарат давав змогу необізаному чи невибагливому читачеві швидко знайти потрібний зворот, метафору чи епітет.

⁴ НБ ЛНУ ім. І. Франка, ВРСРК, 48167 І. Petrarca Francesco. II Petrarca con nuove e brevi dichiarazioni... In Lyone : Appresso Guglielmo Rouillio, 1551.

⁵ НБ ЛНУ ім. І. Франка, ВРСРК, 186335 І. Petrarca Francesco. II Petrarca. Nvovamente revisto et ricorretto da messere Lodovico Dolce con alevni dottissimi auertimenti di messere Giulio Camillo... In Vinegia : Appresso Gabriele Giolito de' Ferrari, 1560.

Останнє, третє, видання з фондів НБ ЛНУ відображає пізню фазу петраркізму, який поволі згасатиме до кінця XVI століття. Мова про сьоме перевидання Джованні Джезуальдо 1574 року⁶. Гуманіст і коментатор Дж. Джезуальдо (1496–?) вважається автором одного з найкращих і найгрунтовніших коментарів до *Канцоньєре* XVI століття. Не менш цікавим і показовим фактом є також чималий обсяг його тлумачень. Сонети й канцоньєре присвячені італійській аристократці, покровительці митців і літераторів Марії ді Кардона (1509–1563), а *Тріумфи* – іншій аристократці, Сюзанні ді Гонзага (? – 1540), графині Колезано.

Видання відкриває чимала передмова від коментатора, що завершується спільним портретом Петрарки й Лаури в оздобній рамці. Надзвичайно розбудована і структурована біографія поета, поділена на підрозділи з окремими назвами. Після життєпису Лаури вміщено повносторінкову карту Воклюза та його околиць. Очевидно, що останні компоненти відображають вплив Алессандро Велутелло (карта Воклюза вперше з'являється у його виданні 1525 року). Джезуальдо також умістив перелік уривків із творів Петрарки, на підставі яких він написав біографію поета.

Венеційський видавець Джакомо Відалі комбінував різні шрифти з різним кеглем – від дрібного до крупного, експериментуючи з дзеркалом набору, коли кінець певного розділу чи частини набрано гострим або тупим косинцем, навіть у формі стилізованих кубків. Книга щедро оздоблена різнотипними заставками, віньетками, ініціалами та гравюрами до *Тріумфів*.

Від початку 1530-х років довкола ліричної поезії Петрарки формується традиція критичних досліджень, а філологія на вольгаре дістає свій останній імпульс. Очевидно, в цьому контексті слід розуміти появу псевдо-петрарківської *Хроніки* 1534 року. Натомість *Буколічна пісня* тяжіє до рукописної гуманістичної коментаторської традиції кінця XV століття. Три видання поезій середини і другої половини XVI століття виказують поклоніння Петрарці як поету, культивування його творчості та носять прагматичний характер завдяки довідковому характеру вміщених матеріалів.

⁶ НБ ЛНУ ім. І. Франка, ВРСРК, 48809 П. Petrarca Francesco. П Petrarcha con l'esposizione di M. Gio. Andrea Gesvaldo... In Vinegia : Apresso Iacomo Vidali, 1574.

Наталія Бондар (Київ)

До питання про друк «Speculum Saxonum» та «Ius Municipale»

**Павла Щербича 1581 року у Львові:
філігранологічний аналіз примірників**

На українських теренах в останніх десятиліттях XVI століття відбувається становлення не тільки кириличного, а й латиношрифтного книговидання. Первістками вітчизняного друку вважаються Апостол та Буквар, надруковані у Львові 1574 року у власній друкарні книжником та просвітитником Іваном Федоровим. Умовним центром латинського польськокомовного друку на вітчизняних теренах також став Львів. Перші місцеві польські друки пов'язують із пересувною друкарнею при королівській

канцелярії Стефана Баторія, де друкарем працював Валерій Лапка (Лапчинський)¹. Друкарня функціонувала як філія краківського підприємства Миколая Шарфенберга. Зафіксовано кілька її невеликих за обсягом видань, збережених у рідкісних примірниках, а надруковані тут універсали короля Стефана Баторія дійшли до нас виключно в копіях². У 1581 році, згідно з бібліографічною інформацією та вихідними відомостями, у Львові було опубліковано «*Speculum Saxonium*» та «*Ius Municipale*», автором яких традиційно вважається Павло Щербич. Він видав книжки у власній, заснованій тут друкарні, попередньо отримавши королівський привілей на публікацію юридичних кодексів міського права у своєму ж таки перекладі й адаптації.

Докладної інформації про роботу друкарні не збереглося. На час випуску книжок Павло Щербич був львівським міським латинським писарем, з 1581 року – синдиком, тобто відповідальним за ведення документації, пов'язаної із зовнішніми зносинами міського уряду. Був освіченою людиною, випускником Ягеллонського університету, переїхав на роботу з Кракова до Львова і 1583 року повернувся до Кракова. Від польського короля Стефана Баторія 1581 року отримав право на заснування друкарні. Перебував під покровительством канцлера Яна Замойського і краківського воєводи, просвітника та дипломата Миколая Фірлея. За добру службу в 1585 році був nobilitований королем, напевне, за протекцією Яна Замойського.

Обидві книжки, випущені Щербичем у Львові, є польськомовними перекладами трактатів з міського права з розлогіми коментарями самого видавця. Вони великоформатні, перша має 273 аркуші, друга – 119, їхні примірники часто переплетені разом в один том і цілком релевантні для аналізу використаного паперу за його філігранями. Проте досконалий друк, застосування різноманітних гарнітур шрифтів, розмаїтість елементів художнього оформлення тексту та висока якість поліграфії спонукає до роздумів, чи справді обидва видання були надруковані у Львові, чи в іншому місті, скажімо, у Кракові. Спеціальних праць з історії друку цього видання нам не траплялось, а досі найінформативнішими є публікації Ярослава Ісаєвича³. Також побутує думка, що Павло Щербич був тільки організатором друку і не мав власної друкарні⁴. Тоді постає питання: а в якій саме друкарні публікувалися його правничі праці?

На думку Ярослава Ісаєвича⁵, у виданнях Павла Щербича вжито ініціали з друкарні Валерія Лапки. Використану в обох книжках титульну гравюру начебто взято з друкарні Яна Янушовського, куди вона попередньо перейшла від Ієроніма Вієтора⁶. Є також припущення, що для друку книжки було використано верстат Івана Федорова, який перебував у заставі⁷. Документи, що висвітлювали би безпосередньо видавничу діяльність Павла Щербича у Львові, нам невідомі.

¹ Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2002. С. 154.

² Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д. Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні: 1574–1800. Кн. 1: 1574–1700. Львів: Вища школа, 1981. № 5–9. 136 с.: іл. С. 11.

³ Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання... С. 155.

⁴ Левус Назарій. Львівський синдик Павло Щербич. *Acta studiosa historica*: зб. наук. праць. Львів, 2015. Ч. 5. С. 43–56; Семенюк Д. Львівське видання книги магдебурзького права 1581 р. *Львівський історичний музей*: Наукові записки. Львів, 1998. Вип. VII. С. 105.

⁵ Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання... С. 155.

⁶ Там само. С. 155.

⁷ Там само. С. 155.

У друку видань Щербича використано щонайменше п'ять гарнітур різних шрифтів. Навряд чи була потреба у їх виготовленні аж у такій кількості для друку лише двох книжок новоуфундовоаної друкарні. Застосовано доволі багато ініціалів, причому їхня кількість збільшується ближче до кінця «*Speculum Saxonum*», а в «*Ius Municipale*» їх значно більше, ніж у першому творі, і вони різноманітніші. У виданні «*Speculum Saxonum*» використано 21 великий готичний за стилістикою ініціал, менших ініціалів – два на початкових аркушах. У «*Ius Municipale*» – 74 великі ініціали, 127 менших і 32 ще менших, разом 233. В обох виданнях використано кілька видів кінцівок, а також різноманітні елементи виливних прикрас, які були в арсеналі друкарні. Весь цей перелік свідчить про добру оснащеність друкарні різноманітними поліграфічними компонентами.

Ми здійснили аналіз паперу видання за примірником Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, що зберігається у відділі стародруків (шифр In 5540). Було вивчено також папір двох примірників Національної бібліотеки Білорусі. Врешті, з'ясовано, що папір видання має краківське походження, а більшість знаків ідентичні філіграням острозької Біблії 1581 року чи дуже подібні до них.

Загалом папір «*Speculum Saxonum*» та «*Ius Municipale*» – помірної якості, майже не містить проривів, із добре видимими вержерами та понтюзо, нині аркуші набули жовтуватого кольору. У першому виданні переважає філігрань Топор під півмісяцем без картуш у кількох подібних модифікаціях (схоже на Каманін⁸ № 211, 216, 217). Один раз, на початку книги, трапився знак Підкова маленька із вписаним хрестом без картуша (схоже на Каманін № 18, 19) та двічі, наприкінці, – знак Голова бика в картуші під короною (Каманін № 384).

У примірнику видання «*Ius Municipale*» 1581 року використано папір з Топором під півмісяцем (схоже на Каманін № 211), на титулі – Топор в картуші під короною (Каманін № 250). Загалом у книжці переважає знак Голова бика в картуші під короною (Каманін № 384). Трапляються і знаки Підкова з хрестом (схоже на Каманін № 18, 19), Єліта в лінійному картуші (Лауцявічюс № 1512⁹) та Лебідь в лінійному картуші (Лауцявічюс № 1000). Філіграні не дають змоги однозначно відтворити історію закупівлі паперу для двох видань, однак можна припустити, що спеціально для «*Speculum Saxonum*» було придбано папір з Топором, а наприкінці роботи закуплено інший, зокрема з філігранями Голова бика. Для «*Ius Municipale*» 1581 року закуплено різний папір, представлений на тогочасному львівському паперовому ринку. Всі види паперу випускали папірні Краківського воєводства і побутовали на західноукраїнських теренах. Ідентичний папір усіх видів, крім знаку Голова бика чи Тьолек, представлений в острозькій Біблії 1581 року. Філігрань Голова бика чи Тьолек в альбомі Каманіна-Вітвіцької чомусь датовано 1597 роком¹⁰.

Подібність паперу видань Щербича до паперу острозької Біблії підтверджує його виготовлення і використання у 1581 році, однак через специфічні особливості паперового ринку, також і українського, не додає аргументів на користь випуску книги саме у Львові. Попереднє дослідження свідчить, що історія публікації визначних пам'яток правничого характеру «*Speculum Saxonum*» та «*Ius Municipale*»,

⁸ Тут і далі посилання на альбом: Каманін І., Вітвіцька О. Водяні знаки на папері українських документів XVI і XVII в. в. (1566–1651). Київ: Друкарня УАН, 1923. 124 с.: іл.

⁹ Тут і далі посилання на альбом: Laucevicius E. Popierus Lietuvoje XV–XVIII a. Vilnius: Mitnis, 1967. 577, 287 р.

¹⁰ Каманін І., Вітвіцька О. Водяні знаки... С. 011.

перекладених з латинської на польську і детально прокоментованих львівським писарем Павлом Щербичем, потребує подальших різнобічних історико-книгознавчих досліджень поліграфічного та художнього оформлення, зіставлення з іншими, насамперед краківськими друками, а також пошуку документальних джерел, що підтвердили би чи спростували друк книжки саме у Львові.

Wacław Walecki (Kraków)

REGINA REGNI POLONIAE, ora pro nobis!

To wezwanie litanii loretańskiej stało się osnową wielu faktów historycznych w dziejach kultury duchowej w Polsce. Wśród nich jest jedno wydarzenie, którego 350-rocznicę obchodzić będziemy za kilkanaście dni...

W szkicu tym mowa będzie o ślubach króla Jana Kazimierza, złożonych w roku 1656 w Archikatedrze lwowskiej i o tym, jak wydarzenie to, oczami artysty-pisarza (w tym wypadku dramaturga) oraz artysty-malarza (w tym wypadku twórcy witraży), oddziało na wyobraźnię twórczą Stanisława Wyspiańskiego.

*

Nie odnaleziono do tej pory żadnej pamiątkarskiej ani innej relacji opisującej szczegóły ślubów króla Jana Kazimierza w Archikatedrze lwowskiej (na Jasną Górę przybył monarcha dopiero 25 lutego 1657 roku). Nie wiemy, kto (poza dostojnikami kościelnymi a wśród nich nuncjuszem papieskim) towarzyszył królowi, czy władca był ubrany w strój polski, czy też jak to było w jego częstym zwyczaju – po francusku. Znamy jedynie tekst ślubowania, ułożony przez św. Jana Bobołę, zaczynający się od wezwania: MAGNA DEI HOMINIS MATER! WIELKA BOGA CZŁOWIEKA MATKO! i wiemy, że na pewno składał je monarcha przed specjalnie przyniesionym z bocznej kaplicy, wcześniej mu oczywiście znanym, cudownym obrazem Matki Boskiej Łaskawej, zwanej też Domagaliczowską², od nazwiska fundatora dzieła, albo Murkową, od miejsca na uboczu, gdzie się pierwotnie znajdował ten wizerunek.

Po latach z wydarzeniem tym związało się dzieło dramaturgiczne młodopolskiego artysty, poświęcone temu tematowi oraz drugie – plastyczne, mianowicie projekt witraży do lwowskiej Katedry; obie jako wizje artystyczne, inspirowane przez ten akt ślubów królewskich.

Ale najpierw uświadommy sobie ów kluczowy w dziejach polskiej kultury duchowej moment, który musiał stanąć przed oczyma Wyspiańskiego, gdy analizował to zdarzenie: oto władca w owej podniosłej chwili patrzy na wizerunek Matki Boskiej (Poeta przeznaczył 30 groszy, by pozyskać odpowiednie informacje z oględzin obrazu z bliska, po

¹ Tekst ten jest szkicem, propozycją do badań zakrojonych na znacznie szerszą skalę, które w tym wypadku układają się w ciąg: Lwów → Jan Kazimierz → Stanisław Wyspiański, albo inaczej, szerzej: Lwów → Historia → Literatura, Sztuka polska.

² Obraz namalował (1598) Józef Szloc-Wolfowicz, dla mieszczanina lwowskiego Wojciecha Domagalicza, po śmierci córki tegoż, Katarzyny.

wejściu na ołtarz) i widzi w Madonnie odzwierciedlenie kultury oraz mentalności swoich czasów. Widzi niewiastę nader postawną, siedzącą «po męsku», ogólnie czyniącą wrażenie kreowania sytuacji na wskroś domowej, postać kulturowo bardzo bliską, znajdującą się, jak próbowano to niegdyś interpretować, w ojczystym polskim krajobrazie, postać na wskroś swojską, sarmacką. Dla Jana Kazimierza Matka Boska Łaskawa była z pewnością rodzima, własna. A dla nas jej portret jest jedynym dzisiaj zachowanym świadkiem tamtej sytuacji przeżywanej przez Wyspiańskiego.

Taki stan wiedzy na temat Kazimierzowych Ślubów przejął Stanisław Wyspiański, który wychodząc być może od tych właśnie obserwacji, wobec wspomnianego braku źródeł historycznych, z właściwym sobie genialnym wyczuciem klimatu epoki zbudował w swoim tekście dramatycznym «Królowa Polskiej Korony» cały świat wokół wydarzenia, jakim były śluby Jana Kazimierza. Oto didaskalium główne:

Królowa polskiej Korony

1656 – czwarty kwietnia – Lwów

wnętrze archikatedry –

czwarta godzina rano

z lewej strony od przodu «wielki ołtarz» prawie tyłem ustawiony i – w głębi – ściana presbyterium przeciwległa zachrysty i nawa kościelna widoczna po za przegubem tęczy.

Stalle, a pomiędzy stallami i ołtarzem przeciw widza na ścianie łoża królewska uszklona i zamknięta.

ołtarz ubrany suto i strojnie szeregami wazonów z bukietami sztucznych kwiatów, które stoją na wskroś aż na stopniach do mensy.-- stopnie i część presbyterium pokryta kolorowym dywanem.

mrok poranku, ciemno –

na środku pesbyterium leży wielki Krzyż czarny z Chrystusem, około głowy kilka świec dopalających się.

w górze po za wysokimi długimi oknami presbyterium i nawy dzień się budzi.

w nawie drzwi pootwierane, lud ciągle napływa ale zostaje po za balustradą presbyterium – z tłumu co chwila ktoś się przechyla przez balustradę i rzuca pieniądź ku [tronu].

ciemno... przed ołtarzem zwisa lampa srebrna, w królewskiej łoży po za szybami widać światło.

Wyspiański, odmiennie niż w równoległe przebiegającej pracy plastycznej, poświęconej temu samemu wydarzeniu historycznemu, mianowicie nad projektem witraży do Katedry lwowskiej, wskazał już w tytule na kluczową rolę faktu historycznego, zwrócenia się przez monarchę i jego otoczenie do Matki Boskiej, do Królowej Polskiej Korony, modyfikując określenie przywołanego wyżej loretańskiego wezwania i kładąc nacisk na narodowy aspekt tego sformułowania: w pierwszej kolejności Polskiej Korony, nie Korony Polskiej; nie Królestwa Polskiego, lecz Polskiej Korony, co dla autora

wyczulonego na precyzję wypowiedzi i subtelne rozkładanie akcentów semantycznych miało z pewnością istotne znaczenie.

Sytuacja opisana w dramacie i jego napięcia wewnętrzne powstają z konstruowania niepełnych, czasem do końca niejasnych wypowiedzi poszczególnych postaci, z aluzji do obłędu Króla, z sugestii jego nieprzewidywalnego zachowania, wywodzących się ponoć z jakichś dziedzicznych uwarunkowań widocznych w losach jego starszego brata, króla Władysława IV. Didaskalia, które tutaj jak rzadko kiedy są immanentną częścią budowania owego nastroju nader wyraziście spełniają tę właśnie rolę. Wystarczy je jeszcze raz uważnie przeczytać z tą właśnie myślą. Zwłaszcza ta cytowana wyżej obszerna wskazówka wstępna uwzględniająca na przykład taki szczegół, że w scenicznej katedrze panuje poranny chłód... Dziś potocznie powiedzielibyśmy: «artysta dosłownie czuje klimat miejsca i czasu akcji».

Do tego dochodzi znakomicie skomponowana forma wypowiedzi bohaterów, czytelnie odwołująca się do powszechnego w XVII wieku stosowania wśród tej warstwy społecznej zwrotów poprawnie łacińskich lub makaronizowanych. Umieścił też Poeta akcję swego utworu w nader symbolicznym powiązaniu: czwartego dnia czwartego miesiąca o czwartej rano (choć wiemy, że śluby odbyły się 1. kwietnia 1656 roku).

Mamy również świadectwo tego, jak Wyspiański oczyma z kolei artysty malarza (tu wskazujemy na projekt witraży) widział postaci kreowanej przezeń sceny dramatycznej. Oto zachowała się notatka do kartonu witrażowego opisująca niektórych spośród głównych bohaterów:

Jerzy Lubomirski: cera przejrzysta – tłusty – brunet, wąsy i włosy czernione – zmarszczki – czoło pomarszczone, twarz nalana – butna – oczy efektowne, zatrzymujące się – brwi czarne [...], ręka żylasta – zgrabny, pełny, silny.

Czarniecki: niespokojny, oczy daleko idą za myślą – (siwy) siwiejący – podgolony – tęgi w plecach, duże uszy – oczy niejednakie, patrząc zmrużą, warga dolna naprzód, wąsy ostrzyżone, zwisające u boków.

Revera Potocki: mała główka, siwiuteńka, uszka małe, w ustach dumna mina, rozważająca, brwi (krzaczaste), czujne, krótkie, broda pod wargą wygolona, nieco rozdzielona.

Wszystko to, jak wspomniano, tworzy świetnie zarysowany klimat, w którym ślubowanie składane przez króla nabiera niezwykle wymownej, dramatycznej ekspresji. Właściwie można powiedzieć, że te uwagi są ideową ilustracją nie tylko do powstającej wówczas kompozycji witrażowej, lecz do tej sceny teatralnej, która pokazuje sam akt ślubowania. Poszczególne bowiem sekwencje witraża idą już bardzo wyraźnie w kierunku symboliki narodowej (por. obraz Polonia), która w sztuce teatralnej pojawia się tylko częściowo w dramatycznej wizji. Oba zaś dzieła razem pokazują w sposób modelowy jakże świetnie widoczną w całej twórczości artysty zasadę jedności sztuk, zasadę tworzenia jednej wizji artystycznej przy pomocy różnych środków wyrazu: by z wielu elementów powstała jedność – *e pluribus unum*.

*

Dramat *Królowa Polskiej Korony* powstawał w Paryżu. Z prowadzonej przez twórcę korespondencji wiemy, że pracował nad nim intensywnie między czerwcem a sierpniem 1893 roku, czyli wówczas, gdy pierwszy rzut koncepcji witraża był już gotowy i nastąpiło pewne spowolnienie rozwoju jego idei plastycznej. Ostatecznie wszakże na końcu tekstu scenicznego postawił datę 12. listopada. 1893, czyli bezpośrednio w powiązaniu z decyzją o ponownym wyjeździe do Lwowa, gdzie chciał osobiście złożyć kartony z projektami witraża i gdzie istotnie dotarł w końcu grudnia, zatrzymując się u Edwarda Heppego przy Placu Chorażczyzny 3, także z tekstem *Królowej Polskiej Korony*.

Bowiem myślał też od razu Wyspiański nad opublikowaniem utworu. Dlatego właśnie przepisał go na czysto i ten autograf szczęśliwie dotrwał do naszych czasów, przechowywany dziś w Bibliotece Narodowej w Warszawie.

Ale nie miał Poeta szczęścia do wydawców, podobnie jak do komisji decydującej o wyborze witraży do realizacji, która jego projekt odrzuciła. Zrazu, prosząc Lucjana Rydla, starał się o zamieszczenie tekstu w kwietniowym (ze względu na czas wydarzenia i czas akcji utworu) «Świecie» w 1894 roku (choć w pierwszej kolejności wolałby w «Czasie», najlepiej 4. kwietnia, bo «Świat» – jak napisał – mało kto czyta). I zaraz też dodawał, że nie dba o honorarium. Widać zależało mu bardzo na samym fakcie opublikowania tej sceny dramatycznej. Los jednak sprawił, że do druku wówczas jeszcze nie doszło. Podejmował więc kolejne próby: w lipcu 1894 roku (w liście z 29. tego miesiąca) obiecywał Rydłowi przygotowanie kilku rysunków, które miałyby zostać dołączone do edycji *Królowej*.

Nie zobaczył jednak Wyspiański za życia wydanego tekstu. Dopiero bowiem po jego śmierci «Czas» jednak opublikował «nieznany i nigdzie dotąd nie ogłoszony utwór Stan. Wyspiańskiego» (18. kwietnia 1908, nr 91). Właściwie równolegle, bo 25. kwietnia 1908 r. tekst znalazł się też w «Słowie» (nr 126) i – co charakterystyczne! – także w dalekim «Dzienniku Chicagowskim», już 2. maja 1908 roku (nr 104). Potem w kolejnych przedrukach osobnych lub w ramach wydań pism Wyspiańskiego. Z nich na szczególną uwagę zasługuje edycja w «Kalendarzu Towarzystwa Szkoły Ludowej» na rok 1910, wzbogacona odpowiednią ilustracją.

Swego rodzaju fatum zawisło także nad inscenizacjami *Królowej Polskiej Korony*. Nie udało się odnaleźć wiadomości o jej wystawieniu do roku 1909; badania nad ustaleniem ewentualnej inscenizacji w latach 1910–1918 trwają, choć wydaje się mało prawdopodobne odnalezienie dowodów na taką sceniczną realizację. Wiemy natomiast, że w roku 1919 (właśnie dokładnie sto lat temu) pojawiły się trzy spektakle w lwowskim Teatrze Miejskim. Pierwszy z nich, który wedle dzisiejszej wiedzy był chyba najprawdopodobniej prapremierą, odbył się w sobotę 22. listopada o godzinie 20-tej, w reżyserii Franciszka Frączkowskiego. Spektakl (nb. pod zmienionym tytułem *Królowa Korony [sic!] Polskiej*) został, zdaje się, bardzo starannie przygotowany, role postaci drugo- i trzecioplanowych powierzono zawodowym aktorom, nie statystom. Poszczególne kwestie ze scen określonych przez Wyspiańskiego jako «Rozmowa» przypisano zapewne konkretnym dostojnikom i postaciom wymienionym w dodanym przez inscenizatorów spisie osób. Drugą część wieczoru wypełniły deklamacje i wykonania utworów muzycznych.

Już dwa dni później, 24. listopada 1919 roku, wystawiono spektakl ten ponownie w niezmienionej postaci. Jak widać z plakatu dodano na nim informację, że autorem scenografii był Józef Wodyński. Określenie, że zastosowano «nowe dekoracje» może wprawdzie sugerować jakieś zmiany w stosunku do pierwszego spektaklu, bądź w stosunku do ewentualnych jeszcze dawniejszych inscenizacji, ale raczej jest naprawieniem braku edytorskiego poprzedniej wersji plakatu.

Wreszcie 27. listopada 1919 roku odbyło się trzecie niezmienione przedstawienie owej *Królowej Korony Polskiej*, dla uczczenia rocznic śmierci Adama Mickiewicza (zm. 26.11.1855) i Stanisława Wyspiańskiego (zm. 28.11.1907). Tym razem, ze względu na poprzedzające słowo wstępne prof. Bronisława Gubrynowicza – o godzinie 19-tej. Drugą część wieczoru wypełniła scena czwarta z *Legionu* Stanisława Wyspiańskiego.

Potem jeszcze, w okresie międzywojennym, obraz dramatyczny Wyspiańskiego służył m.in. uświetnieniu inauguracji Teatru im. Bogusławskiego w Warszawie (11. listopada 1921 roku).

Jak widać – inspirowane były te spektakle pobudkami patriotycznymi. I nic w tym dziwnego, bowiem Matka Boska Łaskawa z Lwowskiej Archikatedry łacińskiej od wieków pełni rolę patronki wszystkich Polaków, a śluby składane przez króla polskiego w XVII stuleciu swoimi pierwszymi słowami fakt ten potwierdzały:

Magna DEI Hominis Mater, & Virgo Sanctissima. Ego, JOANNES CASIMIRUS, Tui Filii, Regis Regum, ac Domini mei, Tuaque miseratione Rex, Sanctissimis Tuis advolutus pedibus, Te in Patronam meam, meorumque Dominorum Reginam hodie deligo, atque me meumque Regnum Poloniarum, Ducatus Lithvaniae, Russiae, Prussiae, Mazoviae, Samogitiae, Livoniae, Czerniechoviae, Exercitus utriusque gentis, populos universos, Tuae singulari tutelae atque patrocinio – recommendo!

Wielka Boga – Człowieka Matko, i Przczysta Panno! Ja, Jan Kazimierz z łaski Twego Syna Króla Królów a Pana mojego i z Twojej łaski Król, u stóp Twoich najświętszych na kolana padając, obieram Cię dzisiaj za Patronkę moją i moich państw Królową, i Twojej szczególnej opiece a obronie siebie samego i moje Królestwo Polskie z Księstwami: Litewskim, Ruskim, Pruskim, Mazowieckim, Żmudzkiem, Inflanckim, Czerniechowskim, jako też wojska obydwu narodów i wszystek mój lud – polecam!

Tu pokazaliśmy tylko maleńki wątek tematu kariery lwowskich Ślubów Jana Kazimierza w dziejach duchowości i w sztuce polskiej. Na odkrycie czekają jeszcze dziesiątki artefaktów z tego zakresu, jak na przykład ten fresk Tadeusza Popiela z kościoła ss. Klarysek we Lwowie od paru lat dopiero dostępny dzisiejszym historykom sztuki w postaci tego jedyne, unikatowego zdjęcia.

Ольга Ткачук (Львів)

Видання Стратинської і Крилоської друкарень Балабанів у збірці рукописів і стародруків Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького

Першими позальвівськими книговидавничими осередками, що з'явилися у Галичині на початку XVII століття, «проти бажання й проти привілеїв Ставропигіального Братства»¹, були друкарні львівського єпископа Гедеона Балабана (1530–1607), засновані у Стратині (тепер – с. Стратин у Рогатинському р-ні Івано-Франківської обл.) та Крилосі (тепер – у Галицькому р-ні Івано-Франківської обл.).

Балабанівські друкарні та їхні видання вже не раз були предметом вивчення дослідників, починаючи з першої половини XIX століття². Вичерпне опрацювання цієї теми у працях попередників дає можливість докладніше зупинитися на аналізі примірників зі збірки Національного музею у Львові.

¹ Огієнко І. І. Історія українського друкарства. Київ: Либідь, 1994. С. 164.

² Bandtkie J. S. Historia drukarń w Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Litewskim, jako i w krajach zagranicznych, w których polskie dzieła wychodziły. T. 1. Kraków, 1826. S. 323; Zubrzycki D. Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicji. Lwów, 1836. S. 48-51; Гильтебрандт П. Балабан Гедеон і его три книги. Русская Историческая Библиотека. Спб., 1903; Коляда Г. И. Балабановские друкарни. Книга и графика. Москва, 1972. С. 152–166; Огієнко І. І. Вказана праця. С. 164–171; Ісаєвич Я. Українське книговидавництво... С. 147–154.

Із трьох видань Стрятинської друкарні³, одне – *Хиротонія: Поученіє новоставленому ієрєєві* (бл. 1602), відоме лише за архівними документами⁴. Два інші – *Службеник* (1604) і *Требник* (1606) – презентовані у збірці рукописів і стародруків НМЛ.

Службеник (Сдк-403) представлений одним повним примірником та фрагментом, походить із книгозбірні Галицького митрополита, першого українського кардинала Михайла Левицького (1774–1858), про що свідчить червона овальна печатка із текстом «Ex libris M[ichaelis] M[etropolitae]», якою влади́ка позначав книги зі своєї бібліотеки⁵. На берегах аркушів та незадрукованих сторінках – поминальні записи XVII–XVIII століття. На звороті вільного аркуша форзаца нижньої дошки оправи – текст першої молитви перед початком Великого посту церковнослов'янською мовою: «**Надѣяние всѣмъ концамъ землѣ...**». Примірник позначений печаткою Церковного музею у Львові⁶ (офіційна назва інституції до 1911 року). Згідно із записом у старій інвентарній книзі, він надійшов до музею 22 лютого 1908 року від о. д-ра Йосипа Боцяна⁷. Оправа XVII (?) століття⁸.

Фрагмент *Службеника* (Сдк-2129) (2 арк.: с. 237–238 і 353–354) був виявлений 1976 року під час переобліку музейних фондів.

Третій і останній стрятинський друк – *Требник* (1606) – у збірці стародруків НМЛ представлений двома примірниками і одним фрагментом. Екземпляр Сдк-186, позначений печаткою «Ex libris MM», як і попередньо описане видання, походить із бібліотеки Михайла Левицького. З його збірки книга потрапила до Митрополичої бібліотеки у Львові, про що свідчить відповідний екслібрис із гербом Андрея Шептицького та написом «Бібліотека Митрополитальна Е. Ч[исло] инв[ентаря] 727». Примірник позначено печатками Церковного і Національного музею у Львові⁹.

На нижніх берегах арк. 1–5 втрачений вкладницький запис скорописом, обрізаний при переоправленні книги. На арк. 4 зв. вдалося відчитати фрагмент «Василієм монахо^м», який може свідчити про вкладення книги до монастиря чи її побутування в монастирському середовищі. На берегах окремих аркушів та незадрукованих сторінках примірника – поминальні й молитовні записи XVII–XVIII століть. Один із цих записів – «Асе поминаніє раба б[о]жего Ілїи Дво^р/ника ѿ^хове^чко^г і жоны его м[а]р[ї]и» (арк. 37 зв.) вказує на перебування книги у селі Вільховець¹⁰.

³ Керівником друкарні у Стрятині Гедеон Балабан призначив свого племінника Федора (?–1606). Саме його ім'я вказане у вихідних даних обох видань.

⁴ Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.): зб. документів. Київ: Наук. думка, 1975. – С. 128–129.

⁵ Більше про бібліотеку Михайла Левицького див.: Зінченко С. Книгозбірня митрополита Михайла Левицького як основа митрополичої бібліотеки. Збереження й дослідження історико-культурної спадщини в музейних зібраннях: історичні, мистецтвознавчі та музеологічні аспекти діяльності: доп. та повідомл. Міжнародної наук. конф., Львів, 25–27 верес. 2013 р. / Національний музей у Львові ім. А. Шептицького. Львів, 2013. С. 254–261.

⁶ Кругла неправильної форми чорна печатка з текстом «Печать ц[ерко]вного музею в' Львові» за проектом художника, співробітника (1907–1914) Національного музею у Львові Модеста Сосенка (1875–1920).

⁷ Йосип Боцян (1879–1926) – історик Церкви, ректор Львівської духовної семінарії (1910–1914), член Кураторії Національного музею у Львові.

⁸ Дошки, позолочені шкірою коричневого кольору з блінтовим і золотим тисненням, 2 застіжки на пробій (збережена – одна верхня). На верхній дошці оправи по центру – овальний середник зі сюжетом «Коронування Богородиці».

⁹ Кругла фіолетова печатка із текстом «Національний музей».

¹⁰ Оскільки відомо про кілька населених пунктів з такою назвою в Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Хмельницькій областях, встановити точне місце побутування примірника наразі не

Книга містить рукописні вставки різного часу (XVIII? і XIX століть на німецькому папері із філігранню «Schönberg»). Оправа XIX століття¹¹.

Другий примірник *Требника* (Сдк-1075) надійшов до музейної збірки 1909 року від д-ра Олександра Сушка¹². Він привіз книгу разом з іншими пам'ятками з поїздки на Угорську Русь¹³. На арк. 1-2 – власницький запис скорописом коричневим чорнилом: «Сія Книга в обители // Красно-Бродской¹⁴». Оправа XVIII століття, реставрована у XX-му¹⁵.

Третій примірник *Требника*¹⁶ – це фрагмент видання: арк. 155–212. Походження, як і джерело надходження книги, – невідоме. Пам'ятка виявлена у фонді під час переобліку 1976 року. На звороті верхньої палітурки – власницький запис «Salomeja Skurpieńska»¹⁷.

Єдине видання, що побачило світ у Крилоській друкарні 1606 року, – *Євангеліє учительне* – представлене у музейній збірці трьома примірниками.

Екземпляр Сдк-1219 надійшов до музею 1914 року з Митрополичої бібліотеки у Львові. У XVIII столітті книга належала церкві свв. Козьми і Дем'яна Безсеребренників села Ляцького (тепер – с. Червоне Золочівського р-ну Львівської обл.), про що свідчать нотатки о. Іоана – пресвітера цього храму (арк. 266, 293) та запис візитатора Миколи Шадурського¹⁸ (арк. 2 нн.). Після 1779 року книга перейшла у власність єпископа Львівського, Галицького і Кам'янецького Петра Білянського (1736–1798), на що вказують два його власницькі записи¹⁹ на тит. аркуші і арк. 2 нн.–4 нн. Оправа XVIII століття²⁰.

Примірник *Євангелія Учительного* (Сдк-572) походить із бібліотеки митрополита Михайла Левицького, про що свідчить його власницька печатка. Книга містить вкладницький запис «законника» Унівського монастиря Галактіона, датований 21.XI.1672²¹. На арк. 1 – прізвище пізнішого власника – «R. V. Zieńkowski» та, ймовірно, його ж кругла сажева печатка з гербом та аббревіатурою «B Z P B» (арк. 4 нн.). Оправа XIX століття²².

вдалося. Див.: Сkochиляс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII–XVIII століть. Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2004. С. 379–380.

¹¹ Дошки поволочені шкірою коричневого кольору із мармуруванням і золотим тисненням; 1 застібка на шпеньок. По периметру верхньої і нижньої дошок – декоративна рамка з рослинним орнаментом. По центру верхньої дошки оправи – монограма Христа, нижньої – монограма Марії.

¹² Олександр Сушко (1808–1966) – історик, секретар Кураторії Національного музею у Львові (1910–1912).

¹³ Українські землі в складі Угорщини до 1919 року.

¹⁴ Греко-католицький василіянський монастир Зіслання Святого Духа у с. Красний Брід (Krásny Brod – тепер у Словаччині).

¹⁵ Дошки поволочені шкірою коричневого кольору з мармуруванням та золотим (верхня дошка) і блінтовим (корінець) тисненням; 2 застібки (втрачені); обрізи фарбовані у червоний колір. На центральне дзеркало верхньої дошки оправи наклеєна шкіра світло-коричневого кольору, посередині – кибалковий середник зі сюжетом «Оплакування Христа».

¹⁶ НМЛ Сдк-1999.

¹⁷ Оправа: папір, обклеєний полотном вохристого кольору; корінець поволочений пергаментом.

¹⁸ Микола Шадурський – генеральний візитатор Львівської єпархії у 1759–1763 роках (Енциклопедія Українознавства. Т. 10. С. 3784.).

¹⁹ «Ex Libris Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Petri Bielański Episcopi Leopoliensis, Haliciensis, Camenecensis».

²⁰ Дошки поволочені шкірою коричневого кольору з мармуруванням і блінтовим тисненням; 2 застібки.

²¹ Свенцицкий И. Каталог книг церковно-славянської печати. Жовква: Печатня ОО. Василян, 1908. С. 118 (поз. 405).

²² Півфранцузька: мармурковий папір, шкіра із золотим тисненням (на корінці); обрізи фарбовані у червоний колір.

Походження та джерело надходження примірника Сдк-573 – невідоме, але печатка Церковного музею свідчить, що книга надійшла до музею до 1911 року. Оправа XVIII століття, реставрована у XX-му²³.

Попримірниковий опис видань зі Стратинської і Крилоської друкарень єпископа Гедеона Балабана з аналізом провенієнцій і покрайніх записів дасть змогу простежити історію побутування книг та їхню читацьку аудиторію, а також розширити відомості про збережені до сьогодні примірники.

²³ Дошки поволочені коричневою шкірою з блінтовим тисненням; 2 застібки (втрачені), обрізи фарбовані у червоний, зелений і жовтий кольори.

*Леонід Тимошенко (Дрогобич),
Марта Тимошенко (Львів)*

Стародрукований панегірик Миколаю Даниловичу авторства дрогобичанина Захарії Пекажевича 1614 року

У 1981 році в каталозі стародруків України було вміщено повідомлення про невідомий латиномовний стародрук, виданий 1614 року¹. Згадану інформацію Ярослав Ісаєвич повторив у дослідженні про українське книговидання, зазначивши, що замовлення було приватним².

Це видання вкрай рідкісне, єдиний відомий його примірник зберігається в бібліотеці Оссолінеуму у Вроцлаві, обсяг – 14 аркушів (28 сторінок). Книга вийшла у друкарні Яна Щасного Гербурта в Добромилі, друкар – Ян Шеліга, час роботи підприємства – 1611–1617 роки. Повна назва видання: GRATULATIO ILLUSTRACI MAGNIFICO DOMINI D. NICOLAO A ZUROW DANILOWIC, CASTELLANO LEOPOLI-ensi, Samboriensi, Drohobycensi, Bielscensi, Ceruonogradien. CAPITANEO. OB RECENS AUCTAM, FAELICI. terque aditam geminam dignitarem. A Zacharia Piekarzewicio Drohobycensi, grati obseruantisq, animi ergo facta. DOBROMILI, Anno Domini, 1614.

Отже, маємо справу з панегіричним твором на честь Миколая Даниловича герба Сас – львівського каштеляна, старости самбірського, дрогобицького, белзького і червогородського. Згадані уряди кілька разів перелічені в панегірику, але насправді про урядницьку кар'єру Даниловича відомо набагато більше. Рід Даниловичів належав до руської шляхти, яка мала родинне гніздо в м. Журові на Жидачівщині. Народився Миколай Данилович 1588 року в сім'ї львівського хорунжого Станіслава Даниловича і Катерини (з Тарлів). Вирішальним для нього був 1594 рік, коли він одружився з Геленою Уханською, донькою Павла Уханського й Анни Гербурт. Тесть Миколая Павло Уханський був дрогобицьким старостою, загинув у Стамбулі 1590 року, а його донька, вийшовши заміж, принесла Даниловичеві в посаг Дрогобицьке староство (1596 року на цей уряд він отримав королівське надання). Кар'єра Миколая Даниловича була цілком заслуженою, адже він відзначився в численних військових кампаніях. У 1609 році отримав Холмське

¹ Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки... № 97. С. 37.

² Ісаєвич Я. Українське книговидання... С. 162.

староство, у 1610-му – Белзьке і посаду надвірного підскарбія. У січні 1614 року став львівським каштеляном і одержав Парчовське староство, 1615-го – ще Самбірське та Червоногородське, а 1616 року став коронним підскарбієм. Помер 1624 року.

«Gratulatio» має розгалужену структуру. На звороті титула уміщено зображення герба Сас із невеликим віршованим текстом. В «Oratio» (передмова, єдина прозова частина пам'ятки) на чотирьох сторінках якраз і мовиться про «факти» біографії Миколая Даниловича, зокрема наголошено на його руському походженні, йдеться про кар'єру в часи королівства Сигізмунда III, звитягу в боротьбі проти турків та заслуги перед польською монархією. Тут таки є прив'язка до Дрогобича: «Вшанований всім дрогобицьким костьолом в його присутності...». Вочевидь, саме ця фраза спонукала Ярослава Ісаєвича висловити думку про написання твору на честь призначення Миколая Даниловича дрогобицьким старостою.

Далі наводяться поетичні посвяти – найбільші тексти пам'ятки. Так, виокремлюється «Acrostichis syncharistika» – класичний акровірш, збудований за ініціальними літерами по вертикалі *Nicolaus Danilovic Castellanus Leopoliensis*. До слова, XVII століття вважається золотим віком акровірша, тож дрогобицький автор мав належати до нечисленного «золотого ряду» поетів, які практикували цей вишуканий жанр поезики, що підкорявся не кожному віршописцю.

Далі – короткий віршований «Prosfontematon» (назва грецького походження, означає букв. «подячне слово»), за ним – семисторінковий «Epos» (слово, вістка) – найбільша поезія твору (цей рід у старопольській літературі з'явився щойно в XVI столітті). Епоси – «героїчні вірші» – писалися тоді дактилічним гекзаметром, і ми бачимо, що дрогобицький автор володів цим античним жанром.

Подальші частини також поетичні – «Ode tricolos tetrastraphos» («Тричленна ода на чотири строфи»), «Ode monokolos» («Моно/одночленна ода»), «Epigrammata». Нагадаємо, що в старопольській латиномовній традиції *оди* нав'язували до літературних віршів Піндара.

Епіграмати (спольщений варіант лат. *Epigramma*) – твори, які відійшли від первісного епітафійного взірця й набрали виразного сатиричного забарвлення; у нашому випадку – це вже суто ліричний твір, який, однак, наслідував вірші Марцелія і Катулла.

Украй цікавий поетичний текст – «Gratulationes civitatum tutelarium» («Подяки містам-сторожам/фортецям»): Львову, Самбору, Дрогобичу, Холму, Белзу, Червоногороду. Можна навіть припустити, що перелічені міста могли бути замовниками панегірика своєму старості та каштелянові. Водночас автор панегірика використав нагоду й поставив Дрогобич поряд з найбільшими тогочасними адміністративними центрами Руського воєводства.

Подяки закінчуються коротким віршованим текстом «Anagrammatismus. Enit Laus Russiae Decusque Poloniae, Donis Micans, Ceu Sol Lucens, Io sit ei sella bono» («Анаграма(тизм). На похвалу і славу Русі і Польщі, що виблискує дарами наче сонце осяйне, хай буде для добра їй престол!»). Наприкінці твору – коротка післямова «Anathesis» («Присвята»).

Привітання міст у панегірику Даниловича мали би бути величальними текстами на його адресу від цих міст, натомість в них уміщені подяки містам від Даниловича. Прочитуємо переклад подяки Дрогобичу:

Дрогобич

*Вперше я у Дрогобичі через випадкову долю,
Князь пілоський, бажаючи вивести тебе у світ.
Мені слід привітати тебе першим за інші (міста),
Спершу ж я віддав тобі грецький солодкий привіт.
В той час доблесть прикрасила тебе, стійку, лавровим вінком шани,
Що є окрасою батьківщини аж за кордоном.
Після того як я прийняв тебе під твоєю владою у готовому домі,
А також віддав багаті урядничі трофеї.
Тепер поки ти прикрашаси презесів величною почесстю,
Які мені принести тобі дарунки? Не дам нічого, крім віршів.
Прощавай, жадана надіє Руського подвигу,
Живи у щасливих, без болю, днях.
Прощавай, хай щасливий чужинець не грабує
землі батьківщини і сарматські поля береже.
Прощавай і шануй імена у вічних подвигах,
[Хай] Вічно живе на землі у добрих подвигах.*

Перед «Анаграмою» після привітання Червоногороду уміщена цікава інформація: «Миколай Данилович, львівський каштелян, новий самбірський скарбник/наглядач». Звісно, Захарія Пекажевич був родом із Дрогобича. Нам вдалося відшукати підтвердження цьому: в раєцькій книзі Дрогобича під 1559 роком згадується славетний (famatus) Павло Пекажович (Paulus Piekarzowicz), син Йоанна чи пекаря (Joannes vero piekarz)³. У переліку дрогобицьких міщан за інвентарем міста 1568 року є також особа «Pawel Piekarzowicz», він мешкав на площі Ринок у «першій» вулиці від костьола⁴. Не виключено, що це був батько Захарії. У кожному разі, як бачимо, це прізвище побутовало серед дрогобицьких міщан.

Отже, йдеться про нововідкрите ім'я дрогобицького поета, якого можна поставити в ряд з іншими культурними дрогобичанами – зірками першої величини, як-то Юрій Дрогобич/Котермак (XV століття) та Мартин Лятерна (XVI століття). А досліджувана пам'ятка є самодостатнім, яскравим джерелом книжкової та урбаністичної культури тієї доби.

³ Księga radziecka miasta Drohobycza 1542-1563. Z papierów pośmiertnych ś.p. Stefana Sochaniewicza, wydała Helena Połaczówna (Zabytki Dziejowe. Wydanie Tow. Nauk. we Lwowie. T. IV. Z. 1). Lwów, 1936. Nr 264. S. 103–104.

⁴ Смуток І., Тимошенко Л. Інвентар Дрогобицького староства 1568 р. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2006. Вип. X. С. 526.

**Woluminy z lwowskiej oficyny Michała Śloski (?–1667)
w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich
we Wrocławiu**

Michał Śloska, typograf działający we Lwowie w latach 1630–1667, przybył do tego miasta jako osoba znająca fach drukarski, gdyż od razu rozpoczął pracę w Drukarni Stauropigialnej. W 1633 r. objął zarząd w tej oficynie. Wkrótce na tyle się wzbogacił, że w 1637 r. kupił warsztat po Janie Szelidze i rozpoczął starania o uzyskanie przywileju na działalność drukarską. Rok później uzyskał go od Stanisława Grochowskiego, katolickiego arcybiskupa lwowskiego, który pozwolił mu tytułować się «drukarzem arcybiskupim». Pod koniec 1638 r. Śloska otrzymał przywilej królewski na wydawanie ksiązek łacińskich, polskich oraz cyrylickich. Zakładając własną drukarnię Śloska przerwał swą działalność na rzecz drukarni brackiej. Nawiązał natomiast współpracę z Andrzejem Skulskim, który przybył z Mołdawii wraz z czcienkami ruskimi. Ok. 1640 r. Śloska przejął czcienki Skulskiego i działał samodzielnie. Jednak działalność typograficzną na potrzeby cerkwi utrudniała mu Drukarnia Stauropigialna, która starała się uniemożliwić mu drukowania dzieł cyrylickich u metropolity Piotra Mohiły. Dopiero w 1643 r. Śloska porozumiał się z oficyną bracką zrzekając się przywileju na druk ksiązek cerkiewnych, zobowiązał się jednak przy tym drukować dla bractwa po 1200 egzemplarzy ksiąg w formie *folio* i *quarto*. Mógł wydawać jedynie książki w mniejszym formacie, był natomiast zobowiązany do podawania w nich nazwy Drukarni Stauropigialnej.

W ciągu niemal trzydziestu lat samodzielnej działalności Śloska wydrukował 42 tytuły. Ossolineum posiada 14 z nich, wydanych między 1638 a 1664 r. Ten niewielki zespół ksiązek jest w pełni reprezentatywny dla działalności tego drukarza, gdyż prócz dzieł liturgicznych w języku cerkiewnosłowiańskim, znajdują się w nim łacińskie i polskie druki okolicznościowe. Znaki własnościowe na woluminach z tej drukarni doskonale ilustrują także dzieje Ossolineum i jego kolekcji.

Pierwszy etap działalności typograficznej Śloski (w Drukarni Stauropigialnej) reprezentuje *Evangelie* z 1636 r. (XVII-18.986) w oprawie z czerwonej skóry ze złotą plakietą Chrystusa Pantokratora w zwierciadle. Z druków cerkiewnych wydanych w oficynie Śloski na rzecz oficyny brackiej Ossolineum posiada trzy dzieła z lat 1646–1664. 13 sierpnia 1646 r. prasy drukarskie opuścił *Nomokanon* wydany w formie *quarto* (sygn. XVII-7549). Dwubarwną stronę tytułową ujęto w ornamentálną ramkę z ozdobników typograficznych, a dedykację poprzedzającą zbiór przepisów prawa kościelnego prawosławnego biskupa Lwowa dla Arseniusza Żeliborskiego uzupełnia drzeworytowe przedstawienie jego herbu. Tekst w prostych linearnych ramach wzbogacają zastawki o motywach figuralno-roślinnych oraz ozdobne inicjały. Wolumin pochodzi z kolekcji założycielskiej Józefa Maksymiliana Ossolińskiego, w lwowskim Ossolineum nosił numer inwentarzowy 19.533.

Wydany 24 maja 1651 r. *Anthologion* (sygn. XVII-18.987) posiada frontyspis, w którym wytłoczony dwubarwnie tytuł ujęto w szeroką ramę o bogatej dekoracji figuralnej z motywami religijnymi i dominującym przedstawieniem Chrystusa Pantokratora w otoczeniu świętych. Na verso karty tytułowej zamieszczono scenę Zaśnięcia Maryi oraz herby Lwowa i Bractwa Stauropigialnego. Na ostatniej karcie druku,

na powierzchni całej karty w formacie *folio* zamieszczono oba herby oplecione wicią roślinną z liści akantu i kwiatów. Tę księgę liturgiczną zawierającą porządek służby dla świąt nieruchomych w cyklu rocznym wzbogacającą liczne drzeworyty, zastawki i finaliki. Na księdze zachował się wpis w języku cerkiewno-słowiańskim informujący, że wolumin został oprawiony w 1889 r. na koszt A. Wybuskiego. Oprawiona w tekturę oblezoną ciemnobrązową skórą z prostą dekoracją ramową i ornamentalną uzyskaną wyciskami ślepymi i złożonymi zakupiono do zbiorów w 1964 r. Niewiadomą proveniencję posiada zdefektowana edycja *Triodu postnego* wydanego 12 października 1664 r. (sygn. XVII-19.512). Czerwono-czarny druk liturgiczny na okres Wielkiego Postu wzbogacającą drzeworytowe inicjały o motywach roślinnych i figuralnych oraz zastawki i finaliki.

Kolejny zespół druków z oficyny Śloski stanowią woluminy wydrukowane w języku polskim. Ten zespół panegiryków liczy pięć dzieł okolicznościowych z lat 1638–1642, w tym wiersze (epitalamia) lub kazania na wesele oraz śmierć i pogrzeb. Na większości z nich Śloska tytułował się «Typografem Jego M. X. Arcybiskupa Lwowskiego». Najstarszy w tym zespole druków jest *Himnaevs Albo Wesola Piosnka na weselu Szlachetnego P. Iakvba Bineta z Szlachetnie vrodzoną P. Katarzyną Korzeniowszczanką* (sygn. XVII-2727). Liczące 5 kart dziełko w formacie *quarto* napisane przez Jana Kwaskiewiczza «rhetora w Collegium Lwowskim Societatis Iesu» udekorowano ornamentalnymi ramami uzyskanymi ze zwielokrotnionych wycisków niewielkich ozdobników typograficznych. Na końcu wyciśnięto ornamentalny finalik.

W 1639 r. Śloska opublikował kazanie wygłoszone przez Mikołaja Laurinowicza (Ławrynowicza) z okazji urodzin kanclerza Tomasza Zamoyskiego w kościele Św. Krzyża w Zamościu 7 stycznia tego roku. Stronę tytułową druczku *Stella quasi Cadens Abo Kazanie Na Anniuersarz Iaśnie Wielmożnego Pana ... Thomasza Zamoyskiego Kanc. W. Koronnego Generała Krak. Knyszeńsk. Sokalsk. Rabsztyns. Nowotarsk. Etc. Etc. Starosty miane* (sygn. XVII-2906) ujęto w ramę z ozdobników typograficznych, a tekst kazania zamieszczony na 19 kartach w formacie *quarto* obramiono podwójnymi liniami. Druk zadedykowany został księciu Jeremiu Michałowi Wiśniowieckiemu herbu Korybut, zwanemu Jaremą. Dedykację poprzedza herb i wiersz na herb Wiśniowieckiego, jednak metodą typograficzną uzyskano tylko część zaplanowanej dekoracji. Drzeworytowy klocek przedstawiający pustą tarczę herbową oplecioną liśćmi akantu i trzymaną przez dwa lwy uzupełniono ręcznym rysunkiem herbu Korybut oraz książęcej korony w klejnocie. Opisane wyżej dziełka okolicznościowe te pochodzą z wiedeńskiej kolekcji J. M. Ossolińskiego.

W 1641 r. ukazał się *Szacvnek Działu Dobrego W Stan S. Małżenski ... Andrzeiowi Iarczewskie[mu] z woli y przeznaczenia Boskiego Wydzielonego, A teraz przez śmierć Niebu y Ziemi Podzielonego w Kościele Belskim Dominikańskim od X. Fabiana Myslimskiego ... w Kazaniu vczyniony* (sygn. XVII-4109). Stronę tytułową udekorowano obramieniem z ozdobników typograficznych, a pozostałe karty książki – linearnymi ramami. Do zdobień zastosowano również winietki i finalik z motywem główki anielskiej. Proveniencja tego woluminu nie jest znana. Skromniejszą ramkę z ozdobników typograficznych posiada dziełko Andrzeja Bęklewskiego zatytułowane *Parlament Niebieski Consultathey Swiata tego pożyteczny ... przy bytności wielu tak Stanu Rycerskiego iako y stanow inszych ludzi, w Niedzielę wtórą Postu wielkiego Kazaniem ogłoszony ...* (sygn.. XVII-3650) z 1642 r. Zadedykowane Samuelowi Koreckiemu dziełko wzbogacone zostało drzeworytowym przedstawieniem herbu Pogoń w rollwerkowych (zwijanych) ramach i wierszem na herb. Tekst kazania otoczony linearnymi ramami pochodzi z wiedeńskiej kolekcji Ossolińskiego.

Zdefektowany, gdyż pozbawiony karty tytułowej, jest utwór Pawła Lipińskiego *Żagiel natury. Wiersz na śmierć J. O. Książęcia Stefana Poryckiego i Żagiel familiei* (XVII-2181). Karol Estreicher datował ten anonim typograficzny na 1630 r., Rudol Kotula przesunął datę powstania utworu na 1640 r. Tekst nie został obramiony, a na końcu zamieszczono jedynie finalik z maszkaronem. Unikat ten pochodzi z Biblioteki Branickich w Suchej Beskidzkiej i trafił do kolekcji Ossolineum w 1949 r.

Grupa druczków łacińskich opublikowanych przez Śloskę liczy 6 woluminów wydanych między 1638 a 1660 r. Typograficznie panegiryki łacińskie zbliżone są do edycji tego typu dzieł polskojęzycznych: karty ujęte są ornamentálnymi ramami z ozdóbników typograficznych. W 1638 r. ukazało się dziełko *Fausta omnia Perillustribus Dominis D. Andreae & D. Procopio de Potok Potocki Palatinidis Podoliae ... Bonarum atrium Studiosis* (XVII-3000) pióra Stanisława Sokołowskiego zwieńczone finalikiem z maszkaronem. Rok później Śloska opublikował pracę dominikanina Rajmunda Mądrowica *Cicada Rhythmica* (XVII-2818), którą Estreicher scharakteryzował jako «teologię św. Tomasza wierszem». Na karcie tytułowej zapowiadano, że jest to tom pierwszy tej pracy, ale kolejny nie ukazał się.

W 1641 r. Śloska wydrukował pracę *Synodus Dioecisana Leopoliensis Praesidente ... Stanislao à Grochowce Grochowski ... Archiepiscopo Leopoliense* (XVII-3099) zawierającą wykaz uczestników i uchwały synodu, który obradował 3 lipca tego roku we Lwowie. Na verso karty tytułowej drukarz wytłoczył herb Junosza arcybiskupa Grochowskiego umieszczony na manierystycznej tarczy z główką anielską, obramiony z trzech stron dekoracją z ozdóbników typograficznych. Tekst zwieńczono ornamentálnym finalikiem. W tym samym roku w formacie *folio* ukazały się ody *Votvm Orbis Sarmatici, Ad Sole[n]nes ac Fortunas recursus, noui Anni, Millesimi, Sexcentesimi Quadragesimi primi ... Stanislao A Koniępole Koniępolski ... Magno Patriae Brodensi elicatum suffragiis* napisane przez Kazimierza Marcina Komadarskiego z okazji uzyskania pełnoletności przez syna Stanisława – Aleksandra Koniępolskiego (XVII-15.349). Na verso karty tytułowej zamieszczono drzeworytowy herb Pobóg Koniępolskich na tarczy okolonej liśćmi akantu oraz wiersz na herb podpisany przez Stanisława Gnoińskiego. Wszystkie karty książki otoczone zostały ramami uzyskanymi z ozdóbników typograficznych.

Podobną szatę graficzną posiada dziełko wydane w 1643 r. z okazji zaślubin Elżbiety Potockiej z Adamem Hieronimem Sieniawskim *Apollo Togatus Ad Auspicatissimos Hymenaeos ... Adami Hieronymi A Granow Sieniawski Et ... Helizabeth Potociae, Illustrissimorum & Magnificorum DD. Parentum Stanislai à Potok Potocki ... Et Sophiae de Hvsiatyn, Kalinowska, Filiae...* (XVII-15.721). Wydrukowany prozą panegiryk rozpoczynając dekoracje z herbami łączących się rodów. Herb Leliwa Sieniawskich otoczony został bogatym roślinnym obramieniem z liści akantu, a herb Pilawa Potockich dodatkowo ujęto owalnym wieńcem z liści lauowych. W tekście wykorzystano mniejsze drzeworyty stosowane w drukach religijnych: inicjał P z przedstawieniem św. Marka jako lwa oraz mniejszy inicjał A z przedstawieniem św. Jana jako orła. Opisane wyżej woluminy opublikowane przez Śloskę w języku łacińskim pochodzą z wiedeńskiej kolekcji Józefa Maksymiliana Ossolińskiego.

Niewiadomą proveniencję posiada dziełko z 1660 r. zatytułowane *Flumen Gratulatorium ... Stanislavo De Goray Czvrilo Dei Gratia Episcopo Orthosiensi, Syffraganeo Lvceoriensi, & Brestensi, Ecclesiarvm Metropolitanæ Leopoliensis, Nec noc cathedralis Lvceoriensis, Praeposito ... à ... Petro Kozeiracki Dedicatum* z herbem

Korczak trzymany przez dwa geniusze. Utwór ten powstał z racji otrzymania przez Czuryłę tytułu biskupa *Orthosias in Caria* w 1659 r.

Niewielki zespół druków Michała Śloski (stanowiący jedynie ok. 35% jego produkcji typograficznej) jest reprezentatywny dla działalności tego drukarza: w Ossolineum znajdują się cerkiewnosłowiańskie księgi liturgiczne, panegiryki polskie i łacińskie oraz innego typu publikacje, które pozwalają zapoznać się z zasobem typograficznym jego oficyny i prześledzić stosowane przez niego schematy kompozycyjne dla dekoracji kart książek przeznaczonych do różnych celów.

Jolanta Gwioździk, Iwona Pietrzakiewicz (Katowice)

Święci w drukach lwowskich XVII i XVIII wieku

Piśmiennictwo hagiograficzne, stanowiące ważny element kultury społeczno-religijnej epok dawnych¹, obejmuje życie i dzieje kultu świętych². Docierał on do ogółu społeczeństwa zarówno przez słowo mówione, jak i druki oraz wizualne formy przekazu. Po pierwsze kult świętych był związany z rokiem liturgicznym. Wydawano zarówno biografie świętych wymienianych w kalendarzu liturgicznym, jak i w menologiach różnych zakonów. Teksty te łączono także z drukami paraliturgicznymi, jak oficja i różne modlitwy, powstawały ponadto liczne utwory homiletyczne, związane z poszczególnymi świętymi, tworzone z okazji ich beatyfikacji, kanonizacji, wprowadzenia obrazów itp. Po drugie często propagowano lokalne kultury, m.in. dotyczące relikwii, przechowywanym w konkretnym kościele. Teksty dotyczyły również interwencji świętego w konkretnym miejscu (np. Jan z Dukli miał przyczynić się do ocalenia Lwowa w 1648 roku). Uzyskana pomoc mogła także dotyczyć określonego wydarzenia (np. św. Sebastiana wzywano w czasie epidemii) lub sytuacji (np. św. Fortunat miał bronić przed bólem głowy³, a św. Antoni z Padwy pomagać w odzyskaniu zagubionych rzeczy i odnalezieniu osób). Również poszczególne zawody, cechy, bractwa i inne wspólnoty wybierały swojego świętego patrona, a następnie wydawały stosowne opracowania na jego temat. Po trzecie hagiografia była wykorzystywana w funkcji parenetycznej⁴. Wszelkiego rodzaju *vitae*, *miracula* lub tzw. zwierciadła⁵ dostarczały bowiem gotowych zasad postępowania⁶, godnych naśladowania praktycznie w każdym środowisku i stanie, zarówno świeckim, jak i duchownym.

¹ Problematyka hagiograficzna budzi zainteresowanie przedstawicieli różnych nauk, badania interdyscyplinarne w tym zakresie prowadzą m.in. Hagiography Society na Uniwersytecie Wisconsin lub AISSCA (Associazione Italiana per lo Studio della Santità dei Culti e dell' Agiografia).

² Zob. A. Witkowska, J. Nastalska: *Staropolskie piśmiennictwo hagiograficzne*. T. 1. Lublin 2007, s. 15.

³ *Officium Albo Godzinki o Świętym Fortunacie Męczenniku ...* W Lwowie : W Drukarni Coll: Soc: Jesu, 1771. Opracowanie zob. J. Gwioździk: *Kult św. Fortunata w klasztorze lwowskich benedyktynek*. W: *Studia bibliologiczne ofiarowane prof. M. Pawłowiczowej*. T. 15. Katowice 2005, s. 232–249.

⁴ Literatura parenetyczna bowiem „daje wgląd w tak ważny w sferze kultury świat wartości, idei i wzorców zachowań”, zob. P. Badyna: *Model człowieka w polskim piśmiennictwie parenetycznym XVIII w. (do 1773 r.)*. Warszawa 2004, s. 33.

⁵ Przykładowo Leopolda Zawieszko wydał *Żwierciadło pokutujących. Z przykładów S. M. Magdaleny uczynione*. ... We Lwowie. R. P. 1618.

⁶ Więcej na ten temat zob. K. Stawecka: *Staropolska proza hagiograficzna XVI-XVII wiek*. W: *Polska proza religijna*. Red. M. Wojtkowska. Lublin 1993, s. 91–107.

Rozwój kultu świętych przypada na okres potrydencki, zwłaszcza na XVII i XVIII wiek. Wydawano wówczas zbiory żywotów Kościoła powszechnego oraz hagiografię narodową, m.in. tak popularne utwory, jak *Żywoty świętych* Piotra Skargi, *Forteca monarchów* Piotra Hiacynta Pruszcza, *Nowe żywoty świętych* Stefana Wielowieyskiego czy *Matka świętych Polska* Floriana Jaroszewicza. Publikowano także opisy życia poszczególnych świętych, błogosławionych i osób zmarłych w opinii świętości, nierzadko przy tym powstawały utwory o charakterze panegirycznym, różnego rodzaju adaptacje i przeróbki dawniejszych własnych oraz tłumaczonych tekstów. Życiorysy opracowywano zarówno w formie zbiorów biografii, druków poświęconych jednej osobie, jak i dodawano skrócone życiorysy do innych tekstów, jak medytacje czy autobiografie.

Większość wymienionych rodzajów opracowań hagiograficznych była publikowana we Lwowie. Wydawano zatem zbiory żywotów świętych Kościoła powszechnego⁷, w tym wyciągi z akt kanonizacyjnych⁸ i zbiory biografii⁹, a także żywoty świętych zakonnych¹⁰. Poszczególnym świętym, zwykle fundatorom lub znamienitym zakonnikom, poświęcali utwory przedstawiciele duchowieństwa. Franciszkanie promowali teksty o ss. Leonardzie z Porto Maurizio (Casanuova)¹¹, włoskim kaznodziei, autorowi dzieł ascetycznych, Antonim z Padwy¹², Bonawenturze¹³ oraz Janie z Dukli, patronie Korony i Litwy (od 1739 roku)¹⁴, Józefie Dezie z Kupertynu¹⁵, a także bł. Jakubie Strzemię (obecnym

⁷ CHODYKIEWICZ, Klemens: *Gloria clarissimi imperatorio sanguine sanctissimi apostolorum* ... Leopoli: Typis M. Confrat. SSS Trinitatis, 1757. Wyd. 2 1764, wyd. 3, 1774; *HISTORYE rozmaite rzymskie*... We Lwowie: w Drukarni Kazimierza Szlichtyna, 1776.

⁸ *COMPENDIUM vitae, virtutum, et miraculorum sancti Andreae Avellini*... Leopoli: Typis Confrat. SSS. Trinitatis, 1729.

⁹ JABŁONOWSKI, Józef Aleksander: *Ostafi po polsku, Eustachiusz po łacinie, Placyd po świecku, życie którego świętego z poważnych autorów zebrane*... We Lwowie: w Drukarni SSS. Trocycy, 1751.

¹⁰ KLECZEWSKI, Stanisław: *Kalendarz seraficzny zamykający w sobie żywoty wielebnych sług Boskich Zakonu s. o. Franciszka* ... We Lwowie: w Drukarni Colleg. Soc. Jesu, u Sebastjana Nowogorskiego, 1644 (żywoty świętych i świątobliwych dominikanek). OKOLSKI, Szymon: *Russia, florida rosis et liliis. Hoc est, sanguine, praedicatione, religione et vita*... Leopoli: Typis Coll. Societ. Jesu, apud Sebast. Nowogorski, 1646.

¹¹ *Życie wielebnego sługi Bożego o. Leonarda Casanowa z Portu s. Maurycego misjonarza apostołskiego*... Lwów: Drukarnia Jana Szlichtynga, 1757; *ŻYCIE sługi Bożego Leonarda Kazanowa misionarza*. Lwów: [b. d.], 1757. Jest patronem misjonarzy ludowych.

¹² GIDŁOSKI, Protazy: *Cudowny patron Antoni święty atlas w dźwiganu kłopotów ludzkich*... Lwów: Druk. SS. Trójcy, 1748; ZAYKIEWICZ, Ludwik: *Lilietum in vitae innocentia et integritate morum s. Antonij Paduanij*, ... Leopoli, 1740; ZAYKIEWICZ, Ludwik: *Ray liliowy w niewinności życia y dziełach wdzięcznie wonniejących przed Bogiem świętego Antoniego Padewskiego*... We Lwowie: w Drukarni Brackiej Troycy Przenajświętszej, 1740; ZAYKIEWICZ, Ludwik: *Żywot św. Antoniego z Padwy*. Lwów: Druk. OO. Trynitarzy, 1754; *Cudotwórcy w kościele farnym Kraśniańskim w diecezji Łuckiej św. Antoniego Padewskiego dzieła do wiadomości ludzkiej podane*. Lwów, w drukarni Bractwa św. Trójcy 1755.

¹³ *ŻYCIE błogosławionego wyznawcy Bonawentury*... We Lwowie: w Drukarni Bractwa SSS. Trójcy, 1777.

¹⁴ JÓZEFOWICZ, Jan Tomasz: *Krotkie zebranie życia wielebnego Jana z Dukli Zakonu Braci Mniejszych s. Franciszka obserwantów*... We Lwowie: w Drukarni Koll. Soc. Jesu, 1702; *OBYWATEL oyczynnie nazyżliwszy generału y ziem ruskich ozdoba b. Jan Duklan* ... [Lwów]: w Drukarni Akademickiej Lwowskiej, 1766; *OZDOBA calego świata y krajów ruskich b. Jan z Dukli* ... Lwów: w Druk. Coll. S. Jesu, 1737; *ŻYCIE błogosławionego Jana z Dukli*. Leopoli: [b. d.], 1766; DAMIRSKI, Cyprjan: *Thaumaturgus Russiae beatus servus Dei Joannes de Duchla ordinis min. s. Francisci observantium confessor*. ... Leopoli: in Typographia Regia M. Jacobi Moscicki, 1672.

¹⁵ KOTLARSKI, Tomasz J.: *Krótkie zebranie życia, cnot y cudow b. Józefa Dezy z Kopertynu* ... W Lwowie: Druk. SSS. Troycy, 1754; wyd. 2 1756. *KRÓTKIE zebranie życia y cudów b. Józefa Dezy z Kopertynu Zakonu Braci Mniejszych*, ... W Lwowie: w Drukarni S. S. S. Troycy, 1756.

patronie Lwowa)¹⁶. Dominikanie propagowali kult Wincentego Ferreriusza¹⁷, a pijarzy swojego fundatora bł. Józefa Kalasancjusza (José de Calasanza)¹⁸. Podobnie o swoim założycielu pisali: misjonarze (św. Wincenty a Paulo¹⁹), benedyktyni²⁰ i teatyni²¹. Z zakonu jezuitów pochodził Alojzy Gonzaga²², jeden z najmłodszych kanonizowanych świętych, patron studentów i ministrantów, przy czym jezuita publikowali także zbiory żywotów swoich zakonników²³. Z bractwem przy kościele trynitarzy we Lwowie był związany kult św. Jana Nepomucena²⁴, patrona spowiedników, który miał także bronić przed powodzią i suszą. Trynitarze lwowscy opublikowali również żywot fundatorów swojego zakonu²⁵ oraz bł. Szymona²⁶ i Sługi Bożego Michała²⁷. Bazylianie wydali żywot św. Onufrego²⁸, a dla nacji ormiańskiej szczególnie były przeznaczone życiorysy

¹⁶ KĘDZIERSKI, Barnaba: *Życie błogosławionego sługi Bożego Jakuba z domu y herbu Strzemie, arcy-biskupa halickiego*, ... W Lwowie: w Drukarni Antoniego Pillera, 1778. Wyd. 2, 1798; KOWNACKI, Hipolit: *Beato servo Dei Jacobo de nobili Streparum* ... Leopoli: Typis Antonii Piller, [k. XVIII w.]

¹⁷ ANIOŁ w ciele, apostoł w mowie, w dziełach osobliwy y wielki cudotworca s. Wincenty Ferreriusz... Lwów: w Druk. Jana Szlichtyna, 1757. Wyd. 2: W Lwowie: w Drukarni Jana Filipowicza, [ok. 1758]. Jest patronem „dobrego małżeństwa, dobrej śmierci, ceglarzy, budowniczych, murarzy, hydraulików, przetwórców ołowiu, producentów dachówek i kaffi. Wzywany bywa także w obronie przed epilepsją, bólami głowy i gorączką, w bezpłodności”. Internetowa liturgia godzin. <https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/04-05a.php3>

¹⁸ KRÓTKIE zebranie świątobliwego życia b. Józefa Kalasancjusza ... [Lwów]: w Drukarni Brackiey SSS. Trojcy, 1749.

¹⁹ NABOŻEŃSTWO krótkie do s. Wincentego a Paulo, ... [Lwów]: w Drukarni Lwowskiej Soc. Iesu, 1751.

²⁰ MĘCZENSTWO i żywot ś. Benedykta i nabożeństwo do tegoż. We Lwowie: [b. d.], 1712; *Benedykt Święty męczennik Rzymski osobliwie od morowego powietrza w nabożeństwie za patrona zalecony*. Lwów, Soc. Jesu.

²¹ SENKOWICZ, Jakub: *Zebranie krótkie żywota błogosławionego Iana Marinoniusza Zakonu Kleryków pod Regulą żyjących Teatynów* ... We Lwowie: w Druk. SSS Trojcy, 1764; zob. także *ŻYCIE cnoty i cuda wielkiego w Kościele Chrystusowym wyznawcy s. Jędrzeia Awellina*... We Lwowie: w Drukarni Brackiey SSS Trojcy, 1772.

²² MATTEIS, Pasquale: *Anioł w ludzkim ciele s. Aloizy Gonzaga*... [Lwów]: w Drukarni Lwowskiej S. J., 1746, wyd. 2 1758, wyd. 3 1776; *NABOŻEŃSTWO do anielskiego młodzieńca s. Alojzego Gonzagi* ... We Lwowie : w Drukarni Brackiey SSS. Trojcy, 1778.

²³ PAMIĄTKA abo katalog szczęśliwej śmierci niektórych zakonników Soc. Iesv... W Lwowie: [b. d.], 1728, wyd. 4 1751; *Lilia Wyznawców Między Laurami Męczeńskimi Rozwiniona, To jest: do S. Franciszka Borgiasza, Patrona dobrej śmierci. I Świętych Trzech MMM. Pawła [Miki], Iana [Soan], i Jakuba [Kisai], Japońskich, w utrapieniu ratujących; Nabożeństwa złączone*. [Lwów] W Drukarni Lwowskiej J. K. M. i Coll. Soc. Jesu, 1757.

²⁴ CZEŚĆ s. Iana Nepomucena za nienaruszoną milczenia spowiedniczego całość ... patrona w kościele lwowskim xx. trynitarzów na przedmieściu halickim, bractwo jego od dawnych czasów nieustannie dotąd pomnażających, w dni śródne odprawiać się zwykła, teraz dla należącej wielu tegoż męczennika czcicieliw próśby przydatnym do innych świętych nabożeństw zalecona... W Lwowie: w Drukarni Brackiey SSS. Trojcy, [XVIII w.].

²⁵ KRÓTKIE zebranie żywotów ss. Iana de Matha y Felixa de Valois fundatorów Zakonu Przenajświętszey Trojcy... W Lwowie: [b. d.], 1687 oraz MACEDO, Francisco de: *Vitae sanctorum Joannis de Matta et Felicis Valesii Fundatorum Ordinis Sanctissimae Trinitatis de Redemptione Captivorum*... Leopoli: Typis Haeredum Pauli Golezewski, 1754.

²⁶ ŻYCIE wiernego sługi Bożego b. Szymona wyznawcy z krwi Rochasow ... We Lwowie: w Drukarni Akad. S. Jesu, 1767.

²⁷ KROMBERG, Andrzej: *Zbiór życia, cnoty y cudów błogosławionego sługi Bożego Michała de Sanctis kapłana* ... We Lwowie: w Druk. Bractwa Trojcy SS, 1779.

²⁸ PAFNUCY, św.: *Officium y summaryusz przedziwnego żywota świętego Oycy Onufryusza*... We Lwowie: w Drukarni Kolleg. Societ. Jesu, 1734.

ss. Grzegorza i Rypsymy²⁹. Pisano także o innych świętych i świątobliwych zakonnicach. Przeor karmelitów lwowskich Marcin Rubczyński przetłumaczył żywot Róży Marii Serio³⁰, Ignacy od św. Jana natomiast wydał biografię innej karmelitanki – Marianny Marchockiej³¹. Propagowano także kult karmelitanki dawnej obserwancji – Marii Magdaleny de Pazzi³² oraz benedyktyнки św. Mechtyldy³³. Jakub Gawarth zaś opracował fragment objawień św. Brygidy³⁴. Popularne było również nabożeństwo do św. Tekli³⁵.

Większość z 56 tekstów lwowskich, wymienionych w bibliografii piśmiennictwa hagiograficznego³⁶, została opublikowana w połowie XVIII w., a więc w okresie uznawanym za okres oświeceniowego kryzysu religijności. Dominowały utwory poświęcone świętym związanym z działalnością zakonów, zwłaszcza z rodziny franciszkańskiej. Były to głównie utwory tłumaczone i kompilowane, choć nie brakuje twórczości własnej. Przy tym na uwagę zasługują opisy osób, których życie uznawano za świątobliwe.

We Lwowie druki hagiograficzne wydawała głównie Drukarnia Bractwa św. Trójcy (22 tytuły) oraz Drukarnia Jezuitów (15 tytułów), pojedyncze druki publikowały oficyny Jana Filipowicza, Dziedziców Pawła Golczewskiego, Jakuba Mościckiego, Antoniego Pillera, Józefa Pillera, Jana Szlichtyna, Kazimierza Szlichtyna i Drukarnia Trynitarzy. O popularności tekstów poświęconych błogosławionym i świętym świadczą liczne wznowienia, ich kult stawał się bowiem częścią mentalności społeczeństwa, a zarazem stanowił wyraz ówczesnej kultury religijnej.

²⁹ KASPAROWICZ, Gabriel Andrzej: Ray roskoszy w męczeńskie róże, wstydu panieńskiego lilie powtornie w Armenii zaszczipiony to iest nabożeństwo na czternaście czwartków; godzinki, litanie oraz życia s. Grzegorza trzeciego po ss. Thadeuszu, Bartłomieju, apostoła, patriarchy y męczennika Armenii; s. Rypsymy panny y męczeń[iczk], tudzież inne przydatki mające przez... do druku podane. We Lwowie: w Drukarni J. K. M. Coll. Lwow. Soc. Jesu, 1750.

³⁰ GENTILI, Giuseppe: Życie przedziwnych cnót y akcji pełne... Róży Maryi Serio przeoryszy klasztoru fazańskiego Zakonu Naświętszey Panny Maryi z Góry Karmelu... z włoskiego ięzyka na polski przetłumaczone y wydane przez x. Marc. Rubczyńskiego... przeora konwentu... lwowskiego tegoż Zakonu... We Lwowie: w Drukarnii SSS. Troycy, 1745.

³¹ IGNACY od św. Jana: Żywot y wysokie cnoty w. matki Teresy od Pana Jezusa Marchockiej [Marianny], klasztorów karmelitanek bosych we Lwowie y w Warszawie fundatorki z manuskryptu... [Lwów]: w Drukarni Lwowskiej J. K. Mci Societatis Jesu, 1752.

³² LEZANA, Juan Baptista de: Lilia florentska, s. Marya Magdalena de Pazzi... od naywyższego stolice apostolskiej papieża Clemensa IX przez akt solenny kanonizatiey swiatu... podana. A teraz pismem niniejszym... prezentowana. [We Lwowie]: w Drukarni Kollegium Societatis Jesu, 1670.

³³ MECHTYLDA z Magdeburga: Zwierciadło duchowney łaski, to iest: dziwne cudowney Pannie: zakonnicy y xieniey Reguły Benedykta... Mechtildzie s. w ustawiczoney bogomyślności trwającej niebieskie objawienia... Na pięć części rozdzielone. Z przydatkiem o żywocie y śmierci Giertrudy s. rodzoney teyże Mechtildy s. siostry, y z żywotem samey Mechtildy s. nowo wynalezionym. Przez w. x. Jakuba Gawatha... z łacińskiego na polski ięzyk przetłumaczone. We Lwowie: w Drukarnii Colleg. Societ. Jesu. u Sebastjana Nowogorskiego, 1645.

³⁴ GAWATH, Jakub: Terror cleri totis, illi, cordium medullis apprehendendus nec non iugiter ruminandus. Ex libris Revelationum s. Birgittae [!] vidue, Regni Sueciae [et] Poloniae patronae per... [Lwów: b. d., XVII w.]

³⁵ SURIUS, Laurentius: Obrona w każdej potrzebie doświadczona Tekla święta... piąty raz do druku podane. Lwów: w Druk. Akad. J. K. M. S. J., 1766.

³⁶ A. Witkowska, J. Nastalska: *Staropolskie piśmiennictwo...*, T. 2, s. 268. Kompletny spis liczyłby najpewniej kilka razy tyle druków.

Наталія Заболотна (Київ)

Аркушеві видання василіянських друкарень XVIII століття: призначення, оформлення, побутування

Видавнича продукція провідних василіянських друкарень – Почаївського Успенського, Унівського Успенського та Супрасльського Благовіщенського монастирів – постійно привертає увагу науковців, зокрема книгознавців, і є об'єктом різнопланових досліджень та наукової каталогізації. Водночас аркушеві видання (акцидентні друки, такі як грамоти, привілеї, окремі молитви, паперові ікони тощо) найчастіше спеціально не бібліографували. Як правило, ці друки не представлені у зведених каталогах. З одного боку це зумовлено складністю виявлення аркушевих видань, адже, наприклад, друковані грамоти найімовірніше збереглися серед архівних документів, відбитки гравюр – у збірках мистецьких творів, а з іншого – невеликою часткою аркушевих видань у загальній масі видавничої продукції порівняно з книжками і, відповідно, в загальній масі збережених стародруків.

Серед кириличних стародруків з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського наявні основні види аркушевих видань: грамоти, установчі документи, окремі молитви, служби та чини, випущені василіянськими друкарнями. Під аркушевим виданням маємо на увазі і сторінку, і розворот цілісного аркуша. Атрибуцію цих видань ускладнює те, що вони зі зрозумілих причин не мають титулів і вихідних даних (на естампних гравюрах може бути підпис майстра, наприклад, часто підписували свої твори Йосиф Гочемський і Нікодим Зубрицький). Атрибутувати місце видання текстових аркушевих видань можна порівняльним методом за шрифтами та наявними елементами художнього оздоблення, при цьому датування в більшості випадків залишається приблизним. Для атрибуції естампних гравюр, особливо тих, дошки яких не використовували під час друку книг, варто застосовувати методи, якими послуговуються в дослідженнях творів образотворчого мистецтва.

Серед друкарської спадщини Почаївської друкарні є видання грамот єпископа Сильвестра Лубенецького-Рудницького священнику про висвячення, надання права служити Літургію і здійснювати таїнства (у фондах представлено два різні видання) та Привілей і статут братський – типізовані бланки з пробілами для заповнення від руки імені, назви й місця розташування церкви тощо. Цікавий сам факт випуску цих акцидентних видань, адже такий документ у ті часи міг написати від руки писар, після чого його скріплював підписом єпископ. Проте тиражування бланка друкарським способом запобігало ймовірним помилкам при переписуванні, а також заощаджувало час, бо єпископська канцелярія могла видавати такі документи у значній кількості відповідно до потреби.

Найпоширенішим видом аркушевих друків були служби, чини та молитви, призначені передусім для доповнення літургійних книг – Службеників, Требників, Міней. За поодинокими винятками вони дійшли до нас переважно як переплетені разом з відповідними книгами, що сприяло їхньому кращому збереженню. Поява аркушевих видань такого типу і їх долучення до книг після видруку всього накладу, найімовірніше, свідчить про намагання друкарень робити свою продукцію актуальною, враховуючи найновіші канонічні вимоги.

Прикладами окремих молитов, служб і чинів є почаївські Чин благословіння бджіл¹ і Служба свв. прп. Варлааму та Йоасафу², супрасльські аркушеві служби Пресвятій Богородиці розарію³, Співстражданню Пресвятої Богородиці та Пресвятій тайні Євхаристії та св. Іоанну Непомуку⁴. Часто такі видання переплетені разом із книгами, до яких підходили за змістом або спеціально були виготовлені для них у друкарні як пізніші додатки. Так, наприклад, почаївські Відпусти Страсного тижня [30-ті роки XVIII століття] оправлено з почаївським Службником 1735 року наприкінці книги (відпусти містять благословення вірних, яке виголошує священник по завершенні богослужіння; тексти відпустів різняться залежно від літургійного календаря), згаданий Чин благословіння бджіл – з Требником 1771 року. Отже, часто аркушеві видання побутували як друкарські додатки до літургійних книг. Іншим варіантом їх використання було поширення між духовенством як самостійних друків, і вже на розсуд власника аркушеві видання окремих служб або потрапляли у конволюти з книгами (як, наприклад, згадана супрасльська «Служба Богородиці розарію» до унівського Службника 1747 року), або використовувалися як окремі видання (наприклад почаївська «Молитва в прещеніє глада» [90-ті роки XVIII – початок XIX століття], надрукована на розвороті).

Спільною рисою в оформленні аркушевих василянських видань є шляхетна стриманість: використання тільки чорної фарби, невеликої кількості елементів художнього оздоблення – заставок, кінцівок, ініціалів та виливних прикрас. Часто видання мало лише одну оздобу, наприклад, у згаданих почаївських «Відпустах» використано тільки ініціал. Натомість супрасльська «Служба Богородиці розарію» оформлена ошатніше – має традиційну для продукції Супрасльської друкарні покоєподібну заставку, ініціали та виливні прикраси. Певну роль в оформленні таких видань, структуруванні тексту могло відігравати використання шрифтів різного кегля.

Важливу і, на жаль, мало збережену частку аркушевої продукції василянських друкарень становили паперові ікони або гравійовані зображення християнських святих чи святинь, іноді з підписами чи віршованими присвятами. Традиція паперових ікон відома не тільки зі збережених творів, а й з опосередкованих джерел, наприклад поетичних творів. Так, відомий вітчизняний автор XVII – початку XVIII століття Климентій Зіновій в одному з віршів засвідчує, що друковані на папері ікони побутували не лише в домівках вірян, а й у храмах: «І иконъ на папера(х) много вытыскають: и в це(р)квахъ и те(ж) в дома(х) к(тъ) стіна(м) прыліпляю(т)»⁵. У фондах НБУВ немає, на жаль, самостійних паперових ікон випуску василянських друкарень, але вони представлені в інших київських збірках. Водночас варто

¹ Заболотна Н. Видання почаївського Требника 1771 р. у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ. *Наукові праці Національної Бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2006. Вип. 16. С. 331–335.

² Заболотна Н. Почаївські Трефологони 1777 р. у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ. *Рукописна і книжкова спадщина України*. Київ, 2007. Вип. 12. С. 70–79.

³ Заболотна Н. Особливості атрибутів окремих кирилических видань без титульних аркушів. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек*: матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовтня 2017 р.). Київ, 2017. С. 134–137.

⁴ Бондар Н. Новые сведения об изданиях и экземплярах супрасльской типографии (по материалам Фонда Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского). *Latopisy Akademii Supraskiej*. 7: Dawna suyulicka księga drukowana: twórcy i czytelnicy. Białystok, 2016. S. 195–200.

⁵ Климентій Зіновій. Вірші. Приповіді посполиті / підгот. тексту І. П. Чепіги; вст. ст. В. П. Колосової та І. П. Чепіги; Іст.-літ. коментар В. П. Колосової. Київ, 1971. С. 276; у цитаті «ять» замінено на «і» з технічних причин.

зазначити, що друкарня Почаївського Успенського монастиря мала кілька різних гравіювальних дощок із зображенням своєї святині – Чудотворної ікони Богородиці, використані у стародрукованих книгах, вони також могли бути використані для друку паперових ікон. Одна з цих дощок має дату 1733-й – на рік раніше від першої датованої почаївської книги (Службника 1734 року), що потрібно сприймати як доказ про використання її для друку паперових ікон. Ця дошка використана у Службнику 1734-го і Псалтирі 1750-го років.

Отже, аркушеві видання василіянських друкарень, насамперед Почаєва та Супрасля, демонструють видову і жанрову різноплановість (церковна документація, богослужбові тексти, паперові ікони), різноманітні способи побутування (самостійного використання, у складі конволютів із книжками), а також оригінальність художнього оформлення. Вони цілком заслуговують на спеціальні дослідження та детальну каталогізацію на рівні з книгами, що збагатить вітчизняну історію видавничої справи та бібліографію стародрукованої книги.

Володимир Александрович (Львів)

Творче обличчя львівського гравера Івана Філіповича: версія після найновіших знахідок

Іван Філіпович (†1766) належить до найвідоміших постатей культурного життя Львова XVIII століття та історії тогочасної української гравюри. Таку позицію забезпечили десятки виданих у його друкарні книг та сотні книжкових ілюстрацій і окремих гравюр. Книжкова спадщина майстра вивчена мало, проте виявлена й скаталогізована¹, а графічний доробок, поза нечисленними доступними книжковими ілюстраціями та «популярними» аркушами, засвоєний набагато менше. Поширене уявлення про Івана Філіповича як гравера (правду кажучи, все ще немало поверхове) запевнив обмежений набір «загальновідомих» позицій. Його життєвий і творчий шлях належно не осмислено, окремі найістотніші складники спадщини досі мало знані. Проте найновіші пошуки та відкриття документальних матеріалів дали змогу уточнити певні моменти біографії й істотно поповнити графічний доробок, завдяки чому складається відмінний від принагідно обрисованого давніше образ творчої індивідуальності майстра, зокрема графічної сторони його професійних інтересів.

Почалося зі знахідки двох невідомих раніше портретів, зокрема найвизначніших із відповідного доробку – київського унійного митрополита Афанасія Шептицького та львівського архієпископа Вацлава Єроніма Сераковського². Згодом, розшукавши інші аркуші³, дослідники закріпили за Філіповичем статус найактивнішого

¹ Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва... Кн. 1, ч. 1: 1701–1764.

² Український портрет XVI–XVIII століть / автори-укладачі: Г. Белікова, Л. Членова. Київ, 2005. № 434, 439.

³ Мердх Ю. Портретна галерея українського гравера Івана Філіповича (середина XVIII ст.). *Гілея: науковий вісник*. 2014. № 87. С. 11–14; Його ж. Портрети Івана Філіповича у графічній збірці Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України. *Буття в мистецтві*: зб. наук. праць і матеріалів на пошану Степана Костюка з нагоди 80-річчя. Львів, 2007. С. 335–347.

західноукраїнського майстра портретної гравюри XVIII століття. Проте найістотнішим для формування нового сприйняття стали чотири новознайдені графічні цикли, які за випадковим збігом обставин досі не привернули належної уваги й навіть не були опубліковані. Ще Юзеф Ігнаці Крашевські вказав на серію із шести гравюр на новозавітні сюжети⁴, що насправді, як тепер встановлено, налічує не менш, як 15 ілюстрацій (Інститут досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, далі – ІДБМР ЛННБУ)⁵. Згодом Дмитрій Ровинській відзначив чотири гравюри «чину часів»⁶, які залишаються унікальними. Врешті, Володимир Січинський привернув увагу до єдиного на той час примірника сімнадцяти сюжетів із земного життя і Страстей Христа (Краків, Національний музей)⁷, а нещодавно виявлено ще чотири гравюри цієї серії (ІДБМР ЛННБУ)⁸.

Уявлення про постать Івана Филиповича як майстра графічних циклів розширила недавня публікація його контракту із львівським монастирем домініканців на 26 гравюр з історії чудотворної ікони Богородиці з монастирського костюлю⁹, вміщених як ілюстрації до видання виголошених під час коронації ікони 1751 року проповідей «*Hasło słowa Bożego*» (1754)¹⁰. Завдяки цим відомостям довелося «переадресувати» обширний історичний цикл, раніше визнаний за іншим львівським українським гравером – Георгієм Вишльовським (1729 – після 1801)¹¹. Із домініканцями Юрій Мердух слушно пов’язував також перший запроваджений до наукового вжитку комплекс із 15 ілюстрацій¹².

Недооцінені й досі мало відомі чотири унікальні для тогочасної української графіки серії ставлять майстра на зовсім інше місце в історії західноукраїнської гравюри XVIII століття, відкриваючи виняткову для свого часу сторінку не тільки біографії самого митця, а й української гравюри відповідного періоду загалом. Чотири непоціновані зіставлення ілюстрацій утверджують Івана Филиповича самотнім в українській історії всього століття творцем графічних серій і відкривають досі не сприйнятий новий аспект його біографії. Новозавітний цикл, відомий тільки у двох неповних комплектах – серія земного життя і Страстей Христа, й так само унікальні чотири гравюри «чину часів», як і ілюстрації зафіксованої лише в шести примірниках книги, вказують на потенційну можливість відкриття й інших подібних, ще не знаних позицій творчого доробку львівського майстра.

Окремого наголошення потребує українське походження Івана Филиповича та його місії репрезентанта української традиції на тодішньому етапі її еволюції,

⁴ Kraszewski J. I. *Catalogue d'une Collection Iconographique Polonaise*. Dresden, 1865. P. 101.

⁵ Мердух Ю. Цикл новозавітних ілюстрацій львівського гравера Івана Филиповича. *Мистецька культура: історія, теорія, методологія: тези доп. Міжнар. наук. конф.* (Львів, 29 листоп. 2013). Львів, 2013. С. 29.

⁶ Ровинский Д. *Подробный словарь русских граверов XVI–XIX вв.* Санкт-Петербург, 1895. Т. 2: К–Стб. 1084.

⁷ Січинський В. *Історія українського граверства*. Львів, 1937. С. 36.

⁸ Мердух Ю. Цикл... С. 29.

⁹ Markiewicz A. *Wokół kontraktów artystycznych dominikanów lwowskich w epoce nowożytnej (XVII–XVIII w.)*. Modus. *Prace z historii sztuki*. 2014. Т. 14. S. 171–172.

¹⁰ Запаско Я., Ісаєвич Я. *Пам’ятки...* № 1888.

¹¹ Найдокладніші відомості про нього див.: Капраль М. «Образки, на кільканаеста тисяч екземплярів вибиті...» або про популярність гравійованих ікон на західноукраїнських землях у середині XVIII століття. *Культура і мистецтво західноукраїнських земель 2011, 2012* / відп. ред. В. Александрович. Львів, 2019. С. 323–326.

¹² Мердух Ю. Цикл... С. 29–31.

оскільки в польській літературі й далі систематично применшуються українські акценти й на цьому ґрунті снуються вигадки аж до йменування майстра на підставі кількох раних авторських підписів 1745–1746 років «Яном Юзефом»¹³ та інших «зацікавлених» міфологізованих тверджень¹⁴. Проте «сichy spór bratni» навколо особи львівського друкаря і гравера, про що свого часу писалося з наміром перетягнути його на польську сторону¹⁵, остаточно спростував факт належності Филиповича до міського Успенського братства. А найновіші знахідки джерельних матеріалів до біографії мали б відкинути такі зусилля назавжди...

¹³ Див., зокрема: Bernatowicz A. Filipowicz (Fielepowicz, Filipowitz, Filipovicz) Jan Józef. Saur Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker. München; Leipzig, 2001. Bd. 39: Ferrafi d'Orsara – Filippi. S. 531; Dworzak A. Lwowskie środowisko artystyczne w XVIII wieku w świetle ksiąg metrykalnych i sądowych (Materiały do dziejów kultury i sztuki XVII i XVIII wieku. – T. 8). Kraków, 2018. S. 11, 50, 61, 75, 87, 92, 112, 123, 134, 138, 140, 210, 238, 240, 241, 356, 376. Хоча проблему варіантів підпису з'ясував ще Едвард Хвалевік, ствердивши наявність у польсько- та латиномовних авторських підписах від 1747 року винятково імені «Ян»: Chwalewik E. Jan Filipowicz rytownik i drukarz (Z dziejów exlibrisu lwowskiego). Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego. Wrocław, 1951. S. 226 (пор.: Ibidem. – S. 236).

¹⁴ Зокрема, сучасні польські автори подеколи воліють «не добачати» давно відомого членства Филиповича (від 1758 року) в міському Успенському братстві (Ваврик В. Р. Члены Ставропигиона за 350 лет. Юбилейный сборник в память 350-летия Львовскаго Ставропигиона. Львов, 1937. Ч. 2. С. 90). Натомість останнім часом навіть подано належність майстра до братства «św. Jana Teologa, przy cerkwi Bazylianów pod tym samym tytułem, które pełniło z pewnością (виділено – В. А.) аналогічну функцію społeczną, co Bractwo św. Barbary przy kościele Świętego Ducha dla Niemców»: Dworzak A. Lwowskie środowisko... S. 140. Найочевидніше, «не прочитаний» документ, на який зовсім поверхово покликалася авторка, насправді чогось такого не стверджує, вказуючи натомість на належність до Іванівського братства опонента Івана Филиповича в судовому процесі, про що й згадав один зі свідків (див.: Центральний державний архів України, м. Львів. Ф. 52 (Магістрат міста Львова). Оп. 2. Спр. 126. Арк. 102 зв.). Аналогічна інформація з уст іншого свідка повторена на сусідньому аркуші, на який авторка не покликалася. Не випало би доводити, що таке «руське братство німецького зразка» – цілковита вигадка з-поза можливих реалій тогочасного українського Львова.

¹⁵ Chwalewik E. Jan Filipowicz... S. 225.

Ірина Качур (Львів)

Ідеї французького інженера у львівському видавничому втіленні: «Lettre de M. du Deffilles», 1764-1766?

У середині XVIII століття з-під пресів Львівської академічної друкарні оо. єзуїтів вийшло видання, предмет якого – з'єднання Балтійського та Чорного морів – досі актуальний для європейської геополітики, а для України набуває особливого значення через анексію Криму, формування нових умов економічної співпраці з країнами ЄС та у зв'язку з пошуком нових логістичних схем транспортування вантажів у сполученні Балтійське море – Чорне море. Саме це питання розглядалося понад два з половиною століття тому в публікації відкритого листа до заможної шляхти Волинського, Руського, Подільського і Белзького воєводств з обґрунтованою пропозицією та способами створення навігаційного каналу від Дністра до Бугу. Раритетний примірник цього видання зберігається у фондах відділу рідкісної

книги ЛННБ України ім. В. Стефаника¹: брошура, надрукована накладом автора, без окремого титульного аркуша і зазначення року видання, обсяг – 28 аркушів, двома мовами – французькою мовою та, паралельно, з посторінковим перекладом – польською, для ширшого кола читачів.

Автор твору – Жан дю Дефій, його прізвище у літературних джерелах подається в різних варіантах: du Deffilles, du Defilles, du Desffilles, du Desfilles, Dudefil, Diudefil. Є розбіжності навіть у межах видання, яке тут аналізується: на першій сторінці – du Deffilles, на останній – du Defilles. Однак правильним видається той варіант, що зафіксований власноруч у власницькому записі (Ex Libris J: du Deffilles / Nro 5) на примірнику твору французького викладача математики Трабо про рух небесних тіл або основні принципи астрономії з фондів ЛННБ України ім. В. Стефаника².

Видання недатоване, наприкінці зазначено: «We Lwowie, w drukarni Akademickiej Soc. Jesu». Естрайхер його датує 1759–1760 роками³ з огляду на те, що академічна друкарня у Львові діяла з 1760 до 1773 року. Однак відомості, подані у тексті видання, змушують перемістити цю дату на 4-6 років. Зокрема, автор згадує «Pałac J. W. Jmci Pana Cetnera Wojewody Belzkiego», а відомо, що Ігнатій Цетнер був номінований воєводою белзьким 20 березня 1763 року. Зі слів автора також дізнаємося, що він прожив у Польщі вісім років, а перед тим три роки вивчав експериментальну фізику на лекціях абата Жана Антуана Нолле (1700–1770) в аристократичному Наварському коледжі в Парижі. Якщо припустити, що Дю Дефій почав навчання з першого року викладання Нолле, тобто 1753-го, то найранішою можливою датою публікації брошури був би 1764 рік, а згідно з дослідженнями Кароля Бучка на підставі копії «Листа», надісланої королю Станіславові Августові⁴, видання було надруковане приблизно 1766 року⁵.

На початку твору автор, інженер-архітектор і присяжний геометр⁶ Речі Посполитої, як він сам себе називав, Жан дю Дефій з'ясовує причини, які спонукали його до публікації, а саме: вдячність до доброзичливого народу, серед якого він щасливо прожив вісім років, зобов'язує його використати свої знання та вміння для процвітання цього краю – найбагатшого й найродючішого в Європі. Відсутність судноплавних рік, якими можна було би вивозити сільськогосподарську продукцію, серйозно гальмує торгівлю з іншими країнами, що спонукало зробити обґрунтування та математичні розрахунки побудови каналу, який би пожвавив торгівлю та швидко підніс економіку цього відсталого аграрного регіону. Успішна реалізація проекту відкрила б шляхи для комерції на схід і на захід. Перуанські Кордільєри, зауважував дю Дефій, ми знаємо краще, ніж розташовані посеред Європи Карпати. Завдяки

¹ Deffilles du. Lettre de M. du Deffilles, Jngénieur, Architecte, & Géomètre juré de la République, a la Noblesse des Palatinats de Volhynie, de Russie, de Podolie, et de Belz, ou il donne les moyens de faire un Canal de Navigation du Dniestr au Bog, C'est-a-dire, La jonction de la mer noire a la mer baltique = List Jmci Pana du Deffilles, Jndziniera Architekta, i Geometry przysięgłego Rzeczypospolitey do JJ.OO. JJ.WW.WW. Obywatelow Woiewodztw Wołyńskiego, Ruskiego, Podolskiego, i Belzkiego, gdzie podają się sposoby do zrobienia Kanalu służącego żegludze od Dniestru, do Bugu, to iest, złączenia morza czarnego z morzem Bałtyckim. We Lwowie: w drukarni Akademickiej Soc. Jesu, [1764–1766 ?]. 8° ; [28] f. Estr. XV 114–115; Запаско–Ісаєвич 2099. СТ–I 12690.

² Traubaud. Le mouvement des corps celestes, ou Premiers principes d'astronomie. Paris: Durand and Pissot, 1753. XXIV, 376 p., [6] tab. ; in-8. СТ–II 57054.

³ Estreicher K. Bibliografia polska. Kraków, 1870–1958. T. XV. S.114–115.

⁴ Muzeum Narodowe w Krakowie. Biblioteka XX. Czartoryskich. Rkp. 806. S. 89–96.

⁵ Buczek K. Deffilles. Polski słownik biograficzny. Kraków; Wrocław. T. 5. S. 49.

⁶ Геометр – один з термінів, який тривалий час живився у Польщі для означення професії землеміра.

каналу відкриються справжні скарби цих гір, які можна буде експортувати: рідкісні породи дерев для меблевого виробництва; височезні білі ялини, що застосовуються в кораблебудуванні, камені, мармур, алебастр та інші цінні гірські породи. Інженер був настільки передбачливим, що навіть вказав потенційні джерела фінансування проекту. Перший спосіб полягав у спільному будівництві, в якому беруть участь всі землевласники, через територію яких пролягатиме канал. У майбутньому навігація для акціонерів буде безоплатною, а ті, хто залишався осторонь, платитимуть за переправу мито, яке піде на утримання каналу та поточні ремонтні роботи. Другий варіант – «зробити галеру з усіх злочинців, утікачів і т. д.». Цей спосіб найдешевший, але найтриваліший. Третій – передбачав залучення до будови державних структур. Річ Посполита, на думку автора, має «певну кількість війська, яке нічого не робить ... Нехай би три-чотири тисячі людей з них працювали, доки не закінчаться роботи». І, нарешті, четвертий спосіб – передати проект у руки одній чи кільком особам, які добровільно заінвестують кошти і візьмуться за повну його реалізацію. У такому випадку держава через сеймову конституцію визначить певне мито, яке інвестори будуть отримувати від кожного шлюзу після завершення будівництва.

Дю Дефій обчислює розміри майбутнього каналу, берегів, дамб, шлюзів тощо, загальну вартість проекту, кількість робітників та терміни його виконання (один-два роки). У «Листі» відсутній конкретний проект каналу з позначенням на карті, але можна здогадатися, що Львів мав би бути на його осі, оскільки автор зазначає, що це буде «надійний шлях для експорту продовольства, що значно збільшить ваші доходи, а Львів стане містом великим і знаменитим».

Щоб викликати довіру до пропозиції, дю Дефій цитує найвизначніших фахівців цієї галузі, переконує у своїх глибоких знаннях з математики, цивільної, військової і гідравлічної архітектури, механіки, артилерії та експериментальної фізики. Крім того, він повідомляє про свій практичний досвід, а саме – завершене під його керівництвом будівництво невеликого каналу на дві тисячі ліктів (тобто бл. 1,2 км)⁷ у помісті белзького воєводи графа Ігнатія Цетнера у Краковці, який і запросив для цього дю Дефія. Канал становив частину садово-архітектурного комплексу, зведеного, згідно з останніми дослідженнями⁸, приблизно у 1760–1763 роках за проектом іншого французького інженера й архітектора П'єра Ріко де Тірреґя (Тірреґайль; Pierre Ricaud de Tirregaille; 1725–1776). Відомий головним чином з мемуарної літератури палац воєводи Цетнера у Краковці був знесений після 1834 року. Попередні дослідження з історії цієї будівлі ускладнювала надто скромна іконографія резиденції. Знайдений 1994 року в колекції Національної бібліотеки Франції рисунок архітектора Ріко дав змогу не тільки перевірити результати досліджень, опублікованих Романом Афтаназі⁹, встановити ім'я автора проекту, а й переконатися щодо наявності в помісті каналу. Перед комплексом будівель розміщувався дворик з господарськими прибудовами, закритий красивим порталом, а позаду простягався парк, розбитий на французький лад, з довгим осьовим каналом, про який згадував дю Дефія. Цей парк був одним із перших

⁷ Лікоть – одиниця вимірювання довжини, на теренах Галичини у XVIII столітті дорівнював 59,6 см.

⁸ Wątroba Przemysław. Le palais d'Ignacy Cetner a Krakowiec et son architecte Pierre Ricaud de Tirregaille. Nouvelles constatations et hypothèses. Velis quod possis: studia z historii sztuki ofiarowane Profesorowi Janowi Ostrowskiemu / red. A. Betlej, K. Brzezina–Scheuerer, A. Dworzak et al. Kraków, 2016. S. 67–73.

⁹ R. Aftanazy. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Wyd. 2 uzup. T. 8: Województwo ruskie: Ziemia Przemyska i Sanocka. Wrocław, 1996. S. 53–63.

у регіоні парків європейського зразка, за красою його прирівнювали до знаменитої Софіївки Потоцьких в Умані. Зауважимо, що львів'яни завдячують цьому великому ентузіастові садівництва закладення наприкінці XVIII століття парку в південно-східній частині Личакова, званого впродовж десятиліть Цетнерівкою (Cetnerówka), який був гордістю й атракцією Львова. Після смерті графа парк занепав, частина Цетнерівки відійшла до ботанічного саду Львівського університету.

Проект побудови навігаційного каналу від Дністра до Бугу ніколи так і не був зреалізований, але, за дивним збігом обставин, приблизно в той самий час, 1767 чи 1768 року¹⁰ розпочалося будівництво каналу між Прип'яттю і Німаном, яке тривало до 1784 року. Канал протяжністю 54 км збудував власним коштом (12 мільйонів злотих) воєвода віленський і гетьман великий литовський Міхал Казимир Огінський (1729–1800), а позаяк канал пролягав через його землі, то й отримав назву Каналу Огінського. Цей штучний водний шлях, який з'єднав Німан з басейном Дніпра, називають дивом інженерної думки XVIII століття. Він експлуатувався до 1941 року. Під час Першої світової війни росіяни знищили або вивезли вглиб Росії всі рисункові, описові, статистичні й історичні матеріали, які стосувалися каналу¹¹. Тому через брак документів важко відповісти на питання, чи Огінський ініціював будову під впливом побачених каналів у Франції, зокрема Королівського каналу у Лангедоці, а чи запозичив ідеї Жана дю Дефія, викладені у львівському виданні. На користь другої версії можуть вказувати біографічні відомості про інженера. На час публікації «Листа» він вже мав у власності будинок у Львові, замовлення на працю¹², проте від 1768 року слідів його перебування у місті у львівських архівних документах не знайдено. Не виключено, що дю Дефій найнявся до Огінського гідроінженером і перебрався до Білорусі.

Однак до того часу дю Дефій встиг здійснити ще один фундаментальний проєкт – першу збережену до наших днів докладну карту Львова. Потреба в ній виникла у зв'язку з діяльністю у 1765–1769 роках королівської Комісії доброго порядку (*Boni Ordinis*; неофіційна назва – «Брукова комісія»), покликаної упорядкувати комунальне господарство Львова та створити стале джерело прибутків для його фінансування. Очолював Комісію вже згадуваний Ігнатій Цетнер, тож і не дивно, що його вибір впав на добре знаного йому геометра дю Дефія. Умови були досить вигідними: за цю мапу з докладним зазначенням власників парцель і будівельних об'єктів дю Дефій мав отримати з міської каси 1000 польських злотих, а із зібраного майбутнього «брукового податку» – ще 2000. Якщо ж дю Дефій і далі б залишався на міській службі, то отримав би постійну платню; під час його вимірювальних робіт ніхто не смів би перешкоджати під загрозою кари у розмірі 100 грошів; на кожну його вимогу місто зобов'язувалося виділяти людей для помочі. Через півроку після замовлення, 22 січня 1767 року, дю Дефій представив Комісії карту з першими вимірами львівського середмістя, передмість і навколишніх сіл: «Plan de la ville des chateaux et des faubourgs de Leopold pour servir à la construction des chemins et à la reparation de l'ancien pavé. Levé par Decret de la Commission Royale, etablie à cet effet par moi Jean Jgnace du Desfilles Geometre Juré du Roy et de la Republique de Pologne l'année

¹⁰ Piasecka J. Budowa kanałów na ziemiach Rzeczypospolitej w świetle piśmiennictwa polskiego do połowy XIX w. Kwartalnik Historii Nauki i Techniki. 1970, N 15/2, s. 306.

¹¹ Michalewicz M. Zniszczenie Kanału Ogińskiego przez wojnę światową i jego odbudowa. Czasopismo techniczne. 1926. Nr 21, 10 XI. S. 363.

¹² Charewiczowa Ł. Lwów w odnowie: 1766–1769. Studja lwowskie. Oprac. K. Badecki, M. Bałaban, A. Bałabanowna i in. Lwów: Nakł. T–wa miłośników przeszłości Lwowa, 1932. (Biblioteka Lwowska; T. 31–32. S. 126.

1766». Кольорова карта складається з восьми аркушів розміром 53×83 см кожний, в мірілі 1:2382, легенда містить 79 найменувань окремих видатних будівель і назв вулиць¹³. На плані позначено міську забудову, шляхи, основні елементи рельєфу, річки, потічки, ставки тощо. Карта потребувала ще багатьох доробок, коректив і уточнень, тому «Брукова комісія», засідаючи 14 червня 1768 року, стверджувала, що неодноразово нагадувала дю Дефієві про потребу ретельніше ставитися до своїх обов'язків і вимагала вчасно представити виконану працю, однак геометр так і не подав доопрацьованого варіанта. До Другої світової війни план зберігався в архіві міста Львова, згодом він загубився і вважався втраченим, тільки в Державному архіві Львівської області збереглася фотокопія цієї карти. Однак 1959 року в Центральному державному історичному архіві України у Львові було знайдено оригінал¹⁴. Карта Львова дю Дефія – перший план, який мав велике практично-господарське значення. Попри дрібні помилки, карта зроблена відповідно до правил землеупорядницької науки, включала саме місто й околиці, а тепер становить цінну базу для топографічно-історичних досліджень. На той час це була фундаментальна основа для розв'язання завжди таких заплутаних і суперечливих справ, пов'язаних із податковим вимірюванням і розмежуванням ґрунтової власності. План дю Дефія був докладнішим і точнішим від багатьох планів Львова, виготовлених пізніше, під час австрійського правління.

¹³ Докладніше див.: Гаврилова Э. С. Карта города Львова и ее развитие. Львов: тип. Львовского политехнического ин-та, 1956. С. 11–14.

¹⁴ Шишка О. В. Картографування Львова (1582–1770 рр.). *Вісник геодезії та картографії*. 2011. № 4 (73). С. 46; сучасне місце зберігання карти – ЦДІАЛ, 742/1/980.

Ірина Ціборовська-Римарович (Київ)

**Контрафактні політичні видання
друкарні Луцького домініканського монастиря (1787–1836):
друкарське виконання, атрибуція, суспільна потреба**

Об'єктами історико-книгознавчих досліджень можуть бути діяльність давніх друкарень, історія видань та побутування їхніх примірників, історія книгозбірень та історико-культурних фондів, сформованих на їхній основі. Одержані результати можуть бути використані у різного плану гуманітарних, у тому числі і міждисциплінарних дослідженнях.

Друкарня Луцького домініканського монастиря була однією з двох друкарень католицьких монастирів, які функціонували на теренах Правобережної України у другій половині XVIII – першій половині XIX століття (інша друкарня належала Бердичівському монастирю босих кармелітів). Її історія та видавнича діяльність на сьогодні досліджені недостатньо. При відносно невеликій кількості випущених друків за час існування, не укладено репертуар її друкованої продукції, який би ґрунтувався на попримірниковому науковому описі виявлених екземплярів, що нині зберігаються у сучасних бібліотеках, музеях, архівах та приватних колекціях. Така робота дала б можливість виявити особливості друкарського виконання, внести суттєві уточнення в існуючі бібліографічні описи, розширити і поглибити знання про

історію того чи іншого видання, його розповсюдження та побутування. Кроком на шляху історико-книгознавчого дослідження продукції луцької офіцини є підготовка каталогу видань Луцької домініканської друкарні з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ). У результаті евристичної роботи з фондами НБУВ і підготовки названого каталогу було атрибутовано низку видань без вихідних даних і з фальшивими вихідними даними як видання луцької друкарні. У НБУВ вони зберігаються у фондах відділу стародруків та рідкісних видань (далі – ВСРВ) і відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій (далі – ВІК).

Метою представленої публікації є інформація про контрафактні видання Луцької домініканської друкарні.

Створена з метою задоволення потреб Домініканського ордену та місцевої громади, що сповідувала католицизм, друкарня випускала друки релігійного і моралістичного змісту, проповіді, промови, доповнення до літургічних книг, рубрицели, панегірики, твори художньої літератури, праці геральдично-генеалогічної тематики, полемічну літературу, пастирські листи, розпорядження урядових установ.

Як показав друкарський аналіз видань монастирської офіцини, ченці-домініканці займалися продукуванням корсарських видань. Контрафактні видання становлять окрему сторінку в історії монастирської друкарні. Як правило причиною, що спонукала видавців і друкарів до виготовлення корсарських видань, було одержання прибутку від реалізації таких видань при меншій витраті коштів на їх виробництво. Априорі цього можна було досягнути, друкуючи видання, що вже мали попит у читачів або були присвячені актуальній тематиці, яка цікавила широкий загал регіону. Частина таких видань виходила з-під друкарських верстатів із фальшивими вихідними даними, інші – взагалі без зазначення місця видання, ще частина – без зазначення імені автора.

Метою представленої публікації є інформація про контрафактні видання Луцької домініканської друкарні. Факт їхньої появи свідчить про зацікавленість місцевого суспільства політичною ситуацією у державі і віддзеркалює певною мірою суспільно-політичні погляди волинської шляхти, пов'язані з ідеями державної реформи Речі Посполитої. Для визначення належності видань верстатам монастирської офіцини було застосовано друкарський, компаративний і філігранологічний методи аналізу видавничої продукції.

Групу луцьких контрафактних видань політичного змісту, виявлених тепер, за нашими підрахунками, становлять десять публікацій: **Łobarzewski P.** Sekretna konferencya między S. P. Xiążęciem Sułkowskim Woiewodą Poznańskim, a Marszałkiem Gurowskim w Wieczności. Roku 1791. [S. l.: s. n., 1791; i.e. Łuck: u XX. Dominikanów, 1791?]; **Makulski F.** Czamarka y Sarafan w czasie Seymu Patryotycznego w Polskę wprowadzone. – W Warszawie [i.e. Łuck: u XX. Dominikanów], 1791; **Pawlikowski J.** Mysli polityczne dla Polski. – W Warszawie: W Drukarni Wolney, 1789 [i.e. Łuck: u XX. Dominikanów, 1790, przed 31.III]; **Pismo w dwóch zdaniach lecz jedno uskutecznione dla dobrego Patryoty podane.** – [S. l.: s.n., s.a.; i.e. Łuck: u XX. Dominikanów, s. a.]. **Plater K. K.** Tajemnica podziału Polski odkryta. – [S. l.: s. n., s. a.; i.e. Łuck: u XX. Dominikanów, [1788?]; **[Staszic S. K.]**. Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego kanclerza y hetmana Wielkiego Koronnego do dzisiejszego stanu Rzeczypospolitey Polskiej przystosowane. – [Łuck: u XX. Dominikanów, 1787–1788]; **Uwagi dla utrzymania wolney elekcji króla polskiego**, do Polaków. – W Warszawie, Roku 1789 – [i.e. Łuck: u XX. Dominikanów, 1789]; **Uwagi jednego Szlachcica** nad listem pisanym z Drezdna

przez pewnego Pana. – W Lipsku, 1790 [i.e. Łuck: u XX. Dominikanów, [1790]; **[Wiesniak Warszawskiemu Organostowi na Organy z Myslewic]**. – [S. l.: s. n., s. a.; i. e. Łuck: u XX. Dominikanów, non ante 1790?]; **Zle i Dobrze**: Pismo stosujące się do Pisma pod tytułem «Zgoda i Niezgoda», z Autorem «Uwag nad Życiem Jana Zamoyskiego Roku 1788 dnia 20 Września». – [S. l.: s. n., s. a.; i.e. Łuck: u XX. Dominikanów, non ante 1788].

Зібраний матеріал і проведене книгознавче дослідження глибше розкриває історію та видавничу діяльність друкарні Луцького домініканського монастиря, подає нову інформацію про розповсюдження суспільно-політичних видань часів Чотирилітнього Сейму на теренах Речі Посполитої, демонструє методику атрибуції контрафактних стародрукованих видань.

Marek Miławicki (Kraków)

Wydania luckiej drukarni dominikańskiej w zbiorach starych druków Biblioteki Kolegium Filozoficzno-Teologicznego OO. Dominikanów w Krakowie

Biblioteka Kolegium Filozoficzno-Teologicznego OO. Dominikanów w swoich zbiorach mieści kilka tysięcy starych druków, zarówno obcych, jak i poloników¹. Reprezentują one dzieła licznych autorów, zarówno dominikańskich jak i przedstawicieli innych zakonów, duchownych oraz osób świeckich. Tematyka książek również jest bardzo zróżnicowana, począwszy od różnych edycji Pisma św., dzieł Ojców Kościoła, prac z zakresu teologii i filozofii (głównie dzieła i myśl św. Tomasza z Akwinu²), prawa kanonicznego i świeckiego, dzieł historycznych, ekonomicznych, nauk matematyczno-przyrodniczych czy medycznych, a skończywszy na różnego rodzaju świeckich i kościelnych drukach urzędowych. Wśród starych druków znajduje się niewielki zbiór książek i broszur wydanych w Łucku na Wołyniu, w drukarni prowadzonej w latach 1787–1831 r. przez tamtejszy klasztor dominikanów³. Z racji, iż zagadnienie tej zakonnej typografii ciągle jest mało znane⁴, a szczególnie nierozpoznane są ciągle wydane w niej

¹ Szerzej zob. R. Świętochowski, *Biblioteka OO. Dominikanów w Krakowie*, ABMK, 33 (1976), s. 299–311; D. Kuźmina, M. Habuda, *Biblioteka oo. Dominikanów w Krakowie*, [w:] *Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 10, red. H. Kosętko, G. Wrona, G. Nieć, Kraków 2011, s. 389–399.

² Zob. *Tradycja tomistyczna w zbiorach Biblioteki Studium OO. Dominikanów w Krakowie. Katalog druków: XV-XVIII w.*, oprac. M. Mydel, Ż. Kubic, «Przegląd Tomistyczny», 12 (2007), cz. 2, s. 1–317.

³ Szerzej o klasztorze zob. np. H. Сінкевич, *Луцький домініканський монастир*, [w:] *Енциклопедія історії України*, т. 6: *Ла – Мі*, ред. В.А. Смолій, Київ 2009, s. 313; aedem, *Laudare benedicere praedicare: Домініканський орден на Волині в кінці XVI – початку XIX ст.: монографія*, Київ, 2009, passim; С. Горін, *Луцький домініканський монастир Внебовзяття Богородиці: релігійний авторитет серед місцевого населення та персональний склад ченців (друга половина XVI ст. – перша чверть XVII ст.)*, «Краєзнавство», 2012, № 4, s. 88–99.

⁴ Z ostatnich prac zob. I. Ціборовська-Риманович, *Рідкісне видання XVIII століття друкарні Луцького домініканського монастиря у фондах Національної Бібліотеки України імені В. І. Вернадського*, «Наукові праці Національної Бібліотеки України ім. В.І. Вернадського», 10 (2003), s. 149–156; eadem, «Генеалогія українського князівського роду Святополків-Четвертинських»: *рідкісні видання Луцької домініканської друкарні*, «Старий Луцьк», 5 (2009), s. 243–248; eadem, *Контрафактні видання і видання без вихідних даних Луцької домініканської друкарні*, «Острозький краєзнавчий збірник», 10 (2018), s. 220–233; H. Rusińska-Giertych, *Działalność typograficzna dominikanów luckich w latach 1787–1831*, [w:] *Dominikanie na ziemiach polskich w epoce nowożytnej*, red.

druki⁵, które obecnie są bardzo rozproszone, w niniejszym opracowaniu pragnę nieco uwagi poświęcić zbiorowi łuckich wydań obecnych w zbiorach biblioteki dominikańskiej w Krakowie.

W jej zbiorach udało się odnaleźć 15 osiemnastowiecznych druków wydanych w drukarni dominikanów w Łucku. Ich wykaz wraz z podstawowym opisem został zamieszczony poniżej w aneksie. Tutaj zatem pragnę jedynie krótko je zasygnalizować i zwrócić nieco uwagi na znajdujące się na nich znaki proveniencyjne. Aż sześć druków to wydane w 1797 r. *Collectio viarorum orationum et exercitationum*, będący zbiorem modlitw i ćwiczeń duchowych do użytku braci kaznodziejów, kolejnych pięć – to trzecie wydanie z 1788 r. dwuczęściowego dzieła karmelity bosego Marcina Rubczyńskiego (1707–1794)⁶, pt. *Głos Pana kruszącego cedry libańskie albo rekolekcje osobom zakonnym służące*⁷. Przy okazji warto podkreślić, iż z tłoczni dominikańskiej wyszło znacznie więcej dzieł tego zakonnika⁸. Biblioteka krakowskich braci kaznodziejów posiada także dwa egzemplarze wydane w 1795 r. dominikańskiego oficjum liturgicznego o tytule: *Officia patronorum Regni Poloniae et Sveciae aliorumque sanctorum quae accesserunt post annum Domini 1758 usque ad annum 1795. breviario Fratrum Sacri Ordinis Praedicatorum reimpressa* oraz po jednym egzemplarzu *Kazania na pierwszą niedzielę Postu* z 1790 r. autorstwa dominikanina, lektora św. teologii, kaznodziei generalnego i późniejszego regensa

---

A. Markiewicz, M. Miławicki, Kraków 2009 (Studia i Źródła Dominikańskiego Instytutu Historycznego w Krakowie, 5), s. 349–368; eadem, *Drukarnie zakonne Kościoła łacińskiego na ziemiach polskich Rzeczypospolitej od XVII do XIX w. i ich pokazyjne losy*, [w:] *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, t. 1: *Geneza. Kasaty na ziemiach zaborów austriackiego i rosyjskiego*, red. M. Derwich, Wrocław 2014, s. 317–318.

⁵ O repertuarze wydawniczym drukarni łuckich dominikanów zob. np. [J. M. Giżycki] Wołyński, *Wykaz klasztorów dominikańskich prowincji ruskiej*, Kraków 1923, s. 166–182; H. Rusińska-Giertych, *Działalność typograficzna dominikanów łuckich*, s. 360–365. Wiele druków pojawia się w niektórych katalogach i opracowaniach dotyczących drukarni. Zob. np. Я. Запаско, Я. Ісаєвич, *Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих в Україні*, кн. 2, ч. 2: (1765–1800), Львів 1984, passim; J. Szczepaniec, *Reedycje tytułowe druków w Polsce XVIII wieku. Zarys problematyki i bibliografia*, «Ze Skarbcza Kultury», 1 (1957), s. 41–106; idem, *Rola drukarstwa w życiu literackim polskiego Oświecenia. Zarys wybranych zagadnień*, [w:] *Problemy literatury polskiej okresu Oświecenia*, red. Z. Goliński, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, s. 63; idem, *Utajnione publikacje o treściach politycznych w Polsce w dobie Sejmu Wielkiego*, [w:] *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne*, t. 2, red. J. Kostecki, A. Brodzka, Warszawa 1992 (Z Dziejów Kultury Czytelniczej w Polsce, 8), s. 7–37; I. Ціборовська-Риманович, *Книжковий фонд Відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерельна база історичних досліджень*, «Рукописна та книжкова спадщина України», 12 (2007), s. 59; eadem, *Druki wydane na terenach Rzeczypospolitej od XV do pierwszej połowy XIX wieku w zbiorach Ukraińskiej Biblioteki Narodowej im. W. Wiernadskiego. Przegląd i charakterystyka wydań rzadkich*, [w:] *Libri separati. Inspiracje do badań nad starodrukami polskimi w bibliotekach Rosji, Białorusi, Ukrainy i Litwy*, Kraków 2010, s. 91–99; Ю. Рудакова, I. Ціборовська-Риманович, *Латиноширифтні видання XVI – першої половини XIX ст., не зареєстровані у «Bibliografii polskiej» К. Естрайхера*, «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», 44 (2016), s. 239–263, zwł. 247–251. Niektóre druki łuckie podają także A. Jocher (*Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce, od wprowadzenia do niej druku po rok 1830 włącznie, z pism Janockiego, Bentkowskiego, Ludwika Sobolewskiego, Ossolińskiego, Juszyńskiego, Jana Winc. i Jerz. Sam. Bandtkow itd. wystawiony*, t. I–III, Wilno 1840–1857) i Estreicher (*Bibliografia polska*). Estreicher wymienia 40 tytułów, które do końca XVIII w. wyszły z tłoczni łuckiej (por. *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, z. 6, s. 79). To właśnie w oparciu o jego *Bibliografię polską* większość wspomnianych w tym przypisie autorów ustalała repertuar wydawniczy oficyny dominikańskiej.

⁶ Zob. np. J. Misiurek, *Marcin Rubczyński O. Carm. († 1794) – przedstawiciel duchowości karmelitańskiej w Polsce*, RTK 43(1996) z. 4, s. 209–220.

⁷ Oba wcześniejsze wydania, z 1762 i 1768 r., wyszły w drukarni karmelitów bosych w Berdyczowie w 1768. Por. np. E. XXVI, 436–437.

⁸ Por. H. Rusińska-Giertych, *Działalność typograficzna dominikanów łuckich*, s. 360–361.

studium generalnego przy klasztorze łuckim, Pawła Jastrzębskiego (1752–?)⁹ oraz dzieło anonimowego kapłana karmelitańskiego pt. *Miesiąc Bogu w ludzkim ciele utajonemu Jezusowi zbawicielowi świata poświęcony* [...], wyłoczonego dwa lata później. Pierwszy z nich, jak sugeruje sygnatura, wraz z dziewięcioma innymi dziełami tworzy klocek intrologatorski.

Pozostawione na tych drukach znaki własnościowe przynajmniej w jakimś stopniu pozwalają na odtworzenie drogi książek, a przynajmniej pewnych jej etapów, których ślady widnieją zazwyczaj na stronach tytułowych (wszystkie zostały zaznaczone w aneksie). W tym miejscu warto jedynie podkreślić, iż właściciele – osoby i instytucje – związane są ze środowiskiem dominikańskim. Są to zatem konkretni dominikanie, biblioteki klasztorne i w końcu księgozbiór nowicjatu działającego przy klasztorze Bożego Ciała we Lwowie. I tak jako właściciele omawianych druków znaleźli się następujący zakonnicy: pochodzący z Hradec Kralove czeski dominikanin Antonin (imię chrzcielne Ignacy) Zaak (Żaak) (1807–1884), który do zakonu dominikańskiego wstąpił właśnie w Prowincji Galicji i Lodomerii św. Jacka i przez ponad 40 lat mieszkał w klasztorze Bożego Ciała we Lwowie, w tym przez 34 lata (od 1850 r.) był jego przeorem¹⁰; Szymon Gawarski (1805–1893), syn klasztoru św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Lublinie, regens studium generalnego w Warszawie, przeor w klasztorach w Sandomierzu, Lublinie i dwukrotnie prowincjał prowincji polskiej zakonu (1849–1852 i 1860–1863), jeden z ostatnich dominikanów usuniętych z klasztoru lubelskiego w wyniku jego kasaty w 1886 r., w końcu do końca życia mieszkaniec klasztoru dominikańskiego w Gidlach koło Częstochowy¹¹; Marceli (Jan) Witek (1802–1871), który przez niemal cały czas pełnił obowiązki kaznodziei i rekolekcjonisty w różnych klasztorach (np. we Lwowie, w Podkamieniu, Jarosławiu i Bohorodczanach), zmarły w konwencie Najświętszej Maryi Panny w Jarosławiu¹²; Honoriusz Mrówczyński, kaznodzieja generalny i m.in. przeor klasztoru w Gidlach (nieдалeko Częstochowy), gdzie zmarł 14 czerwca 1805 r.¹³; w końcu urodzony we Lwowie Florian (Jan) Lemiński (1783–1868), przeor klasztorów w Dzikowie (Tarnobrzegu), Bohorodczanach, Podkamieniu, Czortkowie, i Jarosławiu,

⁹ Zob. Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie [dalej: APPDKr], Kartoteka braci dominikanów; APPDKr, [b. sygn.], *Catalogus Patrum et Fratrum sacri Ordinis Praedicatorum in Polonia, Russia et Magno Ducatu Lithvaniae Mortuorum, conscriptus per Fr. Sadocum Barącz OP*, 1887, s. 299; S. Barącz, *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce*, t. 1, Lwów 1861, s. 175; [J. M. Giżycki] Wołyński, *Wykaz klasztorów dominikańskich prowincji ruskiej*, s. 166. Wiadomo, że w 1791 r. drukarni zakonnej w Łucku wyszło także jego *Kazanie na pierwsze roraty* (por. Jocher, dz. cyt., t. 2, s. 436; [J.M. Giżycki] «Wołyński», dz. cyt., s. 168).

¹⁰ Por. APPDKr, Kartoteka braci dominikanów; APPDKr, [b. sygn.], *Catalogus Patrum et Fratrum sacri Ordinis Praedicatorum in Polonia, Russia et Magno Ducatu Lithvaniae Mortuorum, conscriptus per Fr. Sadocum Barącz OP*, 1887, s. 748.

¹¹ Zob. APPDKr, Kartoteka braci dominikanów; APPDKr, [b. sygn.], *Catalogus Patrum et Fratrum sacri Ordinis Praedicatorum...*, s. 222; A. Wadowski, *Kościół lubelskie na podstawie źródeł archiwalnych*, Kraków 1907, s. 309-310, 331, 355; M. Sanak, *Pamięć zdeponowana. Dyplom memoratywny z galki sygnatury kościoła Dominikanów w Krakowie z 1863 r.*, «Krakowski Rocznik Archiwalny», 22 (2016), s. 109–110, przyp. 42.

¹² Pochodził z Żołyńi w powiecie łańcuckim. Na chrzcie otrzymał imię Jan. Zmarł 23 sierpnia 1871 r. w Jarosławiu. Zob. APPDKr, Kartoteka braci dominikanów; APPDKr, [b. sygn.], *Catalogus Patrum et Fratrum sacri Ordinis Praedicatorum...*, s. 734 (tam nazwisko przez jedno «t»).

¹³ APPDKr, Kartoteka braci dominikanów; APPDKR, bez sygnatury, *Catalogus Patrum et Fratrum sacri Ordinis Praedicatorum...*, s. 478.

gdzie w końcu zakończył swój długi żywot¹⁴. Niestety nie udało się zidentyfikować Jana Żebrowskiego¹⁵, chociaż musiał być związany z Zakonem Kaznodziejskim.

Wspomniani dominikanie są pierwszymi właścicielami omawianych egzemplarzy, natomiast drugim właścicielem – biblioteki klasztorów, w których zmarli – co było powszechną praktyką. Potwierdzają to także noty proveniencyjne interesujących nas woluminów. I tak wśród tych piętnastu egzemplarzy znalazło się pięć, które po śmierci zakonnika, będącego pierwszym odnotowanym na druku właścicielem, trafiły do bibliotek klasztorów jarosławskiego i gidelskiego, a także do nowicjatu w klasztorze lwowskim. Ale warto podkreślić, iż również należąca wcześniej do Jana Żebrowskiego książka także znalazła się w bibliotece nowicjackiej we Lwowie, co może właśnie potwierdzać jego związki z dominikanami lwowskimi czy szerzej – prowincją galicyjską zakonu.

Kilka pozostałych druków posiada tylko jedną notę proveniencyjną. W przeważającej części odsyłają one do wspomnianych już wyżej bibliotek dominikańskich w Gidlach, Jarosławiu i we Lwowie, ale pojawiają się dwie kolejne – w Warszawie i Żółkwi. Z klasztoru żółkiewskiego znaczna część dóbr kultury – archiwalia, księgozbiór, obrazy i inne dzieła sztuki – została przez braci kaznodziejów przewieziona do Polski w trakcie repatriacji w 1945 r. Nie wiemy jednak, kiedy interesujący nas druk znalazł się w bibliotece krakowskiej, nie jest bowiem wykluczone, że przez pewien czas mógł znajdować się w innym klasztorze, np. w lubelskim, gdzie znalazł się znaczny księgozbiór klasztoru żółkiewskiego, a także doczesne szczątki jego fundatorki Teofili z Daniłowiczów Sobieskiej i jej syna Marka, które wcześniej spoczywały w kryptach świątyni dominikańskiej w grodzie rodowym Sobieskich w Żółkwi.

Wydaje się jednak, że część omawianych tutaj druków trafiła do biblioteki krakowskiej jeszcze w XIX lub na początku XX w. Zapewne tak stało się z drukiem, który wcześniej był w zbiorach biblioteki nowicjatu działającego w klasztorze św. Jacka na Starym Mieście (ul. Freta). Znak własnościowy tej księżnicy widnieje na stronie tytułowej, ponadto ów egzemplarz posiada drugą notę wskazującą na drugiego właściciela – Bibliotekę Prowincji Polskiej Dominikanów w Krakowie. Należy jednak przyjąć, że ten zapis został zrobiony już po drugiej wojnie światowej, gdyż to właśnie wtedy doszło do centralizacji księgozbiorów dominikańskich w konwencie Świętej Trójcy w Krakowie. Głównie chodziło o zebranie w jednym miejscu rękopisów i starych druków, które do tej pory były rozproszone po różnych klasztorach, a dodatkowo pozostawione bez należytej opieki niszczały. Jednak omawiany tutaj egzemplarz warszawski w zbiorach dominikanów krakowskich znalazł się już ponad pół wieku wcześniej, w ostatnich dwóch dekadach XIX stulecia. Wtedy bowiem dominikanin Wincenty Podlewski (1846-1918) zadbał o przewiezenie części księgozbioru klasztornego, który ostatni posługujący przy kościele św. Jacka dominikanin, Felicjan Konarzewski (1818–1883) przekazał na przechowanie do klasztoru benedyktynek sakramentek, w którym przebywała jego rodzona siostra. To właśnie dzięki kontaktom z tymi zakonnkami, które nawiązał jeszcze jako uczeń jednej z warszawskich szkół, Podlewski przywiózł je do Krakowa i złożył w bibliotece konwentu Świętej Trójcy¹⁶.

W tym miejscu warto podkreślić, iż ów dominikanin ściągał druki także z innych placówek dominikańskich, które znajdowały się w zaborze rosyjskim. Mamy świadectwa,

¹⁴ Por. Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie [dalej: APPDKr], Kartoteka braci dominikanów; APPDKr, [b. sygn.], *Catalogus Patrum et Fratrum sacri Ordinis Praedicatorum...*, s. 393.

¹⁵ Prawdopodobnie nie był on dominikaninem, gdyż żadnego o tym nazwisku nie znalazłem w katalogu Sadoka Barączka ani w kartotece braci dominikanów.

¹⁶ Por. np. M. Miławicki, *O. Wincenty Maria Podlewski (1846-1918) – przeor jarosławski i propagator kultu Matki Bożej Bolesnej z Jarosławiu*, «Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia», 23 (2017), s. 260.

że w marcu 1899 i sierpniu 1901 r. przywiózł część książek i archiwaliów z klasztoru gidelskiego. Ówczesny przeor klasztoru, Gabriel Świtalski (1838–1916)¹⁷ obawiał się bowiem kasaty klasztoru, stąd poprosił Podlewskiego, który wówczas pełnił urząd przeorski w Jarosławiu, aby księgozbiór i archiwum klasztorne przewiózł do Krakowa¹⁸. Być może za jego pośrednictwem z klasztoru gidelskiego trafił egzemplarz *Collectio variarum orationum* należący niegdyś do eksprowincjała prowincji polskiej Gawarskiego, który zmarł właśnie w Gidlach. Nie jest także wykluczone i to, że również druki łuckie znajdujące się w bibliotece konwentu Panny Marii w Jarosławiu trafiły do Krakowa z inicjatywy Podlewskiego. Ale może trafiły one nieco później, kiedy galicyjski prowincjał zakonu, Czesław Stanisław Mączka (1872–1939) ścigał pamiątki, w tym dokumenty i stare druki, w celu utworzenia muzeum dominikańskiego w konwencie krakowskich. Dokładne ustalenie dziejów tych druków wymaga jeszcze dalszych badań w oparciu o źródła rękopiśmienne, zwłaszcza dokumentację urzędową, korespondencję zakonną i wspomnienia.

W jednym przypadku mamy do czynienia z biblioteką rodową, mianowicie Fundacji W. hr. Baworowskiego. W kilku przypadkach trudno ustalić proveniencje, mamy bowiem jedynie podane sygnatury, a jeden druk łucki nie posiada żadnej noty proveniencyjnej. W przypadku tych wszystkich druków na dzień dzisiejszy nie jesteśmy w stanie powiedzieć, jaką przeszły one drogę, by znaleźć się w zbiorach biblioteki studium dominikańskiego w Krakowie.

Poszukiwania wydań drukarni dominikańskiej, jak również śledzenie ich losów (choćby na podstawie zapisków proveniencyjnych) jest bardzo interesującą przygodą. A wiemy, że można je znaleźć w wielu księżnicach polskich i zagranicznych (zwłaszcza w krajach Europy Wschodniej). O ich rozproszeniu świadczy nie tylko ich obecność w zbiorach dominikanów krakowskich, ale w Bibliotece Jagiellońskiej¹⁹, Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego²⁰, Bibliotece Narodowej w Warszawie²¹, Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu²² czy w końcu w zbiorach starych druków Narodowej Biblioteki Ukrainy im. W.I. Wernadskiego w Kijowie²³. Zapewne kwerenda w innych bibliotekach także powinna przynieść pozytywne rezultaty. Dzięki temu nie tylko udałoby się odtworzyć repertuar wydawniczy dominikańskiego zakładu typograficznego (uzupełniając dotychczasowe ustalenia), ale także przyjrzeć się jego oddziaływaniu w życiu kulturalnym ziem polsko-litewsko-ruskich, a może nawet i innych części Europy.

¹⁷ Szerzej o nim zob. J. Kr., *Wspomnienie pośmiertne o ś. p. O. Gabryelu Świtalskim przeorze Dominikanów w Gidlach*, Gidle 1916; K.M. Żukiewicz, *Matka Boska Gidelska*, Miejsce-Piastowe 1929, s. 43–47.

¹⁸ Por. M. Miławicki, op. cit., s. 260–261.

¹⁹ Biblioteka Ossolineum we Wrocławiu posiada około 20 druków z drukarni łuckiej. Za informację serdecznie dziękuję dr. Agnieszce Franczyk-Cegle z Oddziału Starych Druków tejże biblioteki.

²⁰ BUW posiada tylko 8 druków łuckich. Katalog kartowy starych druków jest dostępny online: <https://staredruki.ckk.buw.uw.edu.pl/> (dostęp: 10 VII 2019). Za pomoc składam serdecznie podziękowania mgr. Mariannie Czapnik z Działu Starych Druków BUW.

²¹ W katalogu komputerowego BN (www.bn.org.pl) udało się odnaleźć 22 druki wydane przez dominikanów łuckich w ostatnich dwóch dekadach XVIII stulecia.

²² Opisy bibliograficzne niektórych starych druków dostępne w katalogu komputerowym Biblioteki Jagiellońskiej: <https://chamo.bj.uj.edu.pl/uj/search/query?theme=system>. Za pomoc serdecznie dziękuję dr. Jackowi Partyce, kierownikowi Oddziału Starych Druków BJ.

²³ Zob. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_vsd/cgiirbis_64.exe (stan na 5 VII 2019). Katalog druków wydanych w drukarni dominikańskiej w Łucku z lat 1787–1831 znajdujących się obecnie w zbiorach Narodowej Biblioteki Ukrainy im. W. I. Wernadzkiego w Kijowie przygotowuje Iryna Ciborowska-Rymanowycz (podają za: Ю. К. Рудакова, *Друкований каталог українських латиноширифтних стародруків XVI–XVIII ст.: дослідження та популяризація фондів Національної Бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*, «Рукописна та Книжкова Спадщина України», 22 (2018), s. 545, przyr. 1).

Aneks

Wykaz druków wydanych przez Drukarnię XX. Dominikanów w Łucku w zbiorach Biblioteki Kolegium Filozoficzno-Teologicznego OO. Dominikanów w Krakowie

1. *Collectio variarum orationum et exercitacionum spiritualium. Ad usum religiosorum Fratrum Ordinis Praedicatorum*

Łuck: Drukarnia Łucka, 1797; 8°

E. XIV, 320 (podaje, że egzemplarz tego dzieła znajduje się w BJ)

Sygn.: Adl.1. 3043 I Stare druki

[k. nlb.] 1, s. 354, [k. nlb.] 2; sygn. A-U⁸ W-X⁸ Y⁴

Prow.: 1. [s. tyt.] Pr Antoninus Zaakij Ord.[inis] Praed.[icatorum]; 2. [piecz.] Ex Bibliotheca Novitiatus Leopoliensis Prov.[inciae] S.[ancti]. Hyacinthi Ord.[inis] Praed.[icatorum], dawne sygn. L.P.766, Ld. X.203

Opr.: tekt., ½ sk., brąz., pap. zielony, XVIII-XIX

Uwagi: adl. 3044 I 2. *Benedictio herbarum*, Lublin 1841

2. *Collectio variarum orationum et exercitacionum spiritualium. Ad usum religiosorum Fratrum Ordinis Praedicatorum*

Łuck: Drukarnia Łucka, 1797; 8°

E. XIV, 320

Sygn.: 3734 I Stare druki

[k. nlb.] 1, s. 354, [k. nlb.] 2; sygn. A-U⁸ W-X⁸ Y⁴

Opr.: tekt., sk. czarna, złoc. ozd., złoc. Brzegi, XIX

Uwagi: NB. [na k. ochr. rękop. modlitwa]

3. *Collectio variarum orationum et exercitacionum spiritualium. Ad usum religiosorum Fratrum Ordinis Praedicatorum*

Łuck: Drukarnia Łucka, 1797; 8°

E. XIV, 320.

Sygn.: 4256 I Stare druki

[k. nlb.] 1, s. 354, [k. nlb.] 2; sygn. A-U⁸ W-X⁸ Y⁴

Prow.: 1. [s. tyt. zakr.] dawne sygn. 11.198, 7587

Opr.: tekt., sk. brąz., ślad złoc. tłoczeń ozd., XVIII

4. *Collectio variarum orationum et exercitacionum spiritualium. Ad usum religiosorum Fratrum Ordinis Praedicatorum*

Łuck: Drukarnia Łucka, 1797; 8°

E. XIV, 320

Sygn.: 5865 I Stare druki

[k. nlb.] 1, s. 354, [k. nlb.] 2; sygn. A-U⁸ W-X⁸ Y⁴

Prow.: 1. dawna sygn. 665

Opr.: tekt., ½ sk. brąz., pap. marm. ziel., XIX

5. *Collectio variarum orationum et exercitacionum spiritualium. Ad usum religiosorum Fratrum Ordinis Praedicatorum*

Łuck: Drukarnia Łucka, 1797; 8°

E. XIV, 320

Sygn.: Adl.1. 5878 II Stare druki

[k. nlb.] 1, s. 354, [k. nlb.] 2; sygn. A-U⁸ W-X⁸ Y⁴

Prow.: 1. [s. 1] Fr Simon Gawarski Ord.[inis] Praed.[icatorum]; dawna sygn. 457

Opr.: tekt., sk. brąz., XVIII

Uwagi: def: brak k. tyt., uzup. rękop.; NB. na k. ochr. rękop. modlitwy i inne zapiski; ald. 2
Officium albo godzinki o nagrodzeniu czci Najświętszemu Sakramentowi przez niezbożnych ujętej,
Lublin: [s.n.] 1840.

6. *Collectio variarum orationum et exercitacionum spiritualium. Ad usum religiosorum Fratrum Ordinis Praedicatorum*

Łuck: Drukarnia Łucka, 1797; 8°

E. XIV, 320.

Sygn.: 5968 I Stare druki

[k. nlb.] 1, s. 354, [k. nlb.] 2; sygn. A-U⁸ W-X⁸ Y⁴

Prow.: 1. Biblioth.[eca] Novit.[iatus] Ven.[erabilis] Conv.[enti] Leop[oli]ens[is] Ord.[inis] Praed.[icatorum], dawne sygn. N 698, L.p. 760, Ld.X.202

Opr.: tekt., ½ pl., pap., XIX–XX

7. Rubczyński Marcin OCD, *Głos Pana kruszącego cedry libańskie albo rekolekcje osobom zakonnym służące, w których obowiązki życia zakonnego do uwagi i powinienego zachowania podają się. Na dni dziesięć podzielone. Cz. 1–2*

Wyd. 3

Łuck: Druk.[arnia] J.[ego] K.[rólewskiej] M[os]ci i Rzeczypospolitej u XX. [Księży] Dominikanów, 1788; 4°

E. XXVI, 437 (w cz. 2 podaje s. 51; podaje, że egzemplarze tego dzieła znajdują się w BCz., BUW i VUB)

Sygn.: 5388 II Stare druki

[k. nlb.] 4, s. 331, [k. nlb.] 2, 56; sygn.)a⁴ A-Z⁴ Aa-Rr⁴ Ss² b²; a-g⁴

Prow.: 1. [k. ochr.] Ex Libris R.P. Marcelli Wittek Ord.[inis] Praed.[icatorum] Concionatoris mppr. A.D. 1848; 2. [pieczętka] Biblioteka O.O. [Ojców] Dominikanów w Jarosławiu, dawne sygn. 1496, 155, 186

Opr.: tekt., ½ sk. brąz., pap., XVIII, def.

8. Rubczyński Marcin OCD, *Głos Pana kruszącego cedry libańskie albo rekolekcje osobom zakonnym służące, w których obowiązki życia zakonnego do uwagi i powinienego zachowania podają się. Na dni dziesięć podzielone. Cz. 1–2*

Wyd. 3

Łuck: Druk.[arnia] J.[ego] K.[rólewskiej] M[os]ci i Rzeczypospolitej u XX. [Księży] Dominikanów, 1788; 4°

E. XXVI, 437 (w cz. 2 podaje s. 51)

Sygn.: 5388 II Stare druki

[k. nlb.] 6, s. 331, 56; [regestr k. nlb. 2]

Prow.: 1. [pieczętka] Biblioteka XX. [Księży] Dominikanów Żółkiewskich, dawne sygn.: B 24, 1913

Opr.: tekt., ½ sk. brąz., pap. marm., XVIII

Uwagi: defekt: brak k. tyt. i następnych nlb; [opis domniemany]

9. Rubczyński Marcin OCD, *Głos Pana kruszącego cedry libańskie albo rekolekcje osobom zakonnym służące, w których obowiązki życia zakonnego do uwagi i powinnego zachowania podają się. Na dni dziesięć podzielone. Cz. 1-2*

Wyd. 3

Łuck: Druk.[arnia] J.[ego] K.[rólewskiej] M[oš]ci i Rzeczypospolitej u XX. [Księży] Dominikanów, 1788; 4°

E. XXVI, 437 (w cz. 2 podaje s. 51)

Sygn.: 5303 II Stare druki

[k. nlb.] 6, s. 331, 56; [regestr k. nlb. 2]; sygn.)a⁴ b² A-Z⁴ Aa-Rr⁴ Ss² b²; a-g⁴h²

Prow.: 1. [s. 1] Novitiatus Varsaviensis Ordinis Praed[icatorum]...?; 2. [pieczętka] Biblioteka Prov[inciae] Poloniae O[r]dinis P[raedicatorum] Cracoviae; Biblioteka O.O. [Ojców] Dominikanów w Krakowie, dawne sygn.: F.788, F 312, 8912

Opr.: tekt., ½ sk. czarne, pap., resztki wiązań, XVIII, def.

Uwagi: defekt: brak rejestru h²

10. Rubczyński Marcin OCD, *Głos Pana kruszącego cedry libańskie albo rekolekcje osobom zakonnym służące, w których obowiązki życia zakonnego do uwagi i powinnego zachowania podają się. Na dni dziesięć podzielone. Cz. 1-2*

Wyd. 3

Łuck: Druk.[arnia] J.[ego] K.[rólewskiej] M[oš]ci i Rzeczypospolitej u XX. [Księży] Dominikanów, 1788; 4°

E. XXVI, 437 (w cz. 2 podaje s. 51)

Sygn.: 5383 II Stare druki

[k. nlb.] 6, s. 331, 56; sygn.)a⁴ b² A-Z⁴ Aa-Rr⁴ Ss² b²; a-g⁴h²

Prow.: 1. [s. tyt.] Ex Libris Joannis Zebrowski...?; 2. [wykł. okł. 1] Biblioteka Nowiejuatu O.O. [Ojców] Dominikanów, dawne sygn.: 33, N 3 A, 1619

Opr.: tekt., ½, sk. brąz., pap., XVIII

Uwagi: NB. regestr mylnie oprawiono po s. 330; na okł. 1v. rękopiśmienne zapiski

11. Rubczyński Marcin OCD, *Głos Pana kruszącego cedry libańskie albo rekolekcje osobom zakonnym służące, w których obowiązki życia zakonnego do uwagi i powinnego zachowania podają się. Na dni dziesięć podzielone. Cz. 1-2*

Wyd. 3

Łuck: Druk.[arnia] J.[ego] K.[rólewskiej] M[oš]ci i Rzeczypospolitej u XX. [Księży] Dominikanów, 1788; 4°

E. XXVI, 437 (w cz. 2 podaje s. 51)

Sygn.: 5846 II Stare druki

[k. nlb.] 6, s. 331, 56; sygn. (a)⁴ (b)² A-Z⁴ Aa-Rr⁴ Ss² b²; a-g⁴

Prow.: 1. [k. ochr.] Fratris Honorii Mrowczyński Sacerdotis Ordinis Praedicatorum Sancti Dominici; 2. [tamże i s. tyt.] Pro Bibliotheca Conventus Gidlensis, dawne syn.: 369, 1805

Opr.: tekt., ½ sk. brąz., pap. marm., XIX

12. Jastrzębski Paweł OP, *Kazanie na pierwszą niedzielę Postu*

Łuck: Druk.[arnia] J.[ego] K.[rólewskiej] M[oš]ci i Rzeczypospolitej u XX. [Księży] Dominikanów, 1790; 4°

E. XVIII, 512 (podaje, że egzemplarze znajdują się w BCzart., BJ, BKraśniń.)

Sygn.: Adl.9. 3650 I Stare druki

[k. nlb.] 18; sygn. A-B³ C²

Uwagi: adl. 1. Lipiński A., *Kazanie na uroczystych exekwiach za [...] Ludwikę Marię karmelitankę bosą*, Kraków: w drukarni Szkoły Głównej Koronney, 1791

13. *Miesiąc Bogu w ludzkim ciele utajonemu Jezusowi zbawicielowi świata poświęcony [...] przez jednego kapłana Zakonu Karmelitańskiego*

Łuck: Drukarnia XX. [Księży] Dominikanów, 1792; 4°

E. XXII, 370 (w tytule brakuje słowa: „Bogu”; podaje, że egz. w Dzikowie)

Sygn.: 3867 I Stare druki

S. 240; sygn. A-P⁸

Prow.: 1. [na s. tyt.v.] pieczęć Biblioteka Fundacji W. hr. Baworowskiego, dawne sygn. Nr 3869, 5.G.15

Opr.: Tekt., pł. czarne (XIX)

14. *Officia patronorum Regni Poloniae et Sveciae aliorumque sanctorum quae accesserunt post annum Domini 1758 usque ad annum 1795. breviario Fratrum Sacri Ordinis Praedicatorum reimpressa*

Luceoriae: Typis S.[acrae] R.[egiae] M.[aiestatis] et Reipublicae ad Aedes B.[eatae] V.[irginis] M.[ariae] assumptae Ordinis Praedicatorum, 1795; 4°

Jocher III, 104, nr 6563; E. XXIII, 273-274 (różnica stron; podaje, że egz. posiada BKrasień.)

Sygn.: 3736 I Stare druki

S. 283, [nlb.] 3; sygn. A⁷ B-R⁸ S²

Prow.: 1. [s. tyt.] Floriani Lemiński presbyteri, [wykl. okł. I] Floriani Leminski presbyteri Ordinis Praedicatorum; 2. [pieczęć] Biblioteka O.O. [Ojców] Dominikanów w Jarosławiu, dawne sygn. 315, 337

Opr.: tekt., ½ pł., pap. marm., XVIII, def.

Uwagi: NB. w tym egz. nie ma indeksu s. 24 i *Supplementu*, które podaje Estr.

15. *Officia patronorum Regni Poloniae et Sveciae aliorumque sanctorum quae accesserunt post annum Domini 1758 usque ad annum 1795. breviario Fratrum Sacri Ordinis Praedicatorum reimpressa*

Łuck: Druk.[arnia] J.[ego] K.[rólewskiej] M[os]ci i Rzeczypospolitej u XX. [Księży] Dominikanów, 1795; 4°

E. XXIII, 273-274

Sygn.: 4919 II Stare druki

S. 283, [nlb.] 3; *Supplementum Officiorum Sanctorum* s. 78, [nlb.] 2; sygn. A-R⁸ S²

Prow.: 1. [k. ochr. v.] inicjały X.D.M.

Opr.: tekt., ½ sk. brąz., pap., XVIII, def.

Podhorecka biblioteka Jabłonowskich i Sapiechów

Wszyscy znamy czterotomowy katalog Friedricha Sigismunda Witzlebena *Bibliotheca Jablonoviana*, wszyscy znamy historię przekazania biblioteki lachowieckiej do Liceum Krzemienieckiego. Za to znikoma jest wiedza o tym, co działo się ze zbiorami księcia Józefa Aleksandra Jabłonowskiego między tymi wydarzeniami, czyli w latach 1756–1805.

Katalog Witzlebena obejmował trzy biblioteki: jabłonowską, podhorecką i lachowiecką (tę ponoć odziedziczył książę po dziadku Stanisławie Janie). Analiza katalogu pokazuje, że w czasie jego sporządzania największą kolekcją była biblioteka jabłonowska, drugą podhorecka, najmniejszą lachowiecka. Jak już wspomniałem losy bibliotek nie są dokładnie znane. Wszystko wskazuje na to, że dziedzicem dóbr lachowieckich i teofilpolskich został małoletni August Dobrogost (w chwili śmierci Józefa Aleksandra miał 9 lat), a po jego nagłej śmierci w 1790 r. dobra te odziedziczyła Teofila Sapieżyna, córka Józefa Aleksandra z pierwszego małżeństwa z Karoliną Radziwiłłówną, primo voto Sapieżyną. W tym okresie (między 1777 a 1790), ale w bliżej nieznanym czasie do Lachowiec przeniesiono bibliotekę jabłonowską. Prawdopodobnie na polecenie Teofili Sapieżyny, gdzieś około 1800 r. sporządzony został spis biblioteki lachowieckiej (właściwie połączonych bibliotek jabłonowskiej i lachowieckiej)¹. Według tego spisu połączona biblioteka liczyła 3841 tytułów w 5621 woluminach. W 1805 r. część połączonej biblioteki lachowieckiej przekazała Teofila Sapieżyna Liceum Krzemienieckiemu. Według spisu Pawła Jarkowskiego było to 2246 woluminów², czyli 40 % zasobu spisane około 1800 r. Nie wiadomo co stało się z pozostałą częścią tego zbioru. Z całą pewnością żadna jego część nie została włączona do biblioteki teofilpolskiej Teofili Sapieżyny. Niestety ani w bibliotece jabłonowskiej ani lachowieckiej nie używano żadnych znaków własnościowych, stąd ustalenie ich historii drogą poszukiwań proveniencyjnych nie jest możliwe. Pewne światło na dalsze losy biblioteki lachowieckiej, pozostałej po przekazaniu jej części Gimnazjum Krzemienieckiemu, może rzucać sporządzone w 1816 r. po śmierci Teofili Sapieżyny *Opisanie palacu teofilpolskiego [sic] i rzeczy znajdujących się w tymże*³. Na ostatniej karcie *Opisania* zamieszczony został *Regestr pak, kufrow i skrzyń mających się odesłać do Warszawy. Regestr...* otwierają paki z książkami – sztuk 5. Można przypuszczać, że są to paki z książkami lachowieckimi, przywiezione do Teofilpola po 1805 roku i nierozpakowane aż do roku 1816, kiedy to Anna Sapieżyna poleciła wysłać je do Warszawy, być może do Biblioteki Ordynacji Zamojskiej.

Nieco więcej można ustalić w odniesieniu do biblioteki podhoreckiej. Spisana została ona w 1797 r. – liczyła wówczas 1006 tytułów w 1547 woluminach⁴. W czasie spisu odpowiednie sygnatury naniesione zostały na egzemplarze księgozbioru. Dzięki

¹ *Katalog Biblioteki Lachowieckiej*, Lwowska Narodowa Biblioteka Naukowa im. W. Stefanyka NAN Ukrainy, Oddział Rękopisów (dalej LBN), zespół 103, teka 379, k. 1-46.

² *Spis Biblioteki Jabłonowskich*, t. 1-2, Biblioteka Narodowa Ukrainy im. W. Wernadskiego, Oddział Rękopisów, F. 1, nr 6410, k. 1-56, F. 1, nr 6411, k. 1-210.

³ LBN, zespół 103, dział II, teka 531.

⁴ *Regestr Biblioteki Podhoreckiej J.O: X[ię]żnej Imci Teofili z Xiążąt Jabłonowskich Sapieżyney Kracyzney W[ielkie]go X[ię]stwa [sic] Litt[ewskiego]o. w Miesiącu 8brze Roku 1797 Spisany*, LBN, zespół 103, teka 379, k. 47-72. Katalog dostępny online: http://bazy.oss.wroc.pl/kzc/wyniki_pl.php?RL-006962.

temu możliwe było zidentyfikowanie 212 tytułów z biblioteki podhoreckiej w zbiorach biblioteki krasiczyńskiej Sapiehów (od 1953 r. w Państwowych Zbiorach Sztuki na Wawelu)⁵. Dzięki zapiskom własnościowym na niektórych z 212 tytułów możemy wnioskować o losach biblioteki po 1797 r. Przed 1810 r. Teofila Sapieżyna przekazała część lub całość księgozbioru podhoreckiego swemu synowi Aleksandrowi Antoniemu Sapieże. Ten część biblioteki zabrał do swojej siedziby w Wisznicach, część wraz z biblioteką kodeńską przekazał w 1810 r. Towarzystwu Warszawskiemu Przyjaciół Nauk. Bibliotekę wiszniacką odziedziczyła w 1812 r. żona Aleksandra Antoniego Anna z Zamoyskich i ta właśnie część trafiła przed 1852 r. do Krasiczyna wraz z innymi książkami z jej własnego księgozbioru.

Gdzie jeszcze mogą znajdować się książki podhoreckie? Z całą pewnością w dwu bibliotekach: Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Petersburgu i w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie. Do pierwszej z nich trafiły w 1832 r. wraz ze skonfiskowaną Biblioteką Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk⁶, do drugiej wśród tzw. darów Najjaśniejszego Pana [i. e. cara], przekazanych w latach 1840–1842 i 1863. Dary te to w rzeczywistości pozostałości skonfiskowanych wcześniej na ziemiach polskich księgozbiorów uniwersyteckich, prywatnych czy klasztornych, wśród nich także książki z Biblioteki TWPN⁷.

Podhoreckie druki obce z XVII i XVIII w. mogą też znajdować się w Bibliotece Narodowej (wśród ocalałej z pożogi wojennej części rewindykowanej Biblioteki TWPN)⁸. Być może kwerendy proweniencyjne w tych bibliotekach pozwolą w przyszłości na odnalezienie jeszcze wielu egzemplarzy z biblioteki podhoreckiej⁹.

⁵ Siess-Krzyszowski S., *Relikty historycznych księgozbiorów sapieżyńskich w bibliotece krasiczyńskiej (w zbiorach Zamku Królewskiego na Wawelu)*, w: *Nihil sine litteris Scripta in honorem Professoris Venceslai Walecki*, red. T. Nastulczyk, S. Siess-Krzyszowski, Kraków 2017, s. 622–623.

⁶ *Сапегіана. Книжное собрание рода Сапег. Сапегіана. Книгазбор роду Сапегаяў*, под научной редакцией Н.В. Николаева, Т.И. Рошиной, CD, Минск, 2011. Katalog obejmuje 250 pozycji, z czego ponad 200 to donacja Aleksandra Antoniego Sapiehy dla TWPN, w tym także książki z biblioteki podhoreckiej; np. poz. 152: *Elegantiarum Aldi Manutii flores*, Paryż 1695 (sygn. podhorecka: No 213); poz. 168: *Nova Polonica [...] nec non de jure patronatus*, Kolonia 1728 (sygn. podhorecka: No 382).

⁷ Cubrzyńska-Leonarczyk M., *Stare druki z książnic radziwiłłowskich w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Komunikat o stanie badań proweniencyjnych*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2011, t. XLI, s. 107–108.

⁸ Siess-Krzyszowski S., *Książki z bibliotek kodeńskich Jana Fryderyka i Konstancji Sapiehow w zbiorach polskich*, w: *Берасцейскія кнігазборы праблемы і перспектывы даследавання. Матэрыялы і даклады Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. Брэст, 31 мая – 3 чэрвеня 2012 года*, пад агульнай рэдакцыяй М.В. Нікалаева. Брэст, 2013, s. 425–426.

⁹ Por. przypis 6.

Halina Rusińska-Giertych (Wrocław)

**Wybrane aspekty produkcji wydawniczej Lwowa –
na przykładzie literatury polskojęzycznej,
wydawanej na przełomie XVIII i XIX stulecia**

Wystąpienie będzie dotyczyło warunków produkcji książki lwowskiej na przełomie XVIII i XIX stulecia, a właściwie wybranych aspektów tej działalności, ze szczególnym uwzględnieniem literatury polskojęzycznej.

Wykaże w pierwszej kolejności, że ówczesny repertuar wydawniczy był rezultatem starań o pogodzenie polityki dworu wiedeńskiego (który zalecał korzystanie z określonych publikacji, wynikających z wprowadzonego przez Austriaków systemu kształcenia), osiągnięć naukowych (odzwierciedlających efekty badań prowadzonych na poszczególnych wydziałach Uniwersytetu Lwowskiego) i wreszcie potrzeb i zainteresowań społecznych.

Następnie polskojęzyczne produkty lwowskie zostaną krótko scharakteryzowane, ze zwróceniem uwagi na ich różnorodność – od literackich, teatralnych, muzycznych, praktycznych, związanych głównie z prowadzeniem gospodarstw domowych czy wiejskich, poprzez religijne, polityczne, ekonomiczne, zawodowe, do kulinarnych, turystycznych i rozrywkowych – co pozwoli pokazać ich odbiorców i dowieść, że społeczeństwo lwowskie/galicyjskie (tutejsze wytwory wydawnicze proponowano przecież mieszkańcom całej, a przynajmniej Wschodniej Galicji) żywo zainteresowane było edukacją, rozrywką, uczestnictwem w życiu publicznym, praktycznym stosowaniem osiągnięć nauki, koncentracją na działalności popularyzacyjnej i propagandowo-dydaktycznej.

W dalszej kolejności zostanie omówiony poziom typograficzno-edytorski druków lwowskich, aby wykazać, że nie ustępowały one pod względem technicznym i estetycznym innym ówczesnym zakładom typograficznym, gdyż dosyć szybko wyzbyły się barokowego dziedzictwa, na rzecz zgrabnych (małych formatów) i przejrzystych egzemplarzy, wypełnionych w latach 80. i 90. XVIII wieku bogactwem ornamentów winietowych i inicjalnych, a następnie, w pierwszych dziesięcioleciach nowej ery, zdobionych rycinami i ilustracjami treściowymi, niekiedy nawet kolorowymi. Stawia to miasto nad Pełtwią w rzędzie tych ośrodków wydawniczych (krajowych i europejskich), w których znane były obowiązujące w tym czasie tendencje w zakresie zdobnictwa książkowego, podobnie zresztą, jak wszelkiego rodzaju nowinki techniczno-technologiczne, takie na przykład, jak litografia.

Niejako podsumowaniem wystąpienia będzie zwrócenie uwagi na system informacji o lwowskich produktach wydawniczych i pokazanie, że reklama była tu znana i często stosowana.

Греко-католицькі катехизиси XIX століття як сегмент видавничої продукції в Галичині

Церква віддавна своїм пріоритетним завданням та місією вважає повчання й виховання у вірі. Передача змісту Христової віри своїм мирянам відбувається під час навчання, у доступній формі, і передбачає врахування вікових особливостей та історичної ситуації, що склалася на тій чи іншій території. Основою для навчання з часом стає підручник. Греко-католицькі катехизиси, що виходили протягом XIX століття і призначалися для навчання «русинів» Австрійської/Австро-Угорської імперії, є важливим сегментом видавничої продукції в Галичині та одним з аспектів історії церковної і релігійної педагогічної книги. Цікаво буде встановити обсяг цього сегмента.

Повідомлення базується на інформації про збережені примірники катехизисів або їх ксерокопії, а також на основі даних унікальної картотеки видань українських книг, яка створювалася спільними зусиллями бібліографів Києва та Львова у 40-ві роки XX століття і була випущена як археографічна пам'ятка (ми опрацювали перші чотири томи, що стосуються XIX століття)¹.

Отож було цікаво проаналізувати весь виявлений масив видань з урахуванням того, що матеріал досить багатий, а донедавна цей тип видань майже не досліджувався².

Варто також підкреслити, що традиція випуску катехизисів чи вміщення катехитичних частин у навчальні посібники на наших теренах має довгу історію, і більшість видань спирається на попередні зразки й не лише українські, а вже з кінця XVII століття в основу греко-католицьких катехизисів лягали видання як українських, так і західних авторів, що загалом не було чимось винятковим (за зразок маємо проповіді Євангелій учительних, в основі більшості яких лежать проповіді західних авторів³).

Загалом вдалося виявити як збережені книги, так і описи чи згадки про близько 80 видань катехизисів XIX століття (коли ми говоримо «згадки», то здебільшого мова про окремі катехизиси, у вихідних даних яких вказано, що він «четверицею издань», проте сьогодні ми не можемо сказати, коли й де вийшли попередні видання).

На теренах Галичини впродовж XIX століття формується плеяда авторів, що надають свої варіанти викладу та навчання основ віри. Більшість із них – це викладачі-практики, які створюють підручники, виходячи з власного досвіду. Окремі автори використали католицькі або протестантські польськокомвні чи

¹ Див.: Репертуар української книги 1798–1916: матеріали до бібліографії. Т. 1–4. 1798–1900 / ред.: Я. Р. Дашкевич; упоряд.: Л. І. Ільницька, О. І. Хміль; НАН України. Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. Львів, 1995–2001.

² Винятком є видання Катехитично-педагогічного інституту Українського Католицького Університету, підготоване спільно з Комісією у справах катехизації при патріаршій курії УГКЦ: Опис катехизмів та катехитичних підручників української греко-католицької церкви (I пол. XIX ст. – I пол. XX ст.). Львів: Свічадо, 2008.

³ Див.: Чуба Г. Українські рукописні учительні Євангелія: дослідження, каталог, описи. Львів-Київ: Свічадо, 2011. С. 5–27.

німецькомовні катехизиси, що були популярні на той час в Європі. Серед авторів – Іван Могильницький, Олександр Духнович, Кирило Селецький, Іван Гушалеви́ч, Юліан Пелеш, Михайло Малиновський, Маркил Попель, Адольф Добрянський, Лука Ци́бик, Олексій Торонський, Теофіл Мерунович, Анатолій Долинський, Григорій Врецьона.

Одним з перших у XIX столітті вийшов підручник Івана Могильницького «Наука христіанская по ряду катихизма нормального къ ползи дітей парафіяльныхъ. Въ Будині граді писмены кралев. Всеучилища Пещанскаго», 1815. 8°, 6+166 с.⁴; наступним став «Катехизисъ малый для оучилищъ парафіяльныхъ. Въ Львові, писм. Іосифа Піллера», 1817, 8°, 48 с.⁵

На початку 1880-х років виходять друком твори і адаптації отця Олексія Торонського, професора релігії в реальній вищій гімназії у Дрогобичі. Він став автором катехизисів, які мали успіх і, відповідно, часто перевидавалися. Першим відомим його твором став «Христіанско-католицкій катехизм для першої кляси школ гимназіяльныхъ, надрукований у Львові в друкарні Товариства імені Шевченка», 1881, 8°⁶. Далі цей автор випустив низку різних катехизисів для гімназій⁷. Він також цікавився зарубіжними новинками катехитичної думки та здійснив переклад адаптації для греко-католицького обряду підручників релігії И. Дегабра. Цікавим є те, що твори та адаптації о. Олексія Торонського, судячи з інформації, одержаної від особистих контактів автора цієї розвідки, й далі використовуються для роботи вже над сучасними катехизисами.

Підсумовуючи, можемо сказати, що огляд катехизисів, випущених у Галичині в XIX столітті, показав наявність значно більшої їх кількості, аніж уявлялося на початку праці над темою, і підтвердив припущення про досить велику частку катехизисів у тогочасному книжковому потоці. Загалом разом із повторними накладами їх у різних друкарнях Львова, Перемишля, Будима, Відня та Жовкви було видано понад 80.

Традиція видань катехизисів, започаткована у Львові в XVI столітті як частина «Букваря» Івана Федоровича 1574 року, продовжувалася в XVII та XVIII століттях, і автори XIX століття використовували випробувані часом напрацювання і прийоми християнських теологів, як православних і греко-католицьких, так і інших конфесій. Усі катехизиси мають чітку структуру, хоча й відрізняються зміщенням акцентів на ті чи інші питання, залежно від того, якій аудиторії вони адресовані. Цікавими є спроби використання нових (порівняно з попередніми виданнями) методів членування матеріалу для легшого його засвоєння, а також використання нових натоді методик викладання. Катехизиси призначалися для навчання дітей дошкільного віку, молодших і старших школярів та гімназистів тих навчальних закладів, де катехизація проводилася українською («руською») мовою, а також їх використовували як посібники для домашнього навчання дітей. Катехизиси випускали і для студентів семінарій, для їх глибшого ознайомлення з питаннями, що виникали в процесі духовних практик. Ці ж видання використовували як методичний матеріал і після закінчення семінарії, у подальшому служінні.

⁴ Репертуар української книги 1798–1916: матеріали до бібліографії. Т. 1, 28.

⁵ Репертуар української книги 1798–1916: матеріали до бібліографії. Т. 1, 39.

⁶ Репертуар української книги 1798–1916: матеріали до бібліографії. Т. 2, 3414.

⁷ Репертуар української книги 1798–1916: матеріали до бібліографії. Т. 2, 4287, 5319; Т.3, 4536, 5965; Т.4, 6737, 8188.

Практично всі тогочасні катехизиси були малоформатними, хоч окремі – досить великі за обсягом (до 300 сторінок). Зазвичай катехизиси, які ставали популярними, перевидавалися, особливо коли автор не один рік викладав і, відповідно, спирався в навчанні на власні підручники.

Варто підкреслити, що упорядники нових катехизисів активно цікавилися аналогічними напрацюваннями і досвідом представників інших конфесій, навіть перекладали, адаптували та передруковували їхні видання. За нашими даними, окремі зі збережених катехизисів, випущених у ХІХ столітті, були в обігу і використовувалися за своїм прямим призначенням аж до кінця ХХ-го, що було зумовлено відсутністю достатньої кількості нових видань.

ІСТОРІЯ ВИДАВНИЧОГО РУХУ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ

Олександр Седляр (Львів)

Рух вперед чи початок занепаду: дискусії щодо видавничої програми «Галицько-руської матиці» на загальних зборах товариства (1864–1870)

Після внутрішньополітичних реформ 1860–1861 років в імперії Габсбургів значно пожвавилася громадське та національно-культурне життя різних народів, серед них і українців (русинів). Одним із найактуальніших завдань залишалася просвіта народу – тим більше, що руські селяни та міщани дуже потребували нових знань, нових зразків для наслідування.

Займатися просвітою народу було покликане засноване ще 1848 року товариство «Галицько-руська матиця», яке мало випускати дешеві популярні книжки для селян та міщан. Проте загалом у 1850-х роках активність цього товариства була слабкою, і це викликало нарікання деяких представників галицько-руської інтелігенції.

У 1861 році вдалося затвердити нову редакцію статуту «Галицько-руської матиці», а головний відділ товариства розпочав підготовку до загальних зборів. Згідно зі статутом, всі стратегічні питання розвитку товариства, зокрема й формування видавничої програми, вирішували загальні збори. Останні до того часу збори «Матиці» відбулися ще у березні 1850 року, тому питань до членів товариства накопичилося чимало.

Проведення загальних зборів і формування на них програми дій товариства мало би бути для головного відділу «Галицько-руської матиці» здебільшого технічним завданням. Збори повинні були скликати щороку, а всі насущні питання члени товариства мали обговорювати на них відкрито й ухвалювати більшістю голосів. Однак специфіка ситуації, в якій функціонував головний відділ «Матиці», а також посилення дискусій між галицькими русинами щодо розвитку літературної мови та просвіти народу у першій половині та середині 1860-х років надали загальним зборам руського просвітницького товариства особливого значення.

У першій половині 1860-х років «Галицько-руською матицею» керував обраний ще 1850 року головний відділ на чолі з крилошанином Михайлом Куземським. У його складі домінували львівські греко-католицькі священники з високим соціальним статусом, які протягом тривалого періоду, поки не скликалися загальні збори, керували товариством за допомогою внутрішніх консультацій у вузькому колі і не вважали за потрібне пояснювати свої дії та ухвали. Такий стиль управління «в ручному режимі» був комфортний для лідерів галицьких русинів, що їх тоді називали «святоюрцями»; він був притаманний і для організації політичної діяльності русинів 1860-х років, і для управління іншими громадськими організаціями, зокрема Комісією Народного Дому. Вочевидь, «святоюрці», що входили до керівництва «Матиці», неохоче чекали на загальні збори, не хотіли розкривати всі нюанси своєї попередньої менеджерської діяльності та з певним острахом і дискомфортом брали б участь у гострих дискусіях із рядовими членами, не рівними собі за статусом.

Натомість серед галицько-руської інтелігенції першої половини 1860-х років тривало досить емоційне обговорення перспектив розвитку руської (української) літературної мови, літератури, освіти, громадського життя і ролі в ньому простоліду – селян та міщан. Русофіли, народовці та прихильники «середнього

шляху» мали різні позиції в цих дискусіях і чекали, що «Галицько-руська матиця» як авторитетна громадська організація виступить арбітром у суперечках і визначить певну узгоджену програму дій. Власне, саме цього головно й очікували від загальних зборів просвітницького товариства.

Керівники «Матиці», які схилилися до русофільських поглядів і не хотіли зайвих дискусій, відклали скликання загальних зборів з різних причин. У 1860-х роках загальні збори «Галицько-руської матиці» скликалися лише тричі – у 1864, 1865 та 1870 роках. Під час зборів вели стенограму, тому їх перебіг відомий дослідникам; відповідні матеріали з часом були опубліковані у «Науковому / Літературному зборнику» «Матиці»¹.

Учасники загальних зборів 1864 року мали визначити пріоритети у видавничій програмі товариства та по змозі дійти консенсусу щодо шляхів і перспектив розвитку галицько-руської літератури та просвіти народу. Коли обговорювали видавничу програму, то виявилось, що керівництво «Матиці» («святоюрці» продовжували домінувати в головному відділі й після цих зборів) воліє підтримати як пріоритетний проєкт наукового періодичного видання. Хоч на зборах були й інші думки (наприклад, Іван Наумович пропонував видавати газету для простолюду), однак більшість учасників доволі пасивно підтримали пропозицію головного відділу й ухвалили випускати «Науковий зборник». Саме цей призначений для інтелігенції «Зборник» до початку 1870-х років був основою видавничої програми «Матиці». З 1869 року назву змінили на «Літературний зборник», однак його й далі наповнювали переважно наукові (серед них багато місця займали публікації історичних джерел) та науково-популярні тексти. Це видання не було популярним; його передплачували лише кілька десятків осіб з-поза товариства. «Зборник» виявився збитковим проєктом, проте керівники «Матиці» не припиняли його публікацію до середини 1870-х років.

Керівництво товариства, особливо обраний 1864 року заступником голови Михайла Куземського відомий русофільський діяч професор Яків Головацький, вважало «Науковий зборник» насамперед іміджевим проєктом, спрямованим не на просвіту народу, а на презентацію історії та культури галицьких русинів назовні, передовсім у слов'янському світі. Це видання, на їхню думку, було однозначним кроком уперед для «Матиці», яка відтепер випускала не тільки підручники чи молитовники, а й могла запропонувати за зразком інших слов'янських «Матиць» щось цікаве для інтелігенції (а саме – вченим-гуманітаріям) інших народів. Просвітою народу у вузькому значенні вони не займалися, не знаючи добре, що саме і як слід видавати для селян і міщан, і постійно відкладали вирішення цього питання.

Загальні збори «Галицько-руської матиці» 1865 року підтримали визначений попереднього року курс. Їхня русофільська більшість не прийняла до складу товариства народівців: відтоді «Матиця» остаточно стала русофільським товариством, а народівці через кілька років заснували товариство «Просвіта». Нарешті, загальні збори 1870 року дуже добре показали розгубленість керівництва «Матиці» на тлі провалу проєкту періодичного видання для інтелігенції. У той час були також спроби налагодити випуск кількох науково-популярних та релігійно-повчальних книжечок, проте наприкінці 1860-х років «Матиця» безповоротно втратила належний темп

¹ Отчеты общества литературного Галицко-русской Матицы. Науковий зборник, издаваемый литературнымъ обществомъ Галицко-русской Матицы. 1865. Во Львовѣ, 1865. Вып. I–IV. С. I–LXXVII; Отчеты засѣданій литературного общества Галицко-русской матицы на дняхъ 6, 7 и 8 (18, 19 и 20) Юля 1865 года. Там само. С. 283–310; Отчетъ засѣданія общаго собранія членовъ Галицко-русской Матицы отбывшагося на д. 27. Августа (8. Сент.) 1870. Литературный зборникъ, издаваемый Галицко-русскою Матицею. 1870. Во Львовѣ, [1870]. С. 117–133.

розвитку. Інертність мислення «святоюрців», брак нових ідей, навіть острах перед запровадженням нового формату просвітницької роботи зумовили глибокий застій у діяльності «Матиці» – книговидання практично завмерло у другій половині 1870-х років, а наступні після 1870 року загальні збори відбулися аж 1887-го.

На жаль, загальні збори «Матиці» 1860-х років не змогли виконати насущних завдань і не тільки не визначили загальні правила та шляхи розвитку національно-культурного, інтелектуального та літературного життя галицьких українців, а й не змогли скерувати діяльність самого товариства у правильному напрямі. Причинами цього стали головно інертність та консерватизм керівництва «Матиці», яке, проте, мало високий статус та авторитет у суспільстві, незначна кількість (буквально кілька десятків) учасників зборів, небажання рядових членів товариства брати на себе відповідальність, неготовність назагал галицьких русинів 1860-х років до активної видавничої діяльності для простолюду, створення сільських читалень тощо.

Maria Konopka (Kraków)

Український рух видавничий Львова в latach 1867–1914

Omówienie ukraińskich dokonań wydawniczych Lwowa w latach 1867–1914 oparto na podstawie polskich bibliografii – Karola Estreichera, *Bibliografii polskiej 1901–1939 oraz «Przewodniku Bibliograficznym»*. W opracowanej bazie ogółu lwowskich edycji, zgodnie z przyjętymi kryteriami, nie uwzględniono tytułów czasopism, kalendarzy, rycin i kart pocztowych. Obejmowała ona również wydawnictwa ukraińskie w liczbie 792 pozycji. Ta wielkość produkcji znacząco różni się od wykazanej w ukraińskiej bibliografii – *Repertuar ukraińskiej kłasy 1798–1916. Materiały do bibliografii* (t. 1–9, Lwiv 1997–2006), która w omawianych latach odnotowała 7559 pozycji, w tym też tytuły czasopism, kalendarzy. Tak istotne rozbieżności w wielkości produkcji ukraińskich nakładców skłaniają do porównań w części poświęconej ilościowym dokonaniom i próby wyjaśnienia przyczyn.

Referat przybliża najważniejsze uwarunkowania historyczne i polityczne wpływające na rozwój ukraińskiego rynku wydawniczego Lwowa. Szczególnie znaczącym czynnikiem była praca elit intelektualnych dążących do zbudowania świadomości narodowej własnego społeczeństwa. Zarysowano najważniejsze inicjatywy na tym polu w nowej autonomicznej rzeczywistości politycznej Galicji – tworzenie własnych organizacji, towarzystw, prace na rzecz tworzenia i rozwoju szkolnictwa w językiem narodowym.

Analiza dokonań wydawców ukraińskich przynosi omówienie wkładu poszczególnych kategorii nakładców, ze wskazaniem odmienności w porównaniu z polskim rynkiem wydawniczym. Ruski rynek zdominowały publikacje finansowane przez towarzystwa, z których największy udział zaznaczyło Towarzystwo im. T. Ševčenki (75 pozycji) i «Prosvity» (47). Dorobek repertuarowy ukraińskich nakładców – zgodnie z tendencjami rynku wydawniczego – zdominowały edycje literatury pięknej (167 pozycji), głównie utworów prozatorskich (120). Dopełniały je tytuły książek dla dzieci i młodzieży oraz dla ludu (40). Szczególną popularnością cieszyła się twórczość zasłużonego dla literatury ukraińskiej Ivana Franki, pisarza, tłumacza, uczonego i publicysty.

Добір публікації наукових подыктованы потребами прийнятих заходів політичних, ідеових, przyniósł przewagę opracowań historycznych – monograficznych i przyczynkarskich (131 edycji). Przybliżały one dzieje ziem ukraińskich od XVI do XVII wieku, rzadziej odnosily się do czasów dawniejszych. Tym samym celom – uświadamianiu czytelnikom narodowego dorobku literackiego – sprzyjały opracowania z literaturoznawstwa (59), księgoznawstwa (13). Pozwalały przybliżyć twórczość najważniejszych pisarzy, jak i dorobku narodowego piśmiennictwa przez publikowanie bieżącej bibliografii wydawnictw. Repertuar odzwierciedlał też dążenia do zbudowania narodowego szkolnictwa, stąd liczne publikacje adresowane do nauczycieli i uczniów szkół elementarnych i średnich – poradniki metodyczne, podręczniki (75). Polityczne inicjatywy środowiska ukraińskiego, tworzenie partii, organizacji przełożyło się na ogłaszania własnych programów, odez, publicystyki politycznej.

Podsumowanie przynosi próbę odpowiedzi na pytanie o przyczyny znaczących rozbieżności w liczbie wydań wykazanych w polskich bibliografiach i bibliografii druków ukraińskich. Jedną z nich był brak rozwiniętej własnej sieci księgarskiej, tym samym ograniczona możliwość współpracy z redakcją «Przewodnika Bibliograficznego», czy twórcą polskiej bibliografii – Karolem Estreicherem. Bibliografie te, na co warto zwrócić uwagę, często nie odnotowywały obowiązkowo drukowanych statutów, sprawozdań organizacji, towarzystw ukraińskich. Dodatkowo w opracowanej bazie wydawnictw lwowskich, zgodnie z przyjętymi kryteriami, pominięto tytuły czasopism, kalendarzy, które rejestruje bibliografia ukraińska.

Оксана Карліна (Луцьк)

Видавнична активність церковних братств Волинської губернії у другій половині XIX – на початку XX століття

Церковні братства розглядали книговидання, а саме випуск і поширення книг і брошур релігійно-морального, полеміко-богословського та повчального характеру, як важливу складову релігійно-просвітницької роботи.

Майже всі міські волинські братства видавали окремими брошурами статутно-звітні матеріали з метою залучення до свого складу нових членів, обміну досвідом з іншими братствами, популяризації здобутків тощо. Лише Острозьке Кирило-Мефодіївське братство готувало для розповсюдження серед братчиків доволі об'ємні звіти¹, а в газетах і журналах та окремими брошурами публікувало короткі витяги з них². Острозьке братство також випускало ювілейні видання, приурочені до 25-, 45- і 50-ліття своєї діяльності³.

¹ Известие об Острожском Свято-Кирилло-Мефодиевском братстве за 1864–1865 год. Москва: синодальная тип., 1866. 40 с.; Известия от Свято-Кирилло-Мефодиевского братства за 1880–1881 год. Острог: тип. Е. С. Крымского, 1882. 40 с.; Известия от Свято-Кирилло-Мефодиевского братства за 1883 г. и нач. 1884 г. Острог: тип. П. А. Никитина, 1884. 52 с.; Известия Свято-Кирилло-Мефодиевского братства с апр. по нояб. 1885 г. Москва: унив. тип. (М. Катков), 1885. 38 с.; Известия Свято-Кирилло-Мефодиевского братства с нояб. по 18 мая 1886 г. Острог: тип. П. А. Никитина, 1886. 56 с.

² Известия от Свято-Кирилло-Мефодиевского братства в г. Остроге Волынской губернии. *Волин. епарх. ведомости*. 1879. № 16, часть неофиц. С. 622–626.

³ Острожское Свято-Кирилло-Мефодиевское православное церковное братство: очерк его

Братства, які вирізнялися громадською активністю, займалися виготовленням різноманітних рекламних видань: афіш, оголошень, запрошень, звернень, закликів тощо. Такі публікації мали на меті ознайомити мешканців міста із братськими послугами, заходами, установами. Повна відсутність будь-якої друкованої продукції могла вказувати лише на формальне існування братства.

Певним науковим та творчим доробком могли похвалитися тільки деякі волинські братства. Кременецьке Богоявленське Свято-Миколаївське братство підготувало збірник публічних виступів своїх членів, попередньо опублікованих у журналі «Почаевский листок»⁴. З 1900 року Житомирське Володимиро-Василівське братство на свої кошти почало випускати щорічний настінний перекидний календар для Волинської єпархії, в якому попервах, крім коротких календарних відомостей, розміщувалися рекомендації священникам, статті з історії церковного життя Волині⁵. Іншим довідковим виданням, яке побачило світ 1914 року, стала великого обсягу «Справочная книга о приходах и монастырях Волынской епархии»⁶. У ній характеризувалося географічне положення кожного населеного пункту Волині, відомості про духовні заклади, кількість парафіян тощо.

Історико-краєзнавчій темі присвячувалася видавнича продукція кількох волинських братств. У брошурі голови ради Луцького Хрестовоздвиженського братства Миколи Реутського «Княжество Луцкое и Луцкое православное Крестовоздвиженское братство» (1892) серед іншого йшлося і про історію братської громади Луцька, що діяла за часів Речі Посполитої⁷. У 1915 році секретар головного управління Острозького Кирило-Мефодіївського братства Микола Биков до 50-річчя цього братства видав короткий нарис про участь у суспільному житті Волині родини князів Острозьких⁸.

Створене на початку ХХ століття Братство імені князів Острозьких націлювало свою роботу на активну видавничу діяльність задля пропаганди історико-краєзнавчих знань. Написання історичних розвідок було справою священника Богоявленського собору, діловода братства, хранителя братської бібліотеки і музею Михайла Андрійовича Тучемського. Він став автором кількох видань: «Первое торжество на Волыни в честь преподобного Федора, князя Острожского» (1907), «Преподобный Федор, князь Острожский» (1911), «Город Острог в современном

возникновения и деятельности: материалы к истории братства, 1865–1910 гг. / сост. Н. П. Быков. Санкт-Петербург: тип. В. Кишбаума, 1910. 244 с.; Пятидесятилетие Острожского Свято-Кирилло-Мефодиевского православного церковного братства, 1865–1915 гг.: ист. Записка / сост. Н. П. Быков. Петроград: тип. В. Ф. Кишбаума, 1915. VIII, 430, 110 с.; Папков А. А. Церковные братства: краткий стат. очерк о положении церковных братств к началу 1893 г. Санкт-Петербург: синодальная тип., 1893. С. 141.

⁴ Отчет Кременецкого Богоявленского Свято-Николаевского братства за 1887–1888 год *Волин. епарх. ведомости*. 1889. № 3, часть офиц. С. 4й; Отчет Кременецкого Богоявленского Свято-Николаевского братства за 1889 г. *Волин. епарх. ведомости*. 1890. № 3, часть офиц. С. 58; Отчет Кременецкого Богоявленского Свято-Николаевского братства за 1891 г. *Волин. епарх. ведомости*. 1892. № 4, часть офиц. С. 55.

⁵ Отчет о деятельности Волынского Епархиального Владимиро-Васильевского братства за 1900 г. *Волин. епарх. ведомости*. 1901. № 9, часть офиц. С. 230; Отчет о деятельности Волынского Епархиального Владимиро-Васильевского братства за 1901 г. *Волин. епарх. ведомости*. 1902. № 8, часть офиц. С. 150.

⁶ Справочная книга о приходах и монастырях Волынской епархии / сост. Н. В. Переверзев. Житомир: электр. тип. насл. М. Дененмана, 1914. 446 с.

⁷ Реутский Н. В. Княжество Луцкое и Луцкое православное Крестовоздвиженское братство: крат. ист. обзор. Киев: тип. Товарищества И. Н. Кушнерев и К°, 1892. 36 с.

⁸ Быков Н. П. Князья Острожские и Волынь. Петроград: тип. В. Ф. Кишбаума, 1915. 60 с.,

князю К. К. Острожскому состоянии. Острожское княжество: черты домашней жизни князя Константина-Василия по русским и польским историкам» (1913) та інші⁹. Нариси Михайла Тучемського видавалися для підтримки відновлення Острозького замку, а кошти від продажу йшли на його реставрацію. Публікація іншого члена братства, Михайла Костянтиновича Струменського «Из острожской старины» (1916) ознайомлювала читачів із пам'ятками старовини крізь призму діяльності Братства імені князів Острозьких, спрямованої на відновлення замку на Судовій горі¹⁰.

Пізнанню волинянами історії рідної землі сприяла і видавнича діяльність Володимир-Волинського Свято-Володимирського братства. Першим таким виданням став нарис Омеляна Дверницького «Памятники древнего православия в г. Владимире-Волынском» (1889)¹¹. Близько 1890 року вийшли «Памятники Волини» – альбом із кількома десятками світлин церковних архітектурних пам'яток краю і предметів старовини, віднайдених братчиками у Володимирі-Волинському та околицях¹². З ініціативи та за кошти братства до 900-ліття Волинської єпархії (1892) була видрукувана праця діловода Київської археографічної комісії, почесного братчика Ореста Левицького «Историческое описание кафедрального Успенского храма, построенного во Владимире-Волынском Мстиславом Изяславичем в XII в.»¹³. Завідувач братської музейної колекції Омелян Дверницький уклав і видав «Краткое описание предметов древлехранилища» (Київ, 1892), до якого увійшов бібліографічний опис зі стислою книгознавчою характеристикою писемних пам'яток, зібраних братчиками¹⁴.

Подібний опис фонду давньосховища Луцького Хрестовоздвиженського братства на початку 90-х років XIX століття склав священник Феофан Савлучинський і надрукував його у виданні «Торжественное публичное собрание Киевской комиссии для разбора древних актов в день пятидесятилетнего её юбилея» (Київ, 1893)¹⁵.

До складу Житомирського Володимиро-Василівського братства теж входили кілька місцевих краєзнавців, відомих своєю історико-публіцистичною діяльністю. Серед них активністю відзначався священник Житомирського кафедрального собору Микола Миколайович Трипольський. Ще у 1875 році він опублікував історико-краєзнавчу розвідку, присвячену українському православному братському подвижництву XVII століття та його значенню у суспільно-культурному житті Волинського краю. Будучи вже членом ради Володимиро-Василівського братства,

⁹ Тучемский М. А. Первое торжество на Волини в честь преподобного Федора, князя Острожского. Почаев: тип. Почаево-Успенской лавры, 1907. 16 с.; Тучемский М. А. Преподобный Федор, князь Острожский. Почаев: тип. Почаево-Успенской лавры, 1911. 16 с.; Тучемский М. А. Проект памятника князю Константину Константиновичу Острожскому и первопечатнику диакону Ивану Федорову от православного русского народа. Почаев: тип. Почаево-Успенской лавры, 1907. 6 с.; Тучемский М. А. Сторожевый замок князей Острожских в городе Остроге Волынской губернии в современном нам состоянии. Почаев: тип. Почаево-Успенской лавры, 1912. 26 с.

¹⁰ Струменский М. К. Из острожской старины. *Богослов. вестн.* 1916. № 1. С. 80–96.

¹¹ Дверницький Е. Н. Памятники древнего православия в г. Владимире-Волынском. Киев: тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1889. 66 с.

¹² Теодорович Н. И. Город Владимир Волынской губернии в связи с историей Волынской иерархии: ист. очерк, 992–1892. Почаев: тип. Почаево-Успенской лавры, 1893. С. 193–194.

¹³ Гаврилюк С. В. Діяльність православних церковних братств щодо вивчення та збереження волинських старожитностей. *Літопис Волині: наук.-попул. і літ.-худож. часопис.* 2001. Ч. 1. С. 59.

¹⁴ Теодорович Н. И. Город Владимир Волынской губернии... С. 194, 203–207.

¹⁵ Отчет о деятельности Луцкого православного Крестовоздвиженского братства за 1893–1894 год. *Волин. епарх. ведомости.* 1895. № 22, часть неофиц. С. 746.

у 1892 р. М. Трипольський видав дві праці: «Древние волынские типографии и их издания» та «Волынские православные церковные братства и их деятельность»¹⁶. Ще один подвижник Житомирського братства – протоієрей Волинського кафедрального собору Костянтин Якимович Левитський – також присвятив низку своїх публікацій літописанню братського буття, серед іншого випустивши нарис про князя Костянтина Острозького¹⁷.

Отже, церковні братчики присвячували свої видання висвітленню значних для історії Волині подій. Завдяки їхній видавничій роботі ширше коло мешканців Волині (і не тільки) могло дізнатися про видатні постаті, пам'ятки культури, минувшину своєї землі.

¹⁶ Державний історико-культурний заповідник міста Острога. КН-26984, III Д-11510. Систематичний каталог бібліотеки Братства імені князів Острозьких. 50 зв., 51 зв.

¹⁷ Левитський К. И. Константин Константинович князь Острожский доблестный защитник православия и охранитель интересов православной церкви. Житомир: Рус. электро-тип. Е. А. Синькевича, 1908. 30 с.

Олена Прищепя (Рівне)

Друкарські осередки в культурному просторі повітових міст і містечок Правобережної України (кінець XIX – початок XX століть)

Проблематика, що стосується освітньо-культурних середовищ повітових міст і містечок Правобережної України імперської доби кінця XIX – початку XX століть, не є ще на сьогодні достатньо дослідженою ділянкою вітчизняної історіографії. При вивченні міського культурного життя з погляду взаємовідносин, які формуються в процесі споживання, збереження, відтворення духовних цінностей, їх розподілу й обміну, інакше кажучи, при аналізі механізмів, що беруть участь у створенні й поширенні культурної інформації, природно, виокремлюються такі основні компоненти цього процесу, як навчальні заклади, бібліотеки, театри, музеї, культурно-освітні товариства, преса, друкарні, видавництва. У доповіді йдеться саме про місце друкарень у культурному просторі провінційних міст Правобережжя на зламі XIX–XX століть.

У повітових містах і містечках Правобережної України, за винятком Києва, видавничої справи, тобто мережі спеціалізованих підприємств, головним змістом якої була підготовка, випуск і реалізація друкованих видань, фактично не існувало. Що в ранньомодерну, що в пізньоімперську добу видавничою діяльністю тут займалися друкарні, кількість яких поступово збільшувалась, і відповідно ріс випуск книжкової й акцидентної продукції. Зауважимо, що ця діяльність спонукала власників чи засновників фірм до пошуку надійних шляхів збуту продукції, а отже, до інтенсивного міжособистісного спілкування і зміцнення контактів із міською громадою.

Потужність поліграфічної галузі є одним із показників культурного рівня регіону. В адміністративних центрах Правобережжя, передусім Києва, ця галузь, зрозуміло, завжди була міцнішою, ніж у повітових містах, з огляду на ширші потреби

у друкованій продукції губернських установ, духовного відомства, навчальних закладів, культурних осередків, містян.

Кількість друкарень у провінційних містах почала істотно збільшуватися з кінця XIX століття. Зокрема, протягом 1879 року у Волинській губернії функціонувало лише чотири друкарні, три з яких розміщувались у Житомирі (друкарня губернського правління та дві приватні) й одна при Почаївській лаврі¹. Наприкінці 1880-х – на початку 1890-х років приватні друкарні розгорнули діяльність уже в шести повітових містах – Луцьку, Дубні, Острозі, Ковелі, Рівному, Старокостянтинові². Від 1890-х років поліграфічні підприємства стають звичними для культурного ландшафту таких повітових міст і містечок Київської губернії, як Липовець, Радомишль, Біла Церква, Бердичів, Васильків, Черкаси³. На початку XX століття в окремих із них функціонувало вже кілька друкарень: у Бердичеві – п'ять, Радомишлі – три, Василькові – дві⁴.

Особливо успішно друкарська справа розвивалася на Поділлі. За даними «всепідданішого» звіту подільського губернатора за 1884 рік, у той час тут працювало 17 фірм: у Кам'янці-Подільському чотири, у Балті й Могилеві-Подільському – по дві, у Проскурові, Літині, Вінниці, Брацлаві, Ольгополі – по одній, у Брацлавському й Гайсинському повітах – по одній (у документі відсутня точна вказівка на місця їхнього розміщення)⁵. У 1904 році налічувалося вже близько чотирьох десятків друкарень, і ця мережа продовжувала зростати.

Від 1912 року відкривати друкарні почали, крім приватних осіб, повітові земства, а у Вінниці до цієї справи приєдналась і міська дума. Заснована на муніципальні кошти тутешня друкарня пропонувала широкий набір послуг – від виготовлення рекламної продукції до випуску книжок і регіональної періодики – як-то «Подольський край» чи орган міської виборної влади «Юго-Западный край».

З'ясовуючи місце друкарських закладів у формуванні культурного довкілля повітових міст і містечок, зауважимо, що деякі з них існували недовго – рік чи два, натомість інші – п'ять і більше років⁶. Порівняно з друкарнями губернських центрів поліграфічні підприємства повітових міст і містечок одержували значно менше замовлень, відповідно мали менші обсяги друку та зазвичай брали на роботу від одного до десяти робітників⁷. І все ж, завдяки утвердженню їхнього фаху, у номенклатурі професій повітових міст і містечок з'явилися друкарі (машиністи друкарських верстатів та майстри з налагодження друкарських машин, складальники), палітурники тощо. Для опанування цими вміннями потрібно було мати відповідний рівень знань.

У ланцюгу загальної культурної взаємодії друкарні займали окрему нішу, контактуючи з міськими школами, бібліотеками, книгарнями, органами міського самоврядування, громадськими товариствами, релігійними установами, населенням, зокрема краєзнавцями, любителями красного письменства. Усі згадані ланки

¹ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК України). Ф. 442. Оп. 533. Спр. 158. Арк. 73.

² ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 522. Спр. 236. Арк. 27 зв.; Ф. 442. Оп. 623. Спр. 100. Арк. 63.

³ ЦДІАК України. Ф. 575. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 26, 38, 148 зв., 156–157, 164, 174, 178.

⁴ Список населенных мест Киевской губернии. Киев: Изд. Киев. губерн. стат. ком., 1900. С. 263, 453, 1002.

⁵ ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 538. Спр. 202. Арк. 45 зв.–47.

⁶ Кароева Т. Р. Провінція у галактиці Гутенберга: книжкова культура подолян другої половини XIX – початку XX ст. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. С. 392–397.

⁷ ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 538. Спр. 202. Арк. 45 зв.–46.

комунікації потребували якісних та оперативних поліграфічних послуг, для отримання яких вже не обов'язково було долати чималі відстані до губернських центрів.

Яка ж друкована продукція місцевих поліграфічних фірм мала стабільний попит серед містян? Адміністрація навчальних закладів, розпорядчі комітети міських бібліотек, власники приватних книгарень, правління громадських організацій, редактори періодичних видань, антрепренери театральних колективів замовляли друкарням не лише бланки, рекламні оголошення, «шнурові книги» для ведення службової документації тощо, а й друковані звіти, статутні документи, відбитки окремих публікацій із періодичних губернських чи столичних видань, які свідчили про культурні інтереси і поле діяльності замовників. Поширення такої продукції розсувало межі інформаційного простору міст, а самі друкарні стали необхідним складником культурного повсякдення.

Зазначимо, що у провінційних містах домінувала російськомовна книжка. Лише після Революції 1905 року почастишали замовлення друкарням польськомовних видань, а також єврейських друків. Чи випускали провінційні поліграфічні підприємства Правобережної України українські книжки? Попри офіційні заборони українського друкованого слова Валувеським розпорядженням 1863-го та Емським указом 1876 років, українські видання все ж виходили: крім Києва, також у містах Волинської губернії (Житомирі, Рівному, Луцьку, Острозі), Подільської (Вінниці, Балті, Гайсині, Літині) та Київської (Бердичеві, Білій Церкві, Черкасах, Звенигородці, Умані, Радомишлі, Чигирині)⁸. Друкарські підприємства на цих теренах належали переважно євреям, а їхніми послугами користувалися містяни всіх віросповідань і станів. Отже, можна стверджувати, що друкарські осередки водночас сприяли взаємодії і взаємовпливам різних етносів, конфесій та культур у міському просторі правобережної провінції.

⁸ Репертуар української книги 1798–1916: матеріали до бібліографії. Т. 3. 1887–1894 / НАН України; Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, Львів. від-ня. Львів, 1999. С. 343; Там само. Т. 4. 1895–1900. С. 325; Там само. Т. 5. 1901–1905. С. 67, 78, 99, 235, 249, 253, 273, 287, 341; Там само. Т. 6. 1906–1909. С. 58, 108.

Андрій Кліш (Тернопіль)

Функціонування часопису «Руслан» у Львові наприкінці XIX – на початку XX століття: сучасна українська історіографія

Однією з провідних тенденцій сучасної історіографії є вивчення історії та джерелознавчий аналіз окремого періодичного видання. Новий етап розбудови незалежної української держави зумовив пріоритетність вивчення власне українських газет Галичини, серед яких особливе місце займає друкований орган християнських суспільників – часопис «Руслан».

У статті Лідії Снічарчук проаналізовано особливості формування змістових структур пресового органу християнських суспільників – часопису «Руслан», наведено витяги з редакційного епістолярію щодо корпусу журналістських текстів і функціонування газети загалом. Автор небезпідставно робить висновок, що для

сьогоднішнього читача – дослідника багатогранності української минувшини – газета містить значну кількість історичної інформації і слугує важливим джерелом для вивчення громадсько-політичного, економічного, культурного життя українства Галичини на межі XIX–XX століть в умовах Австро-Угорської імперії¹.

У статті Романа Лехнюка «Газета «Руслан» як джерело до вивчення середовища Католицького русько-народного союзу (1896–1901 рр.)»² висвітлено обставини заснування у Львові газети «Руслан», з'ясовано фінансове становище часопису та персональний склад редакції, проаналізовано редакційну політику та публікації в газеті як джерело до історії КРНС та новочасної української консервативної ідеї у Галичині загалом. На шпальтах газети знайшли відображення питання про суспільну роль Церкви, значення нових ідеологій – як універсальних (соціалізму, лібералізму), так і суто галицьких феноменів (передусім русофільства), чимало йшлося про українсько-польські відносини, концепцію «органічної праці» з наголосом на становищі українського селянства й духовенства.

В іншій публікації Роман Лехнюк на основі матеріалів часопису «Руслан» дослідив діяльність митрополита Андрея Шептицького. Зокрема, він проаналізував теми та змістові лінії, у зв'язку з якими постать митрополита з'являлася на шпальтах газети, розглянув полеміку видавців «Руслана» з іншими галицькими часописами щодо діяльності владики та причини, що спонукали редакцію ставати на його захист. Автор зазначив, що часопис «Руслан» як джерело до вивчення постаті Андрея Шептицького хоч і не розкриває всіх питань, проте дає змогу поглянути на нього під кутом зору, відмінним від поглядів провідних українських і польських суспільно-політичних середовищ, а матеріали газети не лише доповнюють інформацію щодо діяльності митрополита, а й розширюють уявлення про українські консервативні середовища в Галичині на початку XX століття³.

Світлана Романюк на основі рукописної спадщини Олександра Барвінського проаналізувала створення та функціонування часопису «Руслан»⁴. Авторка справедливо зазначає, що «Уважне вивчення листування осіб, причетних до творення часопису, редакційної документації, звітів, неопублікованих статей з редакторськими примітками та інших автобіографічних матеріалів дозволить науковцям висвітлити багатогранну співпрацю О. Барвінського з «Русланом», а також роль і місце цієї щоденної газети в системі української журналістики»⁵.

Роксолана Романюк дослідила особливості співпраці Осипа Маковея з редакцією часопису «Руслан», визначила тематичне спрямування його публікацій у цьому виданні, проаналізувала проблематику виступів публіциста щодо національних питань українців⁶. Авторка зазначила, що значна кількість публікацій Маковея на шпальтах часопису «Руслан» свідчить про широку палітру його тематичних

¹ Сніцарчук Л. Газета «Руслан» (Львів, 1897–1914 рр.): змістово-тематична модель видання. *Вісник Львівського університету*. Сер.: Журналістика. Львів, 2008. Вип. 31. С. 241–250.

² Лехнюк Р. Газета «Руслан» як джерело до вивчення середовища Католицького русько-народного союзу (1896–1901 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Сер.: Історія. Тернопіль, 2015. Вип. 1. Ч. 1. С. 156–157.

³ Лехнюк Р. Постать митрополита Андрея Шептицького у висвітленні газети «Руслан». *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2015. № 8. С. 67.

⁴ Романюк С. До історії створення часопису «Руслан» (1897–1914 рр.) (за рукописною спадщиною О. Барвінського). *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. Львів, 2004. Вип. 12. С. 50–57; Романюк С. Олександр Барвінський – публіцист, редактор, видавець. Л.: [ЛННБУ ім. В. Стефаника], 2009. 376 с.

⁵ Романюк С. До історії створення часопису «Руслан» (1897–1914 рр.)... С. 56.

⁶ Романюк Р. Осип Маковей і газета «Руслан»: тематико-проблемні особливості публіцистики. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. 2010. Вип. 2(18). С. 550–560.

зацікавлень, але найбільшими з них були політична, соціальна, літературознавча, художньо-публіцистична тематичні групи.

Андрій Кліш, проаналізувавши публікації в часописі «Руслан», зробив висновок, що ХСС, будучи нечисленною організацією, не відігравав значної ролі в політичному житті Галичини. Він виступав за проведення реформ у політичному, суспільному, культурному й економічному житті та закликав українські політичні об'єднання підтримувати Австро-Угорську монархію як гаранта всебічного національного розвитку українців. Також ХСС виступав за українсько-польське порозуміння як рівноправних народів. Такі помірковані погляди, а також постать очільника, Олександра Барвінського, зробили партію мало популярною серед широкого загалу⁷.

У статтях Богдани Ревери розкрито певні аспекти добродійної діяльності української інтелігенції Галичини наприкінці XIX – на початку XX століть і досліджено біографічні матеріали, надруковані в часописі «Руслан», як одне з цінних інформативних джерел до конструювання життєписів відомих українських громадсько-політичних, релігійних та культурних діячів⁸.

Назар Васьків на основі публікацій у часописі «Руслан» зазначив, що для розв'язання єврейського питання християнські суспільники обрали своїм пріоритетом позбавлення економічної залежності українців від євреїв. Задля цього треба було запозичити способи підтримки та взаємодопомоги, які були незмінним атрибутом єврейського суспільства. За таких обставин реально було уникнути економічної залежності, незважаючи на те, що євреї змогли накопичити значні матеріальні ресурси. Поряд із цим, на думку автора, християнські суспільники вказували на доцільність бойкоту на відвідини єврейських закладів по селах, а також відмови від участі та підтримки лихварської діяльності. Це своєю чергою мало сприяти зменшенню кількості євреїв у Галичині. Поряд із економічною складовою християнські суспільники вказували на потребу активнішої інтеграції українців в освітній процес, оскільки в перспективі це позбавило б євреїв змоги маніпулювати українцями через низький рівень освіченості. Щобільше, єврейське питання могло б об'єднати українське населення навколо спільної ідеї, виразником якої мала стати впливова політична сила, яка б обстоювала національні інтереси українського народу⁹.

Отже, аналізуючи історіографію досліджуваної проблеми, спостерігаємо значне зацікавлення дослідників, які вивчають різноманітні аспекти функціонування часопису «Руслан», співпрацю з ним громадсько-політичних діячів, натомість менше зосереджуються на критиці часопису з боку політичних опонентів, джерелах його фінансування тощо.

⁷ Кліш А. Часопис «Руслан» як джерело до вивчення Християнсько-суспільного союзу (1911–1914 рр.). *Україна–Європа–Світ*: міжнар. зб. наук. праць: у 2 ч. Серія: Історія, міжнародні відносини. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 16. У 2 ч. Ч. 2. С. 202.

⁸ Ревера Б. Біографічна інформація в корпусі текстів часопису «Руслан» (Львів, 1897–1914 рр.). *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2016. Вип. 6(24). С. 145–155; Ревера Б. Добродійна діяльність української інтелігенції у Галичині (За матеріалами часопису «Руслан» (Львів, 1897–1914 рр.)). *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2014. Вип. 4(22). С. 239–252.

⁹ Васьків Н. А. Українсько-єврейські відносини у політиці християнських суспільників наприкінці XIX–початку XX ст. (за матеріалами часопису «Руслан»). *Гілея*: наук. вісник: зб. наук. праць. Київ: Гілея, 2014. Вип. 91 (12). С. 40–47.

Marta Pękalska (Wrocław)

O lwowskiej działalności Wydawnictwa Polskiego Rudolfa Wegnera (1917–1920 i później)

Twórca Wydawnictwa Polskiego, Rudolf Wegner urodził się w roku 1876 pod Łodzią. W młodości dużo chorował i większość czasu spędzał na czytaniu książek. Przebywając na leczeniu w Szwajcarii i Niemczech, nawiązał kontakt z środowiskiem wydawców niemieckich. Po powrocie do kraju odbył w Łodzi praktykę księgarską w firmie Ludwika Fiszera¹. Następnie wraz ze Zbigniewem Rychlińskim, prowadził w latach 1901–1905 firmę nakładową Rychliński i Wegner, która prowadziła również serię wykładów popularnonaukowych z różnych dziedzin. Rozprowadzali także druki zakazane przez cenzurę, co utrudniło dalszą działalność księgarni i doprowadziło do likwidacji firmy w maju 1905 roku. Rudolf Wegner przeniósł się do Warszawy, gdzie rozpoczął pracę w księgarni «E. Wende i Sp.», obejmując w niej dział wydawnictw obcojęzycznych.

Prawdopodobnie dzięki opinii dobrego fachowca w sprawach edytorskich, Wegner otrzymał propozycję pracy w znanej firmie lwowskiej Alfreda Altenberga. W 1907 roku przeniósł się więc do Lwowa i objął w oficynie Altenberga posadę kierownika działu wydawniczego. Podejmował wówczas własne próby wydawnicze, niestety niezbyt udane. W roku 1911 odszedł od Altenberga, a w kolejnym zatrudnił się na stanowisko kierownika technicznego do Wydawnictwa ZNiO, pełnił tę funkcję do roku 1917 roku. Przyczynił się do modernizacji i rozbudowy drukarni ossolińskich oraz modernizacji intrologatorni.

W roku 1917, gdy jeszcze trwała wojna, Wegner wraz z kilkorgiem lwowskich znajomych postanowił założyć wydawnictwo, które publikowałoby książki w zbliżających się, w co wierzone, czasach pokoju. Wśród udziałowców byli m.in. Ignacy Mościcki – późniejszy prezydent Polski, Antoni Jakubski – zoolog i podróżnik, pierwszy zdobywca Kilimandżaro, a także przyszli generałowie: Marian Kukiel i Tadeusz Kutrzeba. Nazwa oficyny «Wydawnictwo Polskie» została wymyślona przez analogię do znanego lwowskiego dziennika «Słowo Polskie». Firma przez cały okres swej lwowskiej działalności mieściła się w centrum miasta, przy ulicy Zyplikiewicza 15². W roku 1920/21 Wydawnictwo Polskie stało się właścicielem lwowskiej drukarni M. Schmitta i Ski, która odtąd nosiła nazwę «Drukarnia [bądź Tłoczarnia] Wydawnictwa Polskiego».

Rudolf Wegner wydawał się znakomicie przygotowany i jako fachowiec i jako człowiek, do prowadzenia firmy wydawniczej, znany był też ze swych talentów handlowych. Większość decyzji dotyczących wydawnictwa – określenie profilu, dobór autorów, współpraca z grafikami i drukarniami, podejmował sam.

Wydawnictwo Polskie rozpoczęło swą działalność we Lwowie na jesieni 1917 od sukcesu edytorskiego i finansowego, jakim było dzieło *U książkowej Pani* Stanisława Wasylewskiego, wydane w koedycji z warszawską firmą E. Wende i Ska. Wydawnictwo współpracowało także z oficynami lwowskimi - A. Altenberga i Gubrynowicza. Do końca roku 1920 opublikowano 59 pozycji, co wydaje się sukcesem, bo pamiętać trzeba, że są to końcowe lata wojny i pierwsze lata niepodległości, czas trudny dla gospodarki.

¹ L. Fiszer, *Wspomnienia starego księgarza*, Warszawa 1959, s. 6-7; J. Konieczna (*Kultura książki polskiej w Łodzi przemysłowej (1820-1918)*), Łódź 2005, s. 75, 78).

² Obecnie część ulicy Iwana Franki.

Autor pierwszej wegnerowskiej edycji, Stanisław Wasylewski (1885–1953), był prozaikiem i eseistą, redaktorem m.in. satyrycznego pisma «Szczutek» (wydawanego w 1918 przez Altenberga) i felietonistą lwowskiego «Słowa Polskiego». Wasylewski był także od początku jednym z najpoczytniejszych autorów Wydawnictwa (w okresie lwowskim ukazało się jeszcze 8 jego książek), w późniejszym okresie współpracował z nim także jako redaktor. Pierwsze edycje lwowskie projektował Władysław Witwicki (1878–1948) – filozof, psycholog, artysta, profesor Uniwersytetu Lwowskiego. Dbalność o estetyczną stronę wydawnictw oznaczała nie tylko współpracę ze znanymi plastykami, ale także dbalność o wykonanie. Do roku 1920 korzystano przede wszystkim z usług lwowskich drukarni M. Schmitta i Ski, L. Wiszniewskiego, Jakubowskiego i Ski, Ossolineum, ale także warszawskich W. Łazarskiego i T. A. S. Orgelbranda i synów oraz tarnowskiej drukarni Zygmunta Jelenia.

Publikacje z lat 1917–1920 reprezentowały typy literatury charakterystyczne i później dla Wydawnictwa – przede wszystkim była to literatura piękna, także popularna, literatura młodzieżowa, historia i podręczniki. Byli to niemal wyłącznie autorzy polscy, bowiem utworów tłumaczonych, tak później częstych w ofercie WP, wydano w tych latach zaledwie dwa.

Dopiero w 1920 roku w repertuarze WP pojawiło się pierwsze wydawnictwo seryjne, co było później tak charakterystyczne dla tej oficyny. Pierwszym cyklem były «Gawędy o Dawnym Obyczaju: wybór ciekawych pamiętników XVIII i XIX stulecia». Trzeci tom serii, *Opowieści dziewczęce: ustępy z pamiętników młodych panien (1776–1866)* Wasylewskiego, ukazał się najprawdopodobniej późną jesienią 1920, gdyż w adresie wydawniczym figurowały już dwa miasta – Lwów i Poznań.

Ta odmiana, widoczna odtąd na stronach tytułowych edycji, związana była m. in. z sytuacją gospodarczą na ziemiach polskich. Wegner odwiedził Poznań wiosną roku 1920 – miasto go zachwyciło – miało m.in. znakomite perspektywy gospodarcze, działały tu drukarnie z nowoczesnymi maszynami, w pobliżu była fabryka papieru. Późnym latem 1920 roku zaczął się więc drugi, poznański etap historii Wydawnictwa Polskiego. Przez długi czas oficjalnie w Poznaniu był tylko oddział, a centrala pozostała we Lwowie, co znalazło odzwierciedlenie w używanym do końca lat 20. adresie: Lwów-Poznań. Dopiero z końcem lat 20. centrala firmy została ostatecznie przeniesiona z Galicji do Wielkopolski. Poznańska siedziba Wydawnictwa Polskiego mieściła się na Jeżycach, przy ulicy Zwierzynieckiej 6.

W 1922 oficyna została zarejestrowana w Związku Księgarstwa Polskiego, w kolejnym Rudolf Wegner wykupił wszystkie udziały w spółce i stał się jej pełnoprawnym właścicielem. W roku 1924 firma «Wydawnictwo Polskie (R. Wegner) Lwów-Poznań» została wpisana do rejestru handlowego. Wydawnictwo Polskie działało do wybuchu II wojny światowej, kiedy Wegner z rodziną przeniósł się do Warszawy. Założyciel oficyny zmarł w roku 1942. Po wojnie próbowano, na krótko, wskrzesić działalność wydawniczą.

Ostateczny dorobek wydawniczy Wydawnictwa Polskiego zamyka się liczbą około 654 tytułów (z czego 59 opublikowano w okresie lwowskim). Wśród edycji ponad 70% stanowi literatura piękna, reprezentowana przez sześć serii oraz wiele wydań indywidualnych, w tym literatura dziecięca i młodzieżowa (10%). W repertuarze było też dużo utworów historyczno-literackich (13%) czy tekstów z pogranicza literatury, historii, sztuki i krajoznawstwa (3%). Ok. 20% repertuaru stanowiły teksty autorów obcych, przede wszystkim francuskich, angielskich, amerykańskich oraz skandynawskich.

Renomę firmy Rudolfa Wegnera stworzyły jednak przede wszystkim jej osiągnięcia w dziedzinie edytorskiej – dbalność o oprawę graficzną, korzystanie z najlepszych i najlepiej wyposażonych drukarni w kraju. Dominowały projekty typograficzne okładek, stosowano

też druk dwubarwny – najczęściej czerwono-czarny. Nowatorskim osiągnięciem Wydawnictwa Polskiego na ówczesnym rynku wydawniczym była koncepcja edytorska «Cudów Polski»³, polegająca na dominacji ilustracji nad tekstem w publikacji niebędącej wydawnictwem albumowym, w czasach dzisiejszych powszechna, w dwudziestoleciu międzywojennym była zupełnie wyjątkowa.

W przeciwieństwie do większości wielkich firm wydawniczych lat międzywojennych, Wydawnictwo Polskie, nie posiadało, ani we Lwowie, ani w Poznaniu własnej księgarni. Swoją produkcję rozprowadzało kilkoma sposobami - oddając książki na skład główny, poprzez sprzedaż wysyłkową (informacje o tej możliwości zamieszczano np. w prasie fachowej, księgarskiej), a także prawdopodobnie poprzez akwizytorów. Część tytułów (zwłaszcza droższych) można było nabyć w sprzedaży. Również, w porównaniu z innymi, konkurencyjnymi firmami, Wydawnictwo Polskie reklamowało się bardzo rzadko – brak zupełnie ogłoszeń w lwowskiej i poznańskiej prasie codziennej. Znaleziono reklamy pojawiły się jedynie w pismach specjalistycznych, księgarskich. Ukazywało się sporo recenzji, publikowano systematycznie katalogi wydawnicze. Niestety, skutkiem dbałości o jakość wykonania była cena – edycje Wydawnictwa Polskiego były, jak na ówczesne warunki, stosunkowo drogie.

Wydawnictwo Polskie – edytor książki pięknej, do dziś uznawany jest za jedną z najważniejszych oficyn literackich lat międzywojennych. Jego historia zaczęła się we Lwowie – mieście o znaczących tradycjach wydawniczych, szczególnie w dziedzinie książki literackiej i pięknej.

³ M. Rausz, «Cuda Polski» Rudolfa Wegnera – historia edycji, «Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis» 2006 Folia 39, s. 156–166.

Іван Хома (Львів)

Видавнича діяльність військового формування Січових стрільців у 1920-1921 роках

Історична пам'ять є важливою складовою гуманітарної політики кожної держави. Від цінностей, які вона проголошує, залежать напрями внутрішньо- та зовнішньополітичних процесів. Січові стрільці закарбувались у пам'яті як одна з найбоєздатніших, національно свідомо, політично стійка та морально відповідальна військова сила українських армій кінця 1917–1919 років. Командний склад Січових стрільців почав дбати про меморіалізацію відразу після розформування стрілецької формації. Це було одне з ключових завдань поряд з організацією нових форм боротьби за українську державність. Важливо було закласти потужний інформаційний та науковий потенціал, здатний ефективно протидіяти радянській пропаганді з дискредитації Січових стрільців, її командного складу на чолі з Євгеном Коновальцем та армії УНР загалом.

У доповіді йдеться про перші видання узагальнювальної історії Січових стрільців, робота над якою розпочалась відразу після розформування Групи СС у першій декаді грудня 1919 року.

Місцем написання першого нарису став табір для інтернованих у Луцьку, куди потрапили кілька сотень стрільців та кілька десятків старшин. Вони й почали осмислювати й відтворювати свою дворічну історію боротьби за українську державність, щоб донести інформацію до широкого загалу сучасників та зафіксувати для наступних поколінь.

Є підстави вважати, що поштовхом до написання історичного нарису про Січових стрільців стала кампанія з їх дискредитації, яка розгорнулася напередодні та після ухвалення рішення Стрілецької ради від 6 грудня 1919 року про розформування формації. Деякі українські та польські газети надрукували провокативні дописи про перехід Січових стрільців на бік більшовиків¹. На ці закиди відразу зреагувало командування Січових стрільців, опублікувавши спростування в різних українських газетах і журналах. Зокрема, 11 грудня у львівській газеті західноукраїнських соціал-демократів «Вперед» вийшла стаття «Січові Стрільці», де в кінці зазначено, що стрільці і далі працюватимуть задля втілення свого ідеалу: «Самостійна, від нікого незалежна Українська Народна Республіка»².

У січні 1920 року у журналі «Воля», що виходив у Відні, було вміщено спростування Василя Кучабського, в якому він зазначив, що стрілецьке командування та частина особового складу перебувають у таборі для інтернованих у Луцьку³.

Львівська газета західноукраїнських націонал-демократів «Громадська думка» у числі за 10 січня 1920 року опублікувала короткий допис під назвою «Епізод із трагедії України. Гірка доля С. С.», в якому йшлося про складне становище стрілецької формації. У тій ж газеті в лютому 1920 року було вміщено інтерв'ю сотника Січових стрільців Євгена Зиблікевича, якому в 1919 році доводилось побувати в більшовицькому полоні⁴.

Після того, як на початку березня 1920 року старшини та стрільці покинули табір для інтернованих у Луцьку й отримали завдання організувати боєздатну частину армії УНР на основі Української стрілецької бригади в Німецькому Яблонному, Василь Кучабський під криптонімом В. К. розмістив на шпальтах газети «Вперед» (числа за 19, 20, 21 березня) велику статтю «Січові стрільці. Їх історія й характер», де доводив незамінність Євгена Коновальця на посаді командира стрілецької формації, а наприкінці запевнив, що стрілецьтво ще не сказало останнього слова, і перед ним «ще велика будучина»⁵. На основі статей Василя Кучабського редакція газети «Вперед» у квітні окремо випустила брошуру «Історія Січових Стрільців. Їх історія і характер». Автор, як і в газетних статтях, прихований під криптонімом В. К. 7 квітня 1920 року в рекламній рубриці газети «Вперед» було надруковано оголошення про випуск нової книжки та вказано адресу, де її можна було придбати за ціною 5 марок.

1921 року у віденському видавництві «Чорногора» побачила світ ще одна праця – «Про Січових Стрільців»⁶. Її автор – Роман Дашкевич, що підписався псевдонімом Роман Давний, а ініціатором, редактором видання й автором вступу був Кирило Трильовський. На відміну від нарису Кучабського, ця книжка оснащена світлинами 1918–1919 років.

¹ [В. Кучабський]. Перехід Січових Стрільців на сторону більшовиків. *Вперед*. 1920. 4 грудня. С. 2.

² [В. Кучабський]. Січові стрільці. *Вперед*. 1919. 11 грудня. С. 3.

³ Спростування. *Воля*. 1920 (січень). Т.1. Ч.3. С.131.

⁴ Зі споминів сотника С. С. Євгена Зиблікевича. *Громадська думка*. 1920. 19 лютого. С. 2.

⁵ В. К. [В. Кучабський]. Січові стрільці. Їх історія й характер. *Вперед*. 1920. 19 березня. С. 3–4; 20 березня. С. 3–5; 21 березня. С. 3–4.

⁶ Давний Р. [Дашкевич Роман]. Про Січових Стрільців. Відень, 1921. 80 с.

Ідея написання цієї книги постала в середині вересня 1920 р. Ініціатива вийшла від К. Трильовського, який 13 вересня 1920 р. написав з Відня до Праги лист, де звернувся з проханням обговорити справу, щоб подати в одне видавництво «... коротку історію СС-ів враз з відповідними ілюстраціями»⁷.

Коновалець підтримав цю ініціативу та доручив Романові Дашкевичу написати ще одну працю з історії Січових стрільців. Наприкінці 1920 року Роман Дашкевич здійснив цей задум, про що повідомив Коновальця в одній з листівок. Позаяк десь із середини жовтня 1920 року Євген Коновалець перебрався із Праги до Відня, а Роман Дашкевич після одруження з Оленою Степанів 14 липня 1920 року теж оселився у столиці Австрії, то у листі автор запросив Коновальця навідатись у гості наступного дня о 9-ій годині. Крім того, Роман Дашкевич висловив бажання, щоб текст прочитав ще й Андрій Мельник. На листівці немає дати, тому важко достеменно з'ясувати час передачі рукопису від Романа Дашкевича на апробацію двом іншим визначним постатям боротьби за державу – Євгенові Коновальцю й Андрієві Мельнику⁸.

Отже, перші книжки про Січових стрільців з'явилися у 1920–1921 роках. Їхні автори – Василь Кучабський та Роман Дашкевич – були одними із засновників та лідерів стрілецького формування на Наддніпрянщині і по свіжих слідах занотували для історії цінні відомості про створення, діяльність та ідейні засади Січових стрільців. Ці автори у своїх нарисах окреслили проблематику для ґрунтовніших досліджень, а також серед кількох офіційних назв формування обрали, усталили й запровадили до наукового обігу основну – Січові стрільці. Прикметним є те, що автори не акцентували на політичній діяльності стрілецького командування. Водночас їхні нариси стали добрим прикладом і взірцем для історіографів інших українських армій 1917–1921 років.

⁷ Лист К. Трильовського. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). *Архіви. Ф. Євгена Коновальця № 307/19. Течка 15/7.*

⁸ Там само.

Ігор Вдовичин (Львів)

Видавнича діяльність української політичної еміграції в Чехословаччині 1920–1930-х років

Після поразки Визвольної боротьби 1917–1921 років одним із центрів політичної еміграції стала Чехословаччина. Для утвердження ідеї незалежності України та ефективнішого донесення бачення її політичного майбутнього світоглядні середовища всіх спрямувань і відтінків (соціалістичне, націоналістичне та консервативне) творять власні видавництва. Гострі дискусії розгорнулися не лише між різними політичними течіями, а й усередині кожної з них.

Націоналісти випускали часописи «Державна Нація» (Прага, 1927), «Наступ» (Прага, 1940–1941), «Пробоем» (Прага, 1933–1943), «Розбудова нації» (Прага, 1926, 1928–1934) та інші. Ідеї українського націоналізму підтримували також деякі студентські органи, як-от «Національна думка» та «Студентський вістник»¹. Навколо

¹ Савка М. Українська еміграційна преса у Чехословацькій Республіці (20–30-ті рр. XX ст.). Львів, 2002. С. 40.

згаданих часописів гуртувалися провідні ідеологи українського націоналізму. Завданням цих видань було формування якісно нового рівня національно-визвольного руху, пробудження національної самосвідомості українського народу.

Часопис «Студентський вістник», видавцем якого був Центральний союз українського студентства (ЦЕСУС), виходив у 1923–1931 роках, мав широке коло авторів різних політичних поглядів і професій (науковців, письменників, політично активного студентства), серед них – Василь Сімович, Дмитро Антонович, Василь Біднов, Ольгерд Бочковський, Олександр Шульгин, Степан Сірополко, Василь Орелецький, Дмитро Донцов, В'ячеслав Липинський, Євген Маланюк, Юрій Липа, Олекса Стефанович, Леонід Мосендз, Олег Ольжич. Залучення таких авторів давало змогу панорамно висвітлювати українське політичне і культурне життя. Зверну увагу на статтю Костянтина Чеховича, в якій він застерігає від надмірного захоплення ідеями Ніцше: «І тому така надлюдина, як її малює Ніцше, з усіма неетичними атрибутами моральної розперезаності і брутальності, не може бути нашим ідеалом. Цей образ надлюдини треба очистити розумовою критикою і відкинути усе те, що приплило до нього у мряці романтичного ідеалізування необмеженої волі одиниці та внаслідок браку віри в абсолютні цінності в ділянці людського пізнання і моралі»². Автор розгорнуто критикує ніцшеанство, а також вказує на моменти, які на початку ХХІ століття співзвучні поглядам окремих політичних течій ліберального й демократичного спрямування, що виступають за свободу від будь-яких обмежень, як таких, що суперечать праву індивіда на повну самореалізацію. Унаслідок зняття всіх обмежень сучасна західна демократія прямує шляхом саморуїнування.

У квітні 1924 року ГУНМ (Група української національної молоді) заснувала власний орган – часопис «Національна Думка», спочатку випускаючи його на правах рукопису, літографічним способом (1924–1926, ч. 1–2), згодом – друком (1926–1927). Із 1926 року головним (начальним) редактором став Олесь Бабій, що перед тим теж був співробітником часопису³. У 1928 році «Національну думку» змінено на «Розбудову нації», яка стала органом Проводу українських націоналістів (ПУН). Офіціоз ОУН «Розбудова Нації» виходив у 1928–1934 роках, його видавцем зазначено Миколу Сціборського. Часопис містив велику кількість аналітичних матеріалів, які засвідчують широту поглядів активістів організації на політичні, соціально-економічні, історичні процеси – як українські, так і міжнародні. Під час дискусії щодо програми ОУН наголошено: «Ми нікому не можемо нав'язувати якоїсь одної національної церкви. Ми не можемо підносити релігійної боротьби, що ділить оден і той самий нарід неперехідною безоднею фанатизму та релігійної ненависти. Ми не можемо віддати переваги священникові автокефалістові перед священником уніятим, і так само священникові уніятіві перед тихонівцем. [...] Релігійне внутрішнє життя кожного окремого громадянина мусить бути для нас святим і непорушним, але зовнішні прояви не сміють порушувати громадської тим більше державної безпеки»⁴. Головне у цій дискусії те, що в програмі ОУН було прийнято пропозицію Євгена Онацького, яка не містила жодних конфесійних упереджень чи спроб у той чи інший спосіб обмежити свободу совісті. Про відсутність ксенофобії у поглядах організованого націоналізму свідчить ставлення до питання про становище Росії після здобуття незалежності поневоленими імперією народами. Це ставлення висловив Макар Кушнір: «В будуччині етнографічна Росія буде значно

² Чехович К. Що дає нам Ніцше? *Студентський вістник*. 1931. Ч. 3/4. С. 11.

³ Савка М. Вказана праця. С. 41.

⁴ Онацький Євген. Українська національна церква. *Розбудова нації*. 1928. Ч.10/11. С. 391.

краще та доцільніше розвивати своє господарство та культуру, бо не потребуватиме утримання великої армії та флоту, як також не буде витратити великих засобів на озброєння, тому що позбудеться можливості проводити ту імперіалістичну політику, яка дорого коштувала, як російську націю, так особливо усі поневолені нею народи»⁵. І далі автор цілком прагматично підсумовує: «Мало того, вона зможе в будучині відігравати й належну їй роль, не лише у світовому торзі взагалі, але також у торговельному обміні з іншими східноєвропейськими країнами на підставі взаємного господарського співробітництва з ними»⁶. Критика соціальної утопії була однією з основних тем. Ніхто не проповідував одномоментного ощасливлення, тим паче шляхом запровадження «справедливого розподілу».

Серед соціалістичних видань відзначимо «Трудову Україну» (1923–1938), яку випускала Українська партія соціалістів-революціонерів. Основну роль у її становленні відіграв Микита Шаповал, один із співорганізаторів Української господарської академії в Подєбрадах.

Заслуговує на увагу також часопис «Соціал-демократ». Фактично під такою назвою виходили два часописи: один 1925 року – під егідою празької організації УСДРП, інший – протягом 1929–1931 років, а його видавцем зазначено подєбрадську організацію УСДРП. Обидва видання, поділяючи соціал-демократичні ідеї, критикували радянський режим за знищення ним політичної й особистої свободи.

У Празі в 1939–1940 роках виходив неперіодичний орган «Українська дійсність», гетьманського спрямування, за редакцією Григорія Деркача. У багатьох статтях автори часопису полемізують з націоналістами, наголошуючи, зокрема, на приматі держави, а не нації.

Українські видання у Чехословаччині 1920–1930-х років сприяли формуванню якісно нового рівня українського політичного і культурного життя, а його інтелектуальні здобутки є життєздатними і в умовах цивілізаційних викликів ХХІ століття.

⁵ Богуш В. [Кушнір, Макар]. Питання господарської самовистарчальности Польщі, Росії та України. *Розбудова нації*. 1929. Ч. 6/7. С. 201.

⁶ Там само. С. 205.

Василь Ферштейн (Львів)

**Видавнича серія «Політична бібліотека УНДО»:
основні програмні орієнтири партії**

Становлення демократичної незалежної держави в сучасних умовах, як втілення споконвічних фундаментальних прагнень українського народу, супроводжується необхідністю вирішення значних проблем – як об'єктивних, так і суб'єктивних. Упродовж останніх десятиліть українське суспільство продемонструвало волю й спроможність протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам, що мало також і характер загальнонаціональних потрясінь. Однією з основних причин виникнення небезпек є відсутність стабільної політичної системи, яка в демократичний спосіб могла би постійно й цілеспрямовано їм протидіяти. Такий стан, на нашу думку, є наслідком двох взаємопов'язаних чинників. З одного боку, теперішнє українське

суспільство не володіє загальноприйнятими, чіткими і зрозумілими критеріями оцінки політичної діяльності. З іншого – відсутні сформовані, національно зорієнтовані, перевірені часом ідеологічні партії, громадські діячі й організації. Як наслідок, суспільство неефективно застосовує вибори як дієвий інструмент впливу на політичну систему. Такий стан сучасної політики часто використовують для маніпуляцій заради задоволення власних інтересів, почасти відверто ворожих до українського суспільства й держави. Тому вважаємо, що вивчення та осмислення досвіду політичної діяльності національно-демократичних сил передвоєнного періоду було б корисним для розбудови ефективної політичної системи сучасної України.

Однією з впливових українських політичних організацій передвоєнного періоду в Західній Україні стало Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). Воно було утворене на об'єднавчому з'їзді українських політичних партій 11 липня 1925 року у відповідь на очевидні загрози національному розвитку з боку тодішньої польської влади на території Західної України і великоросійського імперіалізму, що взяв на озброєння комуністичну ідеологію, на теренах радянської України.

УНДО позиціонувало себе як «організацію національну і демократичну, організацію понадкласову»¹. У партійній програмі, прийнятій на II Народному з'їзді 19 листопада 1926 року, об'єднання сформулювало своє магістральне завдання – «[...] здобуття Соборної і Незалежної Демократичної Української Держави [...] на всіх його (укр. народу) етнографічних землях»². Крім програми, з'їзд ухвалив ще низку резолюцій, де особливо наголошувалося на шкідливості недооцінки значення політичної організації в боротьбі за волю українського народу та важливості у цьому процесі поширювання партійної преси.

Окремим пунктом резолюції з'їзд зобов'язав Центральний Комітет УНДО «підготувати видання популярної пропагандистської літератури та ідеологічного двотижневика»³, а кожного члена партії – «поширювати ідеологію партії, передплачувати партійний орган «Свободу» і дописувати до неї, поширювати партійну літературу»⁴. У додаткових резолюціях з'їзд зобов'язав Центральний Комітет і всі підпорядковані йому структури систематично і своєчасно інформувати національну пресу «про свою працю, потреби та вимоги до суспільности, що є запорукою підтримки тісного їх зв'язку з нашим громадянством»⁵.

Важливою ділянкою будь-якої партійної роботи є окреслення актуальних політичних завдань, викладення їх у програмних документах, а також визначення способів і форм доведення своїх програмних засад до народних мас. Публікуючи партійні документи в найавторитетнішому на той час українському часописі «Діло», об'єднання водночас розпочинає видавничу серію під назвою «Політична бібліотека УНДО». У низці брошур, що формували цю серію, стисло й популярно висвітлювалися політичні цілі об'єднання, роз'яснювалися зміст його програми, вибір тактики, погляди та оцінки назрілих поточних проблем.

Розглянемо для прикладу два видання. Перше – містить статті двох авторів: Олекси Черкавського «Українське Національно-Демократичне Об'єднання, його програма і тактика» і Василя Мудрого «Наше відношення до Радянської

¹ Діло. 1925. 15 липня. С. 1.

² Діло. 1926. 28 листопада. С. 5–6.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

України»⁶; друге – працю Олекси Черкавського «Чого хоче Українське національно-демократичне об'єднання?»⁷.

Олекса Черкавський у доступній для всього загалу формі доводить, що мета діяльності УНДО і його програма впливають із потреб народу й окремої людини. Враховуючи, що прагненням українського народу є жити тепер і продовжувати свій рід у майбутньому, він вказує на його потреби, які двоякі за своєю природою – матеріальні й духовні: «Кожна людина потребує не тільки хліба і води, а й заспокоєння вимог своєї душі»⁸. Автор трактує народ як «збірну одиницю», яка має почуття своєї національної особливості, цілісності, інакше кажучи, «має свою національну душу», тож мусить боронити «не тільки свого хліба і господарки», а й цінності, успадковані від своїх предків. Отже, належить плекати й боронити «наше почуття національної спільності».

Особливий наголос робиться на тому, що необхідною умовою повноцінного життя людини й народу є свобода. Разом з тим підкреслюється, що свобода не дається первісно, а її для себе може забезпечити лише сильний народ. Розгортаючи думку, автор стверджує, що сильним є лише той народ, який «розуміє свої завдання і здійснює їх спільними силами»⁹. Звідси робиться висновок, що народ може бути сильним і, як наслідок, вільним, тільки йдучи «дорогою солідарної співпраці, єдності і солідарності всіх своїх членів», а через те всі «інтереси особисті, групові, станові, верстові» необхідно підпорядковувати загальнонаціональним.

Автор застерігає від партійної роздрібненості, коли «один бореться за незалежну Україну, другий за комуністичну, третій за соціалістично-радикальну»¹⁰. Він акцентує, що УНДО, яке прагне вибороти державну незалежність українського народу на всіх його етнічних землях, є партією безкласовою, партією всього українського народу, «партією національної єдності, національної солідарності».

Спираючись на положення програми, в якій зафіксовано політичну мету здобути соборну незалежну державу, Олекса Черкавський звертає увагу на те, що ця держава повинна бути тільки демократичною, де сила народу стане запорукою забезпечення добра й сили особи. Особливо підкреслюється визначальну цінність для партії добра особи, окремого члена суспільства, що є «основою внутрішньої організації народу»¹¹.

Автор звертає особливу увагу на те, що у трактуванні УНДО демократичний устрій – це такий принцип побудови держави, де вся влада походить винятково від народу, де панує загальна рівність у правах і обов'язках, де не існує привілеїв для обраних, де все погоджується з волею громади. Державою править увесь народ за посередництвом вибраного парламенту. У такій державі особа має повну свободу, «може жити де хоче, їздити, куди хоче, може свobodно висловлювати свої думки словом і друком»; «не вільно нікого без доручення суду в'язнити, [...] переводити

⁶ Черкавський О. Українське Національно-Демократичне об'єднання, його програма і тактика; Мудрий В. Наше відношення до Радянської України. Перемишль, 1927. 16 с. (Політична бібліотека Українського Національно-Демократичного Об'єднання).

⁷ Черкавський О. Чого хоче Українське національно-демократичне об'єднання? Вид. друге. Перемишль, 1928. 32 с. (Політична бібліотека Українського Національно-Демократичного Об'єднання).

⁸ Черкавський О. Українське Національно-Демократичне об'єднання, його програма і тактика... С. 1.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само. С. 3

домашні ревізії, забирати без закону приватну власність, читати і ревізувати запечатані листи. Судді [...] є незалежні»¹².

З'ясовуючи для виборців програмні засади, Олекса Черкавський озвучує наміри своєї партії виборювати економічні права для особи, захищати громадян від визиску, надавати допомогу в отриманні праці та «опіку на час нездібності до праці», піклуватися про освіту й відпочинок, обстоювати соціальні гарантії на час хвороби, немочі й старості та для жінок на час материнства, виступати за «заборону праці малолітніх, охорону праці молоді і жінок»¹³.

У своїй програмі УНДО ставить «засади християнської моралі в основу духовного розвитку нації»¹⁴. Виходячи з цього, О. Черкавський особливу роль відводить суспільним інститутам Школи й Церкви. «УНДО обстоює єдину, трудову українську школу, бореться за національне й моральне дошкільне, шкільне й позашкільне виховання, за вільний доступ до школи для всіх без різниці пола, станів і віри, за шкільний примус у початковій школі, за безплатну науку і за державну допомогу незаможній молоді»¹⁵.

Разом з тим, у публікації наголошується, що засадничо важливим є те, що УНДО в релігійних справах стоїть на позиціях рівноправності віросповідань і забезпечення можливостей їх самоврядного функціонування.

Детальніше роз'яснення програмних засад УНДО міститься в іншому тексті Олекси Черкавського – «Чого хоче Українське національно-демократичне об'єднання?», побудованому у формі конкретних запитань і вичерпних відповідей. Запитання охоплюють усі аспекти діяльності УНДО як партії «національної єдності (солідарності)», тобто партії загальнонаціональної, яка об'єднує і бореться за «добро українського народу»¹⁶. Автор наголошує, що цим і відрізняється УНДО від комуністів і всіх інших соціалістичних інтернаціональних партій.

Ще одним важливим і актуальним аспектом тогочасної партійної публіцистики є ставлення до радянської України. Цьому присвячена стаття Василя Мудрого, де автор аргументовано доводить, що УРСР не є самостійною державою, бо комуністичну владу тут встановлено внаслідок того, що «Україну московські більшовики силою підбили», і вона «є чужою і не національною». Крім цього, спираючись на конституцію СРСР та оцінюючи системи державного устрою СРСР і УРСР, він стверджує, що про «самостійність України в СРСР не може бути і мови, бо СРСР не є союзом держав, а однією союзною державою»¹⁷.

У публікації ставиться запитання: «Чи є радянська Україна демократичною?». Автор відкидає можливість ствердної відповіді на тій підставі, що «держаться комуністи при владі, виконують диктатуру над усім поселенням завдяки насиллю»¹⁸. Більшовицька диктатура унеможливує будь-які громадянські свободи – слова, політичної і громадської роботи, економічної організації і кооперативної діяльності. Він наголошує, що «Крім комуністичних, не друкується там ні одна газета, бо такої друкувати не можна. Крім комуністичної партії не сміє там існувати ніяка інша,

¹² Черкавський О. Українське Національно-Демократичне об'єднання... С. 3.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само. С. 5.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Черкавський О. Чого хоче Українське національно-демократичне об'єднання... С. 2.

¹⁷ Мудрий В. Наше відношення до Радянської України... С. 10.

¹⁸ Там само. С. 13.

навіть соціалістична...»¹⁹. Висновок публіциста цілком відповідає тогочасним політичним реаліям: «...велика Україна не є такою державою, що задовольняла б наші національно-державницькі і незалежницькі домагання, не є вона ні демократичною, ні суверенною, і взагалі не є такою державою, що покривалась би з нашими поняттями державности»²⁰.

Аналізуючи програмні положення УНДО, оприлюднені в партійних виданнях серії «Політична бібліотека УНДО» належить враховувати, що вони були сформульовані в обставинах, коли на шостій частині світу стрімко утверджувалась людиноненависницька, аморальна за своєю суттю комуністична система державного устрою, а значна частина цивілізованої Європи невідворотно крокувала в морок фашизму. Тому вивчення і аналіз політичного досвіду УНДО є корисним як для розуміння тогочасних суспільно-політичних процесів, так і для сьогодення.

¹⁹ Мудрий В. Наше відношення до Радянської України... С. 14.

²⁰ Там само.

Валентина Доброчинська (Рівне)

Газети-одnodнівки Рівненської української гімназії (1923–1939) як джерело до вивчення формування національної свідомості учнівської молоді у II Речі Посполитій

Важливим джерелом для реконструкції історії Рівненської української приватної гімназії¹, що діяла в Польській державі, стали газети-одnodнівки «До праці!» та «Весна». Ці раритетні видання, виявлені на сьогодні в єдиному примірнику у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника, дають змогу заповнити невідомі сторінки історії навчального закладу та свідчать про національний дух і державотворчі пориви тогочасного покоління української молоді.

Відсутність історії України як навчального предмета в системі польської освіти для національних меншин не применшувала патріотичних переконань гімназистів. Прогалину в освітньому процесі заповнили різноманітні виховні заходи, котрі вселяли сподівання на національне відродження та спонукали українців до згуртування навколо спільних завдань. Так, у 1934 році в Рівненській українській гімназії виник орган учнівського самоврядування «Молода громада», а однією з форм його роботи був випуск шкільних стінгазет для національного просвітництва і висвітлення гімназійного життя. Спершу в гімназії з'явилася газета із промовистою назвою-гаслом «До праці!». Учні підготували шість чисел великого формату, відтак змінили його на зшитковий зошит, а згодом припинили випускати як стіннівку² і в лютому 1934 року випустили газету друком як одnodнівку. Видання сформулювало суспільно важливі завдання, що стояли перед українцями в умовах політики колонізації й асиміляції: розбудова національного шкільництва, поширення кооперативного руху, формування свідомої громадянської позиції та вшанування

¹ Доброчинська В. Рівненська українська гімназія (1923–1939 рр.): культурно-освітній феномен на тлі доби. Рівне: ПП Дятлик М., 2016. 224 с.

² З шкільного життя. *До праці*. Рівне. 1934. Лютий. С. 14.

пам'яті про подвиги українських патріотів, що полягли в нерівній боротьбі за Українську державу.

Випуск газети «До праці!» присвятили ювілейній даті – десятиліттю Рівненської української гімназії. Уміщені тут спогади перших її учнів – Миколи Фридриха та Богдана Кентржинського – засвідчили важливе значення навчального закладу в збереженні національної ідентичності. До трагічних роковин Української національної революції 1917–1921 років – бою під Крутами – один з гімназистів, чие прізвище заховане під криптонімом, підготував статтю «Крути», піднесено завершивши її такими словами: «Так наша молодь виконала свій обов'язок оборони Краю, Віри й Народу!»³. У продовження теми на цій же сторінці молодий поет-початківець Сергій Кушніренко опублікував вірш «Тим, що не вернулись», присвячений бійцям за волю України. Автор із глибоким усвідомленням писав, що полеглі українці, які «скропили кров'ю вічність»⁴, слугуватимуть прикладом для наступних поколінь в обстоюванні національної гідності та боротьбі за незалежність.

Шкільне життя українських гімназистів висвітлювалось на шпальтах газети-одноднівки «Весна», що вийшла друком у квітні 1934 року. У цьому випуску зберігались елементи оформлення попередньої газети, а зміст був приурочений до 120-ї річниці народження Тараса Шевченка⁵. Гімназисти вшанували пам'ять Кобзаря урочистими заходами. Тогочасний учень, згодом доволі відомий поет Сергій Кушніренко, який, вочевидь, був одним з основних дописувачів гімназійних газет, виголосив реферат «Шевченко й ми», де назвав поета «учителем свого народу», змалював обставини його життя та закликав молодь здобувати освіту задля добра народу, незважаючи на перепони. Газета вмістила дебютні поетичні та прозові твори талановитих учнів.

На початку 1935 року «Молода громада» підготувала третій часопис – «Ватра»⁶ і, ймовірно, планувала надалі його випускати, проте це число стало єдиним. Видання своїм компонуванням нагадувало попередні газети-одноднівки, але відрізнялося наявністю ілюстрацій художника Ніла Хасевича. За зміст часопису відповідав православний священник, тогочасний наставник гімназійної молоді, археолог Юрій Шумовський.

Хроніка подій у гімназії висвітлює виховні заходи, пройняті національним духом, про що свідчать виголошені учнями теми доповідей. Так, у 1934 році гімназисти провели академію на честь українського письменника XIX століття Юрія Федьковича. Програма заходу передбачала виголошення реферату про його життя і творчість та декламацію поезій, серед яких – «Пречиста Діво», «Радуйся, Маріє» та інші.

Упродовж навчального року відбувалися відчити рефератів, присвячених діяльності та творчому доробку українських письменників, історії державотворення в Україні, а саме: «Микола Хвильовий», «Павло Тичина як феномен та його значення», «Центральна Рада та її доба», «Павло Скоропадський та доба Гетьманату», «Доба Директорії» та інші.

Із сумом і скорботою вчителі й учні зустріли звістку про смерть видатного українського історика, політичного та громадського діяча Михайла Грушевського. У грудні гімназисти провели вечір, на якому вшанували його пам'ять. Захід відкрив

³ В. Б. Крути. *До праці*. Рівне. 1934. Лютий. С. 10.

⁴ Кушніренко С. Тим, що не вернулись. *До праці*. Рівне. 1934. Лютий. С. 10.

⁵ Весна. Рівне. 1934. Квітень.

⁶ Ватра (Рівне). 36. 1. 1935. Січень.

директор гімназії Яків Бичківський, а по закінченні його виступу всі присутні виконали пісню «Вічна пам'ять»⁷.

Серед учнів Рівненської української гімназії особливо вирізнявся Сергій Кушніренко (1913–1984), що був наділений поетичним хистом і знав іноземні мови. Його життя сповнене драматизму, бо творчий злет юнака перервався із приходом радянської влади. Народився в Житомирі, рано осиротів, поневірявся по родичах, які зрештою віддали його в дитячий притулок. У 1928 році хлопця забрала до Острога рідна тітка, яка підготувала його до навчання в Острозькій гімназії, де він здобував освіту до 1933 року. Однак сформований національний світогляд юнака суперечив проросійським переконанням тітчиної родини, тож із вересня 1933 року до червня 1935-го хлопець поїхав навчатися до Рівненської української гімназії. Діяльність різноманітних гуртків сприяла розкриттю творчих талантів обдарованої молоді. Саме тут Сергій Кушніренко почав друкувати свої вірші та прозові замальовки, зокрема у «Ватрі» вмістили його добірку з десяти поезій під назвою «Серпентинами життя». А згодом його твори вміщували й львівські часописи. По закінченні гімназії Кушніренко вступив на філологічний факультет Варшавського університету і став членом Української студентської громади, де знайшов друзів-однодумців. Тут він познайомився з Дмитром Донцовим та Оленою Телігою, якій згодом присвятив вірш «Психопортрет. Олена Теліга». Поетичне слово Сергія Кушніренка високо оцінили його сучасники, а 1938 року у Львові він випустив єдину збірку віршів «Пружинь»⁸.

Отже, гімназійні газети-одноднівки віддзеркалювали настрої української молоді, яка здобувала освіту в умовах Польської держави. Видання консолідували патріотично налаштованих гімназистів навколо спільних завдань у збереженні історичної пам'яті та забезпечили тяглість ідеї національно-визвольної боротьби за власну державність.

⁷ Хроніка. *Ватра*. Рівне. 1935. Зб 1(Січень). С. 57–58.

⁸ Загублений талант. Сергій Кушніренко: біогр. нарис, твори, док. / упоряд., перед. слово, біогр. нарис, прим. Надії Миронець. Дрогобич: Коло, 2013. 258 с.: іл.

Іван Зуляк (Тернопіль)

Функціонування українських видавничих спілок Східної Галичини у міжвоєнний період

Важливу роль у розширенні видавничих можливостей українських інституцій Східної Галичини в міжвоєнний період відігравали видавничі спілки. Їхня праця або назагал мала політичний характер, або ж вони ініціювали випуск окремих видань, зорієнтованих на конкретні партії. Одним із ініціаторів створення видавничих спілок була «Просвіта». Зазвичай статут видавничої спілки передбачав, що вона повинна «... видавати, закупавати і продавати книжки, брошури, часописи, дневники, образи і деякі інші предмети друкарського промислу і закупавати, уряджувати і вести друкарні, літографії, типографії, цинкографії...»¹. Зокрема, у зверненні

¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ). Ф. 348. Оп. 1. Спр. 452. Арк. 2.

комітету засновників видавничої спілки Романа Перфецького, Миколи Заячківського, Альфреда Говиковича, Сильвестра Герасимовича від 1 червня 1920 року до Головного виділу «Просвіти» зазначалося, що на конференції українських економічних установ ухвалено заснувати видавничу спілку з обмеженою відповідальністю і капіталом 1 млн марок для випуску часопису «Громадська думка» та інших творів. На товариство покладалася обов'язок сплатити до каси іпотечного банку суму в розмірі 50–100 тис. марок². Однак на засіданні Головного виділу від 8 червня 1920 року було ухвалено, що позаяк видавничі спілки заснуються для видання партійного органу, то «Просвіта» її членом бути не може³.

Інший варіант вирішення цієї проблеми передбачав, що кожна філія і читальня або член товариства повинні сплатити одноразовий внесок на розвиток видавничої діяльності і тим самим долучитися до участі у видавничій спілці. Спілки мали функціонувати на кооперативних засадах, під керівництвом Головного виділу⁴, сприяючи водночас поширенню видань товариства⁵.

По допомогу в організації видавничих спілок Головний виділ Товариства «Просвіта» звертався до приватних осіб зі значним капіталом, беручи на себе функцію розповсюдження друкованої продукції⁶. 27 липня 1920 року на засіданні Головного виділу було вирішено організувати книжковий кооператив «Книгоспілка», у статутному фонді якого десять внесків мали становити 3% коштів від загальної суми. Попри те, що проект заснування «Книгоспілки» розглядався двічі – ще раз на засіданні Головного виділу 2 жовтня 1920 року⁷, він, однак, реалізований не був⁸.

У 1923 році Головний виділ заснував ще одну структуру – «... видавничо-торговельно-промислове товариство «Просвіта», кооперативу з обмеженою відповідальністю...», яка, проте, не проявила видимої активності, про що свідчить відсутність інформації щодо її функціонування, і, ймовірно, також залишилася лише в планах⁹, хоч існує архівна згадка, що Народний банк у Радехові переказав на її потреби 10 злотих¹⁰.

Непросту ситуацію з видавничими спілками Східної Галичини намагався виправити Український громадський видавничий фонд (далі – УГВФ), утворений 1 травня 1923 року в Празі для видання наукових праць, підручників для високих і середніх шкіл та інших творів українських авторів¹¹. УГВФ прагнув задовольняти потреби громадянства в українськомовній науковій літературі¹². У зверненні фонду наголошувалося, що «... освіта найдужча зброя в боротьбі за волю, і що наш народ буде стільки часу поневолений, скільки буде некультурним і неосвіченим...»¹³.

² ЦДАЛ... Арк. 1.

³ Там само.

⁴ Письмо з Просвіти. *Літературно-просвітний тижневик*. Річник IX. Ч. 1–2 (подвійне) / Під редакцією Володимира Дорошенка. Львів: Накладом Товариства «Просвіта», 1922. С. 19.

⁵ Галущинський М. Новими шляхами. Передрук з «Літ.-Наук. Вісника», кн. 1, за 1926 р. Львів: Накладом Мих. Галущинського. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка, 1926. С. 5.

⁶ Державний архів Тернопільської області. Ф. 294. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 12.

⁷ Звіт з діяльності Товариства «Просвіта» у Львові за час від 8. IV. 1913 до 31. XII. 1920 року. Львів: Накладом Т-ва «Просвіта». З друкарні Наук. Товариства ім. Шевченка, 1921. С. 76–81.

⁸ Шістьдесят літ. 1868–1928. *Ювілейний альманах Т-ва «Просвіта» у Львові*. Львів: Видання Т-ва «Просвіта». З друкарні Вид. Сп. «Діло», Ринок 10, 1927. С. 99.

⁹ Там само.

¹⁰ ЦДАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 575. Арк. 5.

¹¹ Там само. Спр. 458. Арк. 1–2.

¹² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ). Ф. 4007. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 3.

¹³ ЦДАЛ. Спр. 458. Арк. 1.

Членом УГВФ могла бути і фізична особа, і юридична установа, спроможна протягом одного року сплатити членський внесок у сумі 1000 чеських крон (власне, це була сума, еквівалентна 30 доларам США). Молодь і робітники мали право виплачувати внесок по 10 чеських крон. Хто міг покрити його повністю, ставав дійсним членом видавничої ради, що керувала всіма справами фонду. Внесок був позикою для забезпечення фонду майном¹⁴. На 15 жовтня 1923 року кількість вкладників становила 52 члени, серед них – студенти-емігранти, видавництва «Українська молодь» (Берлін), «Українське видавництво» (Катеринослав), головний оргкомітет «Селоспілки», академічна громада студентів у Подєбрадах, управа громади кубанців у Празі¹⁵. Упродовж короткого часу членів УГВФ було вже 62 (фізичних осіб і юридичних установ). Приміром, Український громадський комітет у Празі від 1 травня 1923 року щомісяця сплачував 3000 чеських крон, Український вищий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова у Празі – 1000. На 15 листопада 1923 р. фонд диспонував сумою в 60 тис. чеських крон, а повністю сплатили внесок 16 із 62 членів¹⁶.

У проміжку між 29 вересня – 4 жовтня 1923 року під головуванням професора Федора Швеця відбулися перші збори видавничої ради УГВФ, на яких ухвалили тимчасовий статут і затвердили склад бюро фонду, до якого ввійшли Євген Вировий (голова), Василь Королів (заступник голови), Микола Балаш (заступник голови), Євген Приходько, Павло Богацький, Григорій Щербина¹⁷. У бюлетені УГВФ від 15 листопада 1923 року зазначалося, що 29 жовтня 1923 року відбулися надзвичайні загальні збори видавничої ради під головуванням Миколи Галагана у справі статуту фонду. В основу статуту було покладено ідею про утворення замість УГВФ нового видавничого фонду, приватної комерційної установи, не пов'язаної з Українським громадським комітетом у Празі. Заслухавши пояснення Никифора Григорієва і Миколи Галагана, загальні збори вирішили проєкт нового статуту не розглядати, а дотримуватися його старої редакції¹⁸.

Голова бюро УГВФ Євген Вировий повідомляв «Просвіту», що з нагоди 350-річчя української книжки, що відзначалося у Празі в березні 1924 року, комітет у складі членів бюро фонду, а також Дмитра Антоновича, Левка Биковського, Володимира Дорошенка, Івана Калиновича, Івана Мозалевського, Володимира Січинського, Юрія Тищенка, провадив виставку українських друків та книжкової графіки, яка охоплювала книжкові видання, карти, плакати, листівки та інші види друкованої продукції 1918–1923 років¹⁹. У бюлетені УГВФ у Празі від 5 травня 1924 року підкреслювалося, що на виставці представлено книжки й аркушівки українських видавців Німеччини, Чехословаччини, Відня, західноукраїнських земель, Буковини й Великої України. Всі експонати були розміщені в десяти відділах: так, видання «Просвіти» в Ужгороді входили до другого, Львова й Кременця – до четвертого відділу²⁰.

¹⁴ ЦДІАЛ. Спр. 458. Арк. 1.

¹⁵ ЦДАВОВУ. Ф. 4007. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 2.

¹⁶ Там само. Арк. 1–2.

¹⁷ Там само. Арк. 2.

¹⁸ ЦДІАЛ. Спр. 458. Арк. 2.

¹⁹ Бюро Українського громадського видавничого фонду. *Народня Просвіта. Просвітний Місячник Товариства «Просвіта»*. Рік II. (XI). Ч. 2. Львів, лютий 1924. С. 31–32.

²⁰ ЦДАВОВУ. Ф. 4007. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 7.

Отже, налагодження діяльності українських видавничих спілок у Східній Галичині в міжвоєнний період було доволі складною проблемою, передусім пов'язаною із фінансовим забезпеченням їхньої діяльності. Одним із ініціаторів їх створення була «Просвіта», однак статут інституції забороняв, зокрема, видавати праці політичного чи партійного змісту. Через різні обставини суб'єктивного і об'єктивного характеру засновані «Просвітою» українські видавничі спілки не завжди були ефективними, тож виконання схожих функцій узяв на себе організований у Празі Український громадський видавничий фонд.

Володимир Парацій (Бережани)

Подільське туристично-краєзнавче товариство та путівникові видання по Тернопілля (1920–1930-ті роки)

Будь-який вдалий та професійно підготовлений путівник, завдяки якому кожен зацікавлений може комплексно ознайомитися з природними й історико-культурними особливостями регіону – це надзвичайно цінна книжка, що задовольняє різноманітні пізнавальні запити. Видання краєзнавчо-путівникового спрямування творять вигідну підоснову для передбачуваного (чітко спланованого), повноцінного, активного відпочинку. Вони є незамінними інформаційними помічниками, і, розкриваючи перед мандрівником величні пам'ятки природи, історії та культури краю, наповнюють змістом його перебування в тому чи іншому природно-культурному ареалі.

На землях Другої Речі Посполитої появу краєзнавчих довідників заохочувала Постанова Міністерства внутрішніх справ Польщі від 20 листопада 1927 року за №3517/27 про потребу видання описів окремо визначених адміністративних регіонів (повітів), що мали сприяти покращенню умов економічної співпраці та поглиблювати краєзнавчі знання про місцевості країни. І вже через кілька місяців після цієї ухвали голова Плоцького наукового товариства Александр Мацеша публікує окремим виданням опис повіту, що «повинен стати підручником, з якого кожен міг би черпати відомості»¹. У цій студії повіт подано як регіональну цілісність. План опису передбачав різнобічну характеристику місцевості, яка охоплювала природні властивості краю – положення, геологію, гідрографію, ґрунти, клімат, приватні та державні ліси, флору і фауну. Чимало місця відведено минувшині краю – археологічним пам'яткам, значенню місцевості в політичній історії Польщі, в господарському та культурному житті, визначним вихідцям з регіону – представникам науки, літератури та мистецтва. Проаналізовано пам'яткоохоронний стан повіту, подано перелік пам'яток культури та природи. Так само комплексно охарактеризовано інші аспекти життя регіону – народонаселення, суспільний та господарський уклад тощо.

¹ Maciesza A. Opisy powiatow a studja nad stosunkami wojewodstw, jako jednostek regionalnych. Plock, 1928. S. 8.

До краєзнавчих видань, які не втратили ваги дотепер, належать путівники й довідники Воєводського, з 1931 року – Подільського туристично-краєзнавчого товариства – ПТКТ (1925-1939). Згідно зі статутними засадами, його засновники мали вивчати минуле і сьогодення краю, популяризувати історичні, природні, археологічні, мистецькі пам'ятки, народні промисли. Основною місією Товариства вони вважали поширення краєзнавчих знань і пропагування принад подільської землі для туристів. 21 вересня 1935 року товариство відзначило своє десятиріччя, урочисте святкування якого відбувалося в Заліщиках.

Підготовка краєзнавчих путівників була одним з основних видів діяльності товариства, а зі створенням та за державної підтримки повітових філій товариства у цих виданнях вміщувалося багато докладної локальної інформації. Вони також слугували інформаційною основою для формування туристично-екскурсійних маршрутів.

У 1928 році співробітники Подільського туристично-краєзнавчого товариства підготували перший «Путівник по воєводстві Тернопільському» («Przewodnik po wojewodstwie Tarnopolskiemu»). Ця невеличка за обсягом книжечка кишенькового формату слугувала зразком для подальших аналогічних видань. Зокрема, за дуже близькою методико-структурною схемою підготовані в 1935 і 1936 роках «Путівник по Тернопільському воєводстві» («Przewodnik po wojewodstwie Tarnopolskiem») та «Земля подільська. Опис краєзнавчо-туристичний воєводства Тернопільського» («Ziemia podolska. Opis krajoznawczo-turystyczny wojewodstwa Tarnopolskiego») голови Подільського туристично-краєзнавчого товариства і референта з туристики Тернопільського воєводського управління Томаша Кунзека.

З ініціативи ПТКТ та його регіональних філій великими, як на той час, накладками виходили довідники про окремі повіти Тернопілля, які були за структурою подібними до путівника 1928 року. Наприкінці 1920-х і впродовж 1930-х років випущено якісні краєзнавчі путівники по Тербовлянському, Збаразькому, Заліщицькому, Буцацькому, Чортківському, Борщівському, Бережанському, Скалатському, Золочівському і Бродівському² повітах, разом – 11 повітових путівників. Видано також окремий путівник по Тернополю і Тернопільському повіту. Виходили вузькотематичні путівникові видання, як, наприклад, про Кривченські печери.

Важливе краєзнавче значення мали опрацьовані й розтиражовані членами Подільського туристично-краєзнавчого товариства матеріали про різні види замків, розташованих на території воєводства, альбоми світлин із серії «Замки Подільські».

За сприяння Подільського туристично-краєзнавчого товариства було видано також книжку тернопільського дослідника Йозефа Галічера «Słownik geograficzny» («Географічний словник», 1934). Навіть кадастри дачних місцевостей, які складали представники ПТКТ, також передбачали характеристику регіональної природної та історико-культурної спадщини.

Інформацію про Подільський край (Тернопільське воєводство) з путівникових видань Подільського туристично-краєзнавчого товариства використовували й поширювали інші видання краєзнавчого та туристичного змісту, зокрема часопис Польського краєзнавчого товариства «Земля» («Ziemia»). До прикладу, на вирізану звідти статтю про Скалатський замок ми натрапили в альбомі священника ЧСВВ, історика релігії та культури, бібліографа й журналіста Романа-Степана Луканя (1907–1943) серед інших матеріалів. І це лише поодинокий приклад.

² Золочівський і Бродівський повіти у міжвоєнний час перебували у складі Тернопільського воєводства.

Члени ПТКТ популяризували свій край на загальнодержавному рівні. Зокрема, позитивну туристичну рекламу Бережанщині створив тернопільський гімназійний професор, картограф, краєзнавець, член товариства Йозеф Галічер³. Розповсюдженню знань про визначні об'єкти рідного краю сприяв і повітовий часопис «Głos Brzeżański». Саме на його шпальтах друкувалися перший варіант путівника по Бережанах і околиці Фердинанда Статтнера, краєзнавчі розвідки гімназійних професорів Павела Ковальського та Алоїза Штайнера, інша інформація краєзнавчого змісту. Інколи вона подавалося під рубрикою ПТКТ. Так, в одному з випусків газети за 1936 рік було опубліковано нотатку: «Від січня цього року в Чорткові виходить ілюстрований часопис “Секції молодіжних краєзнавчих об'єднань Подільського туристично-краєзнавчого товариства” за редакцією Владислава Ціхоцького та Йозефа Опацького. Владислав Ціхоцький – директор державної гімназії в Чорткові й походить з Бережан (є сином власниці друкарні у Бережанах). Цей друкований часопис реєструє пам'ятки минулого Подільської землі та будить рух краєзнавчий на Поділлі».

Політичні події після 1939 року знецінили цю діяльність. Туристично-екскурсійне відвідування пам'яток часто мало формальний характер, більше пов'язаний з колективним виїздом, ніж із пізнавальними мотивами. Цей формалізм, який не мав нічого спільного із прагненням одержати естетичну насолоду чи знання, позначився і на якості путівникової літератури. Нові путівники стали носіями шаблонних ідеологем, а не посібниками для вивчення історико-культурної спадщини регіону.

Тому сучасне звернення до старої краєзнавчо-путівникової літератури (української, польської) виправдане. Адже вона є якісним інформативно-методичним підґрунтям для створення сучасних довідкових видань та стимулює до глибокого пізнання довкілля.

³ Ziemia Brzeżańska. *Ziemia*. 1936. Nr. 12. S. 291–302; Ziemia Brzeżańska jako teren turystyczny. *Rocznik ziem wschodnich*. Warszawa, 1938. S. 189–195.

Ольга Сухобокова (Київ)

Видавнича діяльність Никифора Григорієва

Видатний громадсько-політичний діяч доби Української національної революції 1917–1921 рр., один з лідерів української еміграції в Чехо-Словаччині та Північній Америці Никифор Григорієв (1883–1953) водночас був і науковцем-суспільствознавцем, популяризатором наукових знань, публіцистом, видавцем та редактором низки українських видань. Видавнича діяльність цікавила його і як активного автора, з-під пера якого вийшло понад 250 праць (з них більш як 50 монографій, підручників та брошур), опублікованих за його життя.

Перший досвід видавничої (нелегальної) діяльності Никифор Григорієв здобув у 1905–1907 роках, коли увійшов до українського національно-культурного руху. Під час Української національної революції в листопаді 1918 року як організатор і керівник Інформаційного бюро Армії УНР, він випускав листок Інформбюро «Новини», що поширювався в містах дислокації передових частин Армії УНР. Згодом, перейшовши в опозицію до Директорії, працював у кам'янець-подільському видавництві «Дністер» (1920 року, за фактичної ізоляції Кам'янця через бойові

дії та більшовицьку окупацію, видавництво випустило понад 30 найменувань україномовних книжок, здебільшого підручників), редагував і видавав у Фастові на Київщині інформаційне видання «Ставка» (згодом – «Українська Ставка»). Також за його «найближчої участі» у Вінниці випускали офіційний орган ЦК УПСР (центральної течії) «Трудова республіка» (згодом – «Трудова громада»)¹. До слова, як міністр освіти за доби Директорії УНР Никифор Григоріїв усіяко стимулював українське книговидання.

Масштабну видавничу діяльність Никифор Григоріїв розгорнув в еміграції, в Чехо-Словацькій Республіці та США і Канаді. Насамперед йдеться про суспільно-політичний часопис «Нова Україна» (Прага, 1922–1928). Григоріїв очолював однойменне видавниче товариство, що видавало науково-популярну літературу та згаданий часопис, був його редактором (з 1927 року – головним редактором) та одним із провідних авторів.

Никифор Григоріїв входив до правління (деякий час очолював його) Українського громадського видавничого фонду у Празі (УГВФ), створеного 1923 року для випуску україномовної наукової літератури. Видання УГВФ призначалися насамперед для студентів вишів, які заснував Український громадський комітет (УГК). Крім роботи в УГВФ, Никифор Григоріїв брав участь в інших видавничих проектах УГК та долучився до створення низки українських видавництв у Чехо-Словаччині, безпосередньо не пов'язаних із УГК, зокрема видавництва «Вільна спілка».

Важливу роль Никифор Григоріїв відіграв у випуску основного друкованого органу УПСР – «Трудової України», який 1932 року заснував разом з Микитою Шаповалом та Павлом Богацьким. Після смерті Микити Шаповала він фактично очолював редколегію (1933–1934), згодом (1936–1938) сам був і редактором, і видавцем, і найактивнішим автором часопису. Окремою сторінкою видавничо-редакційної діяльності Никифора Григорієва у Празі стало видання чесько-української незалежної газети «Українська кореспонденція» (1930–1931), що інформувала європейську громадськість і чеську пресу про польську політику пацифікації на західноукраїнських землях.

Емігрувавши до США 1938 року, Никифор Григоріїв намагався створити там «український вищий культурно-науковий осередок» на зразок празького, навколо якого згуртувалася б українська інтелігенція з Нового та Старого світу. Пріоритетним напрямом роботи для нього була видавнича справа, яка мала забезпечити новоприбулих українських емігрантів з Європи роботою та сприяти поширенню правдивої інформації про Україну, що він розглядав як важливе завдання української діаспори в боротьбі за незалежність України.

Тож реалізацію цього проекту Никифор Григоріїв почав саме зі створення кооперативного видавничого товариства для випуску монографій, спеціальної навчальної і наукової літератури, а також організації власного приватного видавництва політичної і просвітницької літератури для молоді, зокрема і випуску освітнього журналу. У лютому 1945 року Григоріїв став співкерівником і редактором приватного видавництва «Українська громадська пора – Ukrainian Community Times» у Детройті (США), що друкувало українську політичну та науково-популярну літературу й однойменний періодичний орган.

Нові перспективи перед Никифором Григорієвим як видавцем відкрилися після об'єднання зусиль із сином Мирославом, що перебував у таборі Ді-Пі в Західній Німеччині та zorganizував у Регенсбурзі видавництво «Золота галера». Разом вони

¹ Животко А. Українська партія соціалістів-революціонерів і преса. *Трудова Україна*. 1934. Ч. 12. С. 17–19.

заснували кооперативне «Видавниче братство». У перспективі з нього мало постати «всеслав'янське видавництво». У цьому напрямі вони співпрацювали з польським видавництвом «Офісуна Warszawska», очолюваним А. Гірсом, яке теж планувало створити у Північній Америці слов'янське видавництво. Вже навесні 1947 року за участі Мирослава Григорієва як ілюстратора почалася робота над першим спільним проєктом видавничих товариств – англomовним перекладом твору Миколи Гоголя «Ніч перед Різдвом»².

Завдяки посередництву Мирослава Григорієва було налагоджено контакт з українськими видавництвами національно-демократичного спрямування у Німеччині – «Прометей» та «Українське мистецтво». Так, досить плідною була співпраця з головним редактором видавництва «Прометей» Іваном Багряним. Він погодився переслати Никифору Григорієву для видання і розповсюдження в Північній Америці вже опубліковані та підготовлені до друку літературні твори, які прогнозовано мали б великий успіх серед читачів. Таку саму співпрацю було налагоджено і з Уласом Самчуком, який очолював об'єднання українських письменників з таборів для переміщених осіб «Мистецький український рух».

Никифор Григорієв намагався налагодити роботу видавничого товариства в Канаді, у Торонто. Розпочати роботу планувалося з видання двомовних англійсько-українських часописів, різноманітних брошур та книжок, а згодом ще й створити в Канаді мережу українських книжкових крамниць. Актуальність проєкту підтвердили пропозиції співпраці, що надійшли від місцевих освітян та ентузіастів. Принциповою позицією Никифора Григорієва як видавця було друкувати українську літературу про українців і для українців. Багато матеріалів для новозаснованого видавництва передавав та ілюстрував його син Мирослав з Авгсбурга. Він підготував макети книжок «Тигролови» Івана Багряного (англійською), «Українська інтелігенція на Соловках» Семена Підгайного, «Підстави нашого відродження» Ісаака Мазепи, твори Миколи Хвильового у двох томах, власну працю «Друга світова війна і українське письменство», повісті про Голодомор в Україні – «Спогади лікаря з часів голоду на Україні» та «Оксана», а також інформаційно-просвітницькі видання – «Хрестоматія української літератури», «Економічна географія України», «Нова історія України», «Книга українського гумору». До друку готувалися також твори «Юність Василя Шеремети» Уласа Самчука та «Старший боярин» Тодося Осьмачки.

Ймовірно, видавнича справа Григорієвих могла б стати успішною та дати гарні результати, якби вони обидва зосередилися лише на ній. Однак життя склалося інакше, і вони обоє були заангажовані в інші проєкти – Никифор Григорієв став співорганізатором і першим керівником Української служби «Голосу Америки» (1949–1953), Мирослав зосередився на роботі театрального художника та ілюстратора, а згодом продовжив справу батька у «Голосі Америки» як журналіст і керівник блоку молодіжних програм Української служби. Поряд з тим, маємо констатувати, що навіть побіжний огляд видавничої діяльності Никифора Григорієва дає підстави говорити про його помітний внесок в українське книговидання. «Національна свідомість росте і скріпляється поруч з розвитком культури. Де нема національної культури, там нема нації, а є лише етнографічний матеріал. Головним засобом розвитку культури є друковане слово»³, – вважав він і повсякчас намагався всіляко сприяти розвитку української видавничої справи.

² Сухобокова О. Шлях до волі: Никифор Григорієв (1883–1953). Київ; Вінниця, 2019. С. 515–560.

³ Григорієв Н. Національний обов'язок. *Громадський вісник*. 1921. Ч. 3–4. С. 9.

Видавець Іван Багрянний: просопографічний портрет

Іван Багрянний (1906–1963) – письменник, художник, публіцист, видавець, педагог, громадсько-політичний діяч.

Український період життя та діяльності Івана Багряного став прологом до його видавничої активності в еміграції другої половини 1940 – початку 1960-х років. Видавничою справою юнак зацікавився ще в роки навчання в училищі, де писав, малював і редагував шкільний журнал «Надія». Його інтерес не згас і під час студіювання малярства та гончарної справи у Краснопільській художньо-промислово-керамічній профшколі, де він теж редагував шкільний журнал «До світла». Розпочавши редакторську діяльність у шкільні роки, співпрацював з українськими часописами й надалі. Так, у першій половині 1920-х років Багрянний входив до складу редколегії охтирської газети «Радянське око», статті та замітки якої висвітлювали наболілі соціально-економічні проблеми тогочасного містечка. У 1925 році, ненадовго перебравшись до Кам'янця-Подільського, під керівництвом Сави Божка працював разом з Остапом Вишнею в газеті «Червоний кордон» репортером та ілюстратором-ксилографом. Наприкінці року, повернувшись до Охтирки, певний час був складачем місцевої друкарні. Набутий досвід допоміг Багряному 1925 року власними силами випустити книжку новел «Чорні силуети», а в 1928-му – поему «Ave Maria», де на титульному аркуші було зазначено назву видавництва – «САМ». Це дало підстави мистецтвознавцеві Леонідові Череватенку назвати Багряного батьком українського самвидаву. На початку 1930-х років недовго працював літературним редактором у харківському Сільгоспвидаві¹.

Під час Другої світової війни Іван Багрянний співпрацював із газетою «Голос Охтирщини» та принагідно дописував до харківського офіційного щоденника «Нова Україна». Приєднавшись до націоналістичного підпілля, працював на посаді обласного референта пропаганди в Головному осередку пропаганди під керівництвом Йосипа Позичанюка. Перу Багряного належали численні летючки, статті, антинацистські листівки, а також карикатури і плакати, які піднімали бойовий дух і плекали патріотичні почуття. У 1945 році розробив для Закордонного представництва Української головної визвольної ради проспект її органу під назвою «Тризуб і меч». Провідною ідейною засадою планованого неперіодичного видання було об'єднання всіх національних сил СРСР з метою повалення більшовизму.

Отже, досвід, здобутий Багряним в Україні у 1920 – першій половині 1940-х років, надався йому у видавничій практиці поза межами батьківщини.

Видавнича діяльність у Західній Німеччині в епоху ДіПі² становить важливий період життя і цікаву сторону громадської активності Івана Багряного. У поділеній на три окупаційні зони Західній Німеччині найсприятливіші обставини для видавничої справи склалися саме в американській частині, передусім через

¹ Подобєд О. Іван Багрянний: громадсько-політична та культуротворча діяльність. Київ: Ніка-Центр, 2014. 248 с. + 24 с. кольор. іл. + 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).

² Подобєд О. Українська планета ДіПі: культура та повсякдення. Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2018. 396 с.

відсутність цензурного тиску. Тут зосередився значний відсоток української інтелігенції, провадилася активна культурницька й видавнича праця.

Іван Багряний увійшов до складу видавництва «Українські вісті», основним напрямом якого був випуск художньої літератури та політичної публіцистики. Наприкінці 1945 року в баварському місті Новому Ульмі почала виходити однойменна газета. Наступного року до видавничого колективу долучився Іван Багряний, який протягом тривалого часу був її головним редактором. Невдовзі «Українські вісті» зайняли провідне становище серед українських часописів Західної Німеччини (від 1978 року вже виходили у США та проіснували до 2000-го). Багряний запрошував до співпраці фахових авторів, оберігав свій часопис і від критики недоброзичливців, і від фінансових проблем, що особливо заaktuалізувалися після грошової реформи 1948 року, та віддавав значну частину власних гонорарів на розбудову видавництва. Завдяки зусиллям Івана Багряного та його команди «Українські вісті» мали попит серед українців-передплатників з Європи, Північної й Південної Америки, Австралії, а також Єгипту.

На шпальтах газети друкувалися актуальні матеріали, присвячені питанням примусової репатріації до СРСР та можливої еміграції до країн західної демократії; висвітлювалася діяльність Української Національної Ради як законодавчого органу УНР в екзилі; аналізувалося становище радянської України; публікувалися матеріали з історії України, через які червоною ниткою проходила ідея про здатність українського народу створити власну державу. Засобом сміхотерапії стали публікації рубрики «Малий фейлетон», які спонукали до критичного переосмислення процесів і згубних явищ, що побутували в середовищі української еміграції.

Будучи головним редактором, Іван Багряний писав передовиці майже до кожного номера. Статті задавали тон газеті, порушували актуальні проблеми емігрантської дійсності, висвітлювали погляди автора на суспільно-політичні процеси та явища в СРСР епохи сталінських «заморозків» і хрущовської «відлиги», утверджували впевненість у поваленні комуністичного ладу на батьківщині та побудові власної держави. Сміливі статті «Чад імперії», « $2 \times 2 = 4$ », «Дніпро впадає в Чорне море», завдяки яким Іван Багряний став своєрідним зв'язковим між українцями в еміграції та батьківщині, викликали серед українського політикуму по той бік кордону шквал емоцій і запеклі дискусії.

В «Українських вістях» вміщували свої дописи організації, до створення яких був причетний Іван Багряний. Ідеться про Мистецький український рух, Об'єднання демократичної української молоді, Демократичне об'єднання бувших репресованих советами, Союз українців жертв російсько-комуністичного терору. Крім того, впродовж 1955–1959 років при часописі виходив спеціальний бюлетень-газета «Ми ще повернемося!» – друкований орган комісії при ЦК Української революційно-демократичної партії (її лідером якраз і був Іван Багряний), створений на протигагу діяльності організованого в Східному Берліні «Комітету за повернення на батьківщину».

Більшість періодики, до виходу якої долучився Іван Багряний, безпосередньо пов'язана з його політичною активністю, а саме – з роботою в УРДП. Багряний випускав друковані органи партії – спочатку «Наша боротьба», а згодом «Наші позиції». На їхніх шпальтах вміщувались матеріали пленумів, з'їздів, партійні документи. Інформування членства щодо роботи УРДП здійснювалося за допомогою друкованого органу Секретаріату ЦК УРДП «Бюлетеня ЦК УРДП»

(пізніші назви – «Інформаційний бюлетень ЦК УРДП», «Інформаційний листок ЦК УРДП»).

Перебуваючи в Західній Німеччині, Іван Багряний мав змогу реалізувати свій потенціал письменника й художника. Він оформлював видання – власних творів і колег по перу, використовуючи псевдоніми «В. Залуцький» та «О. Турчин». За допомогою ілюстрацій наголошував на важливих моментах твору, візуально підсилюючи враження від прочитаного. Книжками, де Багряний виступив і автором, і художником, були, приміром, «Тигролови», «Антон Біда – герой труда», «Казка про лелек і Павлика-мандрівника», «Телефон».

Літературно-художні видання Багряного можна було придбати не лише в Західній Німеччині: друзі сприяли їх розповсюдженню у США та Канаді, завдяки чому із цими текстами могли ознайомитись українські читачі за океаном. В Україні ж творчий доробок Івана Багряного став доступним лише за часів горбачовської «перебудови».

Таким чином, подвижницька видавнича діяльність Івана Багряного у Західній Німеччині є невід’ємною і цінною частиною видавничої справи української еміграції другої половини 1940 – початку 1960-х років.

Лариса Головата (Львів)

Творчі середовища української європейської еміграції другої половини 1940-х років: видавничі концепції і їх втілення

У доповіді йдеться про четверту хвилю еміграції, приблизно 200-тисячну громаду, зосереджену в Західній Європі, в DP-таборах і приватно. Від кінця 1945 до 1948 року в ній виділилися творчі групи літераторів, музик, художників, театральних діячів, які бачили сенс в об’єднанні задля збереження фаху, на що первісно не було запиту за кордоном. Засобом створення такого запиту не в останню чергу вважали видавничий рух.

Майже весь масив творився на територіях, що після поразки Третього райху були зайняті західними військами, а особливо розрісся в американському секторі, в Баварії, центри якої – Мюнхен, Регенсбург, Авгсбург, Новий Ульм – утримували провідні позиції в українському книго- і пресовиданні Німеччини. В Австрії явну першість мали Зальцбург і Іннсбрук.

Найбільше об’єднання – *Мистецький український рух* – прагнуло сприяти професіоналізації письменників і публікувати тексти, придатні для представлення в ранзі літератури нових форм. Спілка розраховувала на скромні сили, вважаючи що в Німеччині й Австрії опинилося мало кваліфікованих письменників, натомість засновано забагато журналів, а їхні редакції не переймаються самобутністю і вміщують одноманітні матеріали. МУР брався запобігти хаотичності публікацій і дати друковані органи з пристойною планкою якості, які б не відштовхували співвітчизників від культурних ініціатив. У 1946–1948 роках вийшло шість періодиків, повністю або частково впорядкованих під егідою МУРу: «Літературний зошит», «Арка», «Хорс», останнє число «Звена», альманах «МУР: Література, мистецтво, критика», збірник літературно-мистецької проблематики «Мистецький

український рух». Крім цього, МУР випустив десятки книжок, а вміщення на них емблеми «Золота брама» сигналізувало про визнання об'єднанням відповідальності за їх рівень.

Письменники, які перебували на головних ролях у МУРі, задавали тон і в його видавничих проєктах. Членами редакцій стали Юрій Косач, Ігор Костецький, Григорій Костюк, Богдан Нижанківський, Михайло Орест, Віктор Петров, Улас Самчук, Микола Степаненко, Зенон Тарнавський, Юрій Шевельов, Микола Шлемкевич.

Матеріальне становище об'єднання не мало змоги утримувати органи різної періодичності, функціональності, з автономними редакціями. Альманахи і збірники закрилися майже одночасно, а сили було спрямовано на ведення «Арки» – найтривалішого друкованого журналу МУРу.

Услід за літераторами самоорганізувалися музики. Вони не ставили мети завести собі окремий друкований орган, розуміючи складність її втілення, проте прагнули впливати на всі прояви музичного життя, а найперше – опікуватися розвитком виконавської майстерності. Адже зі зникненням добрих виконавців втрачався сенс розвивати і нотовидання, тобто просуватися далі на шляху наближення музичного твору до споживача.

Не маючи спеціалізованого журналу, музики висвітлювали фахові теми в інших виданнях, проте закликали редакції залучати лише фахівців, а за відсутності якісних матеріалів задовольнятися стислою, предметною інформацією, не допускаючи появи некомпетентних оцінок.

Художники були ще однією організованою верствою. Вони успішно проявили себе у вишколі, експонуванні й видавничій діяльності. У практику ввійшли звітні виставки, де поряд із ужитковою продукцією народних умільців траплялися непересічні твори фахових художників. Таборові експозиції мали обмежену аудиторію, що підштовхувало до виходу поза межі своїх поселень і участі в міжнародних заходах, які висвітлювались у різномовних виданнях. За творчий орієнтир митці брали завдання розвивати ті форми, що їх не можна було практикувати в радянській Україні, а за обов'язок – репрезентувати національну культуру світові та інтегруватись у європейський мистецький процес, не втрачаючи індивідуальності. Використавши досвід Спілки образотворчих митців в окупованому німцями Львові, митці-вигнанці заснували Українську спілку образотворчих митців (УСОМ). Її чільний діяч Едвард Козак закликав ставитися до художників як до національної еліти, не ігнорувати їхні фахові вимоги та критикував управи таборів за занижену увагу до митців¹.

Свою позицію художники мали і щодо еміграційних видавництв, закликаючи долати непрофесійність в оформленні друкованої продукції. Одиною спробою поставити власне видання, яке дотримувалося би задекларованих фахових стандартів, був альманах «Українське мистецтво». Видання вразило культурну публіку досконалим поліграфічним виконанням і викликало у критиків захоплене зізнання, що його поява примушує забути про еміграційні умови, паперову кризу і свідчить про те, що для української творчої спільноти не існує перешкод².

Найулюбленішою формою таборового дозвілля був театр. В еміграції постали різні типи театрів, а на цьому тлі вирізнилися два професійні – Володимира Блавацького і Йосипа Гірнака, які влаштовували повноцінні гастрольні тури

¹ Е[двард] Козак. В обороні мистецтва. *Орлик*. 1946. Ч. 4 (серпень). С. 8.

² І. К. «Українське мистецтво»: [рецензія]. *Арка*. 1948. Ч. 3/4 (березень/квітень). С. 80.

в різних таборах. Мандрівний побут кардинально позначився на сценографії: вона стала конструктивно простішою і портативнішою. Тим більший наголос падав на режисерський і акторський пошук точніших засобів художнього вираження драматичного твору.

Зміни глибоко зачепили і репертуар. Випробувані часом спектаклі за п'єсами Марка Кропивницького, Михайла Старицького, Івана Франка, Лесі Українки і далі з успіхом грали в українських таборах, але особливу глядацьку увагу тепер привертало письменство двадцятих, що в ньому театральні митці вбачали головний потенціал для розвитку української сцени. А що в радянській Україні більшість текстів того періоду перебувала під забороною і звідти нічого не надходило, тоді як за кордоном українських книжок взагалі бракувало, і видавці не встигали задовольняти читацький попит, то саме театр став найдоступнішим способом знайомити емігрантів зі зразками модерної літератури і найкоротшим шляхом уживлення цієї естетики у сучасне культурне мислення.

В обговореннях поряд із визнанням здобутків у реформуванні українського театру лунали застереження проти його провінціалізації. Сподівання щодо селекції сил і драматургічного матеріалу для еміграційних театрів покладалися на новостворене Об'єднання мистців української сцени (ОМУС). Одночасно йшлося і про потребу в нових творах, а отже, і в тісній співпраці з письменниками. Літератори зреагували на запити театру написанням нових п'єс: «Домаха» Людмили Коваленко, «Шумлять жорна» Уласа Самчука, «Морітурі» Івана Багряного, «Близнята ще зустрінуться» Ігоря Костецького. Критика стежила за оновленням репертуару в Німеччині, оглядала найкращі вистави.

Щоб змобілізувати творчі сили на підтримку українського театрального мистецтва, діячі сцени вирішили видавати власний журнал – «Театр», але він вийшов тільки двома числами і спромігся вмістити лише малу частину наявної театрознавчої інформації – більшість її з'явилася в інших часописах.

Новий видавничий досвід емігранти набували в незвичних для себе умовах: з одного боку, позбавлені переслідувань за публічно висловлені думки, а з другого – за істотно лімітованих технічних можливостей випуску. Різні творчі групи ішли схожим шляхом – на установчих заходах засновували спілки, скликали з'їзди для обговорення цехових справ і намагалися виробити видавничу програму, яку з більшим чи меншим успіхом втілювали у власних органах. Виростаючи з потреб безпосереднього оточення, видання спілок підлягали тенденції тодішніх європейських літературно-мистецьких журналів, не тримались осторонь суспільно важливих тем та демонстрували обізнаність із топовими інтелектуальними течіями. Дискусії, які торкалися літературних і мистецьких тем, не були позбавлені гостроти, проте завдяки достатньо безсторонньому підходу подеколи вдавалося понижувати їх градус. Творчі середовища оберігали фахову територію і журнальну площу від вульгаризації і відвертої політичної пропаганди, намагалися досягти принципово важливої для виживання людей вільних професій бодай хисткої рівноваги і втримати солідарний дух серед творчої інтелігенції. Прошарок цей був невеликим, але впевнено виокремився у загальній масі переміщених осіб, інституційно оформився через об'єднання, спілки, секції, видавництва, мережу журналів тощо і став виразним голосом української європейської еміграції повоєнної доби.

Олександр Луцький (Львів)

«Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область» (1968): історія видання

Вважається, що академікові Іванові Крип'якевичу та старшому науковому співробітникові Інституту суспільних наук АН УРСР (від 1993 р. – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) Володимирові Огоновському належить задум створення історико-географічного словника України. Первісна назва цього новаторського проекту – «Соціалістичні міста і села Радянської України». Передбачалося стисло викласти історію кожного міста й села з часу виникнення до сучасності¹. Ідею львівських учених підхопили в Києві, і згодом вона трансформувалася в історію міст і сіл Української РСР та реалізувалась у 26-томному виданні. Це було перше в радянській історіографії багатотомне видання, яке висвітлювало у краєзнавчому плані історію України та започаткувало перехід від вибіркового вивчення окремих населених пунктів до комплексного дослідження історії міст і сіл в межах кожної області та республіки загалом. Досі такої роботи в Україні не існувало.

Колектив Інституту, що тимчасово, від вересня 1963 до квітня 1969 року, перебував у структурі Львівського державного університету ім. І. Франка, працював над томом про Львівську область. У створенні видання взяли участь 52 працівники – всі співробітники відділів історії України, філософії, економіки, археології, почасти – мовознавства й української літератури. Дослідження виконувалось як планова тема за завданням Ради Міністрів УРСР упродовж 1964–1966 років, хоча широкі підготовчі роботи зі збору й систематизації архівних і статистичних матеріалів розпочались у відділі історії України ще 1960 року за участі Володимира Огоновського, Степана Білецького, Романа Батога, Олександра Павенського, Надії Кот. Редагування, укладання, доопрацювання та доповнення нарисів і довідок тривало до 1967 року.

Грунтовним було науково-методичне керівництво й координування діяльності наукових осередків периферійних установ (архівів, бібліотек, музеїв) та роботи ентузіастів-краєзнавців, які досліджували окремі питання. Складено тимчасову програму (методичні рекомендації) для збирання відомостей про сучасне й минуле сільських місцевостей та надіслано її робочим групам. Крім професійних істориків, до робочих груп увійшли вчителі, працівники культурно-освітніх закладів, журналісти, аматори-краєзнавці тощо, які готували первинні матеріали з історії населених пунктів. Науковці консультували виконавців, рецензували статті, координували діяльність районних і міських комісій та робочих груп.

Значний матеріал зібрали вчителі шкіл, зокрема історики. Вони увійшли до робочих груп, районних та міських редколегій, навіть зуміли залучити учнів загальноосвітніх шкіл. Студенти історичного факультету ЛДУ ім. І. Франка писали дипломні та курсові роботи з історії населених пунктів. Загалом у зборі матеріалів та написанні нарисів взяли участь понад шість тисяч осіб.

Відчутно допомогли проекту працівники Львівської державної наукової бібліотеки і Наукової бібліотеки Львівського державного університету ім. І. Франка, забезпечивши авторів бібліографічною та краєзнавчою інформацією. Бібліографи Львівської державної наукової бібліотеки уклали картотеку джерел до історії

¹ Кот Н. П. Краєзнавча робота на Львівщині. *Український історичний журнал*. 1961. № 4. С. 172.

населених пунктів і розписали відповідні матеріали з фондів відділу рукописів. Працівники Наукової бібліотеки ЛДУ ім. І. Франка уклали історичну бібліографію про всі місцевості УРСР за львівськими матеріалами, а також картотеку відомостей про населені пункти за журналами XIX–XX століть.

Працівники Центрального державного історичного архіву у Львові та Обласного державного архіву і його філіалу в Самборі упорядкували науково-довідковий апарат фондів, найбільш насичених з погляду історії населених пунктів області. Створені тоді картотеки до географічних каталогів широко використовували автори нарисів і довідок. Було укладено українсько-польський і польсько-український списки населених пунктів з відомостями про їхнє адміністративне підпорядкування.

Робота над «Історією міст і сіл. Львівська область» здійснювалась у кількох напрямках. Група Володимира Огоновського сформувала картотеку всіх населених пунктів із кількісними даними про населення за всіма переписами дорадянського часу (1857, 1870, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1931) і радянським переписом 1959 року, а також із вказівками на адміністративне підпорядкування населених пунктів у 1934, 1940, 1947, 1959 і 1963 роках. У картотеці подано значний топонімічний матеріал – варіанти і зміни назв населених пунктів протягом 1857–1963 років².

Паралельно молодший науковий співробітник Олександр Павенцький сформував велику архівно-статистичну довідку про панщинні повинності, соціальне розшарування галицького села кінця XVIII – початку XIX століття та про викуп панщини на Львівщині. Також було підготовано матеріал про поміщицьке, громадське і селянське землеволодіння в усіх населених пунктах за 1869, 1900, 1933 роки. Дослідники оперували порівняльними даними про кількість учителів і учнів у школах, статистичними відомостями про промислові підприємства області в 1935 році. Степан Білецький скомплектував картотеку даних про час заснування приблизно 1800 населених пунктів області³. За свідченням Ярослава Дашкевича, Іван Крип'якевич передав до відділу історії України власну картотеку з історії міст та інших населених пунктів Галичини⁴.

Через відсутність досліджень з багатьох спеціальних питань співробітники Інституту проводили свої розшуки: перегорнули багато архівних справ, опрацювали та систематизували виявлений матеріал, перевірили й уточнили фактаж і посилання на літературу. Микола Драк, зокрема, зібрав чимало документальних свідчень на місцях і здійснив пошук у періодиці, поповнивши бібліографічну базу дослідження. Історіографічну частину готували Ярослав Ісаєвич, Юрій Сливка, Феодосій Стеблій, Марія Вальо, Роман Кирчів та інші, опрацьовуючи, зокрема, різномовну літературу в бібліотеках Києва і Москви⁵.

З написанням історії міст і сіл органічно поєднувався інший напрям краєзнавчих досліджень – вивчення біографій відомих земляків та людей, причетних до історії краю. Співробітники Інституту сформували окрему картотеку видатних українських культурно-освітніх і суспільно-політичних діячів, які народилися на Львівщині.

² А. Б. [Дашкевич Я.] Робота науковців Львова над історією поселень області. *Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР*. 1963. № 5. С. 64–65 (Архів Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ. Ф.1. Оп.1. Спр.451. Арк. 36, 41).

³ Там само.

⁴ Дашкевич Я. Р. У науковій лабораторії історика. *Архів Івана Крип'якевича: Інвентарний опис / упоряд. Я. Федорук*. Київ; Львів, 2005. С. VIII.

⁵ Шкраб'юк П. Із книги життя Юрія Сливки. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: зб. наук. праць. Львів, 2000. Вип. 7. С. 3–15.

У вересні 1962 року роботу словникової групи схвалив Петро Тронько – заступник голови Ради міністрів УРСР (1961–1978), ініціатор і куратор 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР». Перебуваючи в Інституті, він докладно цікавився напрацюваннями та пропонував «... перетворити інститутську групу в методично-організаційний центр для всіх західних областей і обіцяв підтримувати різні побажання і вимоги»⁶.

Листування Ярослава Дашкевича з відомим архівістом і джерелознавцем Іваном Бутичем свідчить, що в підготовці тому були серйозні труднощі. Так, у листі Дашкевича від 29 жовтня 1962 року читаємо: «Три дні тому в Інституті відбулося обговорення сучасного стану виконання “Історико-географічного словника Львівської області”. На жаль, успіхів в цій галузі мало. Обласна [редакційна] комісія поки що не почала роботи, посилаючись на те, що незабаром будуть реорганізовані райони і до цього часу, мовляв, нічого займатися цією справою. Інститут веде з Архівом спір про компетенції й підпорядкування – від таких спорів справі не легше. В Інституті зібрано чимало матеріалів – але все це матеріали фрагментарні й на їх основі не можна братися за написання статей. Відчувається відсутність продуманої організаційної роботи – і це, мабуть, основна хиба, бо виконавців уже можна було б знайти»⁷. У січні 1964 року Дашкевич зазначав: «Існують грандіозні плани підключити до роботи 20-30 осіб (наукових співробітників відділів) історії, археології, економіки й інших) до кінця року том, присвячений Львівській області, повинен бути завершений і переданий до видавництва. Все це робитиметься за рахунок наукової вартості “Словника” – і з дуже вже примітивно-агітаційних позицій. Ще гірше, що до “Словника” думають залучати працівників “приказним порядком” – “силуване – не милуване”, це, очевидно, також відіб’ється на якості роботи і викличе зайву опозицію»⁸.

Науковці Інституту суспільних наук підготували 37 великих нарисів, 7 історико-економічних характеристик районів і 305 довідок про населені пункти, центри селищних і сільських рад Львівської області. Разом у зв’язку зі зміною методичних вказівок від Головної редколегії видання було написано по два-три варіанти нарисів і довідок. Обсяг тому, надісланого 1966 року до Головної редколегії, мав 174 друковані аркуші. Через скорочення до видання не було включено 12 нарисів співробітників Інституту суспільних наук про населені пункти та значно зменшено обсяг довідок про сільські ради. Книга «Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область» вийшла з друку 1968 року обсягом 110,25 друкованих аркушів, 1978-го з’явився її російськомовний варіант. Після виходу в світ тому було опубліковано низку рецензій в республіканській і обласній пресі, зокрема в журналі «Жовтень» (1968, №47), у газетах «Львовская правда» (24 листопада 1968), «Вільна Україна» (15 вересня 1968) «Ленінська молодь» (7 червня 1968). Рецензенти зазначали, що видання цієї фундаментальної праці має велике наукове, політичне і виховне значення.

З одного боку, впадає у вічі надмірно ідеологізований схематизм тексту «Історії міст і сіл», прагнення авторів через призму населених пунктів прикрасити радянську дійсність, підкреслити керівну роль партії, довести незаперечну перевагу соціалістичного способу життя, зрештою підпорядкувати зміст видання партійним постановам. Найвні тенденційні оцінки суспільно-політичних явищ,

⁶ Листування Ярослава Дашкевича та Івана Бутича (1960-1986) / НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львівське відділення; упоряд. А.Філонюк. Львів, 2012. С. 52.

⁷ Там само. С. 23.

⁸ Там само. С. 85.

окремих осіб, пропуски «незручних» з ідеологічних міркувань, але важливих для української історії фактів і сюжетів. Це стосується і доби Галицько-Волинського князівства, наступних періодів, історії національно-визвольного руху тощо. Помітною є незбалансованість у висвітленні дорадянського і радянського матеріалу, що робило довідки про населенні пункти заідеологізованими. Не всі автори з повною відповідальністю поставилися до використання архівних даних. Зокрема, працівники Львівського партархіву, звівши 1969 року посилання на документи свого архіву, які використали окремі інститутські автори, виявили факти спотворення даних на догоду політико-ідеологічній кон'юктурі, що знижувало науковий рівень видання. Вже перше ознайомлення з ним дало підстави уважним читачам для критичних зауважень щодо розбіжностей у висвітленні однієї і тієї ж події в різних місцях книги⁹.

З іншого боку, до наукового обігу було запроваджено вкрай важливі для краєзнавчих досліджень та незалежні від ідеологічної кон'юкттури довідкові матеріали стосовно різних аспектів матеріального й духовного життя населення: виникнення населених пунктів, основних подій у різні періоди історії, зародження і розвитку різних галузей господарства, археологічних, архітектурних, історико-культурних пам'яток, їхніх творців тощо. Попри те, що історія населених пунктів висвітлювалась у дусі свого часу, це видання є колосальною джерельною базою, яка сьогодні може бути по-новому осмислена. Аналога йому у світі немає дотепер.

⁹ ДАЛО. Ф. П-1 Оп.1. Спр. 131. Арк. 64-65; Спр. 181. Арк.33.

Тетяна Гуцаленко (Львів)

Нові матеріали про Федора Гавриша

Доповідь присвячена маловідомим фактам із життя Федора Семеновича Гавриша. Першим і чи не єдиним літературознавцем, який опублікував його біографію, був Петро Ротач. «Федір Семенович Гавриш (1886–1971) був одним із найкваліфікованіших українських перекладачів ХХ ст., про якого, на наш подив і жаль, важко знайти біографічні дані навіть у найновіших літературних довідниках, наприклад, в Українській літературній енциклопедії (УЛЕ), перший том якої з персоналіями на літеру «Г» вийшов 1988 р.» – так Ротач представив Федора Гавриша вже 2004 року у статті «Забутий? Майже...: Матеріали до біографії перекладача Ф.С. Гавриша»¹.

Петро Ротач, сам відомий дослідник, літературознавець, у 1965–1971 роках опублікував на сторінках журналу «Архіви України» біографічний словник «Літературна Полтавщина», який містив 577 статей-персоналій і приніс йому визнання у краєзнавчих колах. Федір Гавриш випадково потрапив у поле зору та зацікавив дослідника і на його прохання саме для цього видання написав автобіографію, яка, щоправда, не потрапила до «Літературної Полтавщини» через припинення виходу словника у зв'язку з новими переслідуваннями Петра Ротача з боку радянського режиму.

¹ Петро Ротач. «Забутий? Майже...: Матеріали до біографії перекладача Ф. С. Гавриша». *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*: Нова серія товариства. Харків, 2004. Т. 10. С. 85–95.

Свою біографію Гавриш писав двічі. Першу, докладну, на шести сторінках друкованого тексту, датовану 4 травня 1971 року, Ротач скоротив для потреб видання і надіслав авторові на перевірку. Гавриш в цілому погодився з цим варіантом, і невдовзі, 18 травня 1971 року, прислав другу, значно коротшу біографію – на двох сторінках, основну частину якої зайняли переліки перекладених ним творів. У супровідному листі до короткого варіанта автобіографії (18.5.71) він пояснив, що хотів відобразити, які конкретно переклади належали йому. Цитую: «Наприклад, у грубездному томі «Твори» М. Островського, куди входить «Як гартувалася сталь», «Народжені бурею», статті й промови, листи, – аж чотири перекладачі, і мені належить тільки переклад листів (стор. 559–843); тому писати так, як написано в проекті словникової статті: Островський. «Твори» (1958), значить приписати собі чужу працю, видати її за свою. В проекті це стосується всіх назв “Вибрані твори”». На прохання Петра Ротача уточнити факт щодо редагування в часи УНР «Вісника Лубенського громадського комітету», Гавриш написав: «Про «Вісник» я не згадав тому, що цей факт у моєму житті випадковий. Газета виходила спершу російською мовою, потім двома і, нарешті, тільки українською. Отут я й потрапив до неї, буквально за принципом: «На безлюдді й Хома чоловік». В моєму житті й ще були факти, про які я не згадую: вони сюди не тичуться. От про Коптілова. Я в тому листі застерігся, що зачепив тему про відгуки² спеціально для Вас, і аж ніяк не для друку. А Ви включили її в проект. Не треба цього. Це не джерело до біографії і не література про мене. Це випадковість...». Ми назвемо такою ж «випадковістю» і факт припинення роботи над перекладом «Ідіота» Достоєвського, пов’язаний із забороною цензури на друк твору³.

Короткий варіант біографії добуємо як додаток до нашої статті. Він, за винятком стислої біографічної довідки, відображає професійну – перекладацьку – діяльність Гавриша.

Федір Семенович Гавриш виділяв у своєму житті три періоди: перший, дореволюційний, – роки навчання у духовному училищі і семінарії в Полтаві, а згодом у Київській духовній академії, сім років учителювання в Лубнах з 1910 року і відтак, з 1917 року завідування окружною громадською бібліотекою. Іще в юності він захопився перекладанням, не очікуючи від цього заняття гонорарів чи якогось визнання. Його перші переклади, зроблені у 1918-1919 роках, не друкувалися. З 1922 року він працював у кооперації в Лубнах, потім у Харкові, де й починається другий – довоєнний – період життя уже професійного літредактора й перекладача. І, нарешті, повоєнний період, який сам Гавриш починає 1954 роком, свідомо замовчуючи і випускаючи з автобіографії роки заслання.

Гавриш, за його словами, «в рр. 1938-41 працював у комісії для перегляду укр. правопису і тоді ж таки, з доручення Інституту літератури АН УРСР, провів літредакцію перших трьох томів академічного 10-томника творів Т. Шевченка та перших сімнадцяти томів з 25-томника творів І. Франка». Цю роботу він виконував у 1940 – першій половині 1941-го року у Львові в складі групи науковців, які готували ювілейне видання творів Івана Франка. У 1941-му він залишився у Львові, тоді як більшість його колег повернулися до Києва. Підтвердження його перебування у Львові знаходимо в записнику тодішньої керівниці відділу рукописів Львівської бібліотеки Марії Дем’янівни Деркач, зокрема, в датованих 1942 роком коротких нотатках із згадкою про лист Василеві Сімовичу для Гавриша, що й далі був

² Ідеться про відгук В. Коптілова у книзі «Актуальні питання українського художнього перекладу» (1970) на переклад «Братів Карамазових».

³ Про це повідомляється в персоналії Федора Гавриша в ЕСУ (2006. Т. 5. С. 274).

у Львові і займався редакторською роботою. Останні її записи від 22 липня – 15 жовтня стосуються його переїзду від родини Дригиничів до Василя Сімовича: «Вискладувала папери Гавриша», «провірювала матеріали, принесені від Гавриша».

Гавриша забрали не пізніше ніж 1946 року в Києві. Сам він уникав згадки про арешт і роки заслання, що чітко виявляється в обох його автобіографіях. Що він був на засланні з другої половини 1940-х років і повернувся у 1954-му, було відомо людям, з якими він як коректор працював у Держлітвидаві після повернення.

Про життя і побут після повернення із заслання ми дізнаємося від Ротача – опосередковано зі спогадів співробітника видавництва І. Ф. Лещенка: «... до нього співчутливо поставилися Максим Рильський та Остап Вишня, зусиллями яких Федора Семеновича прописали у Києві. Вони ж допомогли йому одержати у видавництві роботу». Також про це є згадки у листах до Марії Дем'янівни Деркач – двох від Гавриша і кількох від Анни Петрівни Титенко. Ці листи зберігаються в архіві М. Д. Деркач (фонд 259 відділу рукописів ЛННБУ).

Анна Петрівна Титенко листувалася з Марією Дем'янівною Деркач від 1948 року до кінця її життя. Саме від неї Марія Дем'янівна отримувала звістки про Гавриша. Так, після листа, який Гавриш надіслав для Марії Дем'янівни із заслання, Титенко на прохання Деркач повідомила його адресу: «ст. Средне Беляя Амурской железной дороги, почт. ящик № 259/4» (18.12.48). Відтоді між Анною Титенко, другом сім'ї Гавриша, яка працювала секретаркою директора Інституту літератури АН УРСР, та завідувачкою відділу рукописів бібліотеки АН УРСР у Львові Марією Деркач почалось регулярне листування.

З листів Анни Титенко ми дізнаємося про те, що дружина Гавриша Клавдія Василівна на початку січня 1949 року отримала переказ від Марії Деркач на 200 карбованців, за що висловлювали вдячність і вона, і її чоловік (1.1.1949); про принагідні вітання від подружжя (22.2., 3.5.1949); про повернення до Києва Федора Семеновича і зустріч із ним: коли він прийшов до Анни Петрівни Титенко, вигляд мав страшний після 12 днів у дорозі. Одяг на ньому висів. Дали бритву, випрасували костюм і копіркою начистили черевики (костюм і черевики зберігалися у неї з 1946 року) (31.8.1954); про те, що поїхав до своєї сестри у Ржищів, щоб там трохи відпочити (18.9.54).

Звісно, листування лише частково стосувалося Гавриша. Так, із листа Анни Титенко від 13 липня 1956 року дізнаємося, що від 10 липня в Інститут на роботу був зарахований Євген Степанович Шабліовський. Його поновлюють у статусі члена-кореспондента АН УРСР, дають квартиру, він любить підкоряти собі владу і проявляє характер. У цьому ж листі, написаному на роботі, вона повідомляє: «Тільки що зайшов Ф. С. Гавриш, який має редагувати твори Василя Стефаника, – він шле Вам свої найкращі побажання і збирається написати довгого листа». Лист містить приписку рукою Гавриша: «Привіт. Ф. Гавриш». Обіцяного вище листа Гавриш написав у той самий день.

Ось кілька витягів із листів Анни Петрівни:

20 липня 1956 року: «Вчора повернувся із 19-літнього заслання бувший завідуючий Відділом рукописів Гнат Юхимович Сінько. Я цьому дуже рада, не знаю лише, чи буде працювати він у нас в Інституті, мені б, звичайно, хотілося, щоб він працював. От Вам і новина»;

3 березня 1958 року вона повідомляла, що з дочкою заходила у гості до Гавришів, які вже отримали квартиру: «Вони нарешті одержали кімнату в новому будинку, власне, не кімнату, а цілу квартиру, бо вона складається з двох кімнат, в другій живе якийсь самотній єврей, якого ніколи майже не буває вдома. Там є ванна

кімната, туалетна, дві кладовочки, хороша кухня і т.д (...) купили собі новий килим, зеркальний шкаф, овальний столик і ще різні килимочки (...) адреса Гавришів: Васильківська, 149, кв. 19»;

25 лютого 1959 року: «Гавриші живуть добре, кімната у них дуже хороша, мають лише одного сусіда, так що Клавдія Василівна повна господарка над кухнею і всіма додатками до неї. Придбали вони собі холодильник газовий, пошили нові пальто, костюми – живуть добре. Федір Семенович щодня ходить в кіно, бувають такі дні, що він встигає переглянути кілька фільмів. Нігде не працює, одержує лише пенсію. Взагалі їм живеться добре»;

20 листопада 1960 року повідомляла, що Гавриші були у них із старшою сестрою Клавдії Василівни (ще балакучішою, ніж вона);

7 вересня 1967 року – що Гавриші бувають у них рідко, Федір Семенович «дуже погано себе почуває – навіть не наважується виходити на вулицю, бо один раз він пішов і був знепритомнів (...), ми кілька разів заходили до них, щоб разом піти в ліс, але Клавдія Василівна була лише один раз з нами, а відмовлялася тим, що їй ліс вадить для здоров'я»;

17 січня 1968 року – що «на Новий рік була у нас Клавдія Василівна без Федора Семеновича, бо він себе почуває дуже слабим – у нього погано працює серце і він не може майже зовсім ходити. Але лице у нього свіже, зовсім без зморшок, як у юнака!»;

15 вересня 1971 року: «Гавриші хворіють – дуже схудли. Клавдія Василівна стала такою малесенькою, дуже висохла якось. У них я була ще в кінці травня»;

24 жовтня 1971 року Анна Петрівна повідомила подробиці про смерть Гавриша: «Гавриш дійсно раптово помер о 1 годині 30 хвилин в ночі на 6 жовтня. Почував він себе останнім часом кволим, але 5.Х до 11 год. вечора він ще вголос читав «Поєдинок» Купріна для Клавдії Василівни. Потім полягали вони спати – все було спокійно, раптом о 12-й год. він схотів прийняти ліки сердечні і затих. Поки приїхала швидка допомога – його не стало. Лежав він як живий – ніби солодко спить. Поховали його на Гостомельському кладовищі – це дуже далеко. На Байковому кладовищі ховають не всіх, прості смертні бути там не мають права»;

30 жовтня 1971 року повторила те саме. В останньому листі із згадкою про Гавришів – від 5 березня 1972 року – Анна Петрівна написала: «Клавдія Василівна Гавриш буває у нас досить часто. Вона вже трохи заспокоїлася і навіть поздоровішала, виглядає краще як влітку».

Сам Федір Семенович Гавриш не згадував про період свого життя, пов'язаний з репресіями – арештом і засланням, але для дослідників-літературознавців це знати важливо для розуміння історичних реалій, в яких жив і творив літератор, які, безперечно, згубно впливали на його життя, але не позначилися на творчості. Системі таки не вдалося його зламати.

Додатки

Автобіографія Федора Семеновича Гавриша (18 травня 1971 р.)

Гавриш Федір Семенович (12 (24).ІІ.1886) – укр. перекладач. Нар. в сім'ї безземельного селянина, згодом дяка м. Груні Зіньківського пов. Полтавської губ. (нині Охтирського р-ну Сумської обл.). Закінчив духовне училище і семінарію в Полтаві, потім Київську духовну академію. З 1910 р. учителював у Лубнах Полтавської обл., з 1917 р. завідував разом із тим окружною громадською бібліотекою. З 1922 р. працював у кооперації в Лубнах, потім у Харкові. В 1929-41 рр. – літредактор і перекладач у видавництві «Шляхи індустріалізації», літредактор у видавництвах «Радянська література» (Харків), Держлітвидав (Київ).

Одночасно, в рр. 1938-41, працював у комісії для перегляду укр. правопису і тоді ж таки, з доручення Інституту літератури АН УРСР, провів літредакцію перших трьох томів академічного 10-томника творів Т. Шевченка та перших сімнадцяти томів з 25-томника творів І. Франка. Після війни, в рр. 1955-1957, до виходу на пенсію, працював коректором у Держлітвидавві.

Перекладацьку діяльність почав ще до революції, 1908 р. У дореволюційний час переклав з укр. на рос. мову ряд творів В. Винниченка, М. Левицького, І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, Д. Марковича та інших.

Після революції перекладав виключно на укр. мову. Перші переклади, зроблені для сцени, не друкувалися. Це були: драматичний етюд «Амністія» польського письменника Марека та один із ранніх радянських драматичних творів «Пролетар» Поливанова (обидва йшли на сцені Лубенської драматичної студії в 1918–1919 рр.). Для театру ім. І. Франка переклав п'єсу двох франц. драматургів Паньоля й Нівуа «Гендлярі славою» (п'єса йшла в сезонах: 1925-1926 в Харкові, 1926-27 в Києві). В 20-х роках друкувалися переклади книг із різних галузей знання, пізніше – переклади тільки художніх творів, а саме: В. Іванов. «Сон» (1934), С. Р. Хозе «Буря на півдні» (пер. з іспан. спільно з Б. Загорським, 1934). Мате Залка. «Комети повертаються» (друк. у журн. «Молодняк» 1934-35 у дуже скороченому вигляді). К. Федін. «Викрадення Європи» (1935-1936). В. Короленко. Вибрані твори в шести томах, т. 1: «В лихомому товаристві», «Сліпий музикант», «Ліс шумить», «Судний день», «Без язика» (1936); т. 2: «Сон Макара», «Чудна», «Убивець», «Черкес», «Ат-Даван», «Государеві ямщики», «Соколинець», «Яшка», «Марусина заїмка», «Федір Безпритульний», «Мороз», «Феодали», «Останній промінь», «Спокуса» (1936). М. Горький. Вибрані твори в двох томах, т. 1: «Бешкетник», «Двадцять шість і одна», «Лиходії», «Бувші люди», «Мордовка», «Городок Окуров» (1936). С. Гордєєв, Р. Скоромовський. «Сосни шумлять» (1939). П. Сєєров. «Сторінки життя» (1939).

У повоєнний час опублікував переклади: Г. Успенський. Вибране: 3 нариси «Селянин і селянська праця», «Маленькі вади механізму», «На травиці», «Підозрілий бельетаж» (уривок), «Лист до любителів російської словесності» (1956). Ф. Достоевський. «Зневажені і скривджені» (1956), «Село Степанчиково і його мешканці» (1962), «Брати Карамазови» (1965), «Записки з Мертвого дому»: «Бідні люди», «Білі ночі», «Дядечків сон», «Записки з Мертвого дому» (1971). В. Короленко. «На затемненні» (1967), С. Злобін. «Салават Юлаєв» (1957). М. Островський. Твори (переклад відділу «Листи (1924-1936)» (1958). В. Шишков. «Отець Макарій» (1968), «Помолились» (1968). Л. Толстой. Твори, т.10: «Чи багато людині землі треба», «Наймит Омелян і порожній барабан», «Смерть Івана Ілліча», «Крейцерова соната», «Два діди» (1960). М. Чернишевський. «Пролог» (1961). П. Сєєров. «Моряк з «Діани» (1960). Марко Вовчок. Вибрані твори: «Оповідання з російського народного побуту» («Наdejда», «Маша», «Катерина», «Саша», «Купецька дочка», «Ігрушечка»), «Тюлева баба», «Чирвовий король», «Глухий городок», «Записки причетника» (1968).

Петро Ротач. «Забутий? Майже...». С. 94–95.

Листи Ф. С. Гавриша до М. Д. Деркач

12.XI-1948

Добрий день Вам, глибоко шанована Маріє Дем'янівню! Довідався з київських листів новини про Вас, що Ви живі, здорові, працюєте, співробітничаете в інституті. Гарна Ви людина, і я щиро радий, що життя Ваше розвивається нормально, що Ви й далі лишаєтесь при роботі, яку самі собі обрали, до якої схиляється серце Ваше.

На моєму прикладі бачите, що це зовсім не така собі звичайна річ, що життя таке, як Ваше, для багатьох може бути синім птахом метерлінковим. А ще велике щастя Ваше – для мене лише мрія заповітна та ліліяна! – те, що живете Ви серед книг, можете читати що хочете й скільки хочете. А я, чиє життя повністю збігало серед книг, я, власник такої добірної й великої книгозбірні, я нині спрагою мучений і голодом томлений саме від браку цього хліба насущного, цієї води живої. Вітаю Вас з мого далекого далека, дякую Вам за пам'ять про мене, бо мені переказали Ваше привітання. В моєму стані не остання річ – тепле почуття друзів. І я радий з нього і вдячний за нього. Дуже втішений був би почути новини про діяльність філії інституту, про наукову працю й успіхи її співробітників, надто тих, кого знаю. Що поробляє й над чим працює «останній з могиканів» - академіків давніх, незабутній редактор Франка, і як там взагалі з Франком? Це – теж шматок мого серця, який і досі кровоточить. Як живе, що творить Як. Як., наш колишній «грек» і інші? Вітаю їх, коли ще не забули мене. Ваш Ф. Г.

ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 259 (Архів М. Д. Деркач).

Київ. 13.VII.1956

Маріє Дем'янівню, голубонько! Як гірко мені було почути сьогодні від А. П. про те, у що несподівано обернулася Ваша відпустка. Вам такий потрібний був відпочинок! А натомість хвороба, та така, що, як каже А.П., прикула Вас до ліжка. Глибоко співчуваю Вам і широко зичу скорого одужання. Дружина ще на роботі і не знає про цю сумну новину за Вас. Але ж ми обоє однаково любимо Вас, і вона, безперечно, поділить мої почуття та побажання Вам, як ось повернеться з роботи додому. Одужуйте, одужуйте, щастя Вам доле! Хотів би побажати й повернення Вашого до нашого кола, та побоююсь, чи не розбіглося б таке побажання з Вашими мріями й планами, бо пам'ятаю, як Ви прагнули залишитись на праці у Львові. Отже, нехай краще здійсниться все так, як Вам би хотілося. Моя К.В. від завтра кидає, нарешті, своє ярмо і повертається до родинного життя. Я радий, звичайно, як раді, мабуть, і Ваші з Вашого повернення додому, бодай тимчасового (а може це воно й на сталі обернеться!). А я таки починаю працювати над Стефаником, готуватиму до друку двотомник у складі видання 1949 р. Працюватиму, звичайно, в рукописному відділі Інституту. З тим зайшов сьогодні до Інституту, бачився з А.П., та й почув ото про Вас. Там, у колективному листі від інститутців, приписала вона пару слів і від мене (сам я, без окулярів, не здатен був перечитувати й рядочка, тільки, як колись казали, руку приклав під надрукованим нею). Одужуйте, одужуйте, - знов і тисячу разів іще зичу Вам. Здав до друку свій переклад Достоєвського «Зневажені і скривджені», а так усе працюю в Держлітвидаві за коректора, бо досі не злагодилася моя справа з пенсією. Доки вони воловодитимуться, кат їх знає! Здоров'я моє, звісно, дідівське. То покращає ніби, то знов на хвору колію зслизне. Дружинине – не подобається мені: ще й до неї головокружіння причепилось. І то щодня, надто коли встає вранці. Та ще вдарилася об залізо грудьми, то болить невтерплячки. Лікар, правда, потішав, що нічого загрозливого. Та коли б! Оце й годі з нашими родинними новинами. Так, глядіть, одужуйте, і то найшвидше. Цілую руку Вашу. Вітаємо сердечно.

Ф. і К. Гавриші

ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 259 (Архів М.Д. Деркач).

Юрій Зайцев (Львів)

Самвидав як форма існування опозиційного середовища в Україні у 1960–1980-х роках

Після вичерпання можливостей і ресурсів збройного протистояння радянському тоталітарному режимові від середини 1950-х років постало питання пошуку шляхів опору компартійній репресивній системі на мирному етапі її існування. Спершу за інерцією цю функцію взяли на себе підпільні групи та організації, які успадкували від попередників ідеологічні та політичні орієнтири, структуру підпілля з відповідною часовою оновленою тактикою. Йдеться насамперед про Об'єднану партію визволення України Богдана Германюка на Станіславщині (1956–1958), підпільну організацію «Об'єднання» Ярослава Гасюка (1956–1960), Український національний комітет Богдана Грицини й Івана Ковалю (1957–1961), Український робітничо-селянський союз (Ходорівська група) Федора Проціва (1960–1961), Українську робітничо-селянську спілку Левка Лук'яненка (1959–1961), Українську загальнонародну організацію (УНФ-2) Миколи Крайника (1961–1991), Український національний фронт Дмитра Квечка та Зіновія Красівського (1964–1967) і багато інших. Так, лише протягом 1954–1959 років КГБ ліквідував в Україні 183 антирадянські організації, було засуджено 1879 осіб, допитано – 1300¹.

Черговою формою протистояння режимові стало шістдесятництво у вигляді інтелектуальної опозиції прокрустовим канонам соціалістичного реалізму та ідеологічним штампам потужної пропагандистської машини одурманювання «гомо советікуса». Це явище виникло в атмосфері хрущовської «відлиги», стимульованої розвінчанням культу особи Сталіна на XX з'їзді КПРС у лютому 1956 року. До листопада 1959 року було реабілітовано 2,7 млн осіб із 5,5 млн, які назагал перебували на обліку КГБ². Пом'якшення політичного клімату сприяло проникненню в СРСР демократичних цінностей західної цивілізації та культури. Відчуття розкритості та, хай і дозованої, свободи стимулювало творче піднесення молодих інтелектуалів. З-поміж письменників це були Дмитро Павличко, Іван Драч, Микола Вінграновський, Василь Симоненко, Ліна Костенко, Василь Стус, Валерій Шевчук, Григорій Чубай, Євген Гуцало; художників – Алла Горська, Панас Заливаха, Людмила Семикіна, Галина Севрук; критиків – Іван Дзюба, Євген Сверстюк, Іван Світличний; кінематографістів – Сергій Параджанов, Юрій Ілленко, Григорій Осика, режисер Лесь Танюк; перекладачів – Григорій Кочур і Микола Лукаш. Відродилися колядування та вертепи. Потяг до самоорганізації вилився в Києві у створення 1960 року Клубу творчої молоді «Сучасник», президентом якого обрали Леся Танюка. Наприкінці 1962 року КТМ «Пролісок» постав у Львові. Президентом став літературознавець Михайло Косів. Активну роль відігравали Михайло та Богдан Горині, Ірина та Ігор Калинці, Микола Ільницький, Іван Гель, Богдан Стельмах, Стефанія Шабатура, Олена Антонів, Богдан Ступка, Михайло

¹ Докладніше див.: Зайцев Ю. Підпільні групи. Історія України / відп. ред. Ю. Сливка; керівник авт. кол. Ю. Зайцев. Вид. 4-те. Львів: Світ, 2003. С. 365–368; Гель І. Проміжні групи. Виклик системі: український визвольний рух другої половини XX століття / ред. та упоряд. І. В. Єзерська; Центр досліджень визвольного руху. Львів: Часопис, 2013. С. 101–168.

² Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. Київ: Либідь, 1995. С. 15.

Осадчий, Іван Юзюк та чимало інших. Подібні клуби виникли в Дніпропетровську, Одесі й інших містах. Вони працювали під формальним параваном комсомольських комітетів. Але компартійних зверхників турбувала розкутість мислення і творчості молодих, розширення діапазону їх зацікавлень поза межі ідеологічних приписів. Секретар Львівського обкому КПУ Валентин Маланчук у розмові з комсомольським опікуном Клубу письменником Володимиром Квітневим заявив, що ви, мовляв, створили не Клуб творчої молоді, а клуб націоналістів, у якому зростає майбутній уряд незалежної України на чолі з президентом. 1964 року закрили КТМ у Києві, а серпневі арешти 1965-го припинили діяльність і львівського Клубу³.

Часткове ослаблення цензурного зашморгу торкнулося лише окремих діячів «розстріляного відродження» 1920–1930-х років. Новаторство шістдесятників зосталося під прискіпливим оком КПРС і спецслужб. Адже інакомислення підточувало підвалини репресивного режиму. Закріплені Конституцією УРСР 1937 року права і демократичні свободи (слова, друку, зібрань, мітингів, походів, демонстрацій, совісті, об'єднання у громадські організації) лише декларувалися. Механізму їхнього дотримання поза офіційними заходами не існувало. При посиленні на них один зі слідчих КГБ заявив, що Конституція написана для закордону, а для громадян основним законом є Кримінальний кодекс.

Для самореалізації та протидії системі шістдесятники обрали апробовану в країнах з тоталітарним режимом форму опору у вигляді самвидаву – «специфічного способу побутування суспільно значущих невідцензурних документів»⁴. Боротьба з цим явищем розпочалася ще в глибині століть, наприклад, за владарювання Петра I його «Указом о тех, кто взаперти пишет»⁵. Одним з найвідоміших політичних документів українського самвидаву була анонімна стаття «Стан і завдання українського національно-визвольного руху. Неповні тези для обговорення», яка з'явилася в позацензурному обігу 1964 року. Як з'ясувалося згодом, її автором був Євген Пронюк. Пропонуємо добірку коротких цитат зі статті: «СРСР став державою авторитарної олігархії»; «Радянська держава є зняряддям панування в країні партійно-державної касты», «ліквідувала в країні демократичні свободи»; «Каста знищує своїх ідейних противників через... насильство»; «Програма КПРС... є політично найбільш концентрованим виразом ортодоксальної ідеологічної демагогії»; «Радянська держава... стала... гальмом для суспільного поступу»; «В Україні... існує у різних формах національно-визвольний рух»; «Основні завдання Українського визвольного руху полягають у тому, щоб повністю усунути партійно-державну касту від володіння засобами виробництва і праці та встановити демократичний (республіканський) державно-політичний лад. Лише на цих засадах може і повинна існувати суверенна Україна»; «Україна, що постане внаслідок розв'язання завдань нинішнього визвольного руху, позбудеться, нарешті, назавжди вікових колоніальних повинностей перед великодержавно-шовіністичною Росією»⁶.

Крім згаданого, найпопулярнішими, а переважно й найрадикальнішими творами українського самвидаву були анонімні статті Михайла Масютка «Класова

³ Зайцев Ю. Антирежимний рух (1956–1991). *Львів*: Історичні нариси / упоряд.: Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 1996. С. 563–565.

⁴ Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-ті – початок 1970-х років) / передм. М. Коцюбинської; післям. О. Зінкевича. Київ: Смолоскип, 2010. С. 9.

⁵ Там само.

⁶ Пронюк Є. За хліб не платять свободою. Київ: ПП «Фенікс», 2012. С. 10–12.

та національна боротьба на сучасному етапі розвитку людства» (1965) і «Сучасний імперіалізм» (1965), памфлет «З приводу процесу над Погружальським» (1964) – відгук про підпал відділу українки Державної публічної бібліотеки УРСР в Києві. Памфлет слугував обвинуваченням багатьох заарештованих в середині 1960-х років. Його автором був Євген Сверстюк, упізнаваний стиль якого «згладили» В'ячеслав Чорновіл та Іван Світличний.

Перш ніж потрапити за кордон, самвидавом поширювалися книжки Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (1965), В'ячеслава Чорновола «Правосуддя чи рецидиви терору?» (1966) та «Лихо з розуму» (1967), есеї Валентина Мороза «Репортаж із заповідника імені Берії» (1967), «Серед снігів», «Хроніка опору», «Мойсей і Датан» (усі 1970), твори Євгена Сверстюка «Собор у риштованні» (1968), «Іван Котляревський сміється» (1969), «На свято жінки» (1970).

Унікальними періодичними виданнями самвидаву були 16 випусків журналу підпільного Українського національного фронту «Воля і Батьківщина» (1964–1966), 14 випусків журналу В'ячеслава Чорновола «Український вісник» (1970–1972 та 1987–1989). Більшість згаданих творів українського самвидаву складними шляхами потрапляли до вільного світу й публікувалися українськими видавництвами «Смолоскип» Осипа Зінкевича (США), «Сучасність» (Мюнхен), «Українська видавнича спілка» (Лондон).

Переконливий приклад подвижництва у виготовленні й поширенні самвидаву виявив Іван Гель, який після першого ув'язнення за «виготовлення, збереження і розповсюдження у місті Львові антирадянських націоналістичних документів»⁷ відбув три роки в концтаборі суворого режиму. Повернувшись 1968 року на Львівщину, продовжив попередню копітку й небезпечну справу. Протягом трьох років виготовив і поширив 11 книг, серед них – «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Івана Дзюби, «Серед снігів» Валентина Мороза, збірку віршів «Крик з могили» Миколи Холодного, «Листи з-за ґрат» Михайла Гориня та п'ять випусків журналу «Український вісник» В'ячеслава Чорновола⁸. За це 1972 року отримав максимальний термін покарання: десять років таборів особливого режиму та п'ять років заслання. До того ж, визнаний особливо небезпечним рецидивістом⁹.

Розмноження текстів самвидаву відбувалося в рукописах, на придбаних, переважно у Москві, друкарських машинках, у довірених осіб на підприємствах та організаціях, а також друкарським способом у власноруч створеній друкарні (в «Об'єднанні» в Інті) або таємно на державному обладнанні.

Першою визнала український самвидав «одним з виявів Руху опору» «Енциклопедія українознавства» за редакцією Володимира Кубійовича, опублікувавши 1973 року статтю «Самвидав» Богдана Кравціва та Р. М.¹⁰

Шістдесятники, які уникали організаційного об'єднання в опозиційні структури через загрозу репресій, завдяки самвидаву отримали ефективну форму існування опозиційного середовища й реальну перспективу не лише власної самореалізації, а й стратегію здобуття національної самостійності і будівництва демократичної європейської держави.

⁷ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області. Спр. П 26250. Т.1. Арк. 93.

⁸ Інтерв'ю Юрія Зайцева з Іваном Гелем 19.11.2002 р.

⁹ Батенко Т. «Я повстаю, отже, я існую...»: Політичний портрет Івана Геля. Львів: НТШ, 1999. С. 96.

¹⁰ Б. К. і Р. М. «Самвидав». *Енциклопедія Українознавства*. Львів: НТШ у Львові, 1998. Т. 7. С. 2696–2697.

ВИДАВНИЧИЙ РУХ І КНИЖКОВА КУЛЬТУРА

Тетяна Каросва (Вінниця)

Проблеми репрезентації регіональних видань у національному бібліографічному репертуарі (на прикладі книги Поділля 1608–1923 років)

Упродовж ХХ століття українські дослідники та практики книжкової справи кілька разів підступали до вирішення проблеми формування національного бібліографічного репертуару, але рішучі кроки на цій стежі вдалося здійснити лише в незалежній Україні. Нині ми маємо низку реалізованих проєктів – видань покажчиків, які охоплюють різні хронологічні періоди друку книги на українських теренах. Усі ці проєкти, і авторські, і колективні, є результатом дослідження книговидання в Україні в цілому, тому закономірно постає питання, наскільки повно вони репрезентують регіональну книгу. Маючи досвід упорядкування регіонального репертуару Поділля від 1608 року до першої третини ХХ століття, можна відповідально стверджувати, що згадані покажчики повною мірою цей сегмент не відтворюють¹. Не зупиняючись докладно на причинах такої ситуації, варто означити основні прояви цієї проблеми.

Повнота відображення. Кількісні лакуни. Наявні репертуарні бібліографії не висвітлюють усього масиву регіональної книги. Так, на момент, коли у 2006 році виходив друком покажчик «Матеріали до книговидавничого репертуару Поділля (1852–1923)» (Вінниця, 2006), у багатотомнику «Книга в Україні. 1861–1917» (Київ, 1996–2016), який тоді охоплював літери А–Е (6 томів), не було описів майже 180 регіональних видань. Щоправда, наступні випуски вже містили матеріал подільського репертуару, і вони, своєю чергою, слугували цінним джерелом доповнень для бібліографів регіональної книги. Показовим також є те, що Книжкова палата України імені Івана Федорова, укладаючи покажчик видань 1917–1918 років, відсутніх у цьому державному архіві, як результат власних розшуків подавала дані про близько 60 назв подільських книг, а це становило лише понад третину вже натовді відомого й описаного масиву. І ці дані, як видно з бібліографічних записів, працівники Книжкової палати отримали саме з «Матеріалів до книговидавничого репертуару Поділля (1852–1923)». Із підготовкою решти видань національного бібліографічного репертуару відбулася схожа ситуація.

Повнота відображення. Тематичні лакуни. Національна бібліографія формується за хронологічним принципом і недостатньо наголошує на тематичних особливостях. Зокрема, це стосується видань релігійного змісту – наприклад, старообрядницьких та юдейських громад. Оскільки Поділля упродовж друкарської доби входило до складу різних держав і було поліетнічним регіоном, то під час бібліографування з погляду історії регіону належало вивчити національні репертуари інших країн – Ізраїлю, Польщі, Молдови або тематичні покажчики старообрядницької та юдейської книги. Укладачі тематичних бібліографій зазвичай набагато краще обізнані у своїх вузьких темах, наприклад, у релігійних виданнях, і тому для них атрибуція публікацій не становить великої проблеми.

¹ Уживаючи окреслення «регіональний репертуар», маємо на увазі сукупність книг та брошур, надрукованих на території певного регіону будь-якою мовою та технікою і в будь-який період.

Повнота відображення. Мовні лакуни. Жодна з бібліографій української книги не охоплює видань усіма мовами, що виходили на території країни впродовж визначеного хронологічного періоду. Видання деякими мовами у репертуарі взагалі не представлені. Це стосується, насамперед, книжок азійськими та єврейськими мовами і навіть певною мірою – європейськими. Так, у бібліографіях, які репрезентують національний книжковий репертуар, відсутні видання французькою та німецькою мовами, друковані на Поділлі у 1890-х роках. Ситуацію ще більше ускладнює те, що в «Книжної летописи» від 1907 до середини 1908 року бібліографічні записи подавалися лише російською, і лише згодом в описі почали використовувати європейські мови, проте, і надалі видання єврейськими й азійськими мовами описували російською. Крім того, «Книжная летопись» фіксувала далеко не всі друки. Наприклад, у єврейській пресі подано відомості про 14 єврейських видань на території Подільської губернії 1912 року, а в «Летописи» наведено описи лише чотирьох.

Через ці причини ми не маємо достовірного уявлення про мовне розмаїття книгодрукування на українських теренах ХІХ – першої чверті ХХ століть. Так, у випадку Поділля йдеться про друк українською, російською, церковнослов'янською, польською, молдовською, єврейськими (давньоарамейською, івритом, їдишем), караїмською, німецькою, французькою та латинською мовами.

Принципи відбору видань. Регіональний репертуар переважно охоплює будь-які видання книжкового формату, надруковані будь-якою технікою – літографічним, гектографічним способами, а також відбитки окремих статей із власними титульними аркушами та новою пагінацією сторінок. Упорядник регіонального репертуару друку зазвичай працює *de visu*, натомість національного – часто вимушений через віддаленість першоджерела покладатися на різні вторинні джерела (списки, картотеки), тому в першому випадку відбір здійснюється точніше.

Географія друку. Бібліограф з регіону добре обізнаний із топонімікою свого краю, має змогу ретельніше відбирати видання, і йому легше встановити точне місце друку.

Підходи до бібліографічного опису видань. Наявні репертуари української книги укладались упродовж тривалого часу, тому вони характеризуються неоднаковою повнотою у представленні елементів опису. Кожний укладач регіонального репертуару має власний випрацюваний стиль, методичні підходи і сам визначає міру повноти бібліографічного опису. Перенесення таких бібліографічних записів у національний бібліографічний репертуар подеколи обертається еkleктичністю в подачі інформації. Наприклад, при укладанні репертуару подільської книги було вирішено подавати відомості про видавничу організацію не в області вихідних відомостей, а в області відповідальності. І використання інформації з регіонального покажчика у національному бібліографічному репертуарі іноді призводило до дублювання записів. Те саме відбувалося, коли укладача описували як автора, і в підсумку видання розміщувалося і під назвою, і під автором. До таких же ж наслідків іноді призводили скорочення або уніфікація назв видань. Дублювання також було спричинено не завжди виправданим осучасненням орфографії в описах стародрукованих та дореволюційних видань.

Масштабність проєктів. Працюючи на регіональному рівні, дослідник має справу з меншим масивом друків, у якому легше орієнтуватися та є більше шансів ідентифікувати «німі» видання, встановити і доповнити відсутні на них бібліографічні відомості.

Визначення місць зберігання кожного видання. Та ж сама масштабність проєктів зумовлює складнощі з визначенням місць сучасного зберігання кожного видання. Регіональному дослідникові набагато легше обстежити фонди закладів – потенційних утримувачів/зберігачів книг – і зафіксувати відповідну інформацію. Дослідники національного репертуару зазвичай співпрацюють лише з провідними фондосховищами країни, де, однак, осіло далеко не кожне видання. А самий факт наявності чи відсутності видання ще не свідчить про ступінь збереженості його накладу. І взагалі, для читача дані про місце зберігання видань переважно є конче потрібними.

Розпорошеність інформації. На сьогодні ми не маємо єдиного національного книжкового репертуару, а першу установу в Україні, яка повинна була збирати друковану продукцію, було створено лише в 1918 році (Національна бібліотека, нині – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського). Тому джерельна база розпорошена, і потрібні додаткові зусилля для того, щоб навіть вже зібраний матеріал звести в єдиний корпус і систематизувати за хронологічною, мовною або географічною ознаками.

Підсумовуючи, варто підкреслити, що сукупність регіональних репертуарів сприяє релевантному відображенню національного репертуару, масштабів книговидання країни, його тематико-типологічних, мовних, географічних і хронологічних особливостей. Водночас треба пам'ятати, що регіональна оптика бачення не здатна вирішувати загальнонаціональні завдання, зокрема розгорнути міжрегіональні або міжнародні видавничі проєкти.

Ольга Антоник (Львів)

Культура видання в контексті досліджень книжкової культури: з українського досвіду

Книжкова культура – важлива системотвірна категорія книгознавства, що логічно доповнює і збагачує сучасну науку про книгу. Поняття книжкової культури традиційно використовується для характеристики явищ і процесів, пов'язаних із досягненнями книжкової справи та особливостями побутування книги в суспільстві.

Ядром книжкової культури є книга як завершений продукт інтелектуальної і матеріальної суспільної діяльності, як особливий артефакт, що забезпечує взаємодію всіх суб'єктів книжкової справи у соціокультурному вимірі. Основні показники стану книжкової культури при домінуючій ролі якісного тексту – мистецтво і технологія виготовлення книги, рівень її поширеності і читання в тій чи іншій країні, у різних соціальних середовищах та історичних епохах¹.

У тлумаченні книжкової культури можна виділити історичний, технологічний, культурологічний, соціологічний, соціокомунікативний, документологічний та книгознавчий підходи; продуктивним є міждисциплінарний дискурс, який охоплює змістовні фрагменти різних дисциплін і зумовлений багатоаспектністю понять «книга», «книжкова культура», «книжкова комунікація».

¹ Ковальчук Г. І. Дослідження історії книжкової культури України. *Вісник Національної академії наук України*. 2016. № 4. С. 78.

У межах традиційної книжкової культури незмінним об'єктом є книга; відтак поняття «книжкова культура» базується на видавничій культурі; культурі книгорозповсюдження та культурі читання, ширше – «культурі споживання книги»; при цьому культура видання як рівень його досконалості формує культуру читача та соціокультурне середовище.

Книгознавче трактування книжкової культури як явища і поняття базувалося на всебічному вивченні книги як засобу комунікації та унікального товару, що обертається в певному культурно-історичному середовищі і «вбирає» його сутнісні ознаки. Попри конвергенцію традиційної та електронної книжкових комунікацій, дослідження з історії книжкової культури зберігають свою актуальність, оскільки друкована книга, книжкові пам'ятки, бібліотечні зібрання залишаються основним показником культурного потенціалу суспільства².

Розмаїття книжкових форм у сучасному інформаційному середовищі обумовило розширення досліджень, пов'язаних із книжковою культурою. Деякі вчені трактують її як основну наукову категорію, пов'язану з книгою та усіма процесами, що відбуваються з нею в часі й просторі, тож виникає потреба у залученні культурологічного наукового інструментарію, що загалом вписується у міждисциплінарний дискурс.

Попри широке розуміння феномена «культура книги», що базується на відображенні його комплексних складників з урахуванням взаємодії між усіма суб'єктами книжкової справи, книгознавче трактування виглядає органічним і доречним, є своєрідним «спільним знаменником» для теоретиків і практиків соціокомунікаційної сфери.

Поняття «культура книги» («культура видання») є базовим і досліджується найбільш послідовно, цілісно та системно серед інших чинників книжкової культури. Наталія Черниш як репрезентантка книгознавчої концепції культури книги виокремлює три складники: зміст, оформлення та поліграфічне виконання, віддаючи перевагу змісту авторського тексту з відповідним науково-довідковим апаратом³. Цей підхід дослідниця застосовує для аналізу якості та культури довідкових, зокрема енциклопедичних видань.

При аналізі та оцінці навчальної книги Надія Зубко також використовує книгознавчу традицію, коли у розуміння культури книги вкладають гармонійну єдність змісту і форми, виокремлюючи або якість авторського тексту, підсиленого елементами апарату, або якість художнього оформлення та поліграфічного виконання, та переважно – враховують усі чинники⁴.

Комплексний підхід до культури книги з урахуванням ринкових вимог до якості і конкурентоспроможності видань різного цільового призначення пропонує Тетяна Крайнікова. Культуру видання в рамках функціонального підходу «автор – читач» вона розуміє як міру «досконалості видання, що виявляється в концептуальній цілісності його змістових, художньо-графічних і маркетингових елементів та характеристик»⁵.

² Ковальчук Г. І. Дослідження історії книжкової культури України... С. 78.

³ Черниш Н. І. Основи культури видання / Укр. акад. друкарства. Львів, 2013. С. 91–92.

⁴ Зубко Н. Культура навчальної книги (на прикладі підручників з хімії для середньої загальноосвітньої школи). *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника*. 2008. Вип. 1 (16). С. 272.

⁵ Крайнікова Т. С. Культура видання: дефініція, структура та чинники. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2011. Т. 43. С. 135.

Попри неухильне виконання вимог видавничих стандартів, що забезпечують якість книжкової продукції (образотворчих альбомів, шкільних підручників та посібників, видань для дітей), дослідниця допускає відхилення від усталених прийомів для формування «споживчої якості», зорієнтованої на «смаки і потреби аудиторії» (подарункові видання, «книги художника»). За такого підходу стверджується товарний характер видання, успіх якого підпорядкований «читацьким потребам, смакам, купівельній спроможності»⁶.

Отже, позиція Тетяни Крайнікової найбільш цілісно і системно відображає сутнісний підхід до поняття культури видання через його типологічну природу, зумовлену цільовим і читацьким призначенням, та охоплює змістову культуру, культуру художньо-технічного оформлення й технологічного виконання видання; бібліографічну та маркетингову культуру. Кожний з цих складників має свою специфіку, яка формується на редакційно-видавничому етапі і позначається на культурі книги як доведеного видавничого продукту.

В умовах інформаційних викликів традиційна книга перестає бути самодостатнім об'єктом досліджень і активно інтегрується в міждисциплінарний діалог, апробує нові канали комунікації, вписується в нові правила засвоєння інформації; відтак зазнають змін усі складники, що наповнюють традиційне розуміння цього поняття: сама книга, процеси її поширення і використання. Модель розвитку книжкової культури в умовах інформаційних викликів, шляхи інтеграції книжкової і електронної комунікації окреслює Вікторія Маркова. Для збереження і примноження книжкової культури пропонуються шляхи і принципи її трансляції в комп'ютерне середовище, де до базових основ додаються нові властивості, що обумовлюють якісно новий рівень взаємодії читача з книгою⁷. Це дасть змогу зберегти надбання традиційної книжкової культури та інтегрувати її в електронну комунікацію.

Документологічна концепція уможливила виокремлення електронної книги як об'єкта книгознавчих досліджень із залученням типологічного інструментарію. Однак комп'ютерне середовище формує низку нових властивостей електронної книги, для вивчення яких потрібні інші принципи і підходи, які збагатять і примножать культуру книги. Якщо розуміти книжкову культуру широко – як створення видання, розповсюдження і функціонування авторських текстів у будь-яких формах і на будь-яких носіях, – вона може з нарощеними можливостями трансформуватися в сучасну інформаційну культуру.

⁶ Крайнікова Т. С. Культура видання... С. 137.

⁷ Маркова В. А. Перспективи розвитку книжкової комунікації. *Бібліотечний вісник*. 2016. № 4. С. 3–8.

Ірина Валігура (Вінниця)

**Друкар і видавець Стефан Васильович Кульженко (1837–1906):
доля, книги, родина**

З іменем друкаря Стефана Васильовича Кульженка пов'язана ціла епоха в розвитку друкарської справи в Україні. Він першим заклав основи поліграфічного мистецтва та промисловості справжнього європейського рівня на вітчизняних теренах.

Народився Стефан Кульженко 1837 року в містечку Баришівка на Київщині в козацькій родині. Знайомство з книжковою справою розпочав одинадцятилітнім хлопчиком у київського підприємця Йосипа Вальнера, угорця за походженням, який володів друкарнею та книгарнею з середини XIX століття¹. Після семирічного навчання залишився працювати у Вальнера, але той збанкрутував, і Стефан змушений був у пошуках стабільного місця праці змінити кілька київських друкарень. Спочатку влаштувався конторником, а згодом і управителем найкраще на той час обладнаної київської друкарні Івана Давиденка. У 1862 році Кульженко разом із родичем Давиденка бере підприємство в оренду, а з 1873-го стає його одноосібним орендарем, швидко модернізує виробничий процес, купуючи нову техніку (зокрема парову друкарську машину). У 1875 році відкрив магазин канцелярського приладдя на Хрещатику. У 1880-му до ладу стає нова друкарня Кульженка на Новоселизаветинській вулиці (нині вул. Пушкінська), в якій господар систематично запроваджував тогочасні технічні новинки в галузі друкарства. Його підприємство було одним із шести найбільших у поліграфічній галузі Києва, упродовж кількох десятиліть виготовляло 50% усієї друкованої продукції міста і на високому рівні виконувало ілюстрації, вільно конкуруючи із кращими закладами Москви, Санкт-Петербурга, Варшави. Ілюстровані видання були найбільшою гордістю і найвагомимим козирем Кульженка. Вони й сьогодні залишаються взірцем поліграфічного виконання.

Як підприємець Стефан Кульженко добре розумів потребу соціального захисту робітників та створення умов для їхньої праці. Досягнувши певної фінансової стабільності, він чимало коштів витрачав на вирішення соціальних проблем своїх робітників. Саме за його активної участі було створено «Общество вспоможения рабочих печатного дела» та художньо-ремісничу навчальну майстерню друкарської справи для дітей 12–16 років із трирічним курсом навчання².

Загальна кількість видань друкарні Стефана Кульженка налічує понад 1000 назв. Ті, що збереглися у фонді відділу рідкісних і цінних видань (далі – РіЦ) Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, вражають естетикою і довершеним художнім смаком. Найкращим і найвідомішим є видання «Собор Святого и равноапостольного князя Владимира в Киеве» (1898), сповнене надзвичайної краси і художнього смаку. Друкареві додали слави книги, які готувалися з його ініціативи та за особистої участі: «Киев теперь и прежде», «Альбом художника Саврасова», «Выставка 1896 года», альбоми красвидів Києва, Одеси, Житомира, Парижа. Досі привертають увагу «Казки» Г.-Х. Андерсена з переднім словом та ілюстраціями відомого українського художника Олександра Мурашка, видання творів Тараса Шевченка та багато інших³.

У фонді РіЦ виявлено 87 примірників видань, випущених у друкарні Стефана Кульженка. Це книжки з історії, права, економіки, освіти, природознавства, літературознавства, мистецтва тощо. Вони походять переважно з фондів бібліотек дореволюційних навчальних закладів Поділля, Вінницької міської публічної бібліотеки ім. М. В. Гоголя (тепер – Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва), органів місцевого самоврядування, громадських організацій та зібрань приватних осіб. У 1989 році Бібліотека придбала «Иллюстрированный путеводитель по Юго-Западным казенным железным дорогам» (1899). Це малоформатне видання на перших 43 сторінках містить різноманітну рекламну інформацію, текстовий матеріал супроводжується 160 ілюстраціями і подає корисні краєзнавчі відомості.

¹ Кальницький Михайло. Віденський бізнес-гарнітур. *Контракти*. 2006. № 27. С. 59.

² Гамоля Наталія. «Друкарська» слава Стефана Кульженка. *Галицькі контракти*. 2003. № 12. С. 42–43.

³ Родик Костянтин. Біографія-підручник. *Україна молода*. 2010. № 183. С. 9.

Книги з бібліотеки Вінницького реального училища, видані Кульженком, відповідали завданням закладу: надати учням загальну освіту й технічні знання з урахуванням економічних вимог регіону. Серед книжок, якими користувалися викладачі та учні училища, були твори Георгія Афанасьєва «Наполеон I» (1898), дві праці Миколи Бобрецького «Основания зоологии» (1884), Стефана Голубєва «Киевский Митрополит Петр Могила и его сподвижники» (1883), Джеймса Клерка Максвелла «Электричество в элементарной обработке» (1886), «Памятная книжка Киевского учебного округа» (1889), Володимира Сокольського «Участие русского духовенства и монашества в развитии единой державы в Московском государстве в конце XV и первой половине XVI вв.» (1902), «Трехсотлетие со дня снятия осады Троице-Сергиевской лавры» (1910).

З бібліотеки Немирівської чоловічої гімназії маємо ще 8 книг. Окрасою цього невеликого зібрання є відома й популярна донині книга інспектора Київського інституту шляхетних дівичь Михайла Захарченка «Киев теперь и прежде» (1888). На титулі друкар зазначив, що малюнки і кліше є його власністю. Майже триста сторінок книги видавець збагатив 150 гравюрами й окремими високоякісними фотоілюстраціями на вкладках. Як досвідчений підприємець Стефан Васильович, добре відчуючи кон'юнктуру ринку, випустив книгу в трьох варіантах: розкішний, вартістю 10 рублів, в англійській оправі – 6 рублів, і демократичніший – 5 рублів. У бібліотеці Немирівської гімназії з друкарні Кульженка були: «Губерния Могилевская: песни, пословицы, загадки» (1885), Ганни Іконнікової «Киев, мать городов русских» (1915), Юліана Кулаковського «История Византии» (1–3 т., 1913–1915), Вадима Модзалевського «Малороссийский родословник» (3–4 т., 1912–1914) та ін.

Стефан Васильович, усвідомлюючи значення своєї продукції, турбувався про гарні шрифти, зовнішнє оформлення книг, якісні ілюстрації. Наприклад, бібліотека Вінницької чоловічої гімназії володіла ювілейним виданням «Столетие Киевской первой гимназии» (3 т., 1911). Гортаючи сторінки цього унікального видання, розуміємо, чому саме друкареві Кульженку видавці доручили замовлення. Технічне оснащення підприємства давало змогу бездоганно відтворити великий архівний матеріал навчального закладу, серед іншого – кольорові фототипії портретів та документів. Ціна видання становила 5 рублів.

Поодинокі зразки продукції київського друкаря були в бібліотеках Вінницького однокласного училища Південно-Західної залізниці («Сборник служебных приказов по Юго-Западным железным дорогам», 1911), Вінницького комітету Піклування про народну тверезість (Микола Федоровський «О шелководстве», 1889), Вінницької земської повітової управи (Дмитро Гейден «Статистическо-экономический очерк Винницкого уезда», 1910). В домашньому зібранні графа Дмитра Гейдена була праця Івана Овсінського «Новая система земледелия» (1899), ідеї якої активно запроваджуються у сучасну українську агрономію.

У 1920-х роках Вінницька філія Всеукраїнської бібліотеки при ВУАН, фонди якої в 30-ті роки були передані до обласної книгозбірні і нині є складовою частиною фонду РіЦ, мала у своєму зібранні працю історика Миколи Дашкевича «25-летие Исторического общества Нестора-Летописца» (1899) та «Сборник в память 900-летия крещения Руси» (1888). Видання мають гарно оформлені художні титульні аркуші та високоякісні портрети. Із фондів Гоголівської бібліотеки успадковано «Собор Св. Владимира в Киеве» (4-ге вид.), Юліуса Барона «Система римского гражданского права» (1888) та Павла Тутковського «Юго-Западный край» (1895).

Стефан Кульженко, виконуючи престижні замовлення, не забував про потреби київської громади. Для Київського товариства грамотності у 1898–1899 роках надрукував твори Тараса Шевченка, Марії Конопницької, Костянтина Станюковича,

науково-популярну літературу з медицини, географії та інше⁴. У навчальних виданнях для зручності читання використано збільшений шрифт, на останніх сторінках подано інформацію про книги, які вже вийшли друком, і адреси друкарень і товариств, де можна було придбати продукцію. До друкаря звертались також за технічною допомогою друкарні інших регіонів. Наприклад, на оснащенні типографії Подільського губернського правління у Кам'янці-Подільському не можна було виготовити високоякісні фотоілюстрації. У 1895 році під час підготовки книги «Подольские архипастыри» у майстернях Кульженка було надруковано 11 портретних зображень, які кам'ячани використали у формуванні книжкового блоку. Такими ж обставинами змушений був керуватися подільський священник, краєзнавець, історик, етнограф Юхим Сіцінський, друкуючи у Кульженка працю «Город Каменец-Подольский» (1895). Досконало було виконано також престижне замовлення від подружжя Ханенків «Древности Приднепровья». У 1899–1907 роках вийшло друком 6 випусків розкішних альбомів зі вступними статтями Богдана Ханенка та якісними зображеннями старожитностей (загалом 166 аркушів ілюстрацій). Наочним підтвердженням поліграфічної майстерності друкаря Кульженка є перший і другий випуски праці «Древности Русские: кресты и образки» (1899–1900) із приватних зібрань Ханенків.

Кілька останніх років свого життя Стефан Васильович важко хворів. Помер на 70-му році (1906), похований на Байковому кладовищі. Він мав чотирьох синів: Василь продовжив справу батька, Сергій був завідувачем магазину на Хрещатику, Олексій працював лікарем у лікарні Покровського монастиря, Михайло – юрисконсульт.

Гідним спадкоємцем батьківської друкарської справи виявився старший син Василь (1865–1934). Освіту здобув у Поліграфічній академії (Лейпциг, Німеччина), по закінченні якої заснував власну фотолітодрукарню «В. С. Кульженко». Був активним членом Київського літературно-артистичного товариства, яке представники української інтелігенції заснували для пропаганди ідей національного руху. Протягом 1909–1914 років випускав і редагував часопис «Искусство и печатное дело» (з 1911 року – «Искусство»). Саме його закладові було довірено друкувати перші знаки Державної скарбниці УНР – карбованці. Також тут виходили поштові марки Гетьманської держави й УНР. За радянської влади друкарня Кульженка була націоналізована. Василь Стефанович вимушений був шукати собі нової долі. Як професор історії, естетики та техніки книгодрукування він викладав на поліграфічному факультеті Київського художнього інституту впродовж 1924–1934 років. Похований на Байковому кладовищі⁵. Дружина Василя Кульженка, мистецтвознавець Поліна Аркадіївна (1891–1984), працювала в київському Музеї західноєвропейського мистецтва. Під час фашистської окупації міста її змусили супроводжувати до Німеччини колекцію музею, вивезену окупантами. Після війни Поліну Кульженко було репресовано⁶.

Родина Кульженків своє життя присвятила розвитку українського поліграфічного мистецтва, сприяла формуванню основ вітчизняного модерного книгодрукування.

⁴ Махун Сергій. Стефан Кульженко – некоронований цар друкарської справи. *Дзеркало тижня*. 2004. № 32. С. 12.

⁵ Кальницький Михаїл. Знаменитий книгоиздатель Серебряного века. *Комсомольская правда в Украине*. 2015. № 39. С. 10.

⁶ Гамоля Наталія. «Друкарська» слава Стефана Кульженка. *Галицькі контракти*. 2003. № 12. С. 43.

Художник-карикурист у співпраці з редактором, автором, видавцем сатиричної преси Галичини другої половини XIX – початку XX століття

Один з аспектів галицької сатири полягав у діалозі сатирика-творця і глядача-читача. В аналізі творчості і світобачення суб'єктів висміювання і критики важливою ланкою є ставлення глядачів, задоволених або ображених, до цієї критики. Особливістю галицької сатири була її анонімність – або відсутність автографа, або використання вигаданого комічного псевдоніма. Авторам дошкульної карикатури чи їдкої епіграми загрожувала помста з боку ображеного, який міг бути представником влади. Водночас юридичну відповідальність за розміщення «крамольних» матеріалів несли насамперед редактор і видавець. Співпрацюючи з автором, редактор враховував інтереси читачів і намагався передбачити їхню реакцію.

Творячи сатиру, митці фіксували в ній власний світогляд, але також, ставлячи себе на місце обивателя, звертали увагу і на дріб'язкове міщанство, і на патріотичні почуття. Суспільно-політична ситуація в Європі і Галичині не залишала байдужими не лише політиків, а й діячів мистецтва. Розшарування в національній і соціальній сферах супроводжувалося утворенням різних груп і серед художників, зокрема виділилися графіки-сатирики, творчість яких була пов'язана із критикою суспільних, морально-етичних взаємин.

Сміх над собою давав змогу критикувати інших. Якраз цю позицію займали адепти галицької сатири, ховаючись за різноманітними вербальними і мальованими образами. Страхопуди, Хохліки, Щутеки, Мітломахи, Лопати, Комарі і Шершні стають своєрідним кривим дзеркалом тодішньої моралі.

Художник-карикурист багатотиражного друкованого видання, співдіючи з редактором, втілював свою творчу ідею, у чомусь ішов назустріч глядачеві-читачеві, але й обов'язково враховував побажання меценатів-грошодавців. Найдовговічнішим таким покровителем був «червоний князь» Адам Сапіга – патрон львівського сатиричного польськокомовного часопису «Szczutek». Його підручним редактором був письменник Ліберат Заячківський, який упродовж тридцятих років керував журналістами й ілюстраторами та й сам малював карикатури.

Однак були у розвитку галицької сатири і такі редактори, у творчості яких домінувало образотворче мистецтво. Це Корнило Устиянович і Василь Нагірний – керівники україномовного часопису «Зеркало». У реалізації графічних образів їм часто допомагали їхні підлегли – «не художники» – молоді журналісти-письменники, наприклад, Іван Франко.

Карикатури другої половини XIX – початку XX століття віддзеркалюють непрості взаємини, що побутували в середовищі працівників преси. Їхні стосунки часто зображали у формі піраміди, де, наприклад, фундамент формувала петербурзька «Основа», або у вигляді музичного оркестру, де першість вів «Страхопуд» – український часопис, який навіть польськокомовна сатирична преса іменувала «батьком» галицької сатири. Були й карикатури, що зображали принижений стан художників-сатириків перед своїми редакторами.

Час поступово змінював характер галицької сатири. До кривавих баденівських виборів 1895 року у суспільстві панували ідеї органічної праці заради власного

збагачення і піднесення добробуту країни, релігійної єдності, толерантності, просвітництва, боротьби проти пияцтва, пошуку шляхів українсько-польської співпраці чи діалогу з москвофілами. З посиленням антагонізмів між різними політичними, національними і соціальними групами у суспільній свідомості утверджувалася певність щодо неминучості жертв заради прогресу людства. Ці зміни позначилися на роботі карикатуристів, журналістів, видавців та редакторів сатиричної преси початку ХХ століття, в якій можна побачити намагання втілити в художні форми космополітичний дух розваги, карнавалу – за принципом «після нас хоч потоп», декадентські мотиви, а також ідеї українського національного відродження та польського піднесення, які вступали між собою у конфлікт і були передвісниками наближення «великої» війни.

Христина Савчак (Львів)

Електронний реєстр видавництв і видавничих організацій 1920–1930-х років: презентація проєкту

Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника (ЛННБУ) від серпня 2018 року в рамках бюджетної програми «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень» розпочала роботу над новим напрямом, який має на меті вивчення різних аспектів українського видавничого руху ХХ століття. Актуальність дослідження зумовлена важливістю видавничого руху і як окремої галузі діяльності, і як вагомого чинника суспільного життя в Україні.

Тематику вибрано не випадково, адже в українському та іноземному інформаційно-науковому просторі вона представлена дуже спорадично. Разом з тим існує чимало праць, присвячених видавничій справі, подекуди ґрунтовних, які належать книгознавцям минулого і сучасникам, проте, мають чіткі обмеження за хронологічними або територіальними критеріями. Йдеться про дослідження Євгена Грицака «З історії книжкового руху на Великій Україні (1917–1922 рр.)», Антона Козаченка «Десять років книжкової продукції Радянської України», Олександра Молодчикова «Книга Радянської України», Валентини Молоткіної «Становлення та розвиток видавничої справи в УСРР–УРСР у 20–30-ті роки ХХ ст.», Валерія Кізіона «Видавнича справа в Україні в 20-ті роки ХХ століття» та низку інших.

Важливими з погляду дослідження є праці про історію окремих видавництв, інституцій, що провадили видавничу діяльність, життя та діяльність персоналій, причетних до книговидавничого руху, дослідження книговидання окремих регіонів зазначеного періоду, зокрема: Галина Ковальчук «Український науковий інститут книгознавства (1922–1936)», Олена Левчук «Книгоспілка: становлення кооперативного книговидання в Україні», Олеся Дроздова «Видавнича та просвітницька діяльність освітніх осередків Полтавщини другої половини ХІХ – початку ХХ століття» та інші. Історіографію проблематики істотно збагатили матеріали профільних періодичних видань «Бібліологічні вісті», «Радянський книгар», «Вісник Книжкової палати» та інші, збірників «Книга и книжное дело в УССР», «З історії книги на Україні», «Українська книга» та інші.

Завдання започаткованого в ЛННБУ дослідження – розгорнути багатоаспектні студії з історії видавничого руху в Україні на основі надійного фактологічного забезпечення. Стрижневим, ключовим складником є створення електронного ресурсу – бази даних, яка містить велику кількість фактів, відомостей про осередки, середовища, учасників, продукцію, головні видання, і з досягненням відповідного ступеня насиченості дасть змогу підготувати низку узагальнювальних наукових, навчальних і довідкових праць з історії різних періодів і явищ видавничого руху в Україні.

Відповідно до обсягу завдань була сформована дослідницька група (13 осіб) із різних наукових підрозділів бібліотеки – бібліотекознавства, мистецтва, картографії, бібліографії, рукописів. На початковому етапі опрацьовано історіографію проблеми, сформовано джерельну базу, виявлено й систематизовано друковані та електронні джерела, а саме: бібліографічні праці – каталоги, картотеки, покажчики, пристатейні списки літератури тощо; нормативні видання – збірники актів, постанов, законів; довідники й енциклопедії; матеріали документального й мемуарного характеру (архіви видавництва, листи, спогади, щоденники); тематичні періодичні видання.

Джерельною базою дослідження були поточний («Літопис українського друку») і ретроспективні бібліографічні посібники («Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, 1798–1923», «Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914–1939» та ін.); довідково-енциклопедичні видання – «Енциклопедія сучасної України», «Енциклопедія українознавства», «Енциклопедія історії України» та інші; електронні каталоги бібліотек України, книговидавничий каталог і картотека Книжкової палати України ім. Івана Федорова, архівні матеріали ЦДАВО України, ЦДАМЛМ України, ЦДІА України, відділу рукописів ЛННБУ. Варто зазначити, що інформаційні джерела, окрім архівних, піддавалися наскрізному порівнянню з метою уточнити суперечливі відомості, усунути невідповідності, узгодити дати й факти.

Найперше було окреслено базові принципи створення електронного ресурсу в формі таблиці (див. табл. 1). В її структурі передбачено десять полів, які дають змогу якнайповніше сформуванню «портрет» видавництва, а також вказують на його порядковий номер і осіб, які брали участь у доборі матеріалу. Найперше прописується назва видавництва, її варіанти, з'ясовуються хронологічні рамки діяльності, уточнюється місцезнаходження (адреса). У таблиці обов'язково визначається профіль (спеціалізація), що відображає пріоритетний напрям видавничої продукції за тематичним, функціональним, читацьким чи іншим критеріями. Цей профіль конкретизується і доповнюється у наступному полі, що містить перелік усіх видів (різновидів) продукції, представлених у репертуарі.

У полі «Суб'єкти видавничого процесу» подано інформацію про засновників і власників видавництва або видавничої організації, а також авторів, укладачів, перекладачів, редакторів, ілюстраторів, залучених до творення книжкової продукції. Найвагоміші, найтриваліші ініціативи зазначені в полі «Основні видання, серії». Важливим складником електронної бази даних є бібліографічний апарат, що відтворює використані друковані, електронні, архівні джерела.

Робота ведеться у двох напрямках: 1) формування основного ресурсу у формі таблиці, розміщеної на «хмарі», та 2) створення допоміжних баз даних для інформаційної підтримки дослідження. На практиці доведено, що в реаліях великої дослідницької групи з міркувань координування пошуку й уніфікації інформації, її

раціональної подачі найкраще використовувати електронні продукти віддаленого доступу, такі, як документи он-лайн, що дають можливість багатьом користувачам спільно в режимі поточного часу редагувати документ, обговорювати його зміст, з'ясовувати дискусійні моменти. Систематично здійснюється методичне координування усіх процесів, результатом якого є вдосконалення змісту та технологічного складника дослідження.

У результаті проведеної річної роботи науковцям вдалось окреслити, зібрати і систематизувати великий матеріал про український видавничий рух означеного періоду на території УСРР (УРСР), Західної України, Північної Буковини, Закарпаття, а також в еміграції; виявити та розкрити відомості про 600 видавничих осередків. З огляду на те, що ця робота має політематичний характер, вона стане у пригоді і науковцям, і широкому колу зацікавлених користувачів. Електронний ресурс можна використати при виданні узагальнювальних праць з історії видавничої справи, літератури, мистецтва, культури України, написанні споріднених за тематикою монографічних досліджень, укладанні різноманітних довідково-енциклопедичних видань. Видавничий реєстр придасться для створення нових підручників з історії книги для студентів спеціальностей «Інформаційна, бібліотечна та книжкова справа» і «Журналістика», полегшить роботу бібліотекарів, бібліографів, книгарів, музейних працівників, які мають справу з атрибуцією антикварних книжок.

Таблиця 1

Назва видавництва, хронологічні рамки, місто, адреса	Профіль / спеціалізація	Форма власності	Види друкованої продукції	Суб'єкти видавничого процесу	Основні видання, серії	Джерела
«Бистриця» Станіславів, вул. Липова, 76; Коломна, 1920-1923	Література для дітей та молоді, художня література, видання навчально-метод. характеру	Приватне	Книги, Листівки, Журнал «Книжка», «Глострований народний календар»	Засновники та власники: Іван Чепіга, Зенон Кирилович, о. Михайло Мещинський Редактор: Зенон Кирилович Видаєть і редактор журналу «Книжка»: Іван Чепіга Автори статей у календарях: Зенон Кирилович, Осип Пеленський, Михайло Галуциньський, Іван Герасимович Ілюстратори: Осип Курілас, Антін Манастирський	Серії: «Диточі читанки»: Кітлінг Реджард. Сломяк (1920), Липа Іван. Тришарство: Казака (1922); «Бібліотека для української молодіж»: Лотоцький Антін. Пів Коньків: Небилія (1920), Чайковський Андрій. Одарка (1921); «Літературна Бібліотека»: Шкрумеляк Юра. Сон Галича: Поема (1920), Поліщук Клим. Звуколірність: Поетії (1921), Український Сміх: Збірник гумористики й сатири українського письменства. Книга 1 / Зібрав Омелян Карашкевич (1921); «Практична Бібліотека»: Кузьма Орест. Як друкується книжка (1921); Кузьма Орест. Есперанто (1922); Календарі: «Глострований Народний Календар» (1920-1923)	Арсенчи П. І. «Бистриця» // ЕСУ. Т. 2, с. 604; Арсенчи П. І. «Бистриця» // УЛЕ. Т. 1, с. 170; Морозова І. Українське книговидання у Станіславові 1920 – 1930-х рр.: тематика, видання серії, жакри // Записки ЛННБУ ім. В. Стефанька, 2016, вип. 8 (24), с. 39-57; Кранців Б. Станіславівські видання і видавництва // Альманах Станіславівської землі. Нью-Йорк: Торонто; Мюнхен, 1975, с. 530-535; Савчук М. «Бистриця» // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 2, літера Б, с. 50 Архівні джерела: ВР ЛННБУ Видавництво «Бистриця» Листи до Б. Барвівського 1921 р. 3 арк. Ф. 11, спр. 5881.

Фрагмент електронного реєстру видавництва і видавничих організацій 1920–1930 років

Державне видавництво України: видавничі серії та бібліотеки

Найбільший видавничий осередок в Україні 1920–1930-х років – Державне видавництво України (ДВУ). Створене 5 травня 1919 року в Києві при Всеукраїнському центральному виконавчому комітеті¹; від січня 1920-го як Всеукраїнське видавництво (Всеукрдержвидав) перебувало у віданні Президії комітету, від травня 1921-го – Наркомату освіти УСРР; із серпня 1922-го змінило назву на ДВУ, розміщувалося в Харкові й мало розгалужену мережу відділень і представництв у багатьох містах СРСР та регулювало видавничу діяльність різних установ². У 1930 році внаслідок реорганізації увійшло до складу Державного видавничого об'єднання України. На кінець 1920-х років питома вага видань ДВУ в загальній кількості друкованої продукції УСРР становила 47%³. Видавництво стало флагманом республіканського книготворення і найбільшим центром впливу на соціально-політичний світогляд радянських громадян. Очевидно, що без дослідження його репертуару неможливо сформувати цілісну картину розвитку українського видавничого руху 20–30-х років ХХ століття.

Діяльність ДВУ привертала увагу дослідників ще в першій половині ХХ століття (Антон Козаченко, Варфоломій Ігнатієнко, Юрій Меженко). На сьогодні цей період перебуває в полі зору Валентини Молоткіної, Таїсії Ківшар, Валерія Кізюна та інших істориків книги. В їхніх студіях висвітлено процес становлення ДВУ, матеріально-технічне, кадрове забезпечення, проаналізовано основні напрями діяльності, подано статистичні дані про обсяги випуску книжкової продукції, визначено типо-видову структуру репертуару, однак досі не розкрито принципи формування серій, їхнє цільове призначення, читацьку адресу й тематику.

Книжкові серії – це найрозповсюдженіший та найоптимальніший спосіб упорядкування репертуару, яке використало ДВУ, щоб налагодити роботу з широким асортиментом видавничої продукції і допомогти покупцям орієнтуватись у великому масиві книжок. Загалом за «Літописами українського друку»⁴ ми виявили 131 серію та бібліотеку, які видавництво випустило упродовж 1924–1930 років.

За тематикою в репертуарі ДВУ домінували серії мистецького спрямування (24 назви). Найбільше серед них (58,3%) присвячено музиці, наприклад: «Бібліотека солоспіву», «Бібліотека оркестри народних інструментів», «Бібліотека духового оркестру», «Хорова бібліотека», «Камерна музика», «Бібліотека естради», «Музика

¹ Електронний ресурс «Історія видавництв України. Державні видавництва України. 1917–2007 рр.» / Держ. наук. установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова». Київ, 2009. С. 9. URL: http://www.ukrbook.net/elektr_public/istor_vydav.pdf

² Бондарчук П. М. Державне видавництво України. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2004. Т. 2. С. 350.

³ Молоткіна В. К. Становлення та розвиток видавничої справи в УСРР-УРСР у 20–30-ті роки ХХ ст. Переяслав-Хмельницький, 2012. С. 96.

⁴ Джерельною базою для нашого дослідження здебільшого був «Літопис українського друку», який як посібник поточної бібліографії випускала Книжкова палата від 1924 року. Щоб виявити серії, не зафіксовані у цьому виданні, було опрацьовано ретроспективний бібліографічний покажчик «Україномовна книга у фондах бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1923», видавничо-книготорговельні каталоги і проспекти ДВУ, а також переглянуто картковий каталог видавництв Книжкової палати України.

трудящим», «Музика для дітей». Щоб підкреслити якісні параметри серій, до назв деяких із них вносили імена редакторів або укладачів, як-от «Бібліотека музикознавства за редакцією Савелія Футорянського». Популярними були серії про театральне мистецтво, зокрема «Театральна бібліотека», «Масова театральна бібліотека», «Дитяча п'єса», «Робітничо-селянський театр», «Бібліотека музичної етнографії», «Бібліотека Комсомольця “Юнацький театр”».

Відповідно до проголошеного у грудні 1925 року на XIV з'їзді РКП(б) курсу на індустріалізацію ДВУ випустило десять серій з техніки, наприклад: «Масова технічна бібліотека», «Санітарна техніка», «Радіо-бібліотека», «Бібліотека сільського техніка». Через істотний брак українськомовних авторів серії технічних книжок друкували російською, як-от: «Библиотека технических справочников», «Фабрично-заводская библиотека». Щоб повніше задовольнити інформаційні потреби різних читачів, у межах бібліотек формували серії. Так, у «Робітничій бібліотеці» виходили друком серії для будівельника, теплотехніка, електрика, гірника та хіміка.

Серії з сільського господарства за кількісними показниками не поступалися технічним, охоплювали всі сфери життєдіяльності людини на селі й враховували проголошений партією курс на колективізацію. Серед них варто виокремити «Селянську бібліотеку», «Бібліотеку селянина», «Сільськогосподарську бібліотеку», «Бібліотеку молодого господаря-дослідника», польськомовну «Biblioteka włościańska» та німецькомовну «Bauern Bücherei».

ДВУ випустило низку серій гуманітарного спрямування: «Бібліотеку суспільствознавства», «Робітничо-селянську бібліотеку Радянського права», «Селянську бібліотечку “1905 рік”» за редакцією Ольги Водолажченко, «Науково-популярну бібліотеку книгознавства» за редакцією Юрія Меженка; а також три серії з медицини і одну з математики. Воєнна стратегія держави прочитується в назвах серій «На варті», «Військова бібліотека», «З історії Червоної армії», «Бібліотека ТСО-Авіахему», «Бібліотека молодшого командира» та інших, покликаних виховувати населення фізично та ідеологічно підготованим до воєнних дій.

Майже кожна п'ята серія ДВУ об'єднує літературно-художні видання, наприклад: «Бібліотека українських письменників», «Гумористична бібліотека», «Критична бібліотека», «Бібліотека чужоземної літератури» та інші. За редакції письменника Василя Еллана-Блакитного виходила «Бібліотечка художньої літератури», де, крім класиків української і зарубіжної літератури, друкувалися сучасники – члени Спілки пролетарських письменників «Гарт» – Микола Хвильовий, Михайль Семенко, Григорій Коляда та інші. За ініціативи Василя Арнаутова й Олександра Попова у серії «Дитяча бібліотека українських письменників» було видано твори Тараса Шевченка, Івана Франка, Івана Нечуя-Левицького, Марка Вовчка та ін. Загалом сім літературно-художніх серій презентовано дитячій аудиторії. Деякі з них адресовано до конкретних вікових груп, як-от «Дітям молодшого віку».

Тогочасне видавництво було повністю зорієнтоване на державну ідеологію. Більшовицька влада трактувала книгу як головний засіб світоглядного впливу, тому ДВУ започаткувало понад 20 серій та бібліотек агітаційно-пропагандистського спрямування («Бібліотека “Молодого Ленінця”», «Бібліотека “Більшовик України”», «Бібліотека інтернаціонального виховання» та інші). Для антирелігійної пропаганди друкували серії «Масова антирелігійна бібліотека», «Бібліотека безвірника» тощо.

Жорстко контролюючи видавничу справу, держава надала ДВУ монопольний статус, зокрема у випуску навчальної літератури. Обов'язкове вивчення історії революційного руху, політграмоти та ведення антирелігійної пропаганди мали

підтримати відповідні серії («Підручники й посібники для мережі партосвіти й політсамоосвіти», «Робоча бібліотека учня установ соцвиху», «Бібліотека пособий для Рабфаків, Профшкол и шкіл Фабрично-Заводского ученичества», «Підручники для трудшколи»). ДВУ бралось забезпечувати навчальною літературою і школи для національних меншин («Deutsche Schulerbibliothek», «Підручники для шкіл Північного Кавказу», «Учебники и учебные пособия на русском языке для трудовой школы Украины»). Проте більша частина шкільних підручників виходила друком поза межами серій і бібліотек.

Ще один напрям видавничої діяльності ДВУ – науково-популярний – представлений дванадцятьма серіями, зокрема: «Країни світу», «Природа й люди»; «Книжка для читання з всесвітньої історії»; «Життя й здоров'я» та інші. Щоб розширити процес самостійного пізнання світу для своїх читачів, у межах «Науково-популярної бібліотеки» ДВУ започаткувало «Серію світознавства», «Хемія та війна», «Серію природознавства», «Жива природа» та інші. Рівень видань відповідав масовим запитам.

Зауважимо, що з назви не завжди зрозуміло, який принцип покладено в основу серії чи бібліотеки, тому треба аналізувати їх склад на підставі автопсії. Більшість серій існували недовго і відповідно кількість їх випусків незначна. Назагал ДВУ формувало серії довкола спільної тематики, цільового призначення/читацької адреси, за жанровою ознакою або ж на основі кількох критеріїв.

Роксолана Вдовичин (Львів)

Пластові видавництва на Закарпатті 1920–1930-х років

Протягом 1919–1930 років Закарпаття частково завдяки рішенням переможців у Першій світовій війні, частково завдяки мілітарним зусиллям новопосталої Чехословаччини увійшло до її складу, де порівняно з іншими державами політичний режим був демократичнішим. Це дозволило українцям регіону продовжити національно-культурну і громадську працю. Одним із напрямів стала видавнича діяльність, зорієнтована на активну молодь – пластунів. Чеський уряд не чинив перешкод для Пласту в Карпатській Україні, вважаючи його частиною Чеського союзу бой-скаутів, до якого також належали угорський і єврейський скаутський рух. Пласт у Карпатській Україні підпорядковувався Верховній пластовій команді у Львові, а її зв'язковим був Леонід Бачинський.

Нині доступні джерела дають змогу охарактеризувати цей сегмент видавничого руху. Оскільки Пласт був осередком виховання молоді в дусі боротьби за збереження національної ідентичності, то й видавнича діяльність організації підпорядковувалася формуванню національної свідомості й активної громадянської позиції.

В історіографії питання треба виділити кілька праць. Найповніше цю тематику висвітлено в «Матеріалах до бібліографії української пластової літератури» (упорядник Дмитро Козицький, редактор Павло Зленко; Прага, 1935). Бібліографічний огляд пластових видань Закарпаття здійснив також Леонід Бачинський у розвідці «Пластові видання в Карпатській Україні й Чехії 1923–

1938 рр.» (США, 1959). Пластові видання згадано у збірнику «Пластовий Альманах з нагоди п'ятдесятиріччя Українського Пласту на Закарпатті 1921–1971» (упорядник Степан Пап-Пугач; Рим, 1976). Серед сучасних досліджень слід відзначити статтю І. О. Вовк «Відновлення видавничої діяльності Пласту після війни (1922–1930 рр.)»¹.

Основна проблема пластових видавництв на Закарпатті полягала у слабкому матеріально-технічному забезпеченні, що не сприяло тривалості видавничих ініціатив і випуску їх достатніми накладками. Найуспішнішим було ужгородське видавництво «Ватра» (1924–1930), яке заснував Леонід Бачинський та був у ньому редактором і перекладачем. Крім нього, у видавництві працювали перекладачами Богдан Заклинський та Фердинанд Балицький, ілюстраторами – Василь Петрук та Осип Бокшай. «Ватра» випускала книги, листівки, календарі, журнали, каталоги, пластові підручники². У серії «Пластова бібліотека» вийшли твори Ернеста Сетона-Томпсона («Оповідання», 1926), Сельми Лягерлеф («Старенька мати», 1926), Свена Гедина («Подорож по Тибету», 1926), «Пластовий календар» на 1928 рік (1927), «Пластовий співаник: 58 пісень з нотами пристосований для народних і середніх шкіл» (1928) та інші. У 1927 році було випущено 12 листівок, кожна накладом 1000 примірників³.

Ще одне ужгородське видавництво – «Пластун» – заснувало однойменний тримовний журнал (1923–1935)⁴, де редактором української частини був Леонід Бачинський, чеської – Божетех Пешек, угорської – Фердинанд Сереній. У різні роки часопис редагували Юліян Ревай (1928–1930), Семен Петрашко (1931), Андрій Ворон (1934–1935). Перекладачами у видавництві працювали Володимир Комаринський (псевд. В. Клен), М. Сірий, Спиридон Черкасенко, художником – Осип Бокшай. Крім часопису, видавництво випускало книжки, серед них – твори на пластові теми Спиридона Черкасенка «Лісові чари» (1924), Божетеха Пешака «Лицар таборового огню» (1924), переклад оповідань Сетона-Томпсона (1924), «Календар пластуна на рік 1935» (1935)⁵.

Інше ужгородське видавництво – «Тиса» – запрацювало на початку 1920-х років, засновником і редактором його видань був Остап Вахнянин. Тут виходили пластові підручники, а в серії «Пластова бібліотека» побачила світ праця самого Вахнянина «Пласт» (1923).

Другим центром випуску пластової літератури стала Прага. Із 1934 року зусиллями Дмитра й Наталії Козицьких почало роботу видавниче товариство «Український пласт», яке випускало тематичну методичну й бібліографічну літературу, підручники, листівки та календарі. Редактором у видавництві працював Павло Зленко, художниками – Микола Бутович, Мирослав Григорійв, Василь Масютин. Видавництво випустило праці Дмитра Козицького «Як таборувати» (1934), «Скавт: пластовий впоряд» (1934), Леоніда Бачинського «Сліди» (1938). У 1935 році тут вийшли згадані вище «Матеріяли до бібліографії української

¹ Вовк І. О. Відновлення видавничої діяльності Пласту після війни (1922–1930 рр.). *Поліграфія і видавнича справа*. 2012. № 4. С. 3–12.

² Там само. С. 8.

³ Бачинський Леонід. Пластова бібліографія. Пластові видання в Карпатській Україні й Чехії 1923–1938 рр. Клівленд, Огайо, США, 1959. 46 с.

⁴ Пластовий Альманах з нагоди п'ятдесяти-річчя Українського Пласту на Закарпатті 1921–1971 / Зложив Степан Пап-Пугач. Рим: Видання ЮГ, 1976. С. 87.

⁵ Матеріяли до бібліографії української пластової літератури / Склад Д. Козицький; зредагував П. Зленко. З нагоди вистави українських пластових видань у Празі 23-24 лютого 1935, улаштованої Видавництвом «Український Пласт». Прага: Український Пласт, 1935. 24 с.

пластової літератури». Крім листівок на пластові теми, в 1938 році видавництво випустило листівку історичного змісту – «Гетьман Богдан Хмельницький в киреї».

Свою видавничу діяльність провадив Союз українських пластунів емігрантів (СУПЕ, 1930–1938). Він випускав листівки, наліпки, бюлетень «Вісти СУПЕ», часописи «Пластові вісті» (редакторка Марія Готтлібова), «Пластова трибуна» – видання пластового відділу «Студентського вісника» (редактор Михайло Бажанський), «Молоде Життя» (у різний час редакторами були Михайло Бажанський, Марія Готтлібова, Ольгерд Бочковський)⁶.

Отже, головними центрами випуску пластової літератури на Закарпатті у міжвоєнний період були Ужгород і Прага, де українські діячі – Леонід Бачинський, Остап Вахнянин, Наталія і Данило Козицькі та інші – заснували низку видавництв, як-от «Ватра», «Тиса», «Пластун», «Український пласт», видавництво СУПЕ, що випускали різнорідну продукцію – окремі видання (оригінальні й перекладні), часописи, аркушівки, метою яких було популяризувати європейський скавтський рух і сприяти залученню української молоді до активної участі в ньому.

⁶ Бачинський Леонід. Пластова бібліографія...

Barbara Lena Gierszewska (Kielce)

Przemilczana Ukraina? O (nie)obecności ukraińskiej literatury i sztuki na łamach polskich czasopism dziedzinowych lat 30. XX wieku

Ukraińcy w latach 30. XX stulecia mieli własny, oryginalny i okazały dorobek w dziedzinie literatury i sztuki. Niestety, informacja na ten temat, choć szczegółowo opisana w prasie ukraińskiej, tylko sporadycznie przedostawała się na łamy poważniejszych polskich periodyków poświęconych literaturze, sztuce, kulturze, a już z pewnością nie były to dane satysfakcjonujące samych zainteresowanych. Można jednak wymienić czasopisma (m.in. lwowskie «Sygnały», chełmską «Kamenę», warszawskie «Wiadomości Literackie» czy «Biuletyn Polsko-Ukraiński»), których redakcje dość szeroko otwały swe łamy na problemy literatury i kultury narodu ukraińskiego zamieszkałego w granicach państwa polskiego. Niestety, również i one nie uchwyciły całego bogactwa, złożoności i różności tej kultury. Czyniły to w różnych formach, mianowicie zapraszając do czytania cyklicznie przygotowywanej kroniki ukraińskiej, pisząc o dokonaniach konkretnego pisarza, zamieszczając wiersze czy fotografie prac plastycznych. Pozostałe periodyki o charakterze kulturowym ukazujące się w Warszawie i innych większych miastach Polski po prostu wzmiankowały o premierach wydawniczych, teatralnych, muzycznych, wystawach malarstwa, fotografii czy rzeźby i tylko okazjonalnie (jubileusz, śmierć) informowały swoich odbiorców o wybitnych twórcach ukraińskich.

Uznaniem polskiej prasy literackiej, kulturalnej i artystycznej cieszyli się przede wszystkim najwybitniejsi twórcy starszego i średniego pokolenia, a nie przedstawiciele młodszych generacji literatów i artystów, co może tym bardziej dziwić, że w przeważającej mierze tworzyli je właśnie młodzi ludzie. Przykładowo redaktorzy «Sygnałów» Karol Kuryluk i Tadeusz Hollender (notabene, zasłużeni dla promocji twórców ukraińskich)

to rocznik urodzenia 1910; nieco starsi byli redaktorzy «Wiadomości Literackich» (Mieczysław Grydzewski, ur. 1894) i «Kamieny» (Kazimierz Andrzej Jaworski, ur. 1897), a jednak (najpewniej z powodów politycznych i bliżej nieznanych) nie pokusili się o bardziej pogłębione analizy i antycypacje dotyczące dorobku i twórczego rozmachu młodych Ukraińców.

W powojennych badaniach skoncentrowanych na zawartości polskiej prasy pod kątem spojrzenia na międzywojenną literaturę i kulturę ukraińską do niedawna dominował nurt chłopski oraz namysł nad heroizmem walk o niepodległość narodową i państwową. Dopiero w ostatnich dekadach pojawił się nowy dyskurs, w którym z całą mocą podkreśla się wkład Ukraińców w rozwój literatury i sztuki europejskiej dwudziestolecia międzywojennego (m.in. prace Bogusława Bakuły, Bogusława Bieli, Katarzyny Glinianowicz, Aleksandry Hnatiuk, Grzegorza Hryciuka, Katarzyny Kotyńskiej, Dagmary Nowackiej, Floriana Nieuważnego, Natalii Sowtys).

W wystąpieniu chciałabym przedstawić wybrane aspekty ukraińskiego życia literackiego i artystycznego, o których informowały swych czytelników polskie czasopisma dziedzinowe, a przede wszystkim zwrócić uwagę na te z jakichś powodów pominięte, choć mają swoje miejsce w historii literatury i sztuki. W moim przekonaniu wynikało to głównie z niedostatecznej znajomości ukraińskiego życia literackiego i artystycznego piszących i ich młodego wieku, stąd przypadkowość wyboru autorów do prezentacji czy propozycji utworów do publikacji w przekładzie na język polski. Na przykładzie «Sygnałów» można stwierdzić, że redaktorzy i współpracownicy zdawali sobie sprawę z wartości kultury ukraińskiej w Europie i w świecie, a więc konieczności zaakcentowania jej wartości na kartach miesięcznika, ale sami mieli o niej ciągle mgliste pojęcie. W relacji ze spotkania ukraińskich twórców ze Lwowa z polskimi skupionymi wokół «Sygnałów» (1934, nr 6) czytamy: «Ale kiedy patrzyliśmy na tych ludzi, starych pracowników pędzła i pióra, czuliśmy niestosowność t y l k o naszej młodzieńczej obecności. Mieliśmy tam ledwie kilku rówieśników. I kiedy rozmawialiśmy z sędziwym uczonym, mówiącym wszystkimi językami Słowian, prof. Simowyczem, czy z dowcipnie złośliwym krytykiem poetą Michałem Rudnickim, czuliśmy że nie tylko my, najmłodszy, powinniśmy reprezentować na tym nieostatnim chyba zebraniu polski świat artystyczny Lwowa. Że prof. Simowycz może powinien się być tu spotkać z innymi uczonymi polskimi; choćby z członkiem Akademii Literatury prof. Kleinerem, czy znakomitym językoznawcą prof. Gaertnerem, że z malarzami bardziej fachowe rozmowy powinien być tu prowadzić teoretyk malarstwa na terenie Lwowa, prof. Chwistek, że zabrakło tu rozmowy z p. Rudnickim prezesa Zawodowego Związku Literatów Polskich we Lwowie p. Ostapa Ortwina, niegdyś krytyka, a zawsze miłego człowieka i tylu innych. Toteż sądzimy, że warto o tym pomyśleć».

Aby rzeczowo odpowiedzieć na pytanie, dlaczego polska prasa międzywojenna tak mało uwagi poświęciła ukraińskim twórcom, których opisała chaotycznie i fragmentarycznie, przemilczając wiele ważnych nazwisk i wydarzeń z ich udziałem oraz nie podejmując próby porównania ich sukcesów z dokonaniem polskiej kultury, potrzeba nowych, szczegółowo zakrojonych badań (najlepiej w zespołach ukraińsko-polskich).

Товариство письменників і журналістів ім. І. Франка як чинник формування українського видавничого ринку

Товариство письменників і журналістів ім. І. Франка (ТОПІЖ) – одне з найцікавіших і найдинамічніших професійних творчих об'єднань в українській галицькій культурі міжвоєнного періоду. Воно налічувало близько 60 членів і кандидатів. Від 1933 року влаштовувало конкурси і присуджувало нагороди за найкращі літературні твори року. Тобто взяло за зразок світові літературні премії: Гонкурів або Нобелівську. У різний час Товариство очолювали Андрій Чайковський, Василь Стефаник, Василь Щурат, Богдан Лепкий, Роман Купчинський, що був головою Товариства з 1934 року. ТОПІЖ припинило діяльність 1939 року із приходом радянської влади.

Ця організація викликає інтерес із багатьох оглядів. Насамперед це справді було авторитетне об'єднання, яке мало вагу в українському суспільстві та культурі. Крім того, це була суто професійна спілка – для «робітників пера». «Робітниками пера» тоді вважали і журналістів, які жили із власних писань і для яких своє «перо» було знаряддям праці і джерелом заробітку, і письменників, які, проте, не могли жити з власної праці (принаймні, українські письменники), оскільки література була справою абсолютно неприбутковою. Тож кожен письменник мусив мати ще одну професію, здатну забезпечити його матеріально. ТОПІЖ намагалося об'єднати ці два крила «робітників пера». Почасти на підставі того, що такою додатковою професією для більшості письменників ставала власне журналістика. Проте, гадаю, не тільки тому: йшлося про професійну репрезентацію українського слова у всіх його проявах – громадсько-публіцистичному, літературному, а також театральному, адже виголошений зі сцени літературний текст мав сильніший вплив на суспільство, що не могли не розуміти члени Товариства.

Метою Товариства було «гуртувати українських письменників і журналістів для репрезентування їх на зверх та для заступництва й підтримки їх матеріальних і духових інтересів»¹, а також для «оживлення літературного руху» в Галичині.

Керівництво Товариством, головні посади та репрезентація організації лежали здебільшого на плечах письменників, а не журналістів. Це було і сильною, і слабкою стороною Товариства. Згодом, аналізуючи діяльність і здобутки ТОПІЖ, Денис Лукіянович зупиниться на цій проблемі, формулюючи її так: «в самому Топіжі не було розмаху і пішло це товариство по слабшій лінії галицької традиції: журналіст професійний, письменник непрофесійний, обидва ж вони зрівняні в тому, що не мусять платити річну вкладку»². Така розстановка пріоритетів, такий професійний дисбаланс вносили протистояння і дисгармонію в роботу Товариства, зокрема на рівні організаційному. Згодом, з приходом до керівництва ТОПІЖ Р. Купчинського, який був і письменником, і журналістом, цей організаційний дисбаланс дещо вирівнявся.

Товариство проголошувало себе політично й ідеологічно позапартійним та незалежним, тож членом його міг стати будь-який «робітник пера», який досяг

¹ Організація робітників пера. *Діло*. 1925. 20 жовт. С. 3.

² Лукіянович Д. Спілка письменників — осередок творчої праці. *Наші дні*. 1943. 1 лют. С. 10.

21 року життя та мав принаймні рік професійного досвіду. Проте ці декларації в тогочасних галицьких суспільних обставинах ніяк не могли зреалізуватися повною мірою. В основі тогочасного культурного руху, в усіх його сферах, лежав різкий і категоричний поділ на ідеологічні табори. Водночас це розмежування було стимулом, а навіть і двигуном розвитку української культури загалом, хоча й створювало перешкоди для тих осіб, які намагались уникнути чіткої політичної самоідентифікації. Тож із часом ТОПЖ стало окремим ідеологічним табором ліберального спрямування. Таке самовизначення залежало передусім від особистісного чинника. Адже в управі ТОПЖ провідну роль відігравав Михайло Рудницький – натовді головний представник культурного лібералізму в Галичині. До слова, офіційно головою Товариства Рудницький ніколи не був, обравши для себе роль такого собі «сірого кардинала», чи то офіційно – секретаря Товариства.

Ідеологічне самовизначення ТОПЖ зумовлювалось також комерційними засадами діяльності. Адже головним способом «оживлення» літературного руху та впливу на духовно-культурний стан галицького українського суспільства Товариство обрало літературні конкурси, нагороди на яких стали потужним стимулом для творчості та для підтримки різноманітних видавничих проєктів. Таке розуміння механізмів розвитку літературного процесу й оцінювання літературних вартостей творів було притаманне ліберальній ідеології, на противагу двом іншим ідеологічним таборам Галичини: націоналістичному, де в центрі стояла ідея нації, та католицькому, побудованому на релігійних світоглядних принципах.

Як би не було, літературні та драматичні конкурси, які оголошувало Товариство, конкуренція учасників, вибір журі, який зазвичай викликав жваві дискусії в суспільстві, – все це якнайкраще слугувало якраз тому «оживленню літературного життя», яке й було метою спілчанської праці.

Діяльність і здобутки ТОПЖ досліджувались у різних аспектах, адже поминути їх, вивчаючи культурний рух української Галичини міжвоєнного періоду, неможливо. Лідія Сніцарчук докладно вивчала діяльність ТОПЖ як професійної організації, головню в журналістикознавчому розрізі³. Мар'яна Комариця розглядала літературознавчий аспект питання – критерії оцінювання нагороджуваних творів, рецепцію літературних конкурсів у тогочасній пресі й суспільстві та роль літературних конкурсів для розвитку літератури загалом⁴.

Натомість видавничий аспект діяльності Товариства досі мало досліджений. Цей ракурс є новим і особливо цікавим з погляду вивчення видавничого процесу міжвоєнної Галичини.

³ Сніцарчук Л. «За усупільнення звання журналіста»: особливості організації фахової діяльності (за публікаціями української преси Галичини 20–30-х рр. ХХ ст.). *Журналістика: наук. зб.* / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. Київ, 2009. Вип. 8 (33). С. 13-21; Ї ж: Діяльність фахових організацій українських журналістів у 20–30-ті рр. ХХ ст. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. Львів, 2008. Вип. 1 (16). С. 3–18.

⁴ Комариця М. Літературна нагорода та літературний контекст (за матеріалами галицької міжвоєнної періодики). *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. Львів, 2007. Вип. 15. С. 138–157; Ї ж: Міжвоєнна преса про лауреатів «Галицьких Гонкурів». *Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомл.* 10 всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 31 жовт. – 1 листоп. 2008 р. Львів, 2008. С. 407–416.

Вітчизняні картографічні твори у видавничій діяльності Українського науково-дослідного інституту географії та картографії (1927–1934)

Видання україномовних карт у минулому сторіччі перебувало в тісному взаємозв'язку з періодами національного піднесення та утвердження суверенних культурних, економічних і політичних устремлінь українського народу, всупереч панівній на теренах СРСР тоталітарній політичній системі й ідеології.

У 1920–1930-ті роки в Україні було видано значну кількість картографічних творів, попри всю трагічність обставин, коли після короткочасного ренесансу національної культури двадцятих років прийшов час масових репресій, зокрема проти українських науковців. Тогочасні картографічні джерела, хоч і створювалися в обставинах жорсткого ідеологічного тиску та політичної цензури, є надзвичайно цінні своїм змістом і засвідчують продуктивність наукових установ в Україні. Подана на цих картах різнопланова інформація пропонує багатий матеріал для вивчення тогочасного суспільного й економічного життя в УСРР.

Зародження фундаментальних основ теоретичної і практичної вітчизняної картографії пов'язане зі створенням 1927 року в Харкові Українського науково-дослідного інституту географії та картографії (УНДІГК) та подвижницькою діяльністю в його складі видатних учених, наділених вагомим науковим потенціалом¹. Цей перший в Україні географічний інститут академічного зразка підпорядковувався Народному комісаріату освіти (НКО) УСРР, який контролював культурно-гуманітарну сферу республіки включно з видавничою справою. Керівником УНДІГК був призначений Степан Львович Рудницький (1877–1937) – географ-академік, який, мріючи жити й працювати в Україні, прибув із Праги до Харкова, отримавши позитивну відповідь на своє звернення від НКО УСРР.

Серед сучасних наукових праць про наукові здобутки УНДІГК, зокрема його картографічну та видавничу роботу, на особливу увагу заслуговує монографія Сергія Шевчука². Використовуючи архівні джерела, автор поетапно, глибоко і всебічно аналізує історію та наукову діяльність установи. Окремі аспекти функціонування інституту та доробок його вчених розглянуто також у статтях Павла Штойка³, Любова Божко, Юрія Кандиби.

Метою цієї доповіді є висвітлення фундаментального доробку колективу УНДІГК у царині вітчизняної картографії 20–30-х років ХХ століття.

У розробленому Степаном Рудницьким статуті установи поряд з іншими завданнями було визначено пріоритети видавничої діяльності, а саме: необхідність

¹ Див.: Завдання Українського географічного інституту й його видавництва. *Зап. Укр. наук.-досл. ін-ту географії та картографії*. Харків, 1928. Вип. 1. 99 с.; Український науково-дослідний інститут географії та картографії. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Український_науково-дослідний_інститут_географії_та_картографії.

² Шевчук С. М. Наукова школа Українського науково-дослідного інституту географії та картографії. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. 270 с.

³ Штойко П. Видавнича діяльність Українського науково-дослідного інституту географії та картографії. *Історія української географії. Всеукраїнський часопис*. Тернопіль: Підручники і посібники, 2000. Вип. 2. С. 27–33.

комплексного дослідження і картографування українських земель, укладання і видання різноманітних карт. Тому одним із перших у структурі УНДІГК постав відділ математичної географії та картографії, який директор інституту очолив особисто.

Учений прагнув підняти рівень картографічної роботи в Україні до німецького або швейцарського й підготувати висококваліфікованих спеціалістів. У 1928 році почалася закупівля книжок і періодичних видань, з-за кордону для інституту замовили фундаментальні наукові твори з картографії, виписали прилади та обладнання для облаштування і повноцінного функціонування власної картографічної майстерні.

Закладаючи науково-методичні та концептуальні основи вітчизняної картографії, Степан Рудницький разом з колективом інституту налагодив видання цілого пласту українськомовних карт, необхідних для науково-дослідної роботи, військової справи, туристичної і мандрівничої галузі, освіти тощо.

Згідно із затвердженим планом наукових досліджень, працівники відділу математичної географії та картографії УНДІГК академік Степан Рудницький, науковий співробітник Стефанія Кобзей-Сіак, аспірант О. Кудін та картограф Т. Скрипник виконували тему «Картографування території УСРР», готували до друку шкільний географічний атлас, виготовляли макет зразкового глобуса. Крім того, вони докладно вивчали й оцінювали надіслані для рецензування з інших закладів карти, розробляли географічну термінологію та номенклатуру (близько 10 000 географічних назв), що було особливо актуальним для видавничої роботи картографічного відділу.

Насамперед картографи інституту приділили увагу укладанню навчальних демонстраційних карт, доповнюючи головну карту додатковими, невеликими за розміром картами-врізками. Така методика дозволяла подати розширений огляд території. Іноді така карта була варта цілого атласу.

Основним результатом картографічної діяльності УНДІГК було створення серії карт України: фізичної (масштабу 1:1 500 000), стінної політико-економічної (1:1 000 000), густоти населення, контурної (1:5 000 000) та туристичної. Також було укладено карти півкуль, фізичні і політичні карти світу та його частин (Європи, Азії, Північної та Південної Америки, Африки, Австралії та Океанії), а також окремі карти українських земель для «Великого атласу світу». Випуск деяких карт здійснили провідні українські видавництва «Книгоспілка», «Держвидав України (ДВУ)», «Рух».

Таким чином, за короткий час існування інституту (1927–1934) його колектив на чолі з академіком Рудницьким зумів виконати великі обсяги науково-дослідницької і видавничої програми, попри назагал незначну кількість співробітників та аспірантів. Наступним поколінням залишився науковий спадок кращих представників української географічної науки, зосереджених в УНДІГК, розроблені ними теоретичні та методологічні засади національної картографії, головним постулатом якої було зображення території України цілісною просторовою одиницею та відродження національної держави в її етнічних межах.

Марія Пірко, Богдан Якимович (Львів)

Західноукраїнська Шевченкіяна міжвоєнного періоду: студії з бібліологічного краєзнавства (1918–1940)

Спадщина Тараса Шевченка невичерпна для минулих, нинішніх і прийдешніх поколінь українського народу, а кожна студія стає внеском до й так уже могутньої світової Шевченкіяни. Мета доповіді – визначити кількість та охарактеризувати стан збереження примірників видань Шевченкових творів, які побачили світ на західноукраїнських землях у міжвоєнний період, перенесли лихоліття Другої світової війни, тотальне нищення комуністичним режимом накладів у післявоєнний час.

Головним джерелом дослідження є книжкові перевидання творів Шевченка міжвоєнного двадцятиліття на західноукраїнських землях, які зберігаються у фондах Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка та приватних бібліотеках книгознавця Богдана Якимовича та краєзнавця Анатолія Недільського.

До шевченкознавчих розвідок зверталися відомі українські вчені – Іван Франко, Володимир Дорошенко, Василь Сімович, Василь Щурат, Павло Зайцев, Роман Смаль-Стоцький, Олександр Лотоцький та інші. У нашій доповіді вперше досліджуються праці з бібліологічного краєзнавства.

Західноукраїнську Шевченкіяну міжвоєнного періоду репрезентують 46 позицій, які можна поділити на такі групи: 1) видання «Кобзарів» Т. Шевченка; 2) видання зібрань творів Шевченка; 3) матеріали до бібліографії поета; 4) студії про життя і творчість Шевченка.

У часі між двома світовими війнами культурно-просвітній розвиток української людности відбувався у складних суспільно-політичних умовах. Патріотично налаштована еліта формувала національний світогляд молоді насамперед через випуск друкованої продукції, зокрема перевидання творів Шевченка. На особливу увагу заслуговує збірка поезій «Кобзар», яку від 1840 року перевидували в різних редакціях. Упорядники й видавці зазвичай самостійно добирали поезії, випускали та змінювали окремі рядки і строфи, на власний розсуд коментували твори. Це призводило до перекручень. Чимало видань «Кобзаря» були скорочені чи просто передруковані з канонічного видання творів Шевченка 1907 року за редакції Василя Доманицького у Санкт-Петербурзі або Франкової редакції (Львів, 1908).

На західноукраїнських землях у міжвоєнний період чергове видання збірки поезій з'явилося після довгої перерви аж 1929 року у двох частинах за редакцією Миколи Сабата, яке високо оцінили літературні критики й науковці через нові, ґрунтовні пояснення до Шевченкових творів. Зовсім інший підхід до упорядкування збірки вибрав Іван Ставничий, засновник «Універсальної Бібліотеки» у Станиславові: твори розміщені не в часі їх написання Шевченком, а за родами поезій, зі збереженою хронологією (на кшталт видань Юліяна Романчука); як і Шевченко видавець деякі твори подає без заголовків, але друкує неавтентичні назви за Пантелеймоном Кулішем («Чого ти ходиш на могилу?...», «Неначе цвяшок в серце вбитий...» – за Кулішем «Калина», «Марина»); розширює акцентуацію поезій, що у галицьких виданнях траплялося вкрай рідко. Видавець планував видати «Кобзар» кишенькового формату, у трьох томах, до 120-ї річниці від дня народження Шевченка, але, на жаль,

1934 року світ побачив лише перший том – балади й побутові поеми, яким і було розпочато видавничу серію. У 1938 році Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) на замовлення державного Видавництва шкільних книжок у Львові надрукувало перший ілюстрований «Кобзар» для середніх загальноосвітніх шкіл. Збірник обсягом понад 350 сторінок став офіційним виданням у системі шкільної освіти в умовах польської влади.

Заслугують на увагу «Кобзарі» для дітей станиславівського видавництва «Бистриця» під управою Івана Чепиги (1920, 1930), Українського педагогічного товариства (1921), дитячі ілюстровані збірники видавництва «Світ Дитини» Михайла Таранька (1923) і Видавництва шкільних книжок (1937).

Найцікавішими з усіх міжвоєнних видань творів Шевченка, безперечно, є п'ятитомне видання «Української Накладні» Якова Оренштайна за редакцією Богдана Лепкого («Повне видання творів Тараса Шевченка», 1918–1920) та спільний проєкт Українського наукового інституту у Варшаві та НТШ за редакцією Павла Зайцева, Романа Смаль-Стоцького, Олександра Лотоцького, робота над яким тривала від 1934 до 1938 року. Згідно з задумом редколегії, це видання мало вийти в 16 томах і охопити не лише твори Шевченка, а й студії про життя і літературну діяльність (розвідки, коментарі, примітки до тексту). На жаль, проєкт до кінця не реалізували – не вийшли друком підготовлені Павлом Зайцевим два томи – «Літературна біографія Т. Г. Шевченка» і «Т. Шевченко в його польських взаєминах»¹.

У міжвоєнний період українські діячі активно розвивали аматорський театр при культурно-просвітніх товариствах. Тому багато поезій Шевченка переробили під сценічні вистави, композиційні твори для хорів: «Назар Стодоля: Драма в трех діях» (1921), Павло Волобуєв «Мені тринадцятий минало...: (Епізод із життя Тараса Шевченка): п'єса на одну дію» (1926), Богдан Вахнянин «Лебедин: музична картина на мішаний хор у супроводі симфонічної оркестри або фортепіяну» (1937) та інші.

Основними виданнями третьої групи, безумовно, є студії Володимира Дорошенка «Шевченкознавство за останнє десятиліття (1914–1924)» і «Бібліографічний покажчик творів Т. Шевченка» (1938), де автор поділив усі видання на розділи, упорядкував у хронологічному порядку з коментарями, поясненнями та «голосами» преси.

До четвертої, найбільшої, групи зараховуємо праці про життєвий і творчий шлях Шевченка. Саме з цими виданнями особливо боролася повоєнна більшовицька влада, окупувавши галицькі землі та приєднавши їх до СРСР. Донині залишаються актуальними студії про світогляд, ідеологію українського поета, його оточення, громадсько-культурну діяльність тощо. На жаль, у міжвоєнний період небагато дослідників писали на цю тематику, в результаті маємо лише кілька книжкових видань. У 120-ті роковини народження Великого Кобзаря студію про його життя і творчість написав Василь Сімович. Про стосунки поета із французькими культурними діячами писав Ілько Борщак, а ідейно-світоглядну позицію Шевченка в контексті психоаналізу репрезентує новаторська і глибока праця Степана Балея «Трійця в творчості Шевченка» (1925)².

¹ Студії надрукував у другому повному виданні творів Шевченка у XIV томах в 60-х роках ХХ ст. Микола Денисюк у Чикаго.

² До слова – поляки залюбки зараховують цього видатного українського вченого-філософа до кола своїх вчених, оскільки той мусив працювати в «наймах у сусідів» у Варшавському університеті (1928–1952) і став одним із провідних творців Львівсько-Варшавської філософської школи.

Важливим джерелом є видання епістолярної спадщини поета. Заслугує на увагу нарис Григорія Омельченка «Я. Г. Кухаренко: Наказний отаман Війська Чорноморського» (Бібліотека для всіх «Ряст» коломийського видавництва «ОКА», 1928), в якій автор подає листування поета із Яковом Кухаренком упродовж 1842–1860 років (13 листів Шевченка). Принагідно зазначимо: студію Омельченка не згадано в жодному бібліографічному покажчику.

Тарас Шевченко був не лише великий поет, а й маляр. Правда, західноукраїнську Шевченкіяну у досліджуваний період не збагатили жодним виданням альбому його малюнків.

Отже, західноукраїнська Шевченкіяна міжвоєнного періоду займає чільне місце в українському та світовому літературознавстві та історіографії. Рефлексії над життям і творчістю Кобзаря допомогли дослідникам й аматорам наблизити поетичний доробок поета до народу, довести населенню краю знання про Шевченкові пророцтва простою, зрозумілою мовою.

Тетяна Антонюк (Київ)

Видавнича діяльність Українського вільного університету в Мюнхені: продукція, постаті, досягнення

Документи, що зберігаються у фонді відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ВЗУ ІК НБУВ), дають змогу дослідити історію Українського вільного університету в Мюнхені (УВУ), з'ясувати імена працівників та благодійників, що забезпечили вагомі напрацювання установи, осмислити її значення для розвитку української культури й науки.

Із початку свого заснування у Відні 1921 року, УВУ мав два факультети: філософічний та права й економічних наук. У 1999 році в його структуру органічно вписався третій – україністики¹. УВУ сьогодні – це чи не єдина висока школа в Німеччині, в якій можна студіювати україністику, адже українознавчі дисципліни не викладають у жодному німецькому університеті. Водночас дипломи УВУ визнані і на рівні уряду ФРН, і в науковому світі загалом.

У фонді ВЗУ зберігається чимало видань університету, серед яких – окремі випуски «Наукових збірників» (празького періоду – т. 2, 1930; т. 3, 1942; мюнхенського – т. 6, 1956 (ювілейне видання); т. 15, 1992; Мюнхен-Львів – т. 17, 1995, т. 18, 1996); «Наукові записки», які почали виходити в 1957 році у Мюнхені і назагал налічують 13 чисел, що з них у відділі наявні дев'ять (ч. 2, 1958; ч. 3, 1959; ч. 4–5, 1961; ч. 6, 1963; ч. 7, 1963; ч. 8, 1965–1966; ч. 9–10, 1969); підручники, монографії, скрипти (виклади навчальних курсів), наукові праці викладачів, публікації про УВУ тощо. У наукових збірниках УВУ оприлюднені звіти про його діяльність, наукові праці викладачів, магістрантів і докторантів, автобіографії і біографії професорів УВУ, дописи про видатних діячів української католицької

¹ Сьогодні Українському Вільному Університету в Мюнхені виповнюється 97 років. 2018. Укрінформ; Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/2383994-sogodni-ukrainskomu-vilnomu-universitetu-v-munheni-vipovnuetsa-97-rokiv.html>

церкви, благодійників і меценатів установи, численні рецензії. Вся ця сукупність публікацій висвітлює різні аспекти діяльності установи, є багатим джерелом до опанування його інституційної історії і свідченням його непересічних здобутків.

У фонді ВЗУ ІК НБУВ зберігаються видання різних періодів. Зокрема, у празький (1921–1945) було випущено 27 назв, серед яких праці високої історичної цінності, а саме: Дмитра Антоновича «Скорочений курс українського мистецтва» (1923, 340 с.), «Найновіші досліді старої української архітектури і значення їх для історії українського мистецтва» (1931, інавгураційна доповідь 28.XI.1928), Андрія Яковліва «Українське звичаєве процесуальне право» (доповідь ректора, 1930–1931); Олександра Колесси «Погляд на історію української мови» (доповідь на урочистому відкритті УВУ в Празі, Науковий збірник УВУ, 1921–1926, с. 23–63), «Погляд на історію українсько-чеських взаємин від 10 до 20 століття» (1924), «Південно-Волинське Городище і городиські рукописні пам'ятки XII–XVI віків» (Науковий збірник УВУ, т. I, 1923, с. 23–25), «Про копні суди на Україні» (Науковий Збірник УВУ, т. II, 1930, с. 150–171), Степана Смаль-Стоцького «Причинки до зрозуміння Шевченкових поем» (Науковий збірник УВУ, т. II, 1930, с. 12–57); Сергія Шелухіна «До вивчення «Руської Правди»» (Науковий збірник УВУ, т. II, Прага, – 1930, с. 58–105); Симона Наріжного «Гадяцька умова в світлі української історіографії» (1930); Бориса Матюшенка «Антропологічні ознаки українського народу» (Науковий збірник УВУ, т. II, 1930, с. 230–257) та інші. У воєнний час вийшов третій том «Наукового збірника» (1942).

У мюнхенський період діяльності (1945–1999) УВУ випустив:

– «Наукові записки» (13 томів загальним обсягом 1860 с., головними редакторами в різні роки були Юрій Бойко-Блохин (5 томів), Андрій Білинський (1 том), Володимир Янів (4 томи), Олекса Горбач (1 том), редколегія (2 томи);

– «Наукові збірники» (12 томів загальним обсягом 5200 с.), головними редакторами в різний час були Вільям Гаркінс та ін. (1 том); Олександр Кульчицький (1 том); Зиновій Соколюк і ін. (1 том); Ігор Качуровський і ін. (1 том); Олександра Кисілевська-Ткач (1 том); Григорій Васькович і ін. (1 том); Михайло Присяжний і ін. (1 том.);

– підручники (13 назв);

– монографії (53 назви);

– альбоми українського мистецтва (5 назв);

– «Матеріали до української діалектології» (3 томи);

– скрипти (48 випусків);

– видання Інституту заочного навчання (13 томів);

– «Studien zur Nationalitet enfragen» («Студії проблем національностей» (ред.

З. Соколюк, 9 випусків загальним обсягом 1160 с.);

– публікації з етології (81 зошит);

– публікації про українські поселення в діаспорі (4 томи);

– передруки (головно українські граматики й літературознавство – 20 томів, з них 18 – з окремим післясловом і літературою О. Горбача);

– Varia (41 зошит);

– «Mitteilungen» («Повідомлення») та «Jahrbuch die Ukrainekunde» («Річник українознавства») – німецькомовні щорічні збірники (28 томів загальним обсягом 5830 с, редактори: Р. Єндик, 1–9 томи та Г. Васькович, 10–28 томи);

– програми викладів УВУ за 1974–1994 роки українською, німецькою й англійською мовами (36 видань, обсягом 18–92 с.).

До текстів у «Наукових записках», «Наукових збірниках» і монографій додані резюме німецькою, а в окремих випадках англійською мовами. Крім названих річників, досі видано 37 німецькомовних наукових творів (загальний обсяг 6450 с.), а також окремі видання англійською і французькою мовами. Обсяг усіх чужомовних видань УВУ становить 13440 сторінок друку².

Отже, видавнича діяльність УВУ була надзвичайно важливим напрямом його діяльності, що характерно для всіх європейських університетів, які органічно поєднують освітню, наукову, видавничу діяльність та розвивають активні міжнародні зв'язки. Поряд з іншими науковими установами діаспори УВУ відіграв особливу роль у формуванні українських наукових кадрів, розбудові освітніх, наукових і видавничих центрів в осередках діаспори, збереженні української ідентичності та культури, утвердженні позитивного іміджу України у світі. Видавнича продукція УВУ характеризується різноманіттям, засвідчує великий науково-освітній та інформаційний потенціал установи, розкриває творчий доробок українських науковців, тематику їхніх наукових студій. Видання УВУ, як вільної установи, яка керувалася академічними принципами і була позбавлена ідеологічного тиску, мають надзвичайно важливе значення для української і світової науки та утверджують українську присутність у міжнародному науковому, освітньому та культурному просторі.

² Тетерина Д. Історія видавничої діяльності Вільного Університету. *Ідеал провідника: документальне наукове видання*. Мюнхен – Київ, 2000. Том IV. С. 200.

Оксана Супронюк (Київ)

Приватне видавництво «На горі» (Новий Ульм; Мюнхен; Штуттгарт, 1955–1970): засновники, культурні орієнтації, репертуар

Приватне видавництво «На горі» заснували 1955 року в Баварії письменник і перекладач Ігор Костецький (1913–1983) та його дружина, німецька поетеса й перекладачка Елізабет Коттмаєр (1902–1983). Ігор Костецький був не тільки оригінальним літератором, який працював у різних жанрах, а й невтомним видавцем і новатором у галузі видавничої справи. Його досягнення в ній – особлива і ще недосліджена сторінка в історії української книжкової культури, адже за радянської доби ім'я Костецького було замовчуване в Україні і повернулося до літературного й наукового вжитку лише зі здобуттям незалежності.

Назва видавництва заховувала в собі згадку про дім дитинства, що стояв у Вінниці «на горі», а також символічно відбивала прагнення видавця сягнути мистецьких вершин. Видавництво спершу мало осідок в Новому Ульмі, згодом – у Мюнхені й Штуттгарті, а головним завданням «На горі» був випуск української поезії і перекладів найкращих творів світової літератури.

Усе своє життя Ігор Костецький підпорядкував основній меті – ознайомити українців з досягненнями іноземних літератур та мистецтва і вивести українську літературу на світовий рівень. Це та царина, до якої не прилучилася основна маса українських культурних діячів в еміграції. Костецький намагався скинути доволі міцні пута українського культурного гето, осучаснити українську писемність, її стилі та жанри.

Першою книжкою, випущеною у видавництві, стали вибрані твори чільного американського письменника-модерніста Т. С. Еліота в перекладі Костецького, які тоді вперше вийшли українською мовою. Випускаючи і коментуючи вершинні твори найвидатніших поетів-модерністів (крім Еліота, також Езри Панди), Костецький водночас втілював свою видавничу стратегію, спрямовану на модернізацію української культури.

Письменник докладав великих зусиль для утвердження української мови, виведення її поза межі «мови для домашнього вжитку». А на запитання про самоідентифікацію – відповідав, що він є «космополітом української мовної культури».

Приватне видавництво «На горі» за час свого існування випустило 35 книжок, які нині стали бібліографічною рідкістю. Це були твори світової класики українською мовою і письменників української діаспори: Стефана Георга й Федеріко Гарсії Льорки, Шарля Бодлера й Оскара Вайльда, Василя Барки й Тодося Осьмачки та багатьох інших. Визначною віхою в діяльності видавництва була поява перекладів Шекспіра – трагедії «Ромео і Джульєтта» та збірки сонетів (1958). З того часу видавництво почало стрімко розвиватися, започаткувавши низку серій: «Для аматорів», «Світовий театр», «Музична серія», «Світоглядова серія», «Для всіх», «Поетична листівка». В серії «Для аматорів», крім перекладних, виходили також оригінальні тексти українських авторів, поетичні і прозові. Характерною особливістю книжок Костецького були різномовні анотації після основного тексту – англійською, французькою, німецькою. Це не було загальноприйнятою практикою серед українських еміграційних видавництв. Апарат видань – ґрунтовні передмови, коментарі, примітки, оформлення книжок – теж свідчив про високий професійний рівень.

Спонсорами фірми Костецького виступали меценати й жертводавці. Видання «На горі» призначалися для освічених читачів, їх середній наклад становив від 200 до 700 примірників, а розповсюдженням займався переважно сам видавець. Він не розраховував на вагомий прибуток і випускав книжки для всіх, «хто має очі й вуха» і глибоко цікавиться культурою.

Богдан Кравців, який докладно аналізував діяльність видавництва і його продукцію (за вісім років із 60 запланованих найменувань вийшло 22), відзначав, що ці книжки, і змістом, й оформленням відповідають європейському рівню, призначені для елітарного читача та знаходять шлях «до умів, зацікавлень і кишені українців». Критик відзначав, що видання Костецького активно розходились і слугували найкращою візитівкою для української літератури у вільному світі, викликаючи пошану до українських спроможностей: «Видавництва такого мистецького діапазону, тематичного засягу і з такою продукцією, і до того ж розрахованого на обмежене коло аматорів, в українському книжковому русі ще не було»¹; «Сьогодні Ігор Костецький і віком, і своїми перекладними і видавничими успіхами справді таки на горі, на вершинах, як це засвідчує поставлена сміливо і з виправданими претензіями назва самого ж видавництва»².

Ігор Костецький самотужки здійснював весь процес підготовки видань: знаходив кошти на друк і гонорари, редагував рукописи, робив коректуру, дизайн, займався рекламою і розповсюдженням. Ці клопоти з ним ділила Елізабет Коттмаєр. На думку Марка Роберта Стеха, досягнення Костецького у книговидаванні є надзвичайними, свого роду недооціненим феноменом української видавничої справи в еміграції:

¹ Кравців Б. Видавництво «На горі» і його творці: нова сторінка до історії українського видавничого руху. *Сучасність*. 1963. №7 (31) Липень. С. 57.

² Там само. С. 58.

«Деякі із видань «На горі» – це класичні, а то й досі неперевершені раритети українського книговидавництва»³.

На сьогодні діяльність видавництва «На горі», з її нестримним експериментаторством і глибоким осмисленням досвіду літературного модернізму першої половини ХХ століття, достеменно ще не вивчена. Книжки, випущені Ігорем Костецьким, творили для співвітчизників панораму світової культури та істотно збагатили інтелектуальний українськомовний дискурс. Діяльність приватної фірми «На горі», що поповнила книжковий репертуар унікальними виданнями, стала аскравою сторінкою в історії видавничого руху повоєнної європейської еміграції.

³ Стех. М.-Р. Ігор Костецький: начерки до творчого портрета. Есеїстика в пошуках джерел. – Київ: Пенмен, 2016. С. 238, 241.

Людмила Белінська (Львів)

Соціокультурна когерентність видавничого менеджменту (від «Нової Хати» до «Нашого Життя»)

У 1930-ті роки українство Галичини в умовах Польської держави розбудовувало громадянське суспільство. Важливу роль у цьому відігравали медіа-ресурси: газети, журнали, часописи. Жіночу половину українства надихав журнал, який втілював ідеї кооперативу «Українське народне мистецтво», створеного 1923 року на основі господарського відділу Союзу українок. У червні 1925 року кооператив почав випускати у Львові ілюстрований місячник для інтелігентного жіноцтва Галичини «Нова Хата», який відігравав далеко більшу роль, ніж пересічне періодичне видання. Різні числа часопису прикрашали якісні обкладинки, що їх виконали галицькі художники й художниці – сестри Олена та Ольга Кульчицькі, Галина Мазепа, Святослав Гординський, Микола Бутович. До редакційної колегії «Нової Хати» увійшли Марія Громницька, Євгенія Вербицька, Константина Малицька, Стефанія Савицька, Ірина Бонковська, Олена Залізник, Ірина Гургула. До 1930 року редакторкою журналу була Марія Фуртак-Деркач, відтак – Лідія Бурачинська.

Лідія Бурачинська народилася 28 грудня 1902 року в селі Гриняві на Станіславщині (сьогодні Івано-Франківська обл.), належала до покоління освічених, вихованих, культурних і громадсько активних жінок, яке прийшло в життя Західної України у тридцяті роки. Лідія Бурачинська закінчила студії у Вищій школі економіки в Празі, знала румунську, польську, чеську, німецьку мови, бачила європейське урбанізоване суспільство, була знайома з діячами Наддніпрянщини. З поверненням до Львова підтримувала старі контакти й набула нових, про що свідчить листування з багатьма українками Праги, Галичини, Наддніпрянщини. У фонді №387 «Нова Хата» ЦДІА України у м. Львові зберігається її епістолярна спадщина: листи до Ольги Дучимінської, Ольги Кобилянської, Ірини Вільде, Хариті Кононенко, Софії Яблонської та інших.

Із 1930 року Лідія Бурачинська працює в редакції журналу «Нова Хата» як популяризаторка українського народного одягу, прихильниця ідеї його адаптування до модних костюмів міських українок. Її зацікавлення народним мистецтвом, килимарством, вишивкою та втілення його кращих зразків у моделях міського

вишуканого одягу та інтер'єру допомагали творити модерну свідомість. Журнал висвітлював проблеми жіночого руху, змагання за права жінки, західноєвропейські та світові вияви емансипації, найважливіші події жіночого світового руху. До часопису дописували визначні діячки українського жіночого руху Мілена Рудницька, Ганна Келлер-Чикаленко, які були знані в європейських колах та брали участь у світових жіночих конгресах.

Реагуючи на постійні переслідування українства з боку польської держави, видання вмещувало не лише матеріали етнографічного, інформаційного, культурницького характеру, а намагалось боротися за збереження національної ідентичності. Часопис пропагував культурні досягнення українського народу, що на очах і за допомогою самого видання ставав нацією, обстоював розуміння окремішності українства, що це не частина польського чи угорського етносу, а самостійний народ з давньою автохтонною культурою. Принцип викладу етнографічного матеріалу – за регіонами – додавав політичній впевненості галичанам, підкреслюючи, що вони не лише населення колишньої Австро-Угорської імперії і три мільйони у складі польської держави, а належать до великого українського народу, що сягає від Карпат до Кубані. Представлені українські вишивки, килими, рушники Поділля, Полтавщини, Гуцульщини, Буковини, Волині свідчили про культурну різноманітність українських теренів. Діяльність редакторки Лідії Бурачинської була спрямована на піднесення культурного рівня галицьких українців та утвердження їхньої національної самосвідомості.

У 1934 році було влаштовано перший довгоочікуваний вечір народного одягу. Захід став традиційним і відбувався аж до 1939 року. Ці щорічні покази мали на меті, за словами Лідії Бурачинської, «ношу – виперту поступом цивілізації з села – заціпити в інтелігентському таборі», «приспособити до модерного вжитку». Крім цього, автори видання пильно стежили за виставками народного мистецтва та жіночого домашнього промислу за кордоном і по містах Галичини, у Львові, Дрогобичі, Перемишлі, Рудках, Самборі, Станіславі, Стрию.

«Нова Хата», від початку задекларована як «журнал для плекання домашньої культури», стежила за новаціями у світовій моді та дизайні інтер'єрів і відзначала, що «сучасний мистецький рух, який бореться за новий більше вимовний стиль, простягається також на нашу хату, наше мешкання і його урядження і хоче створити своєрідну сильну, гарну домашню культуру» (1925, ч. 5).

Журнал для інтелігентного жіноцтва «Нова Хата» був своєрідним містком між елітарною та народною, міською та сільською, українською та європейською культурою. Високим фаховим рівнем відзначається цикл статей з історії одягу Анісії Свенціцької: «Характер одягу давних народів» (1929, Ч. 8/9, 10), «Одяг середньовіччя» (1929, ч. 2), «Одяг нових часів (перша половина XVI в.)» (1929, ч. 4, 6, 7/8). Однак основна увага редакції була зосереджена на багатому українському народному вбранні, наголошувалося на його художній цінності, колоритності та яскравих національних рисах, регіональних відмінностях фасону та орнаментики окремих елементів одягу, головних уборів, прикрас. Усе це, на думку авторів, свідчило про багатогранність і високу естетичну культуру українства ще з давніх часів. Про галицький жіночий одяг писали Софія Вальницька (1929, ч. 11), Харитина Кононенко – «Жіноче народне вбрання на Полтавщині» (1933, ч. 4; 1937, ч. 9/10, 17; 1938, ч. 3, 8, 11/12, 20; 1939, ч. 1/2), Ірина Гургула – «Українська народня ноша» (1937, ч. 9/10, 17; 1938, ч. 3, 8, 11/12, 20; 1939, ч. 1/2).

1939 рік припинив усі прояви громадянського суспільства. Прихід до Львова радянської влади кардинально і надовго змінив життя галичан. Лідія Бурачинська втратила чоловіка – Степана Рудика, редактора львівського журналу «Культура», вимушено емігрувала з батьками і сином, мешкала в Австрії й Німеччині. В емігрантських скитаннях зазнала інших тяжких втрат – 1942 року помер її батько, інженер Ераст Бурачинський, 1944-го – син Василько. Невдовзі Лідія з мамою емігрувала до Філадельфії у США. Там діяв Союз українок Америки, який випускав журнал «Наше життя». Коли 1952 року Лідія Бурачинська ввійшла до складу редакції, то продовжила ту саму діяльність, що й у Львові. Утвердження ідей розвитку жіночого руху, пропагування української культури англійською мовою, мистецькі поради українкам-емігранткам – це заслуга редакторки журналу Лідії Бурачинської. Вона очолювала Союз українок Америки, була ініціаторкою заснування Музею українського мистецтва у Нью-Йорку, головою Світової федерації українських жіночих організацій і дочекалася проголошення незалежності. Виконавши свій обов'язок щодо збереження і пропагування української культури, померла 1999 року в Філадельфії.

Ольга Шелюх (Львів)

Редакторсько-видавнича діяльність Василя Сімовича

Суспільство в епоху політичних, соціально-економічних змін, у якому відчувається загострення гуманітарної кризи, коли на шкалі духовних цінностей немає стабільності, потребує людей-подвижників, які б створили «...з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здатний до самостійного культурного і політичного життя...»¹. Василь Сімович, будучи викладачем учительської семінарії в Чернівцях, а згодом – професором університету й відомим ученим, професійним видавцем, просвітителем, добре розумів, що це для 20–30-х років ХХ століття є неймовірно важким, але посильним і невідкладним завданням. Тому і взяв на себе нелегку редакторсько-видавничу ношу, щоб духовно возвеличити свій народ, підсилити його національну свідомість поглибленим пізнанням української та світової літератури.

Редакторсько-видавнича діяльність Василя Сімовича стала предметом серйозного наукового вивчення лише наприкінці ХХ століття. Іван Денисюк², Михайло Гнатюк³, Марія Білоус⁴, Зеновій Терлак⁵ та інші дослідники подають синтетичний образ Сімовича-редактора, рука якого не оминула творів як українських, так і багатьох класиків світової літератури. Важливим джерелом інформації про діяльність

¹ Денисюк І. В. Сімович – видавець поезії Франка та його біографії. *Розвиток мовознавства в Західній Україні в 20–30-их роках ХХ ст.*: Регіональна наук. конф., присвяч. пам'яті Василя Сімовича: тези доп. (28–29 січня 1992 р.). Львів, 1992. С. 77.

² Там само. С. 76–78.

³ Гнатюк М. Іван Франко в інтерпретації В. Сімовича. *Розвиток мовознавства...* С. 97–99.

⁴ Білоус М., Терлак З. Матеріали до бібліографії праць В. І. Сімовича. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. філол.* 1991. Вип. 22.

⁵ Білоус М., Терлак З. Василь Сімович (1880–1944). Життєписно-бібліографічний нарис. Львів, 1995. 178 с. (Наук. тов. ім. Шевченка у Львові. Визначні діячі НТШ, № 3).

Сімовича-редактора є спогади його учнів-сучасників, зокрема Юрія Клинового (Стефанік, Гаморак), Юрія Шереха (Шевельова) та інших.

Початок редакторсько-видавничої праці Василя Сімовича припадає на студентські роки (поч. ХХ століття), пов'язані з чернівецьким товариством «Молода Україна» (створене на зразок львівської «Академічної громади»), молоді члени якого не тільки виявляли велике зацікавлення українським і світовим письменством, а й мали неабиякий журналістський та письменницький таланти (Микола Левицький, Лев Когут, Антін Крушельницький, Василь Сімович та інші). Молодому редакторові доручали свої твори Марко Черемшина, Ольга Кобилянська, Леся Українка та інші. Так, стараннями Василя Сімовича побачила світ збірка «Відгуки» Лесі Українки, а повість Ольги Кобилянської «Земля» зазнала першої редакторської правки саме від Василя Сімовича.

Протягом дворічної діяльності «Молодої України» Василь Сімович підготував до друку і випустив поезії Теодота Галіпа «Думки та пісні», збірку новел Антона Крушельницького «Серце», твір Льва Толстого «Власть темноти» та «Міщани» Максима Горького. У серії «Бібліотека для молодіжи» виходить понад двадцять книжок.

Зауважимо, що спільна праця з Іваном Франком під час нелегкого процесу підготовки до перевидання першоповісті письменника «Петрії і Довбушуки» допомогла Сімовичу досягнути редакторський метод Івана Франка, що згодом стало у пригоді під час редагування інших творів письменника (зб. «З вершин і низин», «Мій ізмарagd», «Давнє і нове», повісті «Перехресні стежки», «Основи суспільности», «Для домашнього вогнища») та й не тільки його. Саме робота над Франковими творами дає надзвичайно точне уявлення про редакторські принципи Сімовича.

Щоденна праця в «Українській накладні» давала змогу Василю Сімовичу вести широку видавничу діяльність. Тут виходили серії «Бібліотека українських класиків і сучасних письменників», «Бібліотека романів», «Нові виховничі шляхи», «Дитяча бібліотека», «Бібліотека драматичних творів», «Соціально-політична бібліотека», численні підручники, словники тощо. До редакторської роботи Василь Сімович підходить з великою відповідальністю і професіоналізмом.

У празький період творчості Василь Сімович продовжив працювати в україномовних виданнях, зокрема ввійшов до редколегії місячника «Нова Україна», де випустив новели Ольги Кобилянської і надзвичайно ретельно підготував до друку текст роману Володимира Винниченка «Сонячна машина», який почав редагувати ще в Якова Оренштайна.

Саме в еміграції Василь Сімович дав суспільству одне з найкращих видань «Кобзаря» Тараса Шевченка, доповнивши його історико-літературним і лінгвістичним коментарем, що є ознакою редакторсько-видавничого стилю Василя Сімовича. Богдан Лепкий, високо оцінюючи редакторську працю Василя Сімовича, вказав, що він зробив своїм виданням «Кобзаря» вагомий внесок у шевченкознавство.

У 1930 році Василь Сімович очолив «празьку групу», яка працювала над створенням і виданням «Української загальної енциклопедії», що було небуденною подією в історії нашої науки. Взоруючись на авторитетні європейські словники, укладачі створили по-справжньому українську працю не лише за мовою, а й за духом. Вона несла правдиву інформацію про найкращих синів України, правдиво висвітлювала її історичне минуле й гідно представляла українську націю на світовому рівні.

Львівський період діяльності Василя Сімовича ознаменований активною працею в багатьох виданнях Львова. Зокрема, він у той час редагував журнал «Життя і знання», докорінно змінивши його. Натоді це був єдиний науково-популярний журнал, що став своєрідною універсальною енциклопедією, зорієнтованою не тільки на інтелігенцію, а й на селян, школярів, просвітянські організації, гуртки самоосвіти. Завдяки саме цьому виданню українські вчені мали змогу оперативно публікувати результати своїх досліджень. Журнал заслужив загальне визнання завдяки двом чинникам – різноманітній тематиці публікацій та доступності викладу. Сучасниця Василя Сімовича Марія Деркач зауважувала, що річники «Життя і знання» ще довго слугуватимуть зразком редакторської праці.

У 30-х роках ХХ століття увагу громадськості Львова привертала видавнича діяльність «Просвіти», яку очолював Василь Сімович. Прагнучи розширити світогляд читачів, коло їх зацікавлень, починаючи з 1935 року, він збільшує кількість науково-популярних видань, добираючи твори з різних галузей знань.

У серії місячних книжок для народу Василь Сімович випускає життєписи видатних українських письменників. Сам публікує тут свої розвідки про Тараса Шевченка, Юрія Федьковича, Ольгу Кобилянську, Івана Франка. Як літературознавець і популяризатор, ставив за мету подати народові правдиві й повні образи його духовних поводитирів, акцентувати на вагомості їхньої творчості для формування громадської думки та поступу нації.

Авторитет Василя Сімовича як лінгвіста шанували редактори інших галицьких видань, зокрема «Діла», і зверталися за порадою лише до нього. Сучасники Василя Сімовича згадували, що він дуже вимогливо ставився до коректури майбутніх публікацій, бо, на його думку, друковане слово мало служити мовним зразком і для наступних поколінь.

Останній період життя і творчості Василя Сімовича затьмарений подіями Другої світової війни, однак і в цих умовах він продовжує працювати, і з осені 1941 року перебуває на посаді редактора Львівської філії «Українського видавництва», яке повинно було випускати нові підручники для шкіл та вищих навчальних закладів, дати молоді в руки зброю, потрібну для «співпраці в цивілізаційному й культурному розвитку їхнього народу». Попри перепони німецької цензури, яка не дозволяла друкувати всього, що стосувалося історії України, Василь Сімович перевидає насамперед праці українських мовознавців, зокрема ті, які з ідеологічних міркувань були заборонені радянською владою; перевидає «Правописний словник» Овсія Ізюмова; з ініціативи Василя Сімовича в «Українському видавництві» вийшло повне видання творів Василя Стефаника.

На посту редактора Василь Сімович залишався до останніх хвилин свого життя, і про що б він не писав, яких би сторін суспільного, культурно-мистецького чи літературного життя не торкався – усе відзначалося професіоналізмом, уболіванням за громадські справи і мало відбиток його непересічної особистості.

Оксана Петренко (Київ)

**Антон Іванович Козаченко:
недосліджений феномен статистика-книгознавця**

Визначна постать українського історика, бібліографа Антона Івановича Козаченка (1900–1962) добре відома українським книгознавцям. Проте досі недооцінений його внесок у розвиток державної статистики друку в Україні.

У 1924 році Антон Козаченко, уродженець Гадяча, закінчив історико-філологічний факультет Полтавського інституту народної освіти. Наступного року, вступивши до аспірантури на кафедрі історії української культури Харківського інституту народної освіти, став учнем визначного вченого, історика Дмитра Івановича Багалія. Того ж таки року 25-річний аспірант став ученим секретарем Української книжкової палати¹. Його поява у цій установі збіглася в часі з організацією при ній Центрального бюро статистики друку (ЦБСД). Постанову про створення такої структури Рада народних комісарів УСРР підписала 19 травня 1925 року², а роботу працівники ЦБСД розпочали щойно з 1 жовтня.

За досить короткий термін, неповних два з половиною роки, колектив ЦБСД на чолі з Козаченком, якого призначили завідувачем, здійснили неймовірне, заклавши міцний фундамент державної статистики друку в Україні. Це було непросте завдання, адже на той час ще не було розроблено теорії та методології статистики друку, що забезпечувало б отримання уніфікованих, достовірних, вичерпних даних та їх опрацювання. Належало оперативно визначити і запровадити принципи «... ведення статистики видання й розповсюдження друкованих творів на території УСРР, для задоволення потреб усіх заінтересованих державних установ»³.

На порядку денному перед завідувачем Бюро стояло завдання організації статистики друку. Потрібно було з'ясувати, що і скільки видається в Україні, хто видавець, які це видання, якими мовами тощо. Належало знайти відповіді на ключові питання: як краще організувати облік творів друку і що брати за зразок? Антон Іванович із цього приводу зауважував: «Почасти те, що не було попередньої будь-якої традиції, дозволило відразу розпочати роботу та пристосувати її відповідно до умов соціалістичного будівництва в УСРР (що-до мовної ознаки, класифікації видавництва то-що)»⁴.

Унаслідок проведених методичних і методологічних досліджень Бюро поділило справу обліку друкарської продукції на дві галузі – статистику виробництва та статистику розповсюдження витворів друку, а питання методології відповідно на чотири частини – об'єкт обліку, джерело обліку, розрізи дослідження та класифікації⁵.

¹ Козаченко Антон Іванович // Українські бібліографи. Біографічні відомості. Професійна діяльність. Бібліографія / ДЗ «НПБУ»; Авт.-уклад.: Р. С. Жданова, Н. І. Абдуллаєва, В. О. Кононенко; наук. ред. В. О. Кононенко, Н. Я. Зайченко; відп. ред. Т. І. Вилегжаніна. Київ, 2008. Вип. 1. С. 199–200.

² Сенченко М. І. Книжкова палата України: 100 років системних та інноваційних трансформацій, 1919–2018. Київ: Кн. палата України, 2019. 200 с.

³ Сенченко М. І. Книжкова палата України... С. 37.

⁴ Козаченко А. Бібліографічна статистика (спроба методології) / Всеукр. акад. наук, бібліографіч. комісія : Н. К. О. = У. С. Р. Р., Укр. кн. палата. Київ, 1929. 28 с.

⁵ Там само.

Науково-бібліографічний досвід, наполегливість і працьовитість Козаченка сприяли розробці методичних і методологічних засад державної статистики друку в Україні та забезпечували ефективність роботи ЦБСД, яке за неповні три роки роботи досягло серйозних науково-практичних здобутків. До них належать:

- налагодження поточного статистичного обліку друкованої продукції та ліквідування прогалин такого обліку за 1923–1926 роки, що висвітлено в ґрунтовній праці А. І. Козаченка «Книжкова продукція УСРР, 1923–1926»⁶;

- визначення і методичне обґрунтування джерел статистичного обліку: обов'язковий примірник видань і видавничі звіти для звірення та доповнення статистичних і бібліографічних відомостей⁷;

- розроблення правил заповнення видавничих звітів, так званих «видавничих звідомлень», з повним переліком потрібних показників: мова, група, автор і назва, формат, розмір в аркушах, тираж, кількість аркушів-відбитків, вартість видання, номінал одного примірника і вся торговельна вартість, місце видання, друкарня, скільки обов'язкових примірників утримала друкарня⁸;

- остаточне визначення форм обліку за групами, тобто чіткий поділ за видами видань: книжки і брошури, журнали, газети, аркушеві видання, графіка, ноти, відривні календарі⁹;

- створення переліку обов'язкових відомостей для максимального бібліографічного опису: автор і назва, серія, видавець, місце «видання-друкування», мова видання та мова, з якої зроблено переклад, ілюстрації, бібліографічний покажчик, кількість сторінок і вкладок, «вимір» (тобто формат), тираж, ціна одного примірника, до якої групи належить за змістом, соціальне призначення¹⁰;

- уперше було запроваджено облік видань за соціальним призначенням: дитяча література (для дітей дошкільного і шкільного віку), юнацька, масова (для селян, робітників або червоноармійців), масова інша (для різних груп масового читача), навчальна для закладів соціального виховання (соцвиху), навчальна інша (для профшкіл, шкіл лікнепу, гуртків та різних шкіл для дорослих тощо), науково-навчальна для вищих шкіл, наукова інша (для спеціального та кваліфікованого читача), програмово-методична (для керівників, педагогів тощо), офіційно-документальна, довідкова практичного змісту й довідкова інша (адресові інформаційного та рекламного характеру)¹¹;

- методичне роз'яснення специфіки ведення статистичних карток, що стало основою для подальшого створення відповідної інструкції: принцип вирахування аркушів-відбитків, додаткових тиражів тощо¹².

У кінці 1928 року Антон Іванович Козаченко успішно завершив навчання в аспірантурі та перейшов з посади завідувача Центрального бюро статистики друку на посаду завідувача редакційно-бібліографічного відділу Української книжкової палати (до 1931 року). На жаль, у 1934 році Козаченко переїхав до Москви,

⁶ Козаченко А. Книжкова продукція УСРР, 1923–1926 / Укр. наук. ін-т книгознавства. Київ, 1927. 24 с.

⁷ Козаченко А. Бібліографічна статистика (спроба методології). 28 с.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Пропина Г. И., Терновская А. А. Практика классификации книжной продукции по социальному назначению. *Советская библиография*. Москва, 1934. Вып. 2. С. 5–20.

¹² Там само.

і його діяльність у галузі статистики, бібліографії та книгознавства повністю припинилася¹³.

Феномен Антона Івановича Козаченка як непересічного статистика-книгознавця полягав у комплексному підході до питань книгознавства, умінні бачити перспективні напрями розвитку статистики друку, у творчому й активному пошуку оптимальних шляхів вирішення бібліографічно-статистичних проблем, його таланті керівника. Методичні й методологічні засади, запроваджені Антоном Козаченком у державну статистику друку України, діють до сьогодні. Зокрема, це стосується джерел, груп і критеріїв статистичного обліку, переліку елементів бібліографічного опису і видавничих звітів.

¹³ Козаченко Антон Іванович. *Українські бібліографи...* С. 200.

Ольга Стадник (Львів)

Бібліографічна культура книжкового видання

Культура книги визначається комплексом показників, серед яких можемо виділити духовні, матеріальні і товарні якості видавничого продукту. Проблеми культури видання порушували у своїх працях Ольга Антоник, Володимир Барикін, Василь Васильєв, Тетяна Жалко, Надія Зелінська, Тетяна Крайнікова, Аркадій Мільчин, Емілія Огар, Микола Сікорський, Наталія Черниш, Любов Шеремета та інші українські та іноземні вчені, по-різному трактуючи поняття «культура видання» і виокремлюючи в його структурі різні складники.

На думку Наталії Черниш, культура видання — це «ступінь відповідності видання (...) завданням найбільш ефективного користування ним», що забезпечується «наявністю всіх елементів, необхідних для повноцінного використання видання», «таким вибором змісту і форми цих елементів, при якому будь-які операції читача з виданням (...) могли б здійснюватися максимально швидко й успішно», «доцільним і водночас цінним з мистецького боку художньо-технічним оформленням»¹.

Тетяна Крайнікова у культурі видання виокремлює змістовий, художньо-технічний, бібліографічний і маркетинговий компоненти. Дослідниця розглядає бібліографічну культуру видання як «рівень інформативності та правильності оформлення вихідних відомостей, списків літератури, посилань на джерела тощо»². Деякі науковці невинувато звужують або розширюють це поняття. Скажімо, Любов Шеремет свідченням високої бібліографічної культури видання вважає «грамотно (з позицій стандартних вимог) подані у цьому виданні вихідні відомості»³ і зосереджується на їхньому аналізі. Сергій Калінін вважає, що довідково-бібліографічний апарат видання складається зі списку літератури, бібліографічних покликань, а також допоміжних покажчиків⁴.

¹ Черниш Н. І. На шляху до культури сучасної української книги. *Друкарство*. 2004. № 2. С. 29–32.

² Крайнікова Т. С. Культура видання: дефініція, структура та чинники. *Наукові записки Інституту журналістики*: наук. зб. Київ, 2011. Т. 43. С. 136–137.

³ Шеремет Л. М. Проблеми бібліографічної культури видань. *Кваліологія книги*: зб. наук. пр. Львів, 2000. Вип. 3. С. 222.

⁴ Калинин С. Ю. Выходные сведения и справочно-библиографический аппарат издания. Москва: Университетская книга, 2011. С. 171.

На нашу думку, бібліографічну культуру видання формують, по-перше, вихідні відомості як елементи розпізнавального апарату, що, за словами Аркадія Мільчина, дають змогу споживачам вирізнити книжку з-поміж інших і довідатись про неї найважливіше (який її тематичний зміст, кому вона адресована, коли і де випущена тощо)⁵. По-друге, на рівень культури видання впливають такі елементи бібліографічного апарату, як покликання, що вказують на джерела авторських запозичень, прикнижкові та пристатейні списки, бібліографічні покажчики, що відображають джерельну базу опублікованої праці. Як зазначав Умберто Еко, інколи «досить відкрити бібліографію та примітки», щоб зрозуміти, чи книжка містить вартісні дані, чи ні⁶. Отже, бібліографічну культуру сучасного друкованого видання визначають усі види представленої у ньому бібліографічної інформації. Вона потрібна для ідентифікації і самої книжки, й інших документів, які використано у процесі її створення або рекомендовано користувачеві для додаткового прочитання.

Правильно оформлена бібліографічна інформація є одним із важливих чинників, що забезпечує просування книжки від виробника до споживача, адже відображає основні змістові й типологічні параметри, т. зв. «паспортні» дані. Їхній перелік унормований низкою національних стандартів серії «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи» або «Інформація та документація», що визначають вимоги до оформлення вихідних відомостей у текстових, нотних, образотворчих, періодичних, факсимільних, мініатюрних, дитячих та інших видах друків. Йдеться передусім про ДСТУ 4861:2007 «Видання. Вихідні відомості» (набув чинності 2009 року), що покликаний оптимізувати й уніфікувати положення щодо оформлення вихідних відомостей у друкованій продукції, забезпечити точність і повноту відомостей для ведення загальноукраїнського банку бібліографічних і статистичних даних, підвищити конкурентоспроможність українських видань на міжнародному книжковому ринку⁷. Правила розміщення вихідних відомостей на оправі регламентує ДСТУ 7.84:2008 «Видання. Обкладинки та палітурки. Загальні вимоги та правила оформлення».

Вимоги до деяких розпізнавальних елементів видання конкретизовано в окремих стандартах, а саме: ДСТУ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання»; ДСТУ 3814:2013 «Видання. Міжнародна стандартна нумерація книг»; ДСТУ ISO 3297:2018 «Міжнародний стандартний серіальний номер (ISSN)»; ДСТУ 7343:2013 «Видання. Міжнародна стандартна нумерація нотних видань»; ДСТУ 8299:2015 «Знак охорони авторського права. Правила подання у виданнях»; ДСТУ 7342:2013 «Видавнича анотація. Правила складання та подання у виданнях». Книжкова палата України імені Івана Федорова розробила методичні рекомендації щодо оформлення вихідних відомостей, складання анотованої каталожної картки, інструкції про порядок надання Міжнародного стандартного номера книги і Міжнародного стандартного номера нотного видання в Україні.

Наповнення бібліографічного апарату видання залежить від його змісту, цільового призначення, читацької адреси, авторського задуму, видавничої

⁵ Мильчин А. Э. Аппарат издания. Издательский словарь-справочник. 2-е изд., испр. и доп. Москва : ОЛМА-Пресс, 2003. С. 42.

⁶ Еко У., Кар'єр Ж.-К. Не сподівайтесь позбутися книжок. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. С. 5.

⁷ Видання. Основні види. Терміни та визначення понять: ДСТУ 4861:2007. Чинний від 2009-01-01. Київ : Держспоживстандарт України, 2009. IV, 46 с. (Інформація та документація) (Національний стандарт України).

концепції, внутрішнього дизайну. При виборі способів розміщення, групування і оформлення бібліографічних елементів у виданні не варто спрощувати роботу авторів, редакторів, видавців, а належить зважати на потреби майбутнього користувача, тобто продумати, які бібліографічні покликання і переліки будуть для нього найпотрібнішими й найзручнішими. Сьогодні бібліографії укладають не лише згідно з вимогами «ДСТУ 2006. «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання» або «ДСТУ 8302:2015. «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», а й відповідно до численних закордонних практик бібліографічного опису джерел. Відомості про види бібліографічних посібників у виданнях, загальну характеристику методів бібліографування, особливості редагування бібліографічних посібників докладно розписано в інструктивно-методичних матеріалах Книжкової палати України⁸.

Оформлена на належному рівні, відповідно до чинних нормативних документів бібліографічна інформація є важливим маркером культури видання. Вона допомагає орієнтуватися споживачеві в документних потоках, які функціонують у сучасному інформаційному суспільстві, й забезпечує комунікаційну тяглість між минулими, теперішніми і майбутніми поколіннями.

⁸ Методичні рекомендації щодо підготовки та редагування бібліографічних посібників у виданнях / уклад.: П. М. Сенько, О. М. Устіннікова. Київ: Книжкова палата України, 2013. 68 с.

Валентина Березкіна (Київ)

Бібліографічні джерела зарубіжної україніки (друга половина XIX – початок XXI століття): матеріали до бібліографії

Метабібліографічний показник другого ступеня має орієнтувати користувачів у бібліографічних посібниках, що відтворюють процес становлення і розвитку бібліографічної і книговидавничої діяльності в осередках української діаспори.

Джерельною базою слугували каталоги й картотеки; довідкові видання («Енциклопедія Українознавства», «Енциклопедія сучасної України», англomовна енциклопедія «Ukraine and its people» та інші); фонди книжкових колекцій екстеріоріки бібліотек різних форм власності, наукових установ, вищих навчальних закладів, товариств і організацій, персональні колекції окремих діячів науки, культури, релігії української діаспори; посібники країн близького зарубіжжя – Грузії, країн Балтії (Латвія), Росії, зосереджені у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Наукової бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська Академія» (НаУКМА) та Бібліотеки імені О. Ольжича, заснованої Фундацією імені О. Ольжича спільно з Інститутом української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України (Б-ка ім. О. Ольжича). У підготовці показника використано також інформаційні електронні ресурси: Diasporiana.org.ua; НБУВ: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009335>, Національної історичної бібліотеки України: <http://nibu.kiev.ua>.

Показник підготовлений відповідно до комплексної наукової теми Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського «З історії книжкової культури України: дослідження книжкових, музичних, образотворчих,

картографічних пам'яток та історичних колекцій». Зосереджені у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Наукової бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська академія» та Бібліотеки імені О. Ольжича бібліографічні посібники зарубіжної україніки вперше опрацьовано й упорядковано в єдиному реєстрі у традиційній та електронній версіях. Створена база даних доповнить прогалини в українському бібліографічному репертуарі (УБР), дасть змогу включити в систему світового інформаційного простору дані про бібліографічні посібники, які створювалися і були випущені поза межами держави.

Документний потік має широке соціальне призначення і представлений політичною, науково-дослідною, науково-популярною, виробничою, довідковою, рекламною, публіцистичною, художньою, мемуарною, мистецькою, навчальною, релігійною, масово-інформаційною літературою, яка висвітлена в галузевих вторинних опублікованих і неопублікованих, періодичних, неперіодичних і продовжуваних джерелах (разом 809 позицій), випущених на території України та поза її межами (подеколи спільно із зарубіжними видавцями) українською, російською, польською, чеською, словацькою, англійською, німецькою та французькою мовами.

Географічні межі дослідження охоплюють країни Європи, Азії, Америки, Австралії, Нову Зеландію та територію України в різні періоди її історії; хронологічні межі – від другої половини XIX століття до початку XXI-го. Нижня межа – 1858 рік – визначається появою першого випуску праці Олександра Лазаревського («Указатель источников для изучения Малороссийского края»), який започаткував поточний облік літератури про Україну, зокрема й зарубіжної. Верхню хронологічну межу – 2017 рік – визначає поява дослідження Сергія Козака «Раритети української діаспори», у чотирьох томах якого подано низку покажчиків змісту періодичних видань, що виходили в українських наукових і громадсько-культурних осередках різних країн світу.

Покажчик містить передмову «Від упорядника», матеріали до бібліографії, допоміжні покажчики, список скорочень. Бібліографічні записи мають наскрізну нумерацію. Основна частина посібника упорядкована за формально-хронологічним принципом. У межах кожного року матеріал розміщено за абеткою та видами видань: окремо видані документи, внутрішньокнижкові і внутрішньожурнальні, прикнижкові та пристатейні списки й посібники кириличним шрифтом; окремо видані документи, прикнижкові та пристатейні списки латинським шрифтом.

За визначенням у вітчизняному бібліографознавстві типо-видовим поділом бібліографічних посібників щодо читацького й цільового призначення, представлений покажчик належить до науково-допоміжного виду. За потреби, коли назва документа не розкриває її змісту, записи супроводжуються анотаціями. Відповідно до цільового призначення застосовано анотації аналітично-довідкового характеру. Анотації подано українською мовою. Відомості зі змісту окремих іншомовних видань описано мовою оригіналу. Більшість документів опрацьовано *de visu*.

Описи подано сучасною українською орфографією. З метою найповнішого розкриття особливостей посібника чи списку до опису включено факультативні елементи: передмову, вступну статтю, довідковий апарат, ілюстративний матеріал, додатки, текст паралельно іншими мовами, книги із знаками власників, наведено назви статей у збірниках, розділи книг, відомості про авторів, видавців тощо. Відомості, відсутні у вихідних даних, подано у квадратних дужках. Книги, виявлені в друкованих бібліографічних джерелах, які не вдалося віднайти, позначені астериском.

Бібліографічний опис здійснено за чинними в Україні державними стандартами: ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання» (ГОСТ 7.80—2000, IDT); ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання» (ГОСТ 7.1—2003, IDT); ДСТУ 3582:2013 «Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила» (ISO 4:1984, NEQ; ISO 832:1994, NEQ); ГОСТ 7.0.12–2011 «Библиографическая запись. Сокращения слов и словосочетаний на русском языке. Общие требования и правила»; ДСТУ ГОСТ 7093:2009 «Бібліографічний запис. Скорочення слів і словосполук, поданих іноземними європейськими мовами» (ГОСТ 7.11–2004 (ISO 832:1994), MOD; ISO 832:1994, MOD).

В описах російських видань назви міст та їхні різночитання подано без скорочень відповідно до українських державних стандартів (Москва, Санкт-Петербург та інші). Опис кожного документа супроводжується інформацією про місце його зберігання або отримання інформації про документ. Відбір матеріалу завершено у грудні 2017 року.

Видання адресовано науковцям, фахівцям бібліотечно-бібліографічної справи, працівникам інформаційних служб, історикам, викладачам, аспірантам і студентам, усім, хто цікавиться питаннями українознавства, зокрема, зарубіжною українкою.

Наталія Казакова (Київ)

Бібліографічна версія історії українського кіно XX – початку XXI століття: підсумки

Від 2010 до 2018 року в рамках проекту Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого «Матеріали до історії українського кіно» (мета якого – привернути увагу до сучасного українського кіно, популяризувати його багату історію та поглибити знання читачів про українських кіномитців) було підготовлено вісім видань, обсягом понад 130 друк. арк. Водночас із завданнями бібліографічного відображення та вивчення документного потоку видань кінематографічної тематики на перший план вийшли питання розшуку (через відсутність обов'язкового примірника в національних бібліотеках України) та зберігання (створення е-копій) видань.

Бібліографічна версія історії українського кіно XX століття – фрагментарна. Це видання останнього десятиліття та покажчики змісту двох знакових журналів: ««Кіно». 1925–1933» і ««Радянське кіно». 1935–1938»¹. Тривалий час публікації журналу «Кіно» були чи не єдиним джерелом матеріалів з теорії та історії становлення українського кіно. Про цей журнал у різні часи писали українські кінознавці: Олена Шупик, Анатолій Щербак, Лариса Брюховецька, Сергій

¹ «Кіно» (1925–1933): сист. покажч. змісту журн. / авт.-упоряд.: Н. Казакова, Р. Росляк; авт. вступ. ст.: Л. Брюховецька, С. Тримбач; наук. ред. В. Кононенко. Київ, 2011. 256 с.; «Радянське кіно» (1935–1938): сист. покажч. змісту журн. / авт.-упоряд. М. Лук'яненко; наук. ред. В. Кононенко. Київ, 2012. 143 с.

Безклубенко та інші. З появою покажчика змісту (2011) журнал «Кіно» отримав «друге життя» та повернувся до наукового обігу, багато в чому завдяки участі відомих кінознавців Лариси Брюховецької та Сергія Тримбача – авторів вступних статей, а також співупорядника – Романа Росляка. Покажчик змісту «“Радянське кіно”. 1935–1939» є продовженням попереднього видання і засвідчує певний період українського кіно вже під іншими ідеологічними гаслами. Обидва видання стали важливим підґрунтям серії посібників «Матеріали до історії українського кіно (1991–2011)».

Стан видання продукції кінематографічної тематики за перші 20 років (1991–2011) української незалежності ми спробували частково проаналізувати у чотирьох виданнях: книжкової (вип. 1, 2)², кінематографічної періодики – нової за змістом і формою (вип. 5, 6)³. Результати моніторингу публікацій про українське кіно на сторінках періодичних видань («Березіль», «Вітчизна», «Дніпро», «Київ», «Кур’єр Кривбасу», «Сучасність», «День», «Дзеркало тижня») та професійних («Культура і життя» та «Українська культура») викладено у двох посібниках (вип. 3, 4)⁴.

Усі видання побудовані за систематичним принципом, крім другої частини першого випуску «Публікації в матеріалах конференцій», яку сформовано за хронологією, та містять фільмографію або перелік фільмів, які згадано в публікаціях.

Репертуар книжкової продукції кінематографічної тематики: книжки, збірники, матеріали конференцій за (1991–2011) становить понад 750 назв. Матеріали 690 публікацій зі 147 наукових збірників та понад 150 матеріалів конференцій, що увійшли до першого випуску, засвідчують, що феномен українського кіно, незважаючи на кризові явища, продовжує цікавити не тільки кінознавців, а й гуманітаріїв різних фахів. На 150 конференціях, які вдалося розшукати, було виголошено близько 200 доповідей із зазначеної тематики, хоча тільки п’ять конференцій було безпосередньо присвячено проблемам історії українського кіно.

Початок 1990-х років характеризувався активним культурно-мистецьким життям в Україні. Однак відомості про наукові заходи цього періоду, зокрема, присвячені ювілеям Василя Кричевського, Данила Демуцького, Олександра Довженка, українській анімації в контексті світової екранної культури тощо, маємо лише завдяки згадкам у публікаціях Вадима Скуратівського.

Основний масив інформації про книжкові видання вміщує другий випуск «Книги і публікації в збірниках» (понад 950 позицій). Видання з історії українського кіно репрезентують діяльність як традиційних наукових осередків (Київський національний університет театру, кіно і телебачення ім. І. Карпенка-Карого, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України), так і нових (Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України)⁵,

² Книги і публікації в збірниках: бібліогр. покажч. / авт.-упоряд. Н. Казакова; наук. ред. В. Кононенко. Київ, 2015. 272 с.; Публікації в наукових збірниках та матеріалах конференцій / авт.-упоряд.: Н. Тертичка, Н. Казакова. Київ, 2013. 214 с.

³ «Вавілон»: (покажч. змісту), «Вавілон-XXI»: (покажч. змісту), «Кіно»: (покажч. змісту) / авт.-упоряд. Н. Казакова; авт. вступ. ст.: М. Слабошпицький, В. Войтенко; наук. ред. В. Кононенко. Київ, 2016. 184 с.; «KINO-КОЛО» (1997–2008): покажч. змісту / упоряд. Н. Тертичка; наук. ред. В. Кононенко; наук. консультант В. Войтенко; авт. вступ. ст.: В. Войтенко, О. Калуга. Київ, 2018. 248 с.

⁴ Публікації з літературно-мистецьких журналів та газет: «Березіль», «Вітчизна», «Дніпро», «Київ», «Кур’єр Кривбасу», «Сучасність», «День», «Дзеркало тижня» / упоряд. Н. Тертичка; наук. ред. В. Кононенко. Київ, 2015. 248 с.; Газета «Культура і життя» та журнал «Українська культура» про кіномистецтво / упоряд. Н. Тертичка; наук. ред. В. Кононенко. Київ, 2015. 232 с.

⁵ Нариси з історії кіномистецтва України / Акад. мистецтв України, Ін-т проблем сучас. мистецтва; [редкол.: В. Сидоренко (голова) та ін.; ред.-упоряд. І. Зубавіна]. Київ: Інтертехнологія, 2006. 862 с. (Нариси з історії мистецтв України; т. 3).

Національний центр Олександра Довженка, Музей-майстерня Івана Кавалерідзе, Науково-дослідний центр кінематографічних студій НаУКМА, Державний музей театрального, музичного та кіномистецтва України та інших). У виданні також зафіксовано кілька авторських історій українського кіно: режисерів Олександра Муратова, Василя Ілляшенка та з-поза меж України – Любомира Госейка⁶. Вадим Скуратівський назвав працю Госейка «унікальною у всьому світовому кінознавстві (включаючи українське) підкреслено цілісною ретроспективою національного кіно першого його століття», а також зауважив, що «дослідження французького автора виконане у режимі того національного методу, до якого ми ще не звикли»⁷. До посібника ввійшли відомості про кінематографічні видання, які зберігаються в одному примірнику переважно у Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського або бібліотеці Будинку кіно, наприклад, збірка спогадів кінематографістів⁸.

Понад третину посібника становлять аналітичні матеріали з видань історичної, культурологічної, мистецтвознавчої та літературознавчої тематики, а також універсальних та галузевих енциклопедій і довідників. Вони є результатом відбору з переглянутих понад 8 тис. назв. Зокрема, матеріали з видань про історико-культурну спадщину в регіональному контексті сформуvalи такі підрозділи: «Матеріали з історії українського кіно в енциклопедичних виданнях» та «Матеріали з історії українського кіно в універсальних та галузевих довідкових виданнях».

Бібліографування кінематографічних періодичних видань періоду незалежності України було зосереджено на чотирьох журналах: «Вавилон» (1991–1992), «Вавилон-XXI» (1992–1993) та «Кіно» (1998), «KINO-КОЛО» (1997–2008)». Більшість із них вже є бібліографічною рідкістю, тому в додатках до змісту журналу «Вавилон-XXI» подано тексти статті канадського дослідника Ярослава Зуровського про українського режисера, історика Євгена Деслава (Франція) та двох інтерв'ю з відомими українськими письменниками Анатолієм Дімаровим та Володимиром Дроздом у рубриці «Кіно у моїй творчості».

У шостому випуску «Матеріалів...» представлено зміст часопису «KINO-КОЛО» (1997–2008) – поліграфічно якісного часопису, присвяченого питанням як українського, так і світового кіно. Часопис об'єднав кращих кінокритиків та кінознавців: Вадима Скуратівського, Сергія Тримбача, Євгенію Махтіну, Любомира Госейка й Леоніда Череватенка, а також Тетяну Дерев'янку, Романа Корогодського, Зінаїду Фурманову, Оксану Мусієнко, Дмитра Горбачова та інших.

Ступінь популяризації українського кіно на сторінках періодики демонструють матеріали третього та четвертого випусків. У них зафіксовано, в основному, сучасні процеси українського кіно на базі нової законодавчої бази, широкий спектр питань, пов'язаних зі становленням та діяльністю нових кіностудій, творчих об'єднань; зміни у підходах до кіновиробництва та розповсюдження кінопродукції, відомості про особливий період українського кіно з 2010 року, коли внаслідок зменшення фінансування відбувався перехід до створення короткометражних фільмів.

⁶ Муратов О. Коротка історія художнього кіно України. [Б. м.]: Благод. фонд «Сом-прес», 2007. 84 с.; Ілляшенко В. Етюди про кіно / [під ред. Н. Агаркової]. Київ: КВІЦ, 1999. 108 с.; Госейко Л. Історія українського кінематографа, 1896–1995 / [пер. з фр.: С. Довганюк, Л. Госейко; відп. ред., передм. В. Войтенка]. Київ: KINO-КОЛО, 2005. 461 с.

⁷ Скуратівський В. Французька «Історія українського кіно» // KINO-КОЛО. 2002. № 14, літо. С. 132–133.

⁸ «Жизнь моя, кино»: воспоминания кинематографистов / сост.: А. Жукова, Е. Махтина, Г. Зельдович; редкол.: Б. Буряк, В. Цвирунов, А. Жукова [и др.]; Союз кинематографистов Украины, Асоц. кинокритиков Украины, Совет ветеранов кино Украины. Киев; Полтава: Хорс, 1999. 275 с.: ил.

Висновки. Найбільші масиви інформації у всіх посібниках присвячено українському кіно 1920-х років, поетичному кіно та кінематографу незалежної України; внеску українського письменства в розвиток українського кінематографа. Серед новачів – матеріали про документальне та науково-популярне кіно; праці сучасних істориків та кінознавців, що містять публікації архівних документів та коментарі до них, зокрема про репресованих кінодіячів; ґрунтовна кінематографічна біографістика⁹; публікації кінознавців з-поза України та про українське кіно поза межами України¹⁰. Певні кроки було зроблено і в кінематографічній біобібліографії (упорядкування літератури про Оксану Мусяєнко та Леоніда Череватенка)¹¹.

Сучасні бібліотеки перестають бути місцем зберігання тільки друкованих видань. З публікаціями кінематографічної тематики різних років та показниками серії «Матеріали до історії українського кіно» можна ознайомитися в електронній бібліотеці Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого «Культура України» (<http://elib.nplu.org/index.html>).

⁹ Матяш І. Блазень із сумними очима: [Микола Федорович Яковченко (1900–1974)]. Київ: [б. в.], 2007. 164 с. (Мистецтво і архіви; вип. 1); Сміхотворець Микола Яковченко: спогади, твори, док. / авт.-упоряд., передм., фільмогр. І. Матяш; Регіон. від-ня Прилуц., Срібнян., Талалаїв. р-нів Т-ва «Чернігів. земляцтво», Ген. дирекція КМДА з обслуговування інозем. представництв. Київ, 2005. 192 с. Фільмогр.: с. 179–190.

¹⁰ Листування Євгена Деслава: [з Є. Бачинським – архієпископом УАПЦ] / упоряд., вступ. ст. й комент. о. Юрія Мицика. Київ: [б. в.], 2009. 358 с.; Слабченко Є. Дипломатична історія України / упоряд. Ірина Матяш. Київ: Кліо, 2016. 493, [1] с.: іл., портр.

¹¹ Мусяєнко Оксана Станіславівна: матеріали до біографії / Нац. акад. мистецтв України, Ін-т проблем сучас. мистецтва; [авт.-упоряд. Н. Мусяєнко за участі Н. Казакової; авт. ст.: В. Скурагівський та ін.]. Київ: Логос, 2014. 219 с.; Леонід Череватенко: матеріали до біобібліогр. покажч. / упоряд. Н. Казакова; наук. ред. В. Кононенко. Київ, 2019. 256 с.

Надія Зубко (Львів)

Видання книг в Україні у роки незалежності: мовний аспект

У роки незалежності під впливом соціально-економічних, політичних, культурних, технологічних чинників відбулася трансформація видавничого ринку України. Глибокі зміни можна відстежити в типологічному, тематичному, територіальному, регіональному, жанровому та інших зрізах. Саме ця публікація присвячена мовним перетворенням національного книговидавництва. Для виявлення провідних тенденцій у випуску книг скористаємося статистичними даними Державної наукової установи «Книжкова палата України імені Івана Федорова», опублікованими у щорічниках «Друк України»¹ і на офіційному веб-сайті². Результати схожих досліджень, але за інший хронологічний період, репрезентовані у працях Олександра Афоніна, Оксани Герасимової, Ірини Копистинської, Миколи Сенченка, Миколи Тимошика, Віктора Шпака та інших авторів.

¹ Друк України: статист. збірник / Держ. ком. телебачення та радіомовлення України; Держ. наук. установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова». Київ, 1997–2018.

² Випуск видавничої продукції в Україні. Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова»: офіц. веб-сайт. Дата оновлення: 27.05.2019. URL: http://www.ukrbook.net/statistika_.html (дата звернення: 29.05.2019)

В часи становлення України як незалежної держави випуск українськомовних видань відставав від російськомовних: 1991 року – в 1,88 раза, 1993 – в 1,15. Від 1994 року публікується все більше книг українською мовою. Водночас їх щорічний приріст був удвічі вищий, ніж видань російською, і становив 15,59%, досягши 2008 року позначки в 16 417 друк. од. Після фінансово-економічної кризи на тлі скорочення загальних обсягів книгопродукування згортається й випуск україномовних видань. Новий кількісний сплеск у 2012–2013 роках в обох мовних зрізах завершився черговим падінням, зумовленим складними соціально-політичними обставинами, звуженням ринків збуту через анексію Криму й окупацію частин Донецької і Луганської областей, здорожчанням книг в умовах девальвації гривні, зuboжінням населення, переорієнтацією українців на використання електронних видань.

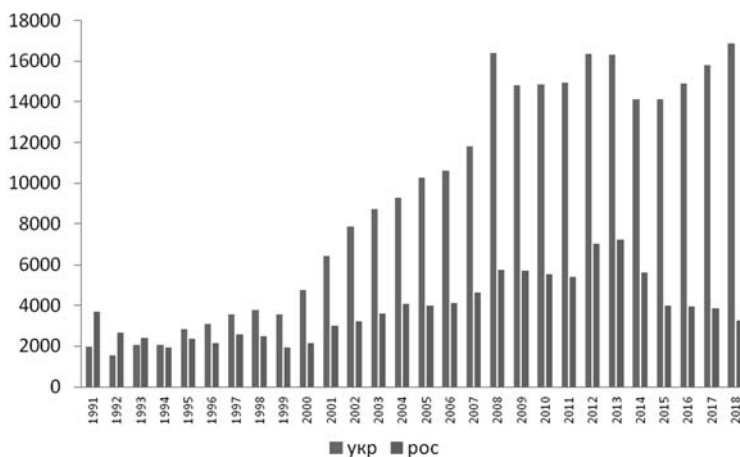

Рис. 1. Видання книг українською і російською мовами в Україні за назвами (друк. од.)

Позитивна динаміка книговидання відновлюється 2016 року. Як видно з рис. 1 і 2, торік видавнича індустрія в контексті випуску українськомовних книг досягла свого максимуму: 16 857 назв і 38 107,4 тис. примірників³. Загалом упродовж 1991–2018 років річні накладі видань скоротилися на 65,53 %. Проте накладі українськомовних книг «впали» лише удвічі, на що вплинуло поступове розширення сфер використання державної мови (зокрема, наукової та освітньої). Водночас річні накладі російськомовних скоротились удесятеро. Очевидно, що тривалий період часу інформаційні потреби російськомовних українців задовольнялися через високий рівень книжкового імпорту з Російської Федерації (рис. 2).

На початку 1990-х років питома вага надрукованих примірників обома мовами була майже однаковою, з часом цей розрив збільшується на користь видань українською, від 2005 року знову скорочується, коливаючись упродовж наступного десятиліття в межах 7,7–30,73 %. Зміна мовної ситуації і мовної політики в державі після Революції Гідності та воєнної агресії Росії спричинили зростання і назв, і накладів книжок українською мовою: 2018 року вісім з десяти видань було надруковано українською.

³ Якщо не брати до уваги загальні річні накладі на початку 1990-х років.

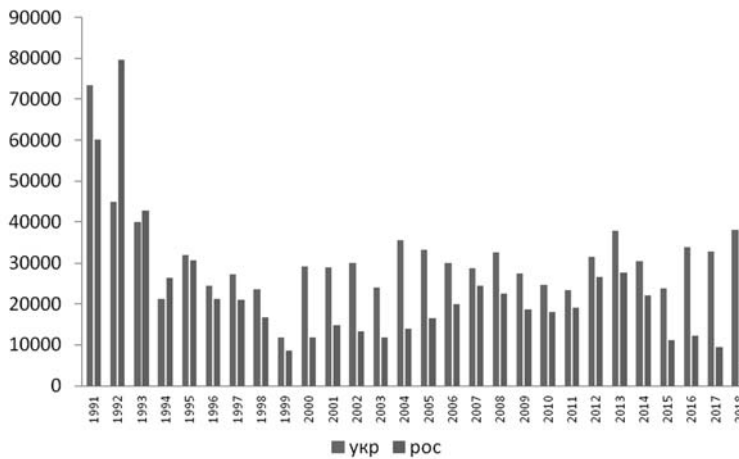

Рис. 2. Видання книг українською і російською мовами в Україні за накладом (тис. примірників)

За даними Книжкової палати, середній наклад українського друкованого видання за роки незалежності різко впав: 29 132 примірники у 1992 році проти 2 080 торік. Цей показник для російськомовної книги практично в усі роки був вищим, і від 2005 року лише торік виявився нижчим на 20,46 % (рис. 3).

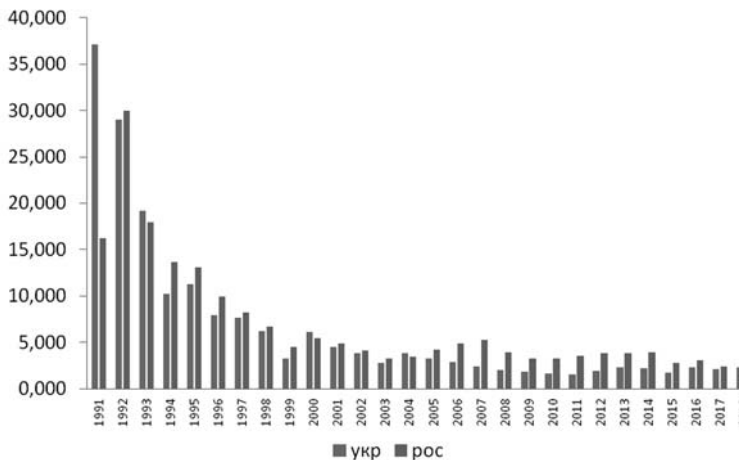

Рис. 3. Середній наклад книг українською і російською мовами в Україні (примірників)

На різних сегментах ринку співвідношення українськомовної та російськомовної книги було неоднаковим. Скажімо, серед літературно-художніх книжок упродовж 2014–2017 років за назвами переважала перша, проте за накладом питома вага видань російською і українською мовою дорівнювала 53,87 і 43,58 %, а у масиві перекладів – 64,62 % і 34,96 %. У попередні роки співвідношення було на користь російськомовної. Наприклад, у 2013 році російською випущено 90,56 % усіх примірників літературно-художніх книжок. Навіть у 2017 році середній

наклад російськомовної художньої книги становив 2 462 проти 1 367 примірників українськомовної, тоді як у 2013-му – 4 006 і 1 065 відповідно.

У 2017 році проти 2014-го зріс випуск українськомовних книг для дітей: на 26,73% за назвами, 74,40% за загальними і 37,61% за середніми накладами. З-поміж перекладів дитячої літератури питома вага українських наближалася до 81,77%. Середній наклад перекладеного видання для дітей становив 2 536 примірників, а оригінального трохи більше – 2 705.

Упродовж 2003–2017 років майже третину всіх назв і накладів українськомовних друків становили навчальні видання. У масиві шкільних підручників і посібників частка видань українською мовою становила в середньому 68,37 % за назвами і 77,52 % за накладами; російською – 17,9 % і 13,93 % відповідно. Серед навчальних книг для вищої школи спостерігаємо схожу тенденцію: українськомовними є вісім з десяти друківаних одиниць і примірників.

За роки незалежності розширився спектр мов видавничої продукції в Україні: 1991 року – 12, 2000-го – 15, 2010-го – 24, 2018 року – 25. Загалом за цей час опубліковано книги 47 мовами, окрім української та російської. За кількістю назв серед них переважали видання англійською, німецькою, угорською, румунською, польською, кримськотатарською, французькою, старослов'янською, іспанською, молдавською. В середньому щорічно виходило друком 408 багатомовних видань (у т. ч. словників).

Отже, можна стверджувати, що за останні роки збільшилися обсяги випуску українськомовних неперіодичних видань. Така тенденція віддзеркалює мовну політику в державі і, вочевидь, поглиблюватиметься, зважаючи на ухвалення у квітні 2019 року Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». На часі дослідження відповідності поточної видавничої пропозиції попиту на книжки різної тематики, типу та різними мовами.

МИСТЕЦЬКІ ВИДАВНИЦТВА: ПРОДУКЦІЯ, ПОСТАТІ

Лариса Івченко, Ірина Дубровіна (Київ)

Музична періодика як прояв видавничої активності Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича

Одним із пріоритетних завдань Музичного товариства імені Миколи Леонтовича (МТЛ) – першої української культурно-громадської організації – було налагодження видавничого руху, що передбачало підготовку, редагування та тиражування нотних, книжкових, періодичних видань та різного формату поліграфічної продукції, пов'язаної з музичною культурою (листівки, афіші, портрети композиторів тощо)¹. З 1923 року товариство випускало журнал «Музика» (редактор Микола Грінченко). Музикознавець Я. Юрмас (Юрій Масютин) писав, що журнал «...скупчував біля себе музично-громадську думку і відбивав досить повно музичне життя України»².

Журнал «Музика» – перший україномовний журнал із питань музичного мистецтва – було засновано у 1923 році в Києві як друкований орган Всеукраїнського музичного товариства імені Миколи Леонтовича. Сучасні дослідники розглядають багатопрофільний часопис із питань українського музикознавства як «одне із основних джерел інформації про українську музичну культуру 20-х років ХХ століття»³. У 1923–1925 роках часопис виходив щомісяця, 1927 – раз на два місяці (1926 – не виходив). Журнал поширював музичні знання, вміщував статті з естетики, історії української та світової музики, музичної педагогіки, етнографії, подавав хроніку музичного життя, бібліографію та нотографію нових творів українських радянських композиторів. У журналі розглядалися такі аспекти: «... педагогічно-музична проблема в школі; синтез мистецтв на підмостках театру; колективне начало в творчості; музика в житті пролетаріату і подібні – це все питання, які вимагають свого розв'язання зараз, сьогодні»⁴. У виданні присутні публіцистично-полемічні матеріали, а саме: «Походження музичної матерії» (Анатолій Буцкой), «Мовна інтонація та музика» (Борис Навроцький), «Матеріали до проблеми синестизичної музики» (Григорій Майфет), «В межах і по-за межами професіоналізму» (І. Гребов), «Значіння музичної аналізи» (Сергій Кондра), «Про музичну діалектику, історизм та сучасність» (Семен Гінзбург), «Про музично-теоретичне виховання» (Михайло Вериківський) та ін.

У 1924 році (ч. 7-9) журнал задекларував ідеологічну платформу МТЛ, виражену гаслом «Жовтень в музику!», що мала об'єднати організаторів, композиторів, учених і артистів. У зв'язку з цим змінюється редакційна політика –

¹ Янковська О. Музичне товариство імені М. Леонтовича. *Енциклопедія історії України* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 7: Мл – О. С. 122–123.

² Юрмас Я. Музичне життя України 1926 року: (за матеріалами Ц. П. Всеукр. Муз. Т-ва ім. Леонтовича. *Музика*, 1927. Ч. 1(січень – лютий). С. 50–57.

³ Бобришева І. Журнал «Музика» як джерело інформації про вокальні твори українських композиторів 20-х років ХХ ст. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2013. Вип. 37. С. 480.

⁴ *Музика: місячник музичної культури* / Музичне т-во ім. Леонтовича. Київ, 1923. № 2. 30 с.; № 6/7. 48 с.; № 8/9. С. 5.

вводяться нові рубрики: «Музичне знання – масам», «Музичне життя трудящих», «Музична преса», «Поштова скринька».

У 1926 році виходила «Українська музична газета» (УМГ), яка підтримала неперервність випуску української фахової музичної періодики 20-х років ХХ століття³, фактично ставши продовженням журналу «Музика». У цих двох виданнях спільними були освітні завдання, видавець (МТЛ) та авторський колектив (Микола Грінченко, Юрій Масютин, Михайло Вериківський та інші). На сторінках журналу й газети висвітлювалися важливі теми мистецтвознавства – завдання тогочасної української музики, дискусійні моменти української музичної творчості, негативні чинники у творчості композиторів (наприклад, причини переваги дрібних музичних форм над великими) тощо.

Наступником «Музики» був журнал «Музика масам», який так само, як і попередні видання, вмщував дописи про головні події й останні досягнення в музиці, а також принципи організації музичної роботи в клубі, сільбуді, школі, побуті; вказівки й поради; матеріали для самоосвіти. Цікавими для читачів були рубрики й нотні додатки «Уваги до нотних додатків», «Бібліографія й нотографія» (з повідомленнями про нові видання та їхній аналіз), «Хроніка музичної творчості», «Музичні твори, дозволені до виконання вищим музичним комітетом при НКО УСРР» та репертуарні списки, що забезпечували різноманітні заходи.

Журнал «Музика – масам» виходив у Харкові щомісячно як друкований орган відділу мистецтв Народного комісаріату освіти, культвідділу Всеукраїнської ради професійних спілок, ЦК ЛКСМУ та Всеукраїнського музичного товариства імені Миколи Леонтовича. Загальнодержавний ідеологічний диктат зумовив зміни в редакційній політиці журналу, переорієнтувавши авторів на висвітлення суто фахових питань музичної культури, громадського життя України, СРСР та за кордоном вже з позицій марксизму-ленінізму. Тоді ж таки розширюються тематичний і жанровий спектри публікацій: збільшується кількість статей теоретичного та практичного змісту, бесід – порад для тих, хто самостійно вивчає музику, подається огляд-хроніка мистецького життя, а в додатках друкується перелік нових музичних творів композиторів-членів МТЛ. Із 1928 року журнал змінює назву на «Музика мас», а в 1933–1941 роках — «Радянська музика» (вже як орган харківського оргбюро Спілки радянських музик України і Сектора мистецтв НКО). Важливою складовою діяльності видавництва була підтримка творчих зв'язків із діячами культури Західної України. У рамках цього співробітництва МТЛ передавало західноукраїнським колегам – Станіславові Людкевичу, Філаретові Колесі, Василеві Барвінському та іншим – випущені ним журнали, книжки, ноти, а також організувало концерти із творів галицьких композиторів під назвою «Галицькі музичні вечори». Такий зв'язок сприяв об'єднанню і зміцненню української музичної культури.

Порівняльно-типологічний аналіз київського журналу «Музика» (1923–1925, 1927) та низки музичних часописів Галичини 1900–1930-х років доводить своєрідність та спорідненість процесів розвитку музичної преси у східному та західному регіонах України. У 1927 році, попри загрозу звинувачень членів правління товариства в націоналізмі, товариство організує українську експозицію на Міжнародній виставці у Франкфурті-на-Майні (Німеччина), де було представлено 391 експонат, серед яких – нотні видання та журнали «Музика», програмки, афіші, макети сцен з оперних постановок тощо⁵.

⁵ Вакульчук О. А. Інструментальна музика в українських нотних виданнях: 1923–1934 років. Київ, 2011. С. 110.

Таким чином, журнал був єдиним джерелом інформації про багатьох тогочасних композиторів (містив перелік їх творів, біографічну інформацію та портрети), а також подавав відомості про значну кількість рукописних музичних творів, що в подальшому не були надруковані. Видавнича нотна продукція відбивала стан тогочасного музичного життя: у журналі «Музика» (ч. 1 за 1925 рік) було вміщено допис про виставку та вміщено фотографії стенду з експонатами музичних видань українських видавництв. Інформаційний відділ МТЛ на сторінках журналу постійно оприлюднював короткі звіти про діяльність товариства. 3 жовтня 1926 року президію МТЛ переводять до Харкова під нагляд НКО УСРР, у січні 1928 року товариство було ліквідоване, натомість згодом створено Всеукраїнське товариство революційних музикантів.

Отже, вивчення музичної періодики видавничого руху Музичного товариства імені Миколи Леонтовича на прикладі журналу «Музика» залишається актуальним для сучасних дослідників історії, мистецтва та культури України. Оригінали примірників часопису «Музика», які зберігаються у фондах ВМФ, є цінними матеріалами для бібліографії, пам'ятками і першоджерелами історії нашої культури.

Яким Горак (Львів)

Видавнича діяльність Музичного товариства імені Миколи Лисенка (1903–1939)

Упродовж майже сорокарічної історії Музичного товариства імені Миколи Лисенка (МТЛ) та Вищого музичного інституту, який діяв під егідою товариства впродовж усього часу його існування (1903–1939), видавнича діяльність здійснювалася у двох напрямках: налагодження випуску музичного часопису та створення спеціалізованого нотного видавництва.

Спроби організувати музичне періодичне видання фіксуються ще перед заснуванням МТЛ, і паралельно поза його межами. Так, метою з'їзду українських музик 1899 року було заснування Русько-українського Союзу любителів музики, а одним із його завдань музичні діячі бачили випуск фахового журналу. Згодом у Перемишлі, у грудні 1902 року, на зібранні гуртка музикантів, що відбувалося в домі священника, хорового диригента та музичного критика Володимира Садовського, присутні обговорювали ідею відродження професійної організації шляхом згуртування сил навколо музичного часопису, однак і ці плани не були реалізовані.

У 1904 році Володимир Садовський у тісній співпраці з Анатолем Вахнянином організують нове музичне фахове видання – «Музичний вістник», яке планували друкувати у Перемишлі, але за наполяганням Володимира Садовського воно почало виходити у Львові із зміненою назвою – «Артистичний вістник».

Випуск музичного періодичного видання проголошувався також одним із пріоритетних завдань заснованого «Союзу співацьких і музичних товариств у Львові», який загальними зборами 28 червня 1903 року розпочав свою діяльність. 28 вересня 1904 року офіційно була створена видавнича спілка для видання

«Артистичного вістника». На засіданні виділу від 23 листопада 1904 року на пропозицію Анатолія Вахнянина було ухвалено взяти під свій патронат «Артистичний вістник». Від цього часу його офіційним видавцем став Союз співацьких і музичних товариств, головним редактором – Олександр Бережницький, співредакторами – Станіслав Людкевич та Іван Труш. Перше число з'явилося в січні 1905 року, а до жовтня 1905-го вийшло десять чисел, після чого через фінансові труднощі видання припинилося, спромігшись, однак, розгорнути за цей короткий час високого гатунку мистецтвознавчі й музикознавчі дискусії.

Після тривалої, аж до 1925 року, перерви відновилися спроби налагодити випуск музичного видання. Із нагоди сотих роковин смерті Дмитра Бортнянського за редакції Станіслава Людкевича і на його ж такі кошти, хоч і під грифом Музичного товариства, вийшло єдине число неперіодичного видання «Музичний листок». На 11 його сторінках, крім реферату С. Людкевича «Д. Бортнянський а сучасна українська музика», виголошеного на ювілейному концерті 10 листопада 1925 року, опублікована стаття Василя Щурата «Як пізнали Д. Бортнянського в Західній Україні» та розділ «Хроніка й бібліографія».

У липні 1921 року у видавництві «Ліра» у Станіславі за редакцією Осипа Залеського вийшло в світ перше і єдине число «неперіодичного часопису української музики» «Музичний вістник». На 15 сторінках густо друкованого видання міститься 10 рубрик, серед яких – «Мистецтво тонів», «кілька заміток про наш церковний спів», «Музичні листки», «Наші мистці за кордоном», «Рецензії», «Ріжне», «З чужої музики».

На засіданні виділу Музичного товариства від 20 січня 1927 року обговорювався лист із Дрогобицької та Стрийської філій, в якому йшлося про потребу регулярного фахового видання. До редагування дрогобиччани планували запросити Станіслава Людкевича, але він після вагань відмовився. Та автори листа все ж не полишили своїх планів і розпочали видання часопису «Боян». Упродовж червня 1929 – травня 1930 років у Дрогобичі вийшло 19 чисел журналу (7 – у 1929 році та 12 у 1930 році). Спочатку часопис був органом місцевого музичного товариства «Дрогобицький Боян». Із 1929 року видання мало підзаголовок «місячник для співацьких і музичних справ», а після заснування «Союзу Українських Хорів», із 1930 року – стало «місячником для організації укр[аїнських] хорів». Тут друкували дописи про львівське товариство, діяльність його філій, статті про ведення хорів, функціонування Союзу українських хорів, висвітлювали події музичного життя краю.

На кількох засіданнях виділу (18 березня 1929, 17 лютого 1930¹) Іларіон Гриневецький порушував питання про потребу музичного журналу, «в якому на першому місці було б узгляднено життя наших музичних шкіл, а рівночасно були б в ньому фахові статті на актуальні теми». Фінансування часопису пропонувалося перекласти на філії товариства. На засіданні 17 березня 1930 року було ухвалено почати випуск журналу «Музичний вістник» під адміністративною опікою Іларіона Гриневецького та хорового диригента і члена товариства Івана Охримовича.

¹ Нині збереглися 4 рукописні томи «Книги протоколів засідань Виділу Музичного товариства імені М. Лисенка». Перший том, який охоплює документи 1903–1922 років, зберігається у фонді Іларіона Гриневецького (ф. 867) у Центральному Державному історичному архіві України у Львові (справи 24, 25, 26). Ще три рукописні томи, які охоплюють 1923–1939 роки, зберігаються у приватному архіві родини Колесів у Львові. Перший рукописний том документів став основою видання «Книга протоколів Музичного товариства імені Миколи Лисенка» (Тернопіль: Астон, 2014. 424 с.). Текст решти рукописних томів автор цього реферату готує до видання окремою книгою.

У першому півріччі 1930 року вийшло перше, 16-сторінкове, число журналу за редакцією І. Гриневецького. У вступному дописі «Від редакції» зазначалося, що журнал буде висвітлювати діяльність Вищого музичного інституту і його філій у провінції, сприятиме процесові підпорядкування філій львівській централі та уніфікації програм музичного навчання. Журнал, однак, не здобув популярності і не залучив іменитих авторів, а за браком фінансової підтримки і через байдужість філій його випуск невдовзі припинився. Друге, останнє, число вийшло того ж таки року, обсягом у сім сторінок і було заповнене винятково статтями Станіслава Людкевича.

Питання створення при МТЛ нотного видавництва розглядалося на засіданні виділу 8 квітня 1921 року, де було ухвалено «приступити до видавництва творів музичних», а до спеціально покликаної для цього комісії увійшли Станіслав Людкевич, Василь Барвінський, Осип Доманик. Навесні 1921 року у справі створення нотного видавництва розповсюджено відозву-запрошення «П.Т!» («Панове Товариші!»), підписану 20 квітня 1921 р. від імені виділу МТЛ у Львові головою Йосипом Дрималиком та секретарем Теодозієм Восвідкою. Автори документа наголошували на великій потребі постійного музичного видавництва і просили про фінансову підмогу. На засіданні виділу 8 червня 1921 року було створено редакційні групи й секції. Восени того ж року видавництво опублікувало клавір «Заповіту» Михайла Вербицького, проте назагал функціонувало мляво і з великими перервами. Щойно на початку 1930-х років було ініційовано випуск збірки колядок і щедрівок у фортепіанному опрацюванні Василя Барвінського. Питання про це підняв Іван Охримович на засіданні виділу Товариства 17 грудня 1931 року. Видання вийшло в кінці цього ж року, його видрук коштував товариству 471 злотий, а на момент засідання виділу від 3 квітня 1932 року вже розійшлося 103 примірники. Барвінському виплатили гонорар у розмірі 250 злотих, а збірник отримав високу оцінку в пресі.

Після ще однієї тривалої перерви в діяльності нотного видавництва, на засіданні виділу 13 листопада 1937 року було запропоновано до ювілею Миколи Лисенка видати тоді ще невідомий хор «Сон» на слова Осипа Маковея. Виданню передував процес викупу митрополитом Андреем Шептицьким авторського права на Лисенкові твори у київського видавця Владислава Ідзіковського. На засіданні виділу 27 грудня 1937 року повідомлялося, що ноти хору Миколи Лисенка були надруковані за фінансової підтримки видавничого фонду Михайла Зазуляка – співак виділив 250 доларів на розвиток нотовидання. На засіданні виділу 26 червня 1939 року Станіслав Людкевич запропонував на кошти цього ж фонду видати два хорові твори Віктора Матюка, а саме – чоловічі хори а капелла: кантату «З тривікових могил устаньте» («Кантата на пам'ять 300-літньої річниці Ставропігійського Інституту»), слова Івана Гушалеви́ча) та кінцевий хор «Кріпись, народе!» (слова Ісидора Мидловського) з прологу до опери «Інвалід». Ці твори вийшли як перший випуск циклу, який МТЛ започаткувало 1939 року на кошти з фонду Михайла Зазуляка, і обидва відомі в нинішній нотографії творів Лисенка. Кантата була опублікована і як нотний додаток до журналу «Українська музика» (1939, ч. 2). Згодом у цьому ж журналі Станіслав Людкевич опублікував статтю «Нововіднайдений твір В. Матюка» (1939, ч. 4, с. 111–112). Також пропонувалося надрукувати «Сарабанду» (мабуть, з однойменної частини із фортепіанної сюїти) Миколи Лисенка в перекладі для скрипки, однак, напевно, ці плани не здійснилися, принаймні, серед нотографії Лисенкових творів таке видання не зафіксоване.

Отже, можна констатувати, що видавнича діяльність Музичного товариства імені Миколи Лисенка належно не розвинулася. Після багатьох поодиноких спроб – «Артистичний вістник», «Музичний листок» (Станиславів), «Музичний листок» (Львів), «Боян» (Дрогобич) – Товариство створило власний орган «Музичний вістник», який, однак, без суспільної підтримки, зацікавлення і співпраці знаних фахівців проіснував недовго. Так само доволі скромними були здобутки нотного видавництва, яке випустило збірку колядок і щедрівок у фортепіанному укладі Василя Барвінського та два твори великих жанрів – клавир «Заповіту» Михайла Вербицького і кантату «З тривікових могил» Віктора Матюка. Попри все, результати видавничої праці Музичного товариства ім. М. Лисенка донині є пам'ятками музичної культури Галичини першої третини ХХ століття.

Мар'яна Ферендович (Львів)

Рецепція диригентської майстерності Броніслава Вольфшталя на сторінках періодичних видань Львова 1900–1939 років

Диригентське виконавство Львова й Галичини першої третини ХХ століття засвідчує чималу кількість імен очільників аматорських і професійних колективів, які спричинилися до розвитку музичного мистецтва краю. В переліку низка визначних митців, діяльність яких досить докладно досліджували сучасні музикознавці. Але відомо також, що поза ними і перед ними було дуже багато діячів-диригентів, чий імена лише скоромовкою проговорювалися в аналізі музично-мистецької діяльності колективів та інституцій. До таких маестро належить Броніслав Вольфшталь, постать якого постійно була в полі зору музичних критиків міста зазначеного періоду.

Броніслав Вольфшталь (1883–1944) походив з відомої в Галичині родини музикантів: був сином Мауріція Вольфшталя – скрипаля і довголітнього професора Галицького музичного товариства (ГМТ) у Львові. В 1899 році студіював гру на фортепіано у Теодора Лешетицького у Відні. До того ж, поглиблював знання під керівництвом Еміля фон Зауера у Вищій школі майстерності консерваторії «Товариства друзів музики» у Відні. Переїхавши до Лейпцига, навчався композиції у Гуго Рімана. Згодом удосконалював гру на фортепіано у Рудольфа Брейтгаупта в Берліні, після чого повернувся у Львів і зайняв місце професора в консерваторії ГМТ (клас фортепіано). Цього ж 1907 року очолив Хор техніків¹.

Саме з диригентом Броніславом Вольфшталем пов'язують славні традиції Хору техніків. Ця інформація дуже захоплива, оскільки до очільництва цього колективу молодий музикант не мав жодного хормейстерського досвіду, і виступ диригентом Технічного хору був дебютним в його «диригентському житті». Вивчаючи низку рецензій, зібраних у спеціальному виданні «Хроніки Львівського технічного хору», довідуємося, що перші концерти під орудою Вольфшталя відбулися у Варшаві на початку 1907 року. Варшавські періодичні видання відзначали добру хорову звучність колективу, зокрема, стосовно партій сопрано і баса, дзвінкість і силу

¹ Błaszczyk L. T. Żydzi w kulturze muzycznej ziem polskich w XIX i XX wieku: słownik biograficzny. Warszawa: Stowarzyszenie Żydowski Instytut Historyczny w Polsce, 2014. S. 282.

голосів, досконалу дисципліну, а також запал, замилювання співаків, які легко підпорядковуються вказівкам інтелігентного диригента².

Упродовж двох каденцій Броніслава Вольфшталя (1906–1910, 1923–1924) музичні критики писали про його безсумнівний диригентський талант і досвідченість, що сприяли високому художньому рівню. Відзначено такі риси, як енергійність, точність у провадженні хору, докладне, згідно з композиторським задумом, декламування музичного тексту, надання характерних ознак кожному творові. Не менш важливою рисою творчої особистості диригента було вміння гуртувати співочі кадри, їх інтелектуальні й вокальні сили задля досягнення мистецької цілі³. Тісний контакт між Вольфшталем і виконавцями та навіть міцна віра у свого провідника не раз ставали темою для обговорення кореспондентів тогочасної преси. Співоча дружина під його управлінням, як зазначав Станіслав Ліпанович на сторінках «*Gazety Lwowskiej*», не має в своєму розпорядженні надзвичайного голосового матеріалу, але попри це наділена відбірною точністю в питаннях інтонації й ритміки, взірцевою декламацією, однастайним диханням, детальною і вишуканою динамікою⁴.

Репертуарні пріоритети Броніслава Вольфшталя окреслювалися хоровою музикою здебільшого представників польської композиторської школи кінця XIX–початку XX століття⁵, а саме композиціями Станіслава Невядомського, Мечислава Солтиса, Пйотра Машинського, Болеслава Валлек-Валевського, Яна Галля, Едмунда Вальтера, Броніслава Вольфшталя, Болеслава Рачинського. Серед авторів інших національностей присутні хорові твори Йоганнеса Брамса, Генріха Маршнера, Едварда Гріга, зокрема його популярної композиції «Пізнання рідного краю», Шарля Гуно, Теодора Дюбуа та Олександра Гречанінова. Хор техніків під орудою Вольфшталя ставили в ряд перших співочих колективів міста.

Постать львів'янина Броніслава Вольфшталя є неабияк показовою з огляду на мистецьке становлення плеяди молодих диригентів у Львівському театрі. Розпочавши свій шлях від хормейстера опери в 1908 році, невдовзі обійняв посаду диригента оперети (1909), другого диригента опери (1910), а відтак головного провідника оперної сцени (1912). Йому випала честь працювати пліч-о-пліч з такими маститими маестро, як Антоніо Рібера та Петар Стрміч ді Валькросціата.

Вивчаючи матеріали різних пресових видань, упевнюємося в наявності двох періодів творчого шляху диригента опери Броніслава Вольфшталя. Яскравим прикладом цього слугує різнохарактерність тогочасних рецензій. Зокрема, перший період – від 1909 року до вибуху Першої світової війни – відзначався частими зауваженнями до капельмейстера, натомість другий – з перервами від 1919 року до сезону 1938/1939 року – підкресленням його мистецьких здобутків.

Судячи з критики 1909–1914 років, Вольфшталь недостатньо сумлінно опрацьовував оперні партитури, не володів належним диригентським досвідом, не досить виразно розумів стилістику виконуваних творів, особливо коли йшлося про опери Ріхарда Вагнера. Це, своєю чергою, породжувало різного роду виконавські проблеми⁶. В одному з відгуків рецензент писав: «Молодому капельмейстеру, хоча

² Kroniki Lwowskiego Chóru Technickiego. Śpiewak Śląski. Wydanie specjalne: 60-lat Akademickiego Chóru Politechniki Śląskiej, 2005. S. 6.

³ Ibidem. S. 8.

⁴ Lipanowicz S. Wieczór kolęd Chóru Technickiego. *Gazeta Lwowska*. 1924. № 17. 20 stycz. S. 5.

⁵ Baranowski D. Koncert Chóru Technickiego. *Gazeta Lwowska*. 1908. № 82. 9 kwiet. S. 4.

⁶ Walter E. Z muzyki. *Gazeta Lwowska*. 1911. № 234. 14 pazd. S. 4.

й з вродженими диригентськими здібностями, талантом і запалом, не вистачає знань засад, цілей, традицій композитора [йдеться про Р. Вагнера. – М. Ф.], його вказівок щодо виконання своїх творів. Ясним є те, що цього всього наш капельмейстер – дуже молодий чоловік, набути ще не встиг. Смішно було б робити йому з цього приводу зауваження. Позаяк мусимо ствердити, що ці недостачі в капельмейстера спровокували недоліки у вивченні творів Вагнера, і що він мимоволі прикладає до цих титанічних творів свій узвичаєний, як до звичного оперного репертуару, погляд і, попри найкращі наміри, є безрадним і безсильним»⁷.

Мотивуючи причини не завжди якісного виконання, довголітній рецензент «Gazety Lwowskiej» Едмунд Вальтер висловлює міркування, яким невдовзі судилося збутись: «Маю враження, що члени оркестру, знаючи свого капельмейстера ще дитиною, легковажать з нього і не слухають, що для артистичних результатів є згубним. Колись, коли наш молодий диригент, вкритий славою, повернеться з-за кордону, ті самі старші музиканти, які зараз його не впізнають, цілком інакше будуть себе вести. Така вже людська натура – потребує авторитету»⁸.

Попри досить суттєві зауваження, музичні критики відзначали й капельмейстерські успіхи Броніслава Вольфшталя. Наприклад, відчуття хору, що ставав небувало виразним під досвідченою хормейстерською рукою. Відзначали й манеру диригування, зокрема описували прекрасні округлі рухи, що характеризувалися спокоєм і доцільністю, а також абсолютний слух⁹.

З-поміж значної кількості опер, реалізованих у цей період, схвальними відгуками були нагороджені «Quo Vadis» Жана Ноквеса, «Богема» Джакомо Пуччіні, «Жонглер Богоматері» Жуля Массне, «Аїда» та «Отелло» Джузеппе Верді, «Страшний двір» Станіслава Монюшка, «Пікова дама» Петра Чайковського.

Вивчаючи рецензії другого періоду театрального життя Броніслава Вольфшталя, нашттовуємося на низку спостережень із приводу високих кваліфікацій молодого диригента, який удержував оркестровий і хоровий колективи в належній дисципліні¹⁰. Знаходимо також відгуки про достовірність виконання, що відповідало задумам авторів. Однак чи не найбільшу увагу музичних критиків привертало диригування напам'ять¹¹, в часі якого Вольфштал зосереджувався на найдрібніших деталях як на сцені, так і в оркестрі¹². Його диригентський стиль визначали енергійністю батуги, зокрема, на думку рецензентів, досить неспокійної, волею, темпераментом і артистизмом¹³.

Більшість виконань другого періоду були фактично повторенням вже реалізованих диригентом вистав, а саме – опер Джузеппе Верді, П'єтро Масканьї, Руджеро Леонкавалло, Джакомо Пуччіні, Шарля Гуно, Ріхарда Вагнера, Бедржиха Сметани, Станіслава Монюшка, Петра Чайковського. Серед оновлень у репертуарному доробку маестро були «Ріголетто» Верді, «Мадам Баттерфляй» Пуччіні, «Варшав'янка» Альфреда Штадлера (прем'єра, 1920), «Летючий голландець» Вагнера.

⁷ Walter E. Z muzyki. *Gazeta Lwowska*. 1913. № 61. 15 marc. S. 4.

⁸ Ibidem. 1913. № 38. 16 lut. S. 4–5.

⁹ Ibidem. 1911. № 45. 25 lut. S. 4.

¹⁰ Neuhauser F. Z muzyki. *Gazeta Lwowska*. 1919. № 277. 30 list. S. 5–6.

¹¹ Дотепер у музичних критиків було досить негативне ставлення щодо диригування Б. Вольфшталем напам'ять.

¹² Plohn A. Otwarcie sezonu operowego. *Chwila*. 1919. № 281. 26 pazd. S. 5–6.

¹³ Neuhauser F. Z muzyki. *Gazeta Lwowska*. 1919. № 277. 30 list. S. 5–6; Neuhauser F. Z muzyki. *Gazeta Lwowska*. 1920. № 104. 8 maj. S. 4–5.

Рецепція диригентської майстерності Броніслава Вольфшталя на сторінках періодичних видань Львова 1900–1939 років характеризується високими критеріями оцінювання, що засвідчує рівень вияву музично-виконавської культури регіону. Зосереджені на художньо-естетичних пріоритетах і суто практичних якостях диригента, музичні критики формували основи професійного диригентського досвіду та сприяли творчому зростанню митця.

Ірина Патрон (Львів)

Журнал «Кіно» – перший самостійний український часопис Львова у сфері кіномистецтва 1930-х років

У вересні 1930 року на теренах Галичини вийшов у світ український незалежний журнал кінофільмової індустрії – «Кіно». Однією із засновників та відповідальним редактором була Софія Кулик (Соня Куликівна) – українська письменниця, публіцистка, перекладачка й редакторка, яка заснувала власну прокатну фірму та студію «Соня-фільм», що стала провідною українською кіностудією Галичини 1920–1930-х років. Перший фінансовий успіх прийшов до «Соня-фільм» 1926 року після вдалого прокату в місцевих кінотеатрах фільму ВУФКУ «Тарас Шевченко» (режисер Петро Чардинін, 1926). Успіх пояснювався і назвою фільму, і тим фактом, що «Тарас Шевченко» став першим українським (хоч і радянського виробництва) фільмом, якому вдалося потрапити на екрани Львова після дев'ятимісячного зволікання польської цензури із дозволом¹. Ця творча удача пришвидшила й появу фахового львівського часопису «Кіно».

Відомості про журнал «Кіно» є у третьому томі «Українські часописи Львова 1848–1939»², другому томі «Історія українського кіно»³, монографії Ірини Котлобулатової «Історія кіно у Львові 1896–1939 рр.»⁴ та Барбари Гершевської «З історії культури кіно у Львові 1918–1939 рр.»⁵, у статтях Оксани Середи «Українська мистецька преса Галичини 20–30-х рр. XX ст.: джерелознавчий аспект»⁶, Романа Бучка й Андрія Дорошенка «Незалежна кінокритика 1930-х років»⁷,

¹ Бучко Роман, Дорошенко Андрій. Український закордонний кінематограф 1930–1945. *Історія українського кіно*: у 5 т. Київ, 2016. Т. 2: 1930–1945. С. 251.

² Савка М. Кіно. *Українські часописи Львова 1848–1939 рр.*: іст.-бібліогр. дослідж.: у 3 т. Львів, 2003. Т. 3, кн. 2: 1929–1939 рр. С. 161–167.

³ Бучко Роман, Дорошенко Андрій. Вказана праця. С. 250–285.

⁴ Котлобулатова Ірина. *Історія кіно у Львові 1896–1939 рр.* Львів: Ладекс, 2014. 96 с., іл.

⁵ Гершевська Барбара. *З історії культури кіно у Львові 1918–1939 рр.* / Пер. з польської. Львів: Бібліотека журналу «Ї», 2004. 100 с.

⁶ Середи О. Українська мистецька преса Галичини 20–30-х рр. XX ст.: джерелознавчий аспект. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2011. Вип. 1. С. 37–66. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2011_1_6.

⁷ Бучко Роман. Незалежна кінокритика 1930-х років. *Кіно-театр*. Київ, 2012. №2. Режим доступу: http://www.ktm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=1332.

«Львівський журнал «Кіно» (1930–1936 рр.)»⁸, Дзвінки Воробкало «Між ідеєю та формою: міжвоєнна арт-преса Галичини»⁹ та інші.

Журнал виходив двічі на місяць, з вересня 1930 року до січня 1936-го вийшло 84 числа. Друкували «Кіно» спершу у Ставропігійському інституті, Львів (1930, ч. 1–2), далі у друкарні «Штука», Львів, пл. Стрілецька, 2 (1930, ч. 3 – 1933) та у друкарні «Альфа», Львів (1933–1936). Адреса редакції та адміністрації: Львів, вул. Бляхарська, 8. Журнал видавали спочатку – на 16-ти сторінках формату А-4, з кольоровою обкладинкою і чорно-білими ілюстраціями, а згодом обсяг змінювався від 8 до 16 сторінок (крім першого номера, який мав 7 сторінок). Формат теж був різним: 27,5–29,5×20–21 см. Перше число вийшло накладом 5000 примірників. Кольорові обкладинки журналу прикрашали чорно-білі фото акторів світового та українського екранів або кадри з фільмів. Наприклад, на обкладинці першого випуску журналу вміщено фото тогочасної зірки Голлівуду – Клари Боб.

У першому числі окреслені місія і завдання часопису: «Випускаємо у світ журнал “Кіно”, присвячений кіново-фільмовій індустрії. Цим почином хочемо бодай частинно заспокоїти одну з найбільше пекучих і актуальних ділянок у нашому економічному і культурному житті. Ціль нашого журналу: вирвати нашому громадянству з рук подібні чужинецькі журнали, а заступити їх своїми <...>; заохотити наше громадянство до створення у себе свого власного фільмового виробництва; а вкінці дати пораду та вказівки нашій молоді, що інтерисується радіом і фотографією»¹⁰.

Для засновників журналу було важливо, щоб українське населення долучалось до налагодження власного кіновиробництва. Часопис брався всебічно висвітлювати найрізноманітніші теми світу кіно, тим самим ознайомлюючи українського читача із широким світовим і європейським контекстом у цій галузі. А позаяк «Кіно» було незалежним часописом, випущеним за власні кошти організаторів та спонсорів, то автори й художники мали свободу для своєї творчості, вільно вибирали теми публікацій і формували стиль оформлення видання. Об’єктивно, цікаво, естетично – ось принципи, якими керувалася редакція. Багато матеріалів журналу наголошували на потребі виховання й утвердження моральних цінностей людини засобами кінематографа¹¹.

Друкуючи фахові статті про кінематограф, рекламні матеріали та кіноновини, журнал водночас вів інформаційно-освітні рубрики: «З поля техніки», «Новинки зі світу», «Що побачимо?», «Театр», «Радіо» та «Фото». Ліва частина матеріалів присвячена творчості популярних на той час світових та вітчизняних акторів – Чарлі Чапліна, Марлен Дітріх, Грети Гарбо, Бастера Кітона, Рамона Наваро, Доріс Девсон, Джона Гілберта, Донателли Нері, Дугласа Фербенкса, Амвросія Бучми, Поліни Отави та інших. У рубриці «З поля техніки» можна знайти матеріали про технічний поступ кінематографа, зокрема про прихід звуку в кіно, та дискусії, які точилися в той час між прихильниками німого та звукового фільму. У рубриці «Театр» друкувалися новини львівського театрального життя. У відділах «Фото» та «Радіо» розміщувалась інформація про новинки фото- та радіотехніки. Сторінку «Фото»

⁸ Бучко Роман. Львівський журнал «Кіно» (1930-1936 рр.). *Галицька Брама*. 1996. № 24 (грудень). С. 5.

⁹ Воробкало Дзвінка. Між ідеєю та формою: міжвоєнна арт-преса Галичини [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/58305> (дата звернення: 20.05.19). Назва з екрана.

¹⁰ Від видавництва. *Кіно*. Львів, 1930. Ч. 1 (15 верес.). С. 1.

¹¹ Савка М. Вказана праця. С. 163.

редагував Степан Дмоховський, один із засновників Українського фотографічного товариства (УФОТО). Тут друкували інформацію про фотовиставки, фахову літературу та надавали поради фотоаматорам. На останніх сторінках часопису вміщували анонси майбутніх місцевих кінопрем'єр, рекламу кінотеатрів, а також додавали аркуші з купонами на «знижкові білети» у львівські театри та кінозали.

Із часописом співпрацювали кілька десятків знаних авторів: кінооператор Володимир Гумецький, кінокритик Ярослав Бохенський, фотограф та режисер Юліян Дорош, поет Анатоль Курдидик, художник Святослав Гординський та інші¹².

¹² Бучко Роман. Незалежна кінокритика...

Володимир Сивохіп (Львів)

Видавнича діяльність Союзу українських професійних музик у Львові

Процес професіоналізації української національної музичної культури, який у Галичині почав визрівати ще від другої половини XIX століття, став основою створення у Львові в квітні 1934 року організації під промовистою назвою Союз українських професійних музик (СУПроМ). Діяльність цієї спілки – яскрава сторінка в історії української музичної культури, яка ознаменувала факт становлення корпорації, здатної опікуватися розвитком і популяризацією національної музики в Галичині. Першочерговим завданням кожної секції новоствореного об'єднання – педагогічної, виконавської, композиторської, а згодом і музикознавчої – був випуск нот, педагогічної музичної літератури та фахових видань. Вже на першому широкому засіданні СУПроМу 14 жовтня 1934 року Василь Барвінський як голова композиторської секції ініціював заснування українського музичного видавництва, яке б випускало найпотрібніші твори педагогічного репертуару, а також запропонував створити спеціальний видавничий фонд і звернутися до українських інституцій та громадянства про збір коштів¹. Попри те, що справа заснування власного видавництва не увінчалась успіхом, більшість ініціатив ради СУПроМу щодо друкування окремих музичних творів, збірок чи окремих видань таки були втілені.

Першими випущеними на кошти видавничого фонду виданнями стали фортепіанні «Картини для молоді» Нестора Нижанківського та збірник вокальних мініатюр Зиновія Лиська². Зауважимо, що «Фортепіанові твори для молоді» Нижанківського були єдиним прижиттєвим виданням композитора. Вони вийшли в авторській редакції і завдяки зусиллям СУПроМу в січні 1936 року. Назви збірника і п'єс подаються українською, німецькою, англійською і французькою мовами. Своє видання Нестор Нижанківський адресував піаністам-початківцям. До альбому ввійшли п'ять фортепіанних мініатюр з окремими присвятами: 1. Марш горобчиків; 2. Староукраїнська пісня; 3. Коломийка; 4. Івасько грає на чельо; 5. Гавот ляльки. Усі вони базуються на західноукраїнському народному мелосі і наповнені романтичним світосприйняттям світу.

¹ Союз Українських Професійних Музик у Львові: матеріали і документи / ред.-упоряд.: В. Сивохіп, Р. Стельмашук. Львів: Сполом; В-во М. П. Коць, 1997. С. 74.

² Там само. С. 84.

Згодом під егідою СУПроМу окремими накладами були надруковані пісня з фортепіано «Не стій вербо» Зиновія Лиська та збірка «Наше сонечко грає на фортеп'яні» Василя Барвінського. Члени композиторської секції глибоко усвідомлювали скромність тогочасного шкільного репертуару, але бачили своєрідність його традиції і музичної мови. Ці перші нотодруки збагатили цінний фонд музичної педагогічної класики.

На кількох засіданнях ради СУПроМу наприкінці 1935 року розглядалося звернення д-ра Кирила Студинського щодо виділення допомоги на видання спогадів про Остапа Нижанківського. За співучасті окремих членів ради праця Студинського «Остап Нижанківський у моїх спогадах» побачила світ у журналі «Наша культура» за 1937 рік. Так само рада СУПроМу підтримала пропозицію Зиновія Лиська про видрук його роботи «Початки українського музичного мистецтва в Галичині», вибрані розділи якої («Доба перед Вербицьким», «Перемиський осередок у 1830-ті та 40-ві роки», «Занепад музичного мистецтва в Галичині за 1850-ті роки») теж упродовж 1936–1937 років друкувались у варшавському місячнику «Наша культура». Монографія Лиська «Іван Лаврівський» побачила світ дещо пізніше, у 1938-му, на сторінках новоствореного місячника СУПроМу «Українська музика».

На загальних зборах СУПроМу 8 грудня 1935 року Василь Барвінський озвучив звернення товариства «Просвіта» у справі редагування і випуску популярних хорових композицій, яку доручили Зиновію Лиськові³. Згодом він упорядкував збірку творів тих композиторів, які у своїй творчості культивували жанр обробки народної пісні для хору (М. Гайворонського, С. Людкевича, В. Барвінського, М. Колесси, Б. Кудрика, З. Лиська, Н. Нижанківського, А. Рудницького, Р. Сімовича). Більшість хорових обробок були вміщені у «Великому Співаннику Червоної Калини» – збірнику пісень стрілецьких, історичних (козацьких), побутових, обрядових, жартівливих для різних хорових складів а capella (Львів: Видавнича Кооператива «Червона Калина», 1937). У передмові редактор-упорядник Зиновій Лисько зазначав: «...цей Співанник має сповнити велике завдання, а саме – дати українському народові культурну зброю, щоб нею можна було не тільки успішно боронитися, але й добувати собі належне місце серед чужих культур. СУПроМ, що працював над тим Співанником, зробив усе, щоб він вийшов дійсно мистецьким та корисним для найширших кругів громадянства»⁴.

Ще одним успішним видавничим проектом СУПроМу було заснування постійного музичного журналу. Від березня 1937 року почав виходити місячник «Українська музика», головним редактором якого, а також адміністратором та видавцем був Зиновій Лисько, членами редакційної колегії – Василь Барвінський, Василь Витвицький, Федір Стешко, Роман Савицький. Спочатку редакція мала осідок у Стрию, де мешкав редактор, а від 1939 року – перемістилася до Львова, де журнал випускали спільно з музикологічною комісією Наукового товариства імені Шевченка, яку очолював Станіслав Людкевич. Визначний учений Філарет Колесса в одному зі своїх листів до Михайла Гайворонського гідно оцінив значення видання і працю його редколегії, назвавши часопис надзвичайно «важним і потрібним для української культури органом»⁵. Саме на його сторінках поряд з музичними

³ Союз Українських Професійних Музик у Львові... С. 90.

⁴ Великий Співанник «Червоної Калини»: збірник пісень / за ред. З. Лиська. Львів: Видавнича кооператива «Червона калина», 1937. С. 5.

⁵ Колесса Ксенія. Листування Михайла Гайворонського і Філарета Колесси. *Записки наукового товариства імені Т. Шевченка*. Т. 232: Праці Музикознавчої комісії. Львів, 1996. С. 315.

рецензіями та хронікою музичного життя Галичини вперше вийшли друком вагомі дослідження Федора Стешка, Василя Витвицького, Станіслава Людкевича, Нестора Нижанківського та й самого Зиновія Лиська.

За активної участі СУПроМу і під його егідою вийшов також «Диригентський poradnik»⁶ за редакції д-ра Василя Витвицького. Цей підручник написали в співавторстві Микола Колесса, Василь Витвицький та Зиновій Лисько, а випустив 1938 року Український видавничий інститут у Львові. Лиськові тут належить розділ про техніку володіння голосом, Витвицькому – нарис з історії музики, Колесі – чотири розділи, де він ділився власним диригентським досвідом і водночас узагальнював досвід світової диригентської практики.

У певному сенсі можемо вважати, що кращі традиції Союзу українських професійних музик у Львові в справі організації і популяризації професійного музичного життя через видавничу діяльність були надзвичайно успішними з огляду на фахову актуальність більшості видань, зацікавлення якими збереглося до наших днів.

⁶ Диригентський poradnik / під заг. ред. д-ра В. Витвицького. Львів: Укр. Видавничий Інститут у Львові, 1938. 240 с.

Тетяна Фішер (Львів)

На сторожі традицій: «Нотна бібліотека» Інституту народної творчості як продовження міжвоєнних ініціатив Союзу українських професійних музик

Культурні аспекти періоду німецької окупації Східної Галичини (1941–1944) досі залишаються недостатньо вивченими. У світлі новітніх історичних досліджень українських та зарубіжних науковців, завдяки вільному доступу до архівних матеріалів, сьогодні є змога неупереджено висвітлити музикознавчі сторони тогочасного українського культурного життя. Попри те, що воно через репресії радянського та німецького тоталітарних режимів характеризується не просто відтоком провідних виконавців з концертних сцен, а знищенням щонайменше трьох потужних гілок культури довоєнного Львова – польської, чеської та єврейської, не варто недооцінювати значення цього періоду для розвитку професійної музичної школи Східної Галичини. Як це не парадоксально звучить – уперше українська музична культура Львова одержала шанс на пріоритетність. Діяльність митців під час німецької окупації доцільно трактувати як відчайдушну спробу зберегти довоєнну систему концертного життя, музичної освіти, музичної науки та продовжити професіоналізацію, наскільки це було можливо в умовах воєнної дійсності та політичних реалій нацистського режиму. Більшість діячів української музики – Василь Барвінський, Станіслав Людкевич, Тарас Шухевич, Зиновій Лисько, Борис Кудрик, Роман Савицький – були членами Союзу українських професійних музик (СУПроМ, 1934–1939), Музичного товариства імені Миколи Лисенка (МТЛ), а також засновниками та викладачами Вищого музичного інституту. Усіх їх об'єднувала спільна мета – професіоналізація українського мистецтва у всіх його проявах. За німецької окупації було дозволено відродити діяльність СУПроМу та продовжити довоєнні ініціативи майже в повному обсязі під організаційним захистом Спілки праці українських музик (далі – СПУМ).

СПУМ, як і інші мистецькі спілки, утворилася на базі Українського краєвого комітету (керівник – Кость Паньківський). Налагодженням освітнього процесу, координацією і професіоналізацією самодіяльного виконавства тоді займався Інститут народної творчості (далі – ІНТ), директором якого став хоровий диригент, педагог, культурно-громадський діяч, отець Северин Сапрун. За весь час існування ІНТ (1942–1944) утворилося 780 хорових гуртків. Проте з довоєнних часів давався взнаки дефіцит належної хорової літератури.

У передвоєнні роки певне пожвавлення у видавництві профільної музичної літератури було пов'язано з діяльністю СУПроМу та МТЛ. За п'ять років їхньої роботи друкарські осередки у Львові, Станиславові, Перемишлі випустили 32 збірки «Нотної бібліотеки». Через видання та поширення давно відомих творів, заохочення до створення нових цілеспрямовано пропагувалася українська хорова пісня. Так, у 1937 році в результаті співпраці видавничої кооперативи «Червона калина» та композиторської секції було видано «Великий співаник». До збірки ввійшли обробки стрілецьких, історичних, чумацьких, родинно-побутових і календарно-обрядових пісень (всього 225). Усі нові нотодруки після 1939 року видавали обмеженим накладом та власним коштом, особливо збіднів потік нотних видань після ліквідації приватного видавництва Ярослава Ярославенка та Осипа Роздольського «Торбан», першої культурно-просвітницької організації «Просвіта», мережі хорових та музичних товариств «Боян».

За німецької окупації нотовидавничу справу продовжив ІНТ. У 1942–1944 роках вийшли друком 40 випусків «Нотної бібліотеки ІНТ», поділеної на три серії: «Народні хори», «Літургічні пісні», «Духовно-музичні твори». Про вихід кожного випуску повідомлялося в офіційному щоденному виданні «Львівські вісті». Важливо зазначити, що автори врахували потреби колективів різних складів: друкувалися оригінальні твори та перекладення на мішані, жіночі, чоловічі склади рівною мірою на два, три та чотири голоси. У першому випуску «Бібліотеки ІНТ» під назвою «Ще не вмерла України» було вміщено низку мішаних хорів, а в останньому – «Похідні пісні» – для дво- і триголосних гуртків. Так вдалося забезпечити безперервність закладених в минулому ініціатив, певною мірою задовольнити запити самодіяльних хорових колективів різного складу та виконавських можливостей, усунути потребу в рукописних партитурах, зазвичай далеких від оригінального тексту музичного твору, та продовжити популяризацію української музики ХІХ – першої половини ХХ століть.

Зоряна Ластовецька-Соланська (Львів)

Нотовидавнича справа в Україні як складова музичної інфраструктури

Музична інфраструктура як цілої країни, так і її окремих регіонів та міст, має багатовекторну розгалужену структуру, до якої можна зарахувати заклади музичної освіти всіх рівнів, концертні зали, філармонії, оперні театри, Народні доми та Будинки культури, компанії звукозапису, радіостанції, телевізійні музичні канали тощо.

Важливою складовою музичної інфраструктури в Україні є нотовидавнича справа та нотовидавничий рух загалом. Їх можна розглядати як у макромасштабі, на рівні країни, так і в мікромасштабі, що включає локальні видання.

До 1990-х років практично у всіх містах України функціонували нотні магазини, які забезпечували потреби професіоналів та меломанів у нотному матеріалі. Сьогодні констатуємо, що єдиний магазин «Ноти» на головній вулиці Києва Хрещатику закрили, у Львові та інших містах ноти зараз можна придбати у мистецьких відділах окремих книгарень.

В Інтернеті ноти продаються у вітчизняному нотному магазині «Музична Україна», причому запропонований каталог нот, враховуючи значну кількість музикантів країни різного віку та поколінь, є більш ніж скромним. В іншому книжковому Інтернет-магазині «Терен» (<http://teren-lutsk.com/blog>) з-поміж книжкової продукції також містяться нотні видання (твори для фортепіано, для баяна й акордеона, нотні збірники для дітей тощо).

На риторичне питання «Де купити ноти за відсутності нотних книгарень» видавець, засновник та директор видавництва «Терен» Андрій Криштальський у власному блозі зазначив: «Взагалі-то це питання перебуває у площині культурного середовища нашої держави і є своєрідним «лакмусовим папірцем» для означення його рівня. Відсутність нотних книгарень – ознака того, що суспільство котиться споживацькою колією, а лєвова його частка відірвана від тієї культурно-освітньої складової, що творить інтелектуальний потенціал будь-якої спільноти людей... Та й українська видавнича спільнота, ніде правди діти, займається переважно копіюванням (або ж просто скануванням) старих нотних збірників. Уся ця сфера загнана в замкнене коло наших реалій: нема великого попиту на театр, образотворче мистецтво, класичну й сучасну професійну музику – нема й ринку обслуговування установ та колективів, які пропагують сучасну культуру в суспільстві... То де ж купити ноти купці ентузіастів, яка пре сізіфів камінь сучасної музичної культури, щоб не дати їй вогнищу остаточно згаснути? Адже високоосвічена музична спільнота – це надзвичайно живий і чутливий організм, який постійно потребує нових ідей і нового музичного матеріалу. За свідченнями музикантів, попит на нотну літературу все-таки є, хоча книжкові мережі (скажімо, мережа книгарень «С») поки що відмовляються на нього реагувати... Це жалюгідний стан справ, який не робить честі Україні й відсуває наше суспільство на маргінеси банального споживацтва» (<http://teren-lutsk.com/blog>).

Слід наголосити, що з 1966 р. флагманом вітчизняного нотовидавництва, аж до 90-х років минулого століття, було спеціалізоване державне музичне київське видавництво «Музична Україна» (ISMN код видання: 979-0-707502), в якому побачили світ як численні нотні видання (з музичного фольклору, вокальна, вокально-симфонічна, симфонічна (партитури і клавіри), камерно-інструментальна, сценічна музика, твори для дітей, композиції для клавішних, струнних, духових, ударних інструментів тощо), так і музикознавча література різного штибу, навчальні посібники, наукові, довідкові й навчально-методичні розвідки тощо.

Як зазначено на офіційному сайті, видавництво «Музична Україна» було створене на основі музичних редакцій видавництв «Мистецтво», «Радянська школа» і редакції Українського відділення видавництва «Радянський композитор» з метою «задоволення попиту організацій, художніх колективів, учбових закладів,

творчих союзів, різних категорій населення на нотну, музикознавчу літературу та іншу друкарську продукцію, періодичні і неперіодичні видання»¹.

Показово, що за час існування у видавництві «Музична Україна» побачило світ понад 5500 книжкових і нотних видань, надрукованих на різних поліграфічних підприємствах країни². Починаючи з середини 90-х років ХХ століття, видавництво «Музична Україна» через ринкові відносини та брак державного фінансування суттєво згорнуло нотовидавничу діяльність, причому більшість нинішніх нотних видань видавництва є перевиданнями. Вкрай гострою залишається потреба й у сучасних україномовних нотних виданнях теоретичного спрямування (сольфеджіо, теорія музики, гармонія, аналіз музичних форм, спеціальні нотні хрестоматії тощо).

Позитивно, що нині в Україні діють спеціальні нотні фонди. Одним з найбільших є фонд музичних та нотних видань при Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, в якому зберігаються нотні видання з кінця ХVІІ століття³. Завдяки електронному каталогу, який перебуває у стадії перманентного поповнення та доопрацювання, в пошукувачів є доступ до тематичних бібліографічних баз даних Відділу музичних фондів НБУВ. Нотні колекції бібліотеки ЛНМА імені М. В. Лисенка отримали ґрунтовний аналіз та опис в кандидатській дисертації І. М. Антонюк.

Зараз функціонує чимало приватних видавництв, також видавництв при навчальних закладах (університетах, академіях тощо). Тепер нотовидавничий фонд держави поповнюється нотною продукцією, в основному, з ініціативи та за особистий рахунок самих авторів музики, які самостійно знаходять шляхи для поширення та популяризації свого композиторського доробку. Зокрема, часто мистці самостійно шукають спонсорів видань, спеціалістів з набору нот, макетування, редакторів, дистриб'юторів тощо. Питання реалізації нотних видань також належить до компетенції їх авторів.

Тому природно, що учні музичних, мистецьких шкіл та шкіл естетичного виховання, студенти музичних навчальних закладів різних рівнів акредитації послуговуються, в основному, нотами, що були видані декілька десятиліть тому. Маркером сьогодення є вільний доступ до Інтернет-ресурсів, завдяки чому в користувачів є вільний доступ до сайтів, на яких можна безкоштовно чи платно завантажити ноти.

Отже, нотовидавнича діяльність є важливою ділянкою музичної інфраструктури, вона сприяє подальшому розвитку української музичної культури, пропаганді творів композиторів минулого та сучасності.

¹ <http://muzukr.com/storinka-pro-vidavnictvo-3.html>

² Ibidem.

³ <http://www.nbuv.gov.ua/node/6>.

Христина Новосад-Лесюк (Київ)

**Музика у львівських драматичних театрах другої половини ХХ століття:
до огляду літератури**

Дослідження в цій галузі мають певну специфіку, що пов'язана з між-дисциплінарністю самого предмета дослідження «музика в театрі» і потребує окремих знань як з театрознавства, так і музикознавства. Варто зазначити, що кількість наукових розвідок не лише про львівський театр, а загалом про музику в драматичних театрах України та колишнього радянського простору є незначною. Деякі відомості містяться в музикознавчих дослідженнях про творчість окремих композиторів. Набагато рідше науковці фокусують свою увагу власне на ролі та місці музики у виставі, механізмах включення музики у виставу, особливостях співпраці композиторів та режисерів / сценографів, окремих функціях музики у виставі тощо. Серед ґрунтовних праць варто виділити дослідження театрального звукорежисера Юрія Козюренка та актора й звукорежисера Московського художнього академічного театру Володимира Попова про звукове оформлення вистави, диригента та завідувача музичної частини Московського академічного театру ім. Володимира Маяковського протягом 1931–1986 рр., викладача Російського державного інституту театрального мистецтва Ільї Меєровича, дослідження музики в театрі в історичному розрізі, а також теоретичні напрацювання професора Санкт-Петербурзької державної академії театрального мистецтва, кандидата мистецтвознавства Надії Таршис в Росії. В Україні детально це питання досліджує лише автор низки праць про музику в драматичному театрі та кіно Галина Фількевич. Є також окремі теоретичні статті Миколи Линника та Ігоря Мамчура, а в ХХІ ст. – дослідження музики у київських театрах Олени Мацепури. Чимало інформації можна дізнатися з описів практиків театру чи музикантів, які акцентують у своїх, зазвичай власних, спостереженнях, на окремих постатях композиторів і їх співпраці з конкретними режисерами в певних театрах. Це дає змогу глибше пізнати процес створення музики, особливості колективної праці, довідатися про особливості її звучання в тій чи іншій виставі. Серед них – видані в Росії книги режисера Леоніда Вапаховського про співпрацю Всеволода Мейєрхольда з композиторами Іллею Сацом та Віссаріоном Шебалінім, скрипаля Юрія Елагіна про співпрацю композитора Миколи Сізова з Театром Вахтангова, режисера Олександра Таїрова про музичне оформлення вистав у Камерному театрі тощо.

На відміну від другої половини ХХ століття, про музику і український театр кінця ХІХ – початку ХХ століття є значно більша кількість матеріалів, пов'язаних з діяльністю театру корифеїв (Анатолій Новиков, Софія Тобілевич, Петро Киричок та ін.) та Леся Курбаса (Наталія Єрмакова, Тетяна Жицька, Неллі Корнієнко, Діана Лабінська та ін.). Це доказує низький рівень зацікавлення музикою в драматичному театрі після означуваного періоду українськими дослідниками. І це незважаючи на те, що поряд із завідувачами музичних частин театрів Олександром Радченком, Ізидором Вимером та Богданом-Ігорем Янівським, писали музику для театру і запрошені, відомі далеко за межами Львова композитори Анатолій Кос-Анатольський, Володимир Івасюк, Ігор Білозір, режисер і композитор Анатолій Горчинський та інші.

Дослідженням музики у львівських драматичних театрах займаються в основному місцеві театрознавці та музикознавці. Тематика окремих дисертацій та

статей окреслює місце театральної музики в культурі Галичини, композиторський стиль у процесі створення музики до драматичної вистави, жанрові особливості музики для театру. Деякі дослідники здійснюють спроби реконструкції вистав та їх музичного оформлення, пишуть рецензії на вистави, аналізуючи, зокрема, їх музичне вирішення, виявляють особливості роботи окремих композиторів з драматичним текстом та режисерськими вказівками. Серед них дисертаційні дослідження Олесі Білас та Володимира Конончука зі спеціальності «Музичне мистецтво». Обидва стосуються творчості Аналолія Кос-Анатольського, при чому, якщо Володимир Конончук, досліджуючи пісенну творчість композитора в контексті становлення розважальної музики Галичини, бере до аналізу вистави «На сьомому небі» та «Човен хитається», то Олеся Білас аналізує композиторський стиль як чинник художньої цілісності драматичного спектаклю на прикладі вистав «Дами і гусари» Александра Фредро та «Ніч на полонині» Олександра Олеся, а також вистав заньківчан з музикою Василя Камінського вже років Незалежної України (за винятком вистави «Маруся Чурай» за Л. Костенко 1989 р). Її дисертація – перше глобальне дослідження музики до вистав львівських театрів. У радянський час дисертацію на здобуття ступеня «кандидат мистецтвознавства» за спеціальністю «Театральне мистецтво» з темою «Музика в режисерській інтерпретації української класичної драматургії (до проблеми традиції і новаторства в українському сценічному мистецтві)» захистив Микола Линник, де при аналізі музики значну увагу приділяє виставі «Вій, вітерець!» Яніса Райніса, вперше поставленої на українській сцені заньківчанами у 1950 р. (комп. Олександр Радченко, реж. Віктор Івченко). Таким чином, у наукових розвідках представлена лише частково творчість Аналолія Кос-Анатольського та Олександра Радченка. Є також невеликий ряд статей чи рецензій, що стосуються музики вже згадуваних композиторів, які працювали на теренах Львова з 1944 р. до кінця радянського періоду. До аналізу їхньої творчості зверталися театрознавці Світлана Веселка, Майя Гарбузюк, музикознавці Любов Кияновська, Оксана Фрайт, Зіновія Шуневич та інші. Коротку інформацію про музичне оформлення вистав заньківчан можна довідатись і з книги Олександра Кулика, де автор в описі вистав подекуди включав аналіз музики до них.

Слід виділити книги спогадів, зібрані родинами композиторів, що працювали у Львові, або ж написані самими авторами, чия музика звучала у виставах. Але ці матеріали часто є суб'єктивними, тож інформація потребує детальної верифікації кожного з фактів. Це автобіографічне видання Богдана-Юрія Янівського «Коли ще не лунали оплески» і мемуарні книги про життя та творчість Аналолія Горчинського «Любою – і все!» (упорядник – дружина Олена Горчинська) та Ізидора Вимера «Вернись зі спогадів» (автор – донька Олена Вимер).

Більшість із перелічених текстів були опубліковані в другій пол. ХХ – на початку ХХІ століття. В них відображена дуже мала частина музично-театрального життя Львова означуваного періоду. І хоча багато матеріалів (клавіри, режисерські примірники текстів, епістолярій) зберігаються в архівних установах України (Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, Державному музеї театрального, музичного та кіномистецтва України, Державному архіві Львівської області), одиниці з них введені в науковий обіг. Тож дослідження музики у львівських драматичних театрах другої пол. ХХ століття (як і інших міст України) залишається актуальним для подальшого опрацювання мистецтвознавцями.

Євген Вахняк: образ митця у видавничій продукції

Одним із пріоритетних напрямів досліджень сучасного культурознавства є осмислення життєтворчості видатних діячів української культури. Постать диригента, педагога й композитора Євгена Дмитровича Вахняка (1912–1998) символізує цілу епоху в історії хорового мистецтва Львова, Галичини та назагал України. Під його впливом сформувалася виконавська манера багатьох хорових колективів, отримали професійний вишкіл кілька поколінь диригентів. Належне опрацювання творчої спадщини митця неможливе без ґрунтовного дослідження його друкованих праць.

Насамперед слід зазначити, що Євген Вахняк доволі скептично ставився до радянської мистецтвознавчої науки через її заідеологізованість, замовчування та перекручування історичних фактів. Мабуть, тому не вийшла в світ його «Історія хорового мистецтва» (рукопис не зберігся), а переважна частина опублікованого доробку митця має прикладне, практично-методичне спрямування.

Друковані праці Євгена Вахняка можна умовно поділити на чотири групи. Першу – становлять спогади про видатних діячів музичної культури, його вчителів і наставників. У монографії «Олександр Сорока»¹ та статті-спогаді про Соломію Крушельницьку «Пам'ять про неї житиме у віках»² зафіксовано важливі історичні й біографічні факти, а також суб'єктивні враження, судження й оцінки зрілого майстра щодо багатьох аспектів творчого процесу.

До другої групи належать навчально-методичні тексти: «Хор – школа співака»³, «Як працювати над хоровими творами а капелла»⁴, «Хорове аранжування»⁵, «Про інтерпретацію хорових творів С. Людкевича»⁶.

У циклі статей «Хор – школа співака» («Хор – школа певца»), опублікованому 1959 року в журналі «Художественная самодеятельность», викладено основні методичні засади хормейстерської творчості Євгена Вахняка. Зокрема, сформульовано поняття зовнішньої (організаційної) та внутрішньої (творчої) дисципліни в хоровому колективі, описано методи роботи на різних стадіях вивчення музичного твору, подано практичні рекомендації щодо розв'язання виконавських завдань у деяких хорових творах Олександра Свешнікова, Антона Аренського, Сергія Танєєва, Миколи Леонтовича, Миколи Колесси, Анатолія Кос-Анатольського. Зазначимо, що в той час факт опублікування в московському виданні свідчив про визнання професійного рівня автора.

¹ Вахняк Є. Олександр Сорока. Київ: Музична Україна, 1975. 64 с.

² Вахняк Є. Пам'ять про неї житиме у віках. *Соломія Крушельницька: спогади, матеріали, листування*: у 2 ч. / вст. стаття, упоряд. і прим. М. Головащенко; ред. Р. Немировський. Київ: Музична Україна, 1978. Ч. 1.: спогади. С. 266–268.

³ Вахняк Є. Хор – школа певна. *Художественная самодеятельность*. 1959. № 8. С. 26–29; № 9. С. 42–44.

⁴ Вахняк Є. Як працювати над хоровими творами а капела: методичні поради для хорових самодіяльних колективів. Київ: Виробничий комбінат музфонду УРСР, 1967. 27 с.

⁵ Вахняк Є. Хорове аранжування. Київ: Музична Україна, 1977. 72 с.

⁶ Вахняк Є. Про інтерпретацію хорових творів С. Людкевича. *Творчість Станіслава Людкевича: зб. статей / редкол.: Ю. Булка, Л. Кияновська, Я. Якубак*. Львів, 1995. С. 85–100.

На особливу увагу заслуговує підручник «Хорове аранжування». Із передмови відомо, що, готуючи видання, Євген Вахняк використовував робочі матеріали Станіслава Людкевича, а саме – лекції з хорового аранжування та переклади хорових творів на різні склади хору. У восьми розділах підручника послідовно викладено різні способи аранжування: за допомогою транспозиції, переміщення середніх голосів, зі спрощенням та ускладненням фактури, перекладення камерно-вокальних та інструментальних творів для хору, музична редакція тощо. Усі теоретичні положення ілюстровано фрагментами творів українських і зарубіжних композиторів-класиків, а також прикладами власних композицій та перекладів. Наклад підручника дуже швидко розійшовся, і вже через рік Євген Козак писав про потребу його перевидання з уведенням ще одного розділу – «Обробки народних пісень і мелодій»⁷.

У статті «Про інтерпретацію хорових творів С. Людкевича» Євген Вахняк здійснив диригентсько-виконавський аналіз окремих хорових творів, надав практичні рекомендації щодо їх репетиційного опрацювання та концертного виконання.

До третьої групи друкованих праць Євгена Вахняка належать нечисленні відгуки й рецензії у пресі, які значною мірою виявляють його музично-громадську заангажованість. Свій авторитет Євген Дмитрович спрямовував головно на те, щоб підтримати творчу ініціативу колег, сприяти новим ідеям щодо розвитку хорового мистецтва у Львові. Так, у липні 1972 року в газеті «Культура і життя»⁸ опубліковано відгук Вахняка про концерт хору учнів музичної школи-інтернату імені Соломії Крушельницької (кер. Сергій Амбарцумян) та камерного оркестру Львівської консерваторії (кер. Леся Деркач). Приводом до написання цієї рецензії стало включення до програми твору Джованні Перголезі «Стабат Матер». Передусім Євген Дмитрович зазначив, що участь дитячого хору в філармонійних концертах – це унікальне явище, яке треба всіляко вітати, а виконання твору великої форми визнав доцільним методично-педагогічним напрямом у вихованні молодих музикантів. Відтак він докладно проаналізував виконання твору, відзначивши позитивні моменти й недоліки. Вочевидь схвальна рецензія в авторитетній київській газеті посприяла утвердженню авторитету Сергія Амбарцумяна, який намілювався вивчити і публічно виконати з дітьми, тогочасними жовтенятами або піонерами, твір релігійного змісту.

У жовтні того ж року Євген Вахняк виступив одним із підписантів відкритого листа, опублікованого в обласній газеті «Вільна Україна»⁹, щодо виділення приміщення для новоствореного хору хлопчиків. Це клопотання підписали найвідоміші та найвпливовіші музиканти Львова: Станіслав Людкевич, Микола Колесса, Анатолій Кос-Анатольський, Павло Кармалюк, Євген Козак, Ісаак Паїн, Дем'ян Пелехатий, Юрій Луців, Володимир Пекар. Так було підтримано початок діяльності хору хлопчиків «Дударик».

Четверту групу друкованого доробку Євгена Вахняка становлять ноти, а саме – переклади камерно-вокальних та інструментальних композицій, обробки народних пісень та оригінальні твори для хору, солоспіви та дуети для голосу з фортепіано, твори для фортепіано. Найвагомим у композиторській спадщині митця є жанр хорової музики. Євген Вахняк не належав до новаторів, але йому вдалося створити якісні зразки хорових творів уже наявних жанрових моделей. Він часто звертався до лемківського та гуцульського пісенного фольклору, а також до творчості західноукраїнських поетів Маркіяна Шашкевича, Юрія Федьковича, Богдана Ігоря

⁷ Козак Є. І студентам, і практикам. *Культура і життя*. 1978. 20 лип.

⁸ Вахняк Є. Діти виступають в філармонії. *Культура і життя*. 1972. 13 лип. (№ 54). С. 3.

⁹ Хор потребує уваги і турботи. *Вільна Україна*. 1972. 22 жовт. (№ 209).

Антонича, Ростислава Братуня та інших. Свої композиторські спроби Євген Вахняк оцінював скромно. Можливо, тому більшість його музичних творів довго побутували у вигляді рукописів, а чимало з них утрачено. За життя композитора надруковано лише дві його хорові партитури.

Обробку української народної пісні «Ніч яка місячна» тривалий час виконував Гуцульський ансамбль пісні і танцю, яким у 1970–1981 роках керував учень Євгена Вахняка Богдан Дерев'яно, а партитуру твору опублікували в одному з репертуарних збірників цього колективу¹⁰. У 1992 році у «Збірнику музичних творів на слова Маркіяна Шашкевича», виданому Інститутом-заповідником Маркіяна Шашкевича у Вінніпезі, вміщено оригінальний твір Євгена Вахняка для хору й солістів «Підлистя»¹¹.

Після смерті Євгена Дмитровича один з його учнів – Олег Підківка – зібрав та випустив окремим виданням ноти всіх музичних творів учителя, які вдалося віднайти¹². Обробку лемківської пісні «Заходить сонечко» – один із найбільш виконуваних творів Євгена Вахняка – було надруковано в репертуарному збірнику хорової капели «Мрія» Львівської комерційної академії (кер. Б. Дерев'яно)¹³.

Хорові композиції Євгена Вахняка – збережені і відтворені на грамплатівках, у відеозаписах і, що важливо, дотепер продовжують звучати на концертній естраді, а зафіксований у численних виданнях композиторський, диригентсько-виконавський та педагогічний доробок став вагомим внеском у розвиток вітчизняної музики, яскравою сторінкою в історії української хорової культури.

¹⁰ Зелений мій краю: хоровий репертуар Гуцульського ансамблю пісні і танцю / упоряд. Б. Дерев'яно. Київ: Музична Україна, 1983. С. 61–63.

¹¹ Збірник музичних творів на слова Маркіяна Шашкевича: у 180-річчя від дня народження поета / муз. ред. Ю. Гнатюк, мовн. ред. Я. Розумний. Київ; Вінніпег; Львів, 1992. С. 238–244.

¹² Вахняк Є. Хорові твори, солоспіви, твори для фортепіано / упоряд., вст. стаття О. Підківки. Львів: НВМ поліграфічного технікуму УАД, 2003. 96 с.

¹³ На крилах «Мрії»: збірка хорових творів / упоряд. Б. Дерев'яно. Львів, 2005. С. 72–75.

Ганна Карась (Івано-Франківськ)

Композитори української діаспори – видавці власних творів

Нотовидавнича справа є неодмінною умовою розвитку музичної культури. В умовах еміграції нотодрукування для українських композиторів було надскладним завданням, тому частина з них особисто займалися його вирішенням.

Одним із перших у цій ділянці був Михайло Гайворонський (1892–1949). Зазнавши переслідувань польської поліції як колишній старшина Української Галицької Армії, він у 1923 році емігрував до США. Тут митець завершив свою музичну освіту (закінчив музичний відділ Колумбійського університету в Нью-Йорку), заснував Українську музичну консерваторію, а в 1927 році – видавництво «Українська музична накладня» (У. М. Н.) у Нью-Йорку, яке продовжувало працювати і після його смерті. До співпраці у видавництві Михайло Гайворонський залучив д-ра Луку Мишугу (секретар), Дмитра Галичина (скарбник) і Мирона Сурмача (книгар). Як зазначає дослідник його творчості Василь Витвицький, це

видавництво, що спрямовувало зусилля на випуск української інструментальної музики, крім творів Василя Барвінського, Бориса Кудрика, видало ноти й самого Гайворонського¹ – цикли хорових обробок народних пісень², твори для скрипки³ та для струнного оркестру⁴, що засвідчують активність композитора і різновекторність його доробку в еміграційний період.

Схожим шляхом ішов композитор Осип Залеський (1892–1984). Емігрувавши в 1950 році до США, він заснував приватне «Українське музичне видавництво» у Боффало, яке впродовж 1954–1975 років друкувало його власні вокально-хорові та фортепіанні твори. Загалом вийшло близько тридцяти випусків, а саме – солоспіви та колядки для співу у супроводі фортепіано⁵, оригінальні твори для мішаного, жіночого, чоловічого та молодіжного хорів⁶, обробки пісень січових стрільців для хору⁷, фортепіанні мініатюри⁸.

¹ Витвицький В. Михайло Гайворонський. Життя і творчість. Нью-Йорк, 1954. С. 62.

² Гайворонський М. Гуцульське Різдво – міш. хор. Вид. У. М. Н., 1933; Лемківщина і Полісся. – міш. хор., 4 випуски, Вид. У. М. Н., 1933; Поділля – міш. хор. 3 випуски. Вид. У. М. Н., 1937.

³ Гайворонський М. Цикл «Українські народні пісні» (34). Вид. У. М. Н., 1927; Серенада. Вид. У. М. Н., 1930; Думка. Вид. У. М. Н., 1931; Сонатіна (3 част.) і Прелюд. Вид. У. М. Н., 1938.

⁴ Гайворонський М. Оригінальні твори і обробки народних пісень (10). Збірник ч. 15. Вид. У. М. Н., 1952; Коляди на стр. орк. Збірник 16. Вид. У. М. Н. Нью-Йорк, 1942; Опрацювання композицій інших авторів. Збірник 17. Вид. У. М. Н., 1942; Пісні для співу і стр. орк. Зб. 18. Вид. У. М. Н., 1942.

⁵ Залеський О. Пісня на один голос з форт. Туга. Боффало. 2 с.; Залеський О. Солоспіви. Боффало, 1975. 4 с. [Серія «Укр. муз. вид-во», ч. 18]; Залеський О. Три пісні до слів Івана Франка для одного голосу з фортепіаном. Боффало, 1966. 8 с. [Серія «Укр. муз. вид-во», ч. 13]; Залеський О. Коляди, колядки, шедрівки для співу і фортепіана. Боффало: Укр. муз. вид-во, 1965. 16 с.

⁶ Залеський О. Жіночі хори. Боффало, Нью-Йорк. 5 с. [Серія «Укр. муз. вид-во», ч. 16]: До весни слова Лесі Верховинки; 3 вечірніх мелодій слова Марійки Підгірянки. Партитури для хору без супроводу; Залеський О. Заспівай мені пташечко. Слова Романа Завадовича для молодечого хору. Боффало, Нью-Йорк, 1975. 3 с. [Серія «Укр. муз. вид-во», ч. 24]; Залеський О. Крути. Сл. М. Боеслава. Для хол. хору. Боффало. 2 с. [Чоловічі хори. Серія «Укр. муз. вид-во»]; Залеський О. Листопад. Сл. Р. Купчинського. Для мішаного хору з ф-но. Боффало. 8 с. [Серія «Укр. муз. вид-во», ч. 8]; Залеський О. На човні. Сл. Лесі Українки. Для жін. хору і ф-но. Боффало, 1975. 4 с. [Серія «Укр. муз. вид-во», ч. 20]; Залеський О. Осінь. Сл. Б. Лепкого. Для міш. хору без супроводу. Боффало, 1975. 3 с. [Серія «Укр. муз. вид-во», ч. 22]; Залеський О. Полудне. Слова Івана Франка для мішаного хору, барит. соля і фортепіана. Боффало, Нью-Йорк, 1975. 12 с. [Серія «Укр. муз. вид-во», ч. 21]; Залеський О. Сонет. Сл. І. Франка для молодечого хору; На зелених горах. Сл. О. Олеся. Баллада для жін. хору, сопр. соля і фортепіана. Боффало, 1975. 12 с. [Серія «Укр. муз. вид-во», ч. 23]; Залеський О. Чигирин. Сл. Т. Шевченка. Для міш. хору, соло баритона, ф-но. Боффало. 13 с. [Серія «Укр. муз. вид-во», ч. 10]; Залеський О. Чоловічі хори. Боффало. 5 с. [Серія «Укр. муз. вид-во», ч. 15]; Залеський О. Чоловічі хори. Боффало. 5 с. [Серія «Укр. муз. вид-во», ч. 15]; Карпати. Сл. Р. Завадович; Як боролось Закарпаття. Нар. пісня в обр. О. Залеського. Партитури для хору без супроводу; Залеський О. Чоловічі хори. Боффало. 3 с. [Серія «Укр. муз. вид-во», ч. 5]; Наш клич (слова Б. Лепкого); Ми вернемось (слова О. Олеся).

⁷ Залеський О. Ой та зажурились. Сл. і мел. Р. Купчинського, для міш. хору опрацював О. Залеський. Боффало: Підручне видання хору УККА, 1952. 2 с. [шапірогр.]; Залеський О. Пісні Українських Січових Стрільців, в'язка І-ша, для чоловічого хору, склав Осип Залеський. Боффало, Укр. муз. вид-во, [1954], ч. 5. 3 с. нот і обкладинка. Зміст в'язки: 1. Кедь ми прийшла карта. 2. Ой видно село. 3. Їхав стрілець. 4. Ой там при долині. 5. Сповнилась міра. Пояснення пісень; Залеський О. Пісні Українських Січових Стрільців, в'язка II-га, для міш. хору, склав О. Залеський. Боффало, Укр. муз. вид-во, [1954], ч. 6. 10 с. нот і обкладинка. Зміст в'язки: 1. Йде Січове військо. 2. Як з Брежан до Кадри. 3. Накрила нічка. 4. Човник хитається. 5. Зажурились Галичанки. Пояснення до пісень; Залеський О. Пісні Українських Січових Стрільців, в'язка III-тя, для хол. хору, склав О. Залеський. Боффало, Укр. муз. вид-во, [1957], ч. 7. 5 с. нот і обкладинка. Зміст в'язки: 1. Коби скорше, з гір Карпатів. 2. Від Сяну аж до гір Кавказу. 3. Ми йдем вперед. 4. Ой та зажурилась.

⁸ Залеський О. Верховина. Для ф-но. Боффало, 1975. 2 с. [Серія «Укр. муз. вид-во», ч. 25]; Залеський О. Фортепіанові мініатюри. Боффало, 1968. 7 с. [Серія «Укр. муз. вид-во», ч. 14];

У Чикаго авторські видання підготував Василь Шуть (1899–1982), який емігрував до США у 1951-му році. Хоч його творчість досить багатогранна, однак через еміграційні обставини він видавав головню вокальні твори для солістів та ансамблів⁹, написані на слова видатних українських поетів Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Олександра Олеса, Олени Теліги та сучасних авторів¹⁰, а також фортепіанні твори¹¹. Американський період був найпродуктивнішим у творчості композитора. Його твори виконували відома піаністка Дарія Гординська-Каранович, скрипаль Богдан Сперкач, співаки Микола Фабрика, Василь Мельничин, Марта Кокольська, Ія Мацюк та інші.

У Нью-Йорку популярні вокальні твори випускала Ірена Чума (1916–2012)¹². У 1933–1937 роках вона навчалася у Вищому музичному інституті ім. Миколи Лисенка у Львові, де в той час студіювали Богдан Весоловський, Анатолій Кос-Анатольський, Леонід Яблонський, Євген Козак, Степан Гумінілович. Вони були одними з перших авторів українських танго, фокстротів і повільних вальсів, тож Ірена теж зацікавилася цим жанром. У 1944 році вона емігрувала на Захід, із 1949 року – до

Залеський О. Фортепіанові мініатюри для молодих піаністів. Зошит Ч. 2. Боффало, 1974. 7 с. [Серія «Укр. муз. вид-во», ч. 17].

⁹ Окремі з них проаналізовані у статті Миколи Недзвецького «Визначний творець музики» («Нові дні», 1961. Ч. 140. С. 3-7).

¹⁰ Шуть В. Весняне. Романс для високого голосу з ф-но. Сл. Ольги Маруніч. [Чикаго]: Видання автора, [б. р.] 7 с.; Шуть В. 2 дуети для сопрано і тенора до слів Т. Шевченка. 1. Сон (На панщині пшеницю жала). Чикаго: Вид. автора, [б. р.], 11 с.; Шуть В. 2 дуети для сопрано і тенора до слів Т. Шевченка. 1. Така її доля. Арія із балади «Причинна». 2. У неділеньку. Чикаго: Вид. автора, [б. р.], 7 с.; Шуть В. 2 соло для сопрано до слів Т. Шевченка. Сватання (із сербського). Чикаго: Вид. автора, 1955. 11 с.; Шуть В. 2 пісні для тенора або сопрано: 1. От іду я слободою. Сл. Ів. Нехода із Т. Тefi 2. Шансонетка. Чикаго: Вид. автора [б. р.], 8 с.; Шуть В. 2 пісні до слова Лесі Українки для сопрано або тенора: 1. Гетьте думи 2. І все таки до тебе серце лине. Чикаго: Вид. автора, 1955. 11 с.; Шуть В. 2 пісні на слова О. Олеса для сопрано або тенора: 1. Яка краса відродження країни 2. Спіть скалічені. Чикаго: Вид. автора, 1955. 7 с.; Шуть В. 2 романси: 1. Марія – сл. М. Рильського 2. Як почувеш вночі. Сл. І. Франка. Чикаго: Вид. автора, [б. р.], 7 с.; Шуть В. Літо (В день такий віддатись поцілункам для сопрано або тенора з ф-но – сл. Олени Теліги. [Чикаго]: Вид. автора, [б. р.], 7 с.; Шуть В. Люби її – нам рідну Україну... Сл. Ол. Неприцького-Грановського. [Чикаго]: Вид. автора, б. р. 5 с.; Шуть В. Мамі – слова Ол. Неприцького-Грановського. [Чикаго]: Вид. автора, [б. р.], 7 с.; Шуть В. Мариво. Романс для тенора (сер. голосу) з ф-но. Сл. П. Мясківського, [Чикаго]: Вид. автора, [б. р.], 6 с.; Шуть В. Мати. Пісня для серед. голосу. Сл. Григорія Куліша. [Чикаго]: Вид. автора, [б. р.], 4 с.; Шуть В. Молитва. Сольо для серед. голосу. Сл. Ол. Неприцького-Грановського. Чикаго: Вид. автора, [б. р.], 8 с.; Шуть В. Оддай мене, моя мамо та за молодого. Сл. Т. Шевченка. Чикаго: Вид. автора, [б. р.], 4 с.; Шуть В. Прости. Романс для високого голосу з ф-но. Сл. Теодора Курпіти. [Чикаго]: Вид. автора, [б. р.], 5 с.; Шуть В. Скарб. пісня для сер. голосу з ф-но. Сл. Б. Бора. [Чикаго]: Вид. автора, [б. р.], 8 с.; Шуть В. Тече вода з під явора. Пісенька для сер. чол. голосу. Сл. Т. Шевченка. [Чикаго]: Вид. автора, [б. р.], 2 с.; Шуть В. То маки цвітуть. Романс для високого голосу з ф-но. Сл. Тамари Коломієць. [Чикаго]: Вид. автора, [б. р.], 6 с.; Шуть В. 3 романси: 1. Затих вже грім. Сл. Ол. Толстой. 2. О, як багато. Сл. Ол. Толстой. 3. Муза. Сл. О. Пушкін / укр. переклад П. Кізко. Чикаго: Вид. автора, [б. р.], 12 с.; Шуть В. 3 романси для сопрано або тенора: 1. Напишіть хто-небудь. Сл. Діма. 2. Сніг. Сл. Надія Хмара. 3. Пісня про Полтаву. Сл. Надія Хмара. Чикаго: Вид. автора, б. р. 14 с.; Шуть В. Тріо для сопрано, альтя і баритона в супроводі скрипки і піано [Сонце заходить – сл. Т. Шевченка]. Чикаго: Вид. автора, [б. р.], – 8 с.; Шуть В. У-Су-Су-Се – не сумуй. До 50-ліття Українських Січових Стрільців. Романс для середнього голосу з ф-но. Сл. Івана Овечка. [Чикаго]: Вид. автора, 1964. 6 с.; Шуть В. Я співатиму. Романс для сопр. або тенора. Сл. Алли Коссовської. [Чикаго]: Вид. автора, [б. р.], 4 с.

¹¹ Шуть В. Сонати для ф-но. Шикаго, 1966 / Wasyl Shut: Easy Piects for Piano. Chicago, 1966: Sonata in G-major. (To Daria Karaniwych-Hordynska); Sonata A-manor; Sonata in G-major.

¹² Чума І. Львів. Колісанка. Чари вальса. [Два танго і вальс для голосу у супроводі ф-но на слова Ольги Гасцької]. Нью-Йорк: Накладом автора, б. р. 7 с.; Чума І. Пісні легкого жанру [у супроводі ф-но на слова Ольги Гасцької]. Нью-Йорк: Накладом автора, 1987. 18 с.

США. Із відкриттям філії Українського музичного інституту у Філадельфії Ірена Чума почала працювати педагогом класу фортепіано поряд із відомими композиторами Володимиром Грудиним, Вадимом Кіпою, піаністом Романом Савицьким, диригентом Юрієм Оранським та іншими, керувала заснованими нею жіночим хором та вокальним ансамблем, що виконували її твори. Сьогодні твори Ірени Чуми виконує заслужена артистка України, солістка Львівської філармонії Лілія Коструба.

Отже, незважаючи на відсутність дієвої фінансової та суспільної підтримки, композитори діаспори самотужки забезпечували нотодрукування своїх опусів та поширення їх у культурному середовищі. Введення цих творів у концертне виконання та наукове дослідження в Україні істотно розширює горизонти національної музичної культури.

Ольга Кушнірук (Київ)

Антологія хорової обробки Олександра Яковчука як унікальний проєкт збереження фольклорних першоджерел

5 квітня 2019 року в Малому залі Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського відбулася презентація шеститомної антології хорової обробки української народної пісні Олександра Яковчука. Цей унікальний проєкт протягом 2015–2018 років зреалізували два київські приватні видавництва «Фоліант» і «Стилос».

Представник київської композиторської школи, заслужений діяч мистецтв України, лавреат премій імені Івана Огієнка й Артемія Веделя, Олександр Яковчук від дитячих років, проведених на Поділлі, в селі Черчому Хмельницької області, несе свою залюбленість у пісенні перлини, виявляючи її крізь власну творчість як композитор та фіксує автентичні зразки як допитливий фольклорист-практик.

У його стильових уподобаннях відчуття українських національних коренів відіграє стрижневу роль. І в часи професійного становлення, і в зрілий період у музиці Олександра Яковчука поруч із нашаруваннями постмодернізму можна спостерегти гнучку лінію опрацювання народної пісенності. З різною мірою інтенсивності він звертається до її інтонаційного словника, як-от цитує «Подоляночку» у п'єсі «Народна сценка» для квартету дерев'яних духових чи сплітаючи в «Буковинському капричіо» для кларнета і фортепіано цитовану мелодію пісні «Ой, сів чабан на могилку» та власну тему, що імітує стихію народного музичення. Врешті-решт, композитор виявляє і високо майстерне переосмислення рівня фольклорної інтонаційності, наприклад, в «Осінній кантаті» на власні вірші для сопрано та струнних за мотивами «Тіней забутих предків» Михайла Коцюбинського. Прикладів такої органічності, глибокого розуміння не лише українського фольклору, а й польського, єврейського, іспанського, італійського, португальського, у музиці композитора можна знайти чимало.

Поява антології має свою цікаву й давню передісторію, пов'язану із фольклористичною діяльністю Олександра Яковчука у 1970–1980-ті роки. Навчання

композиції в Анатолія Коломійця у Київській консерваторії, його настанови щодо фольклору як пріоритетної субстанції творчості стали поштовхом до глибокого пізнання народнопісенних джерел. Допомогали в цьому і студентські експедиції, які очолював завідувач Кабінету народної творчості Володимир Матвієнко. Вочевидь, молодий початківець тоді й захопився збором автентики, адже після завершення навчання він вже самостійно продовжував їздити на Поділля. Цей досвід знадобився Олександрові Яковчуку наприкінці 1980-х, коли доля закинула його в Югославію, і він продовжив збирання і вивчення пісенної спадщини на теренах Боснії, Хорватії та Сербії.

Саме фольклористична діяльність поштовхнула композиторський інтерес до жанру обробки народної пісні, в якому митець щасливо зумів знайти рівновагу між народним і професійним, розвинути творчу лінію Миколи Леонтовича, а саме – манеру драматизації словесного змісту можливостями хорового письма. Блискуче розуміння його специфіки, закорінене в особистому вокальному досвіді хориста Оперної студії Київської консерваторії (близько 10 років), а також композиторський дар спричинили широку популярність цієї ділянки великого доробку Олександра Яковчука.

Представлена антологія охоплює шість солідних томів, де вміщено 345 творів, а загальний обсяг видання становить майже півтори тисячі сторінок. Перший том, спонсором якого став хмельницький підприємець Володимир Постовий, об'єднує 57 обробок пісень календарно-обрядового циклу зимової тематики для дитячого хору (Київ: Поліграфічний центр «Фоліант», 2015, 190 с.). Більшість мелодій взято зі збірки Марії Пилипчак «Колядки і щедрівки» (Київ, 2007). У передмові Олександр Яковчук частково відкриває завісу над творчим процесом, розглядаючи художні композиторські засоби кількох зразків і висловлюючи своє кредо: «...інтонації народного мелосу входили в моє духовне ество, на підсвідомому рівні формуючи засади особистого мистецького світу»¹.

До другого тому антології увійшло 50 календарно-обрядових пісень зимового та літнього циклів для мішаного хору, написаних у різні періоди творчого шляху (Київ: Видавничий дім «Стилос», 2016, 243 с.). Автентичні мелодії автор записав під час фольклористичних експедицій селами Західного Поділля, деякі з них було видано в упорядкованих ним збірках мелодій «Пісні з Поділля» (1989) та «Колядки і щедрівки» (1990). Видання побачило світ завдяки фінансовій підтримці відомого мецената, директора агрофірми з Хмельниччини, Героя України Михайла Шаповала.

Третій том містить 62 обробки родинно-побутових, ліричних та жартівливих пісень для мішаного хору (Київ: Поліграфічний центр «Фоліант», 2016, 304 с.), з-поміж яких загальнознані і люблені «Несе Галя воду», «Посилала мене мати», «Ой, не ходи, Грицю», «Розпрягайте, хлопці, коней» тощо. У вступному слові автор-упорядник розмірковує про долю народної пісні. Її музичний текст, на його думку, має зберігатися не лише в автентичному варіанті, а й у вигляді художньої обробки для різних складів хорів. Покладаючись на власний досвід, він ділиться спостереженням, «що тільки та пісня, яку композитор особисто записав від конкретного виконавця, сам її розшифрував, систематизував і паспортизував, – тільки тоді може йти мова про повноцінну авторську обробку»². Меценатську підтримку цього тому надав член Правління ПАТ АКБ «Аркада» Любомир Килимник.

¹ Українські народні колядки та щедрівки для дитячого хору а *cappella* в обробці Олександра Яковчука. Київ: Поліграфічний центр «Фоліант», 2015. С. 13.

² Українські народні пісні для мішаного хору без супроводу в обробці Олександра Яковчука. Київ: Поліграфічний центр «Фоліант», 2016. С. 3.

У четвертому томі антології, присвяченому колишньому ректорові Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського Володимирові Рожку з нагоди його 70-ліття, зібрано 50 обробок для чоловічого хору переважно календарно-обрядового циклу, чумацькі (18) та кілька ліричних пісень (Київ: Поліграфічний центр «Фоліант», 2016, 248 с.). Більшість мелодій низки чумацьких пісень узято з академічного видання «Чумацькі пісні» в упорядкуванні Олексія Дея, Алли Ясенчук, Анатолія Іваницького (Київ, 1976), випущеного Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. У розлогій передмові композитор виходить на рівень узагальнення щодо бурхливого розвитку в Україні жанру обробки народної пісні: «Зацікавлення фольклором, можливостями його переосмислення за допомогою різноманітних прийомів композиторської техніки, було незборимим прагненням українських митців зберегти національну своєрідність в усіх її регіональних проявах, що мало далекоглядне не лише культурницьке, а й політичне значення для процесів державотворення України»³. Принагідно автор дає читачеві ключ до розуміння його музики: «Звернення до фольклорних джерел для мене є важливою складовою творчості, художнього мислення, зрештою, гармонійності мого світобачення»⁴.

Нещодавно побачили світ і заключні два томи – «Українські народні пісні» для жіночого хору (240 с.) та «Українські народні пісні Закарпаття» для мішаного хору (287 с.). Ці видання опубліковано завдяки меценатській підтримці жіночого хору «Веснівка» під орудою Квітки-Галини Зорич-Кондрацької (Торонто, Канада) та подружжя Анни і Богдана Слабаків з Канади. Особливістю першого з цих томів є авторський запис наспівів не лише з Правобережної України, а й Боснії (села Дюрдьов, Жабаль, Вербас, Кула, Руский Керестур) та Хорватії (села Петровці, Міклошевіці, місто Вуковар), зокрема, деякі з них узяті зі збірки «Наша пісня», укладеної о. Онуфрієм Тимком (Войводина, Сербія). У томі опубліковано 70 творів, що репрезентують різножанровість пісенного фольклору: колядки, щедрівки, веснянки, пісні родинно-побутові, весільні, жартівливі, чумацькі, рекрутські. В останньому томі вміщено 63 опрацювання родинно-побутових, ліричних, рекрутських та жартівливих пісень Закарпатського регіону.

Жанр обробки в художньому баченні Олександра Яковчука постає як глибоко продумане, серцем пережите втілення його національних почуттів, любові до рідної природи, оспівування краси й величі душі українців. Підкреслимо, що переважна частина його хорових обробок уже від 1980-х років постійно присутня в репертуарі багатьох знаних колективів країни, як-от Жіночий хор Київського інституту музики ім. Р. М. Глієра, камерні хори «Орея», «Хрещатик», «Оранта», Галицький камерний хор тощо, лунає і на зарубіжних конкурсах та фестивалях, де українські співаки виборюють призові місця, дивуючи слухачів виразністю, яскравістю виступів. Антологія Олександра Яковчука продовжує розвивати традицію цього жанру, започатковану Миколою Лисенком, його молодшими сучасниками та підхоплену митцями другої половини ХХ – початку ХХІ століть.

³ Українські народні пісні для чоловічого хору без супроводу в обробці Олександра Яковчука. Київ: Поліграфічний центр «Фоліант», 2016. С. 5.

⁴ Там само. С. 7.

Нотовидавнича діяльність Дрогобицької організації Національної спілки композиторів України

Одним з наймолодших осередків Національної спілки композиторів України (НСКУ) є Дрогобицька організація, створення якої в 1996 році ініціював музикознавець Володимир Грабовський, а до її складу, як і до складу інших аналогічних регіональних осередків, увійшли композитори, музикознавці й етномузикознавці. Членами Дрогобицької організації стали Людомир Філоненко (відповідальний секретар), Олександра Німилович (секретар), Юрій Медведик, Микола Ластовецький, Марія Ярмо, Людмила Садова, Петро Зборовський, Анна Школьнікова, Роман Паньків.

Дрогобицька організація НСКУ провадить дослідницьку, композиторську, організаційно-концертну та нотовидавничу діяльність. Члени осередку підготували до друку чимало нотних видань, серед яких – низка першодруків. Так, у жанрі фортепіанної музики було видано твори Василя Барвінського («Три прелюдії для фортепіано», упоряд. Л. Філоненко), Богдани Фільц («Фортепіанні твори для дітей», «Музичні фрески», «Яворівські іграшки», упоряд. О. Німилович), Ярослава Барнича («Дитячі твори для фортепіано», упоряд. Л. Філоненко), Миколи Ластовецького (чотири зошити «Фортепіанних п'єс для дітей і юнацтва», упоряд. Л. Філоненко, З. Ластовецька-Соланська), Анни Школьнікової («Одинадцять етюдів для фортепіано», упоряд. Л. Філоненко і В. Шафета).

Члени осередку активно публікують хорові твори, зокрема: Богдани Фільц (кантати «Любись Україну», «Юнакові», «Пори року», хорові композиції та солоспівні на вірші Івана Франка «Шукай краси, шукай добра!», усі – упоряд. О. Німилович), Миколи Ластовецького (твори на вірші І. Франка «Не забудь юних днів», упоряд. Н. Синкевич; цикл творів для мішаного хору без супроводу «Жнивтарські пісні», цикли п'єс для жіночого хору без супроводу «Мелодії смутку і надій» і «Contra spem spem» на слова Лесі Українки, упоряд. Л. Ластовецька; «Чоловічі хори без супроводу на слова Віктора Романюка» та «Чотири мішані хорові твори без супроводу на слова Петра Перебийноса» та ін.), Остапа Бобикевича (упоряд. У. Молчко), авторські збірники творів Романа Сов'яка («Святися, Україно вільна!», «Зродились ми великої години» для чоловічого хору та ін.).

Вагоме місце у нотодрукуванні Дрогобицької НСКУ займає вокальна музика. За час діяльності осередку тут уперше було видано вокальні твори Богдани Фільц (цикли «Калина міряє корали» (упоряд. О. Німилович) та «Золота колиска» (на вірші Ліни Костенко), солоспівні для голосу в супроводі фортепіано «Велети розкутого духу» (упоряд. О. Німилович, Д. Василик), Остапа Бобикевича на слова Івана Франка (упоряд. У. Молчко), Миколи Ластовецького («Поезія Тараса Шевченка» (до 200-річчя від дня його народження) (упоряд. Д. Василик, А. Славич), вокальний триптих Мерзіє Халітової на слова Івана Франка (упоряд. О. Німилович, В. Грабовський) та інші. Також вийшло кілька творів Миколи Ластовецького: кантата для солістів, жіночого хору й капели бандуристів «Пісня про Чорновола» та кантата для солістів, хору й симфонічного оркестру «Повернення Дрогобича», «Вибрані

вокальні та інструментальні номери з музики до драми “Мальви” (“Яничари”)» за історичним романом Романа Іваничука (переклад для бандури здійснив Олександр Верещинський).

Відомий дослідник-медієвіст, доктор мистецтвознавства Юрій Медведик підготував до друку низку цінних видань українських музичних творів доби бароко та романтизму («Пісні до Почаївської Богородиці. Публікація співаника 1773 року» та ін.).

Отже, Дрогобицька організація НСКУ досліджує й активно пропагує українську музичну культуру минулих століть та сучасності і за короткий період свого існування зуміла впевнено заявити себе у царині нотовидання, випустивши велику кількість нот творів композиторів різних регіонів України.

Ліна Добрянська (Львів)

Специфіка підготування фольклорного збірника: на прикладі двотомника «Народна вокальна творчість Львівщини»

Наприкінці 2017 року силами працівників Проблемної науково-дослідної лабораторії музичної етнології Львівської національної музичної академії ім. М. В. Лисенка (ПНДЛМЕ) вийшла друком збірка «Народна вокальна творчість Львівщини»¹ («Львівщина»), яка стала підсумком роботи колективу над однойменною темою. Це масштабне наукове видання, без сумніву, заслуговує на прискіпливу увагу спеціалістів різних галузей – етномузикологів, філологів-фольклористів, етнографів; метою ж пропонованого повідомлення є розгляд лише окремих моментів його підготування.

Для ПНДЛМЕ робота над «Львівщиною» була далеко не першим досвідом видання музично-фольклористичного збірника, адже на той час під грифом ПНДЛМЕ вже вийшла низка різнопланових публікацій народномузичних творів². Нова збірка, хоча й укладена, як і переважна більшість попередніх, у руслі традицій львівської етномузикологічної школи, усе ж помітно вирізняється з-поміж інших що своїм обсягом (двотомник, разом 800 с., містить 821 пісню)³, що особливостями підготування до друку.

Насамперед нетиповою є тривалість проєкту, матеріал для якого громадився із 1970-х років, а наприкінці 1980-х був оформлений як рукописний збірник у двох

¹ Народна вокальна творчість Львівщини: у 2 т. / Львівська національна музична академія ім. М. В. Лисенка; Проблемна науково-дослідна лабораторія музичної етнології; збір і транскрибування М. Мишанича. Львів: Вид-во «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2017. 376; 424 с.

² З-поміж них – факсимільні видання матеріалів кінця XIX – початку XX століть: Цехміструк Юрій. Народні пісні Волині: Фонографічні записи 1936–1937 років. Львів; Рівне, 2006; Нижанківський Остап. Народні пісні: Збірка 1891 року. Львів, 2016; збірки з репертуаром одного виконавця: Лірницькі пісні з Полісся. Рівне, 2002; Пісні з голосу столітнього львів'янина Теодора Фурти. Львів, 2010; моножанрове видання: Возняк Оксана, Луканюк Богдан. Гаївки. Львів, 2015; кілька збірників із сучасними записами з певної локальної території: Народна музика північної Рокитнівщини. Львів, 2002; Традиційні пісні українців Північного Підляшся. Львів, 2006 (ця збірка-монографія, упорядкована Ларисою Лукашенко, вийшла без грифу Лабораторії, але за рішенням Вченої ради Львівської музичної академії. Ще один „територіальний” збірник – «Народна пісенність підльвівської Звенигородщини» (Львів, 2005) – було підготовано за участю ПНДЛМЕ, що зазначено у виданні.

³ Найбільші з попередніх збірок містили менше, ніж три сотні творів.

книгах та трьох частинах⁴. Отже, новітнє видання певною мірою можна вважати перевиданням рукопису, який вже кілька десятиліть перебуває в активному науковому обігу⁵ та справедливо належить до «“золотого” фонду нашої [української. – Л. Д.] музично-етнографічної науки»⁶. Своєю популярністю рукописна «Львівщина» завдячує збирачеві та транскриптору Михайлові Мишаничу, авторові нотацій найвищого фахового рівня, та редакторові-упоряднику Богданові Луканюку, апробатору в цій збірці таких широко використовуваних у подальші роки інновацій, як спосіб упорядкування пісенного фольклору за культуро-жанровою системою С. Людкевича–Б. Луканюка та диференціальний принцип тактування.

Власне широка затребуваність цього рукопису у середовищі етномузикологів інспірувала на початку 2000-х років у ПНДЛМЕ ідею його доопрацювання та подальшої публікації. Із різних суб'єктивних та об'єктивних причин у 2005–2013 роках робота не провадилася та була відновлена 2014 року після затвердження теми «Народна вокальна творчість Львівщини» як основного напрямку науково-дослідної роботи Лабораторії. Після того, як колектив ПНДЛМЕ суттєво доопрацював збірку, її було опубліковано⁷.

Особливістю видання двотомника «Львівщина» став колективний характер підготовчої роботи. Звичайно, левову її частку – збирання та транскрибування матеріалу, створення покажчиків, приміток тощо – ще на початкових етапах виконав особисто Михайло Мишанич. Однак на стадії, що безпосередньо передувала публікації, до праці було залучено практично всіх наукових співробітників ПНДЛМЕ – як музикологів, так і філологів, які, розподіливши матеріал та координуючи роботу, у короткий термін підготували збірку до друку⁸. Було здійснено важливі систематизаційні зміни, доповнення новими творами, зокрема й з інших населених пунктів, ретельна ревізія та виправлення наявних нотних і текстових матеріалів, адаптація до сучасних вимог низки покажчиків тощо. Такий груповий спосіб роботи над народномузичним збірником виявився цікавим, ефективним та гідним досвідом, придатним до застосування в майбутньому.

Своєрідною відзнакою «Львівщини» є свідоме апелювання в багатьох моментах до класичної збірки Станіслава Людкевича та Йосипа Роздольського із записами народних пісень із того ж терену – «Галицько-руських народних мелодій»⁹. Ідеться не лише про згадане вище використання систематизаційних засад, які в новому виданні

⁴ Мишанич Михайло, Луканюк Богдан. Народна вокальна творчість Львівщини: в 2 ч. і 3 кн. Львів, 1985–1987. Рукопис деп. у Львівській національній науковій бібліотеці ім. Василя Стефаника: Відділ мистецтв, од. зб. 33135/1-2 (муз). Ч. 1. Кн. I: Мелодії. 1985. 178 с. Ч. 1. Кн. 2: Словесні тексти. 1986. 146 с. Ч. 2: Мелодії і тексти. 1987. 189 с.

⁵ Чи не найактивніше рукописну «Львівщину» використовував Богдан Луканюк, очільник сучасної львівської школи, зокрема у двох своїх монографіях останніх років: «Ритмічна варіаційність у пісенному фольклорі» (Львів, 2016) та «Музичний часоکیلкисний ритм» (Львів, 2017).

⁶ Див.: Луканюк Богдан. Про основний фонд писемних джерел музично-етнографічної інформації. Друга конференція дослідників народної музики червононоруських (галицько-володимирських) земель: Польові дослідження. Львів, 1991. С. 48–49.

⁷ Отже, якщо початком проекту вважати 1973 рік, час перших записів для збірника, то загалом робота над виданням тривала 44 роки.

⁸ У рукописній «Львівщині» збірник відкривали календарно-обрядові пісні, починаючи із зимових, натомість порядок жанрових циклів в опублікованому двотомнику відповідає збірнику С. Людкевича–Й. Роздольського – «Обжинкові», «Весільні» тощо. Докладніше див.: Звіт з науково-дослідної роботи «Народна вокальна творчість Львівщини (заклучний)». Львів, 2019. Архів ПНДЛМЕ.

⁹ Роздольський Йосип, Людкевич Станіслав. Галицько-руські народні мелодії, ч. 1–2. Львів, 1906, 1908.

були ще більше наближені до аналога¹⁰, про схожу послідовність вступних розділів збірки тощо, а й навіть про майже ідентичний макет нотної частини, відтворений за бажанням Богдана Луканюка та Михайла Мишанича. Так, у «Львівщині», як і в збірці С. Людкевича–Й. Роздольського, зліва від мелодії зазначено її наскрізний номер, а знизу справа під нотним текстом уміщено назву населеного пункту, звідки походить твір.

Ще одним цікавим технічним моментом стало використання в томі «Мелодії» рукописних переписів транскрипцій Мишанича, які, ймовірно, виконав у 1990-х роках Федір Дудка, автор найпопулярнішого і чи не єдиного на теренах колишнього радянського простору практичного посібника з нотної графіки¹¹. Попри те, що було переписано лише меншу частину нот збірки, усе ж знехтувати майстерною роботою було б украй нерозважливо, тож ще в 2001 році, на початку нотного набору, який повністю здійснила авторка цих рядків, було вирішено максимально адаптувати комп'ютерну нотну графіку та підтекстування до графіки Федора Дудки, тому зіскановані переписи та набір практично між собою не різняться.

Назагал публікація двотомника «Народна вокальна творчість Львівщини», попри всі складнощі та довготривалість проекту, дала змогу працівникам ПНЛДМЕ набути цінний досвід і піднесла видавничу діяльність Лабораторії на новий кількісний та якісний щабель. А найголовніше, що цінне народномузичне видання нині стало набагато доступнішим і для науковців, і для широкого кола поціновувачів української традиційної пісні.

¹⁰ Про це докладніше див. у передмові від редколегії: Народна вокальна творчість Львівщини. С. 8–11.

¹¹ Див.: Дудка Федір. Основи нотної графіки. Київ: Музична Україна, 1972; Дудка Федор. Основы нотной графйки. Киев, 1977. Ще одне російськомовне перевидання посібника вийшло у 1985 році.

Ірина Довгалюк (Львів)

Початки публікації українських народних мелодій у Галичині

Історія публікації українських народних мелодій у Галичині бере свій початок 1822 року¹. Саме тоді правник, професор Львівського університету Карл Йозеф фон Гюттнер (1793–1822) за підтримки університетського колеги – історика, професора Йозефа Маусса – започаткував у Львові видання щорічного календаря-альманаху «Pielgrzym Lwowski» («Львівський пілігрим»). Новозаснований часопис мав стати відповіддю на новітні вимоги до друкованої інформації, адже нечисленні періодичні видання, які виходили на початку ХІХ століття у Галичині, «були попросту тільки збором новин і новинок, часто благих, а часто мильних. Своєю ціллю вони ставили

¹ Історія перших публікацій українського фольклору в Галичині висвітлена у низці публікацій, зокрема: Франко Іван. Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ в. *Франко І. Вибрані статті про народну творчість*. Київ, 1955. С. 233–242; Кирчів Роман. Ще одна маловідома постать ранньої фольклористики в Галичині. *Міфологія і фольклор*. Львів, 2002. № 1 (10). С. 5–12; Кирчів Роман. Історія української фольклористики. Т. І. Преромантична і романтична фольклористика. Львів, 2017. С. 130–139; Довгалюк Ірина. Перша публікація народних мелодій у Галичині. *Етномузика: збірка статей та матеріалів* / упоряд. І. Довгалюк. Львів, 2013. Ч. 9. С. 93–101. *Наукові збірки ЛНМА ім. М. Лисенка*; вип. 30 та ін.

заспокоєння цікавості публіки»². У «Львівському пілігримі», крім календаря, планували подавати найрізноманітнішу інформацію: літературні твори, дослідницькі статті, господарські поради тощо. Новаторством було й те, що видавці добилися виходу часопису не лише німецькою, а й польською мовами.

Публікація першого випуску «Львівського пілігрима», яка стала знаменною подією для галицької спільноти загалом, водночас виявилась і однією з важніших та етапних сторінок в історії галицької етномузикології. Вже у піонерському випуску щорічника його редактор К. Й. фон Гюттнер опублікував статтю-відозву «Народні пісні»³, в якій намагався заохотити сучасників до етнографічної праці. Автор переконував читачів у нагальній потребі нотувати фольклорні надбання власних народів, наголошував на специфіці усної творчості порівняно з писемною академічною. Окрім цих та інших важливих думок, викладених у статті, К. Й. фон Гюттнер вперше у галицькій народознавчій літературі не лише висловив вимогу фіксувати, крім словесних текстів пісень, ще і їхні наспіви, а й як ілюстрацію до написаного помістив у «Пілігримі» також і народні мелодії.

У щорічнику було опубліковано чотири мелодії: дві польські – краков'як і мазурка та дві русняцькі (українські) – думка «Ой не ходи Грицю» та шумка «Козак коня напував». Їх надрукували «на окремії непагінованій картці»⁴, вклесній до останньої сторінки календаря. Така нотна вкладка призначалася для домашнього музикування. Наспів українських пісень упорядники подали у вигляді фортепіанної фактури, де у верхній лінійці викладалася підтекстована народна мелодія, а в нижній – її гармонічний супровід.

Пісні, як зазначено у змісті «Львівського пілігрима», були опубліковані в опрацюванні Моронського. Наразі про нього немає жодних відомостей, нез'ясованим залишається навіть ім'я. У польськомовній версії статті К. Й. фон Гюттнера ініціали музиканта подано як «П. Моронські». Так воно фігурує і в різних дослідженнях⁵. Однак літера біля прізвища є радше не ініціалом, а скороченням від «пан» і мало би читатися як «пан Моронські». Додатковим підтвердженням цього є покликання на автора музичної вкладки у німецькомовному варіанті календаря, де вказано «Herrn Mogoński». У змісті ж польськомовного «Пілігрима» автор нотного додатка зазначений і як «J.P. Mogoński», що мало би означати «ясний пан Моронські».

Почин К. Й. фон Гюттнера та Моронського мав намір продовжити український історик, етнограф, архівіст Денис Зубрицький (1777–1862), який до другого випуску календаря-альманаху подав статтю «Про співи простого люду»⁶. У розвідці дослідник розвинув тему необхідності запису та вивчення різних жанрів фольклору, підняту у попередньому номері. Він також планував опублікувати, як і в першому випуску «Пілігрима», дві українські пісні з мелодіями: «Шумит, шумит дубровонька» та

² Zawadski Władysław. Literatura w Galicji (1772–1848). Lwów: Nakładem Władysława Webera, 1878. S. 41–42.

³ Hüttner Karl Joseph von. Spiewy Ludu. Pielgrzym Lwowski. Lwów, 1822. С. 86–93 = Hüttner Karl Joseph von. Volkslieder (Mit Bemerkungen begleitet vom Herausgeber). Der Pilger von Lemberg. Lemberg, 1822. S. 86–96 = Гюттнер Карл Йозеф фон. Народні пісні / переклад з німецької мови та коментар Андрія Вовчака. Етномузика: збірка статей та матеріалів. Львів, 2013. Чис. 9. С. 102–121. Наукові збірки ЛНМА ім. М. Лисенка; вип. 30.

⁴ Андрієвський Олександр. Бібліографія літератури українського фольклору. Київ, 1930. С. 12.

⁵ Bobrowska Jadwiga. Polska folklorystyka muzyczna. Katowice, 2000. S. 81.

⁶ O śpiewach ludu pospolitego (Przez Dyonyzego Zubrzyckiego). Pielgrzym Lwowski. Lwów, 1823. S. 49–50; Ueber galizische Volkslieder (Von dem Herrn Dionysius Zubrzycki). Der Pilger von Lemberg. Lemberg, 1823. S. 44–45.

«Юж три дні і три неділи». Про це Д. Зубрицький зазначив у коментарі до поданих у статті текстів цих пісень: «Мелодії до обох [пісень] долучаються»⁷.

Однак, незважаючи на авторську примітку, мелодії, правдоподібно, так і не були опубліковані. Їх пошук у різних бібліотеках як України, так і Європи не дав бажаних результатів. Не знайдено описів цих мелодій і в літературі, за винятком, хіба, цитувань коментаря самого Д. Зубрицького. Можливо, однією з причин такої ситуації стала заміна керівництва щорічника. Другий і водночас останній випуск «Пілігрим» на 1823 рік вийшов за редакції Й. Маусса. Він після раптової смерті К. Й. фон Гюттнера допровадив щорічник до видання, але справу товариша не продовжив. Було не лише припинено видання щорічника, а й на десятиліття призупинено публікацію народних мелодій.

Ще однією спробою видання українських народних мелодій на початку XIX століття став задум громадського та політичного діяча, публіциста Людвіка Пйонткевича (1801–1876) опублікувати великий пісенний збірник польських та українських народних пісень. Про це Л. Пйонткевич оголосив у першому числі заснованого та редагованого ним щомісячника «Państwowy» («Національний паломник»), який вийшов у травні 1827 року у Львові. Опрацювання мелодій мав здійснити відомий скрипаль і композитор Кароль Ліпінський.

Про серйозність намірів Л. Пйонткевича свідчить доволі об'ємна стаття-передмова до запланованої збірки під назвою «Про польські та руські (українські) народні пісні», яку було вміщено у першому випуску «Національного паломника». У розвідці йшлося про важливість вивчення та видання фольклору, давались рекомендації щодо підготовки до публікації народних пісень тощо. Стаття закінчувалася приміткою про її продовження у наступному випуску щомісячника, до якого, за словами видавця, уже був призбираний матеріал.

Подібно до «Львівського пілігрима» щомісячник мав додаток. У ньому так само на вклеєній вкладці було оприлюднено три польські пісні з мелодіями в опрацюванні К. Ліпінського. Відповідно до логіки побудови статті, де автор почергово розглядав польські й українські пісні, аналізуючи їх словесні тексти та мелодії, а відтак опублікував три польські пісні, у червневому числі «Паломника» мало би з'явитися продовження розвідки та вибрані для її ілюстрації три українські пісні. Однак, який вигляд мав мати сам збірник, скільки пісень туди мало б увійти, – сьогодні сказати проблематично, про це наразі не віднайдено жодної інформації. Другий том «Паломника» так і не вийшов. На думку Василя Щурата, це сталося «через упадок видавництва»⁸.

Отож такі початки історії публікацій українських народних мелодій у Галичині. Ініціатива К. Й. фон Гюттнера дала відлік не лише спеціальній увазі до народних мелодій, а й їх публікації в Галичині. І хоч у наступні роки, незважаючи на добрі наміри, не завжди вдавалося вповні реалізувати задумане, та заклик-приклад К. Й. фон Гюттнера все ж не пішов на марно. Свідчення цьому і праця з вивчення українського фольклору Д. Зубрицького та Л. Пйонткевича, і врешті публікація великого збірника народних мелодій Вацлава Залеського – Кароля Ліпінського⁹. Почин К. Й. фон Гюттнера не лише сколихнув та заохотив галицьку спільноту до музично-етнографічної праці, а й мав розголос далеко за межами краю.

⁷ Зубрицький Денис. Про спів простого люду / переклад і вступна стаття Ірини Довгалюк. *Етномузика: збірка статей та матеріалів* / упоряд. Б. Луканюк. Львів, 2014. Ч. 10. С. 118–128. Наукові збірники ЛНМА ім. М. Лисенка; вип. 33.

⁸ Щурат Василь. Початки слави української народної пісні в Галичині. Львів, 1927. С.16.

⁹ Zaleski Wacław (Wacław z Oleska), Lipiński Karol. *Muzyka do pieśni polskich i ruskich ludu galicyjskiego*. Lwów, 1833. 184 s.

Ходовицькі записи Філарета Колесси: перспектива видання

Філарет Колесса (1871–1947) – один з найвидатніших українських фольклористів, етнографів, літературознавців, композиторів кінця XIX – першої половини XX століття. Його наукові дослідження започаткували новий етап у розвитку української музичної фольклористики, дали поштовх до вивчення, популяризації та публікації унікальних зразків народної творчості.

Проте, незважаючи на низку праць, присвячених біографії та творчій спадщині Ф. Колесси¹, сьогодні практично немає досліджень, у яких були би проаналізовані перші кроки вченого на етномузикознавчому шляху. До таких невідомих сторінок біографії академіка належить одне з перших його музично-етнографічних досліджень у батьківському селі Ходовичі на Стрийщині (сьогодні Львівської області).

Любов до фольклору Філаретові прищепили ще в ранньому дитинстві. Мати відкрила дітям красу народної пісні, а згодом, коли її не стало, бабуся по батьковій лінії, опікуючись вихованням онуків, розповідала їм казки, приказки, багато співала, чим пробуджувала й підтримувала інтерес до української народної творчості.

Великий вплив на формування фольклористичних зацікавлень Філарета Колесси мали старші брати Іван та Олександр, які залучали його до народознавчої праці. Вони провадили активну етнографічну діяльність у довколишніх селах, фіксуючи твори пісенного та прозового фольклору, організовували музично-декламаційні вечори, концерти, укладали рукописні фольклорні збірки.

Одним із доленосних прикладів для Філарета як майбутнього дослідника народної музики стала праця Івана над великим проектом ґрунтового, монографічного вивчення рідного села Ходович: його історії, побуту, культури тощо. Були зроблені перші кроки для реалізації такого масштабного задуму: записані пісні з мелодіями, казки, приповідки. До друку Іван навіть підготував великий пісенний збірник², який через раптову смерть дослідника вийшов лише 1902 року завдяки старанням братів Олександра та Філарета³.

Очевидно, під враженням музично-етнографічної праці Івана, влітку 1897 року свої записи у с. Ходовичі робить і Ф. Колесса. Залишається відкритим питання, чи це була власна ініціатива Філарета, чи до такої праці його залучив Іван.

Рукописні матеріали музично-етнографічного дослідження Ф. Колесси с. Ходовичі зберігаються у Приватному архіві академіка Філарета Колесси у Львові. На папці, у якій містяться документи, є власноручний напис вченого: «Музично-етнографічні матеріали, зібрав Філ. Колесса, том другий Б. Часть I. Народні пісні – тексти й мелодії зап[исані] безпосередньо від народ[них] співців села Ходовичі

¹ Квітка Климент. Філарет Колесса. *Музика*. Київ, 1925. № 11–12. С. 408–417; Шуст Ярослав. Ф. М. Колесса. Київ, 1955. 60 с.; Грица Софія. Ф. М. Колесса. Київ, 1962. 112 с.; Довгалюк Ірина. Фонографування народної музики в Україні: історія, методологія, тенденції. Львів, 2016. 650 с.

² Дещо із зібраних матеріалів було все ж опубліковано ще за життя І. Колесси: Kolessa Iwan. *Narodziny, chrzciny, wesele i pogrzeb u ludu ruskiego we wsi Chodowiczach, w powiecie Strzyjskim*. Kraków, 1889. Zbiór wiadomości do antropologii krajowej; T. 13.

³ Галицько-руські народні пісні з мелодіями, зібрав в селі Ходовичах д-р Іван Колесса. Львів, 1902. XXXVI, 303 с. (Етнографічний збірник НТШ; т. XI).

Стрийського пов[іту]»⁴. В архіві зберігаються польові записи, а також переписані з чернеток нотні та текстові матеріали із ремаркою дослідника – «Мелодії майже всі списані на чисто» – та зазначено виконавців.

Як свідчить інформація у рукописах, улітку 1897 року Філарет Колесса записав у Ходовичах 41 пісню. Це твори різних жанрів, серед них – 26 обрядових, зокрема весільні, гагілки, є також звичайні пісні. Фіксацію усіх творів Філарет Колесса проводив безпосередньо від виконавців, без використання звукозаписувальної техніки. Аналіз зібраного матеріалу та зіставлення його з опублікованими пісенними творами у виданні Івана Колесси дають змогу стверджувати, що Філарет Колесса нотував лише ті мелодії, які не ввійшли до збірки брата. Записував дослідник у Ходовичах і фольклорну прозу.

Складність опрацювання рукописів пов'язана насамперед із прочитанням текстів. Транскрипції Філарета Колесси виконані здебільшого олівцем і в окремих місцях затерті. У дослідницькій праці з їх відтворення істотно допомогли повторні експедиції до Ходович. Помічними є також матеріали, які призбирали інші дослідники народної музики цього села, зокрема Євген Дидюк та Ірина Слуцька-Мартинів.

Отже, збірник народних мелодій, які записав Філарет Колесса у селі Ходовичі, вартий опублікування. Зважаючи на коментарі вченого на папках, у яких зберігаються записи мелодій, можна стверджувати, що дослідник, упорядковуючи рукописи, сам задумувався над друком цих матеріалів. Видати їх належить також і з огляду на те, що фольклорні матеріали XIX століття дуже «скупі» висвітлені в публікаціях. Тим то Ходовицька збірка Філарета Колесси стане важливим історичним музично-етнографічним документом, додасть важливі штрихи до збирацької біографії академіка та доповнить класичне видання народних мелодій Івана Колесси.

⁴ Фольклорні записи. «Музично-етнографічні матеріали: зібрав Філарет Колесса: Том другий Б. Часть І». *Приватний архів акад. Філарета Колесси у Львові*. Папка 55.

Василь Коваль (Львів)

Незнаний Володимир Івасюк: музично-етнографічний доробок

Здавалося б, що про Володимира Івасюка на сьогодні відомо все. За своє коротке життя він створив 107 пісень, 53 інструментальні опуси, музику до кількох спектаклів та став одним із основоположників української естрадної популярної музики. Крім того: професійний медик, скрипаль, фахово грав на фортепіано, віолончелі й гітарі та ще був неординарним живописцем. Про цю легендарну постать написано немало книг. Інтернет рясніє чималою кількістю матеріалів, які стосуються Івасюка. Надалі є популярними його пісні, виконуються й інструментальні твори. Однак все ще залишаються засекреченими офіційні дані про «загадкову» смерть. Хоч Генеральна прокуратура України після другого поновлення кримінальної справи довела факт убивства Володимира Івасюка співробітниками КДБ колишнього СРСР, проте злочинці не покарані й дотепер.

Втім, є в житті Володимира Івасюка ще одна маловідома сторінка. В Архіві Проблемної науково-дослідної лабораторії музичної етнології Львівської національної музичної академії ім. М. В. Лисенка у справі 34 фонду «Г» (графоархів),

колекції «ЕК» (експедиції консерваторії/кафедри) зберігаються 12 транскрипцій народновокальних творів, які зробив Володимир Івасюк. Про їх існування авторів цієї наукової розвідки відомо вже доволі давно. Та, на жаль, досі не було змоги їх відшукати. Аж нещодавно співробітниця ПНДЛІМЕ, технік третьої категорії Ірина Федун, переглядаючи зазначену вище справу, натрапила на ці матеріали. Цьогоріч відзначаємо дві дати – 70-ліття від дня народження та 40-ліття пам'яті композитора. То ж якраз буде логічно з такої нагоди запровадити транскрипції до наукового обігу і так донести до загалу поціновувачів творчості Івасюка ще одну незнану деталь його музичного життя.

Отже, усі 12 транскрипцій зроблено із записаних народновокальних творів у селі Стецевій Снятинського району Івано-Франківської області під час проходження фольклорної практики студентів теоретико-композиторського факультету 28–29 червня 1978 року під керівництвом відомого педагога тоді ще Львівської державної консерваторії імені Миколи Лисенка, етномузиколога-транскриптора, збирача народномузичної творчості Юрія Сливинського. Був у цій фольклористичній експедиції й Володимир Івасюк. Правдоподібно, що саме він вів польовий зошит, оскільки почерк у цьому зошиті й у транскрипціях (інципітах пісень та підтекстуванні) дуже подібний.

Можна припустити, що транскрипції, які зробив Івасюк, мало би бути принаймні на три одиниці більше. На це вказує той факт, що відповідно до інвентарної книги та польового зошита їх зроблено з однієї й тієї ж магнітної стрічки (бобини) під номером чотири. Проте відсутні транскрипції першого й двох останніх народновокальних творів, записаних на ній. Треба зауважити, що перші два твори і наступні пісні виконували різні виконавці, а отже вони належать до різних сеансів. Вочевидь, Володимир транскрибував усі наспіви, за винятком хіба що першого – «Сухая вербо», який був транскрибований, але в іншому виконанні. Ймовірно, транскрипції загубилися серед інших архівних матеріалів, і треба сподіватися, що таки будуть невдовзі знайдені. Принаймні я особисто бачив значно давніше кілька транскрипцій окремо не в папці справи. А саму справу опрацьовував під час написання дисертації, адже у згаданій експедиції було здійснено записи пісень ще й у двох селах (Бабче, Манява) Богородчанського району та селах Ясень Рожнятівського і Лолин Долинського районів Івано-Франківської області, що належать до сфери мого дослідження. Здогад про те, що Івасюк зробив більше транскрипцій, підкріплює ще й наявність їх у нотних зошитах інших студентів (не менше, ніж п'ятнадцять).

Кожна транскрипція Володимира акуратно виписана чорнилом нарізно на великоформатних нотних аркушах. У правому верхньому куті зазначено порядковий номер (від 121 до 132), а посередині вказано інципіт пісні та нижче, у дужках, – належність до жанру. Щоправда, п'ять весільних пісень помилково подано як «веснянка», а одна як «вес. колядна». Очевидно, Івасюка дезорієнтували позначки в інвентарній книзі. Навпроти п'яти весільних пісень стоять ремарки «вес.» у значенні «весільна», а ще однієї – «вес. коломийка» – «весільна коломийка». Чому тоді зазначено «колядна», залишається загадкою. З іншого ж боку подано власне музично-етнографічну транскрипцію (нотний текст із підтекстуванням). І тільки на першій та останній транскрипціях згори над нотами зазначено інципіти пісень. Крім того, під транскрипцією вказано 1978 рік її виконання до або після особистого підпису Івасюка. Повний словесний текст народновокальних творів надруковано на друкарській машинці й подано також на окремому аркуші А-4 формату із зазначенням інципітів пісень та порядкового номера у верхньому правому куті.

Дванадцять транскрипцій представлено шістьма весільними (п'ять ладканок і одна коломиївка приспівка), однією весняною (гаївка) та п'ятьма звичайними піснями. Усі вони подані в тій тональності, в якій виконувалися народновокальні твори. Хоча треба зазначити, що тональності двох пісень «Сухая вербо» та «Вербовая дощечка» на пів тону не збігаються з транскрипціями, які згодом зробила для своєї студентської дипломної роботи Леся Симолюк (зараз – Йованович). Це могло статися з кількох причин: пісні прослуховували на різних магнітофонах чи при різній напрузі електроенергії, розтягнулася магнітна стрічка тощо.

На той час, коли Івасюк робив свої транскрипції, його наставник Юрій Сливинський ще не встиг випрацювати свою методику транскрибування. Його «Техніка нотації народних пісень» побачила світ тільки 1982 року, а отже тоді ще послуговувалися старими методиками. Тому тактові перетинки у весільній приспівці, звичайних піснях і веснянці виставлено за правилами так званої «шкільної» методики, яка дає змогу бодай на папері отримати видиму тактову впорядкованість згідно з елементарною теорією музики. По-іншому виглядає тактування у ладканках, які нотувати значно складніше. Радше вони потактовані «як прийдеться» (*ad hoc*) тільки з тією метою, щоб теж надати нотному тексту впорядкованості, оскільки нетактовані народномузичні твори сприймаються як недоопрацьовані. У цих транскрипціях подибуємо перемінні розміри. Щоправда, мабуть, при чистовій переписці не в кожному такті виставлено відповідний розмір, та цей недогляд легко усунути. Ритмічний малюнок та звуковисотність транскрибовано на належному рівні. Прикметно, що Івасюк транскрибував не тільки першу строфу, як часто буває у початківців чи недосвідчених транскрипторів, а вказав варіанти всіх інших. Немає особливих застережень і до транскрипції словесних текстів. Сумнівним є хіба перший рядок другої строфи пісні «Ой, мамуню, що то буде?» – «На городі ростадилка, ростадилка». Цілком імовірно, що виконавиця заспівала саме так, сприйнявши пісню на слух і не зрозумівши значення почутого. Натомість цей рядок зазвичай виконують так: «На городі росте димка, росте димка» або «Ой, мамуню, сива димка, сива димка». У першому випадку «димка» означає сорт дрібної висівної цибулі (сіянки), у другому – спідницю попелястого кольору.

Зваживши на той факт, що транскрипції інших студентів виконані олівцем у нотному зошиті та подані поспіль, а Івасюкові – чорнилом та на окремих аркушах, логічно припустити, що він міг готувати збірку цих пісень до друку. Та це наразі залишається тільки припущенням, оскільки відсутні докази щодо таких планів. Тим не менше після незначних редакторських доопрацювань таке видання таки доречно було б підготувати до друку саме в ювілейний рік видатного композитора.

Олена Серко (Рівне)

Збирацька спадщина Степана Турика: проблема публікації

Степан Іванович Турик (1892–1982) – український філолог, педагог, фольклорист-аматор, письменник. Одним з напрямів його діяльності було збирання українських народних пісень, а доробок у цій царині налічує 29 нотних зошитів¹ із записами

¹ Архівні матеріали із фондів Кременецького краєзнавчого музею (ККМ). Од. зб. 8604–9325. Група фольклор. Од. зб. 1–742.

800 музичних творів. Народні пісні, що вміщені у зошитах, – маловідомі науковому загалу, презентують народномузичний репертуар до середини ХХ століття ще недостатньо досліджених територій, є цінним надбанням та, відповідно, потребують публікації.

Інтерес до фольклористичної спадщини Степана Турика проявляли українські науковці Марія Шубравська, Петро Ведмедик, Степан Стельмашук, Олексій Дей. Завдяки їхнім зусиллям деякі з цих записів уже були опубліковані у збірниках «Весільні пісні»², «Балади»³, «Пісні Тернопільщини»⁴. Крім того, в 2001 році вийшов друком збірник «Весілля на Дубенщині»⁵, який повністю складається із пісень, які зібрав С. Турик. Його упорядником став Микола Якубчук, свого часу отримавши примірник рукопису «Весілля» в спадок від Марії Островської – інформантки С. Турика. Твори, вміщені у «Весільних піснях», згодом увійшли до повнішого збірника – «Весілля на Дубенщині». На сьогодні опубліковано близько 18–20% фольклорного збирацького доробку дослідника.

Втім, особливий інтерес становить неопублікована збирацька спадщина Степана Турика. Кожен з 24 зошитів містить різну кількість пісень. Наприклад, зошит № 3 має лише одну пісню, а найбільше пісень є у зошиті № 12 – шістдесят.

Степан Турик був уважним упорядником свого пісенного архіву. Записи творів розміщені в хронологічному порядку (за винятком пісень у першому зошиті), мають і наскрізну нумерацію, і окрему, в межах кожного зошита. На початку рукописного нотного збірника подано таблицю під назвою «Відомість про українські народні пісні», де наведено такі дані: номер пісні в зошиті, номер в наскрізній нумерації, назва, жанр, коротка характеристика (зміст) пісні, місце та дата запису, сторінка. Зошити №18–19 не мають «Відомості», а починаючи із зошита №20 вказуються ще й імена осіб-інформантів. У кожному зошиті вміщені тексти й мелодії творів. Усі мелодії першого зошита гармонізував С. Турик для 4-голосного хору, у зошитах №2–4 – для дво- чи триголосся, починаючи від п'ятого зошита – переважно одноголосні. Музичний текст пісень записаний у простих академічних розмірах, в різних тональностях, містить вказівку на темп та динамічні відтінки. Іноді дослідник використовував акцентні позначки. Назагал запис мелодій відповідає нормам шкільної теорії музики.

Нижче, під мелодією, Степан Турик розміщував текст пісні, поділений на строфи, а також так звані «коментарі» (примітки), де наводив пояснення діалектних чи невідомих слів та зазначав, які дії повинні виконувати учасники обряду, коли йшлося про обрядову пісню. Іноді записувач порівнював музичні твори за змістом чи мелодією. Деякі пісні супроводжуються роздумами про походження пісні, а також містять інформацію про обставини запису. Після тексту та «коментарів» вказано місце та дату запису, а також прізвище, ім'я, по батькові та рік народження співака (подеколи додано відомості про освіту чи місце праці). Більшість пісень були записані впродовж 1961–1978 років, лише перші 33 твори датуються 1913–1923 роками. Найбільшу частку становлять побутові твори, досить багато весільних пісень, а також є романси, балади, приспівки до танців та календарно-обрядові твори – веснянки, гайвки, купальські, петрівчані та обжинкові. Ще Степан Турик

² Весільні пісні: у 2 т. / упоряд. М. М. Шубравська. Київ: Наук. думка, 1982. 870 с.; 679 с.

³ Балади: родинно-побутові стосунки / упоряд.: О. Дей, А. Ясенчук. Київ: Наук. думка, 1988. 528 с.

⁴ Пісні Тернопільщини: календарно-обрядова та родинно-побутова лірика: пісенник / упоряд.: С. І. Стельмашук, П. К. Медведик. Київ: Музична Україна, 1989. Вип. 1. 496 с.

⁵ Весілля на Дубенщині: 170 українських весільних пісень, записаних учителем-пенсіонером Туриком Степаном Івановичем / упоряд. М. Якубчук. Кременець, 2001. 86 с.

записав співанку-думу про Олексу Довбуша, яка має 125 строф (зошит №28), розділивши її за змістом на 20 пісень, що виконуються на одну мелодію. Серед народних творів подибуємо пісні літературного походження, а також рекрутські, чумацькі, колодчані, невільницькі, маршові.

Степан Турик переважно збирав фольклор в Тернопільській області та Дубенському районі Рівненської. Значно менше записів походить з інших районів Рівненщини, а також з Волинської, Житомирської, Вінницької, Хмельницької областей. Турик був фольклористом-аматором і за покликом душі збирав народні пісні для збереження традицій свого краю. Це йому, безперечно, вдалося. І зараз, коли традиційний пісенний фольклор відходить у минуле, і ми навряд чи можемо повторити ці записи, збирацький доробок С. Турика набуває значної ваги для музичної фольклористики. Отож народні пісні, що вміщені в зошитах, є цінним надбанням, потребують докладного вивчення, опрацювання етномузикологами та заслуговують на публікування.

Лариса Лукашенко (Львів)

До проблеми класифікації та систематизації народних мелодій: український досвід у європейському контексті

Незважаючи на значний розвиток етномузикології, до сьогодні питання класифікації фольклорних творів є гостро актуальним. Природа народної творчості – **синкретична**, тому тяжко описувати фольклорні твори лише з музичної точки зору – це не дає можливості повною мірою відобразити їхні особливості. Крім того, народний репертуар складається із творів різночасового питомого та напливового походження, в процесі усного функціонування народні пісні зазнали значних перетворень, тому часто в мелодіях та поетичних текстах поєднуються різні структурні принципи. Ці та інші багатопланові властивості фольклору ускладнюють його класифікацію. Про це свідчить той факт, що в українській та й східноєвропейській фольклористиці не існує **загальноприйнятої систематизації** усно-поетичних і музичних творів.

Пошуки вирішення цієї проблеми почалися ще на етапі зародження етномузикології як науки. На зламі XIX–XX століть у багатьох країнах Європи починає формуватись науковий підхід до вивчення народної музики, і це знаменує початок заснування національних фольклористичних шкіл. Оголошений у квітні 1900 року конкурс на краще музичне упорядкування мелодій посприяв виникненню фінської фольклористичної школи, засновником якої став Ілмарі Крон¹. На основі фінської згодом зароджується та утверджується угорська музична фольклористика, представниками якої стали Бейла Барток та Золтан Кодаї². Співпраця чеських фольклористів – дослідника усної словесності Франтішека Бартоша та композитора Леоша Яначека – започаткувала музично-граматичні (типологічні) студії над

¹ Krohn, Ilmari Welche ist die beste Methode, um Volks- und volksmäßige Lieder nach ihrer melodischen (nicht textlichen) Beschaffenheit lexikalisch zu ordnen? // Sammelbände der Internationalen Musikgesellschaft, Н. 4. (Aug., 1903). Leipzig, 1903. P. 643–660.

² Довгалюк, Ірина. Історичні типи публікацій народномузичних творів (до постановки питання). *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. № 31. Львів, 2003. С. 195–196.

моравським фольклором³ тощо. Водночас, український дослідник Станіслав Людкевич вирішував проблему класифікації на матеріалі галицького фольклору, започаткувавши структурно-типологічний метод в українській музичній фольклористиці⁴.

Польська дослідниця Славоміра Жеранска-Комінек слідом за Анною Чекановскою загалом розрізняє два підходи до систематизації: класифікація та типологія. Класифікація – це систематичний поділ колекції предметів або явищ на класи, розділи та підрозділи, виконувани на визначених засадах і в такий спосіб, що підколекції становлять цілу колекцію. В музичній фольклористиці до цього часу існувало три типи класифікації: лексикографічна, граматична та комплексна⁵.

Сутність лексикографічної класифікації – це механічне впорядкування відповідно до однієї або кількох особливостей музичного матеріалу, представлених цифровими або буквеними символами. На відміну від механічної лексикографічної системи, граматичні класифікації використовують такі критерії упорядкування, які дають змогу групувати народні мелодії за подібністю різних аспектів музичної будови. Граматичній класифікації, як правило, передують морфологічний аналіз матеріалу, а особливості, вибрані для аналізу, на думку дослідників, мають становити важливі ознаки досліджуваної колекції пісень у певній їх ієрархії. Термін «граматична класифікація» ввів Бела Барток⁶.

Комплексна класифікація – це класифікація з використанням багатоступневих систем як лексикографічних, так і граматичних, заснована на послідовному розбиванні великих груп на менші за окремими критеріями на кожному рівні розподілу. На відміну від інших систем, комплексні класифікації спираються на одночасне застосування кількох або й кількадесятьох критеріїв відповідно до критерію кількості загальних рис. Прикладом такого підходу є класифікація словацьких фольклористів Оскара й Аліції Ельшкеків⁷.

Усі ці системи класифікації в той чи інший спосіб упорядковують фольклорні колекції та дають можливість ідентифікувати та характеризувати пісню, однак жодна з них, навіть найскладніша, не вирішує проблеми варіантного або типологічного упорядкування.

З методологічного погляду типологія – це логічне групування та впорядкування певного кола обраних об'єктів (предметів, явищ, елементів тощо) на підставі порівняння їхніх ознак з ознаками встановлених для них узагальнених, ідеалізованих моделей (типів)⁸.

Типологічна методологія упорядкування народних мелодій властива для східноєвропейської (української, російської, білоруської) фольклористичних шкіл. Хоча самі підходи та методи залежать від позиції та цілі дослідників і великою мірою від емпіричного матеріалу, який є предметом їх дослідження.

³ Довгалюк Ірина. Історичні типи публікацій народномузичних творів... С. 196.

⁴ Луканюк Богдан. Станіслав Людкевич як зачинатель типологічної школи в українській фольклористиці. *Пам'яті Яреми Якуб'яка*: збірка статей та матеріалів. Львів: Сполом, 2007. С. 140–161.

⁵ Żerańska-Kominek Sławomira. Muzyka w kulturze. Wprowadzenie do etnomuzykologii. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1995. S. 191.

⁶ Ibidem. S. 193.

⁷ Elscheková Alica. Methods of classification of folk-tunes // Journal of the International Folk Music Council. Vol. 18. P. 56–76.

⁸ Луканюк Богдан. Курс лекцій з музичного фольклору. Львів: ЛНМА ім. М. Лисенка. С. 74 (Готується до друку).

Фундаторами структурно-типологічного методу у східноєвропейських країнах були Станіслав Людкевич, Климент Квітка, Володимир Гошовський. Ідеї цих вчених дістали розвиток у працях їх послідовників, зокрема в Україні – Богдана Луканюка, а також інших київських та львівських учених. Відповідно до цього методу, упорядкування мелодій насамперед пов'язано із категорією типу (найчастіше ритмічного), визначеного шляхом моделювання або типізації конкретних зразків, потім слідує класифікація (поділ на групи) і врешті систематизації чи порядкування за певним принципом.

Яскравим прикладом типологічного упорядкування є культуро-жанрова система Людкевича-Луканюка. Однак у ній розуміння типу не зводиться до визначення «моделі» за певними ознаками, але включає контекстуальні елементи, що тісно взаємопов'язані із самою моделлю, та нерідко визначають її властивості. Це складна система із власними підсистемами різного рівня деталізації, що також передбачає потенціальну можливість різних доповнень та подальшої деталізації, залежно від потреб матеріалу. Тому її можна використовувати як універсальний ключ для систематизації усього українського пісенного репертуару у фольклорних збірках.

Загалом, як зазначало багато вчених, кожна національна музична культура має свої особливості, і дослідники повинні знаходити принципи дослідження, що відповідають цим особливостям. З цього огляду можна знаходити лише конвергентні аналогії в європейських методах класифікації чи систематизації матеріалу, оскільки в кожній етнічній музиці є певний набір характеристичних рис, що й визначають відповідні методи упорядкування. Переважна більшість пісенного фольклору Східної Європи й увесь український традиційний вокальний репертуар має силабічну структуру поетичного тексту та часомірну, відносно сталу ритмічну структуру мелодії. Ця властивість уможливило ритмічне моделювання, що є основою структурно-типологічного підходу.

Юрій Рибак (Львів)

Засади типологічного впорядкування фольклористичних збірників

За майже півтисячолітню українську історію публікації фольклорних матеріалів у цій галузі відбулися суттєві еволюційні зміни, продиктовані науковими поступами, а також практичними потребами зацікавленого кола користувачів відповідним культурним продуктом. У процесі графічного опрацювання усної та надзвичайно варіабельної за своїми іманентними властивостями пісенної чи інструментальної творчості виникає багато проблем; перед кожним із виконавців цієї копії і відповідальної роботи стоїть завдання максимально точно відобразити на письмі усе багатство і розмаїтість фольклорної творчості. Згодом, при впорядкуванні певної кількості матеріалу та його подальшій публікації, найперше треба логічно структурувати фольклорні твори за жанровим принципом, а також іншими характерними ознаками. І коли щодо першого існують певні наукові традиції, дарма що досить часто претензійні, всередині жанрових груп упорядники komponують

твори за принципом *ad hoc*. Ці слабкі сторони спричинені рівнем фахової компетентності фольклористів, а також належністю до різних наукових шкіл.

Пісенні твори в більшості українських фольклористичних видань упорядковані за жанрово-тематичним принципом, який притаманний філологічній галузі. І хоча вже минуло понад сто років, як цей підхід провідні науковці визнали недосконалим, чимало народнопісенних видань і в наш час виходять саме на такому рівні. Лише в осередку львівських етномузикологів з часу виходу на початку ХХ століття «Галицько-руських народних мелодій» Осипа Роздольського та Станіслава Людкевича поступово впроваджуються суто етномузичні підходи впорядкування пісенних матеріалів, базовані на засадах культуро-жанрової систематики. Вже наприкінці ХХ століття цей принцип взяв на озброєння та дещо вдосконалив професор Богдан Луканюк. Зокрема, крім жанрового підходу, він запропонував групувати пісенні твори за типологічними ознаками. Практична реалізація цих засад відображена у двох фундаментальних фольклористичних збірниках, які ретельно відредагував Богдан Луканюк. Перший із них – збірник Юрія Цехміструка «Народні пісні з Волині: фонографічні записи 1936–1937 років» (Львів; Рівне, 2006), другий – двотомник зібрань Михайла Мишанича «Народна вокальна творчість Львівщини» (Львів, 2017).

Типологічний підхід, звичайно, потребує високої фахової підготовки упорядника фольклористичних збірників. Зрештою, наразі в Україні немає єдиних загальноприйнятих правил визначення пісенного типу. Що ж стосується львівської школи, то в цьому осередку головними ознаками вважаються об'єднані ритмічним началом музична схема та віршова структура народної пісні. Найчастіше ці компоненти демонструють непостійну природу, тому доводиться застосовувати моделювання – скелетизацію музично-ритмічної структури та базифікацію віршової. Коли на рівні обрядових наспівів типологічний звід поширених в Україні форм фактично цілком встановлений, то в необрядовій творчості це зробити значно складніше, а встановити більш-менш сталий реєстр форм можливо лише на рівні локальних осередків. Щодо практичного застосування культуро-жанрової класифікації народних пісень, а відтак їх типологічного упорядкування, у львівському етномузикологічному осередку це реалізується так. Дотримуючись логічної послідовності викладу та комплектування за взаємовиключним принципом, твори порядкуються від архаїчніших до новіших, від питомих до напливових, від композиційно простіших до складніших. В обрядовій групі найперше з категорії питомих, за умови наявності, розміщуються пісні трудового приурочення, як правило, жнивні, за ними – розгалужена група дозвіллевого фольклору: родинний (весілля, хрестини, похорон), календарний (зимовий, весняний, літній). Далі – твори звичайного циклу. За таким самим принципом komponується напливовий фольклор, де фактично відсутні хіба жнивні твори із трудового циклу. Важливо, що на рівні кожного з названих вище жанрових циклів за способом виконання або ж відображення дійсності (епіка, лірика, драма) визначаються відповідно групи співомовних, співних, а також танцівних та споріднених творів.

У межах самих жанрів пісні застосовується власне типологічний порядок розміщення наспівів, що відповідає математичному або алфавітному принципу – за зростанням, збільшенням складів у віршових структурах, тобто від менших до більших. Однак за наявності типологічних сімей, що найпритаманніше для весняних гаївок з великою кільцевою формою, а також тирадних весільних ладканок,

послідовність викладу може підпорядковуватися генетичному принципу: від первинніших, складніших композицій – до вторинніших, простіших.

Очевидно, що для максимально точної типологічної характеристики народних пісень потрібно враховувати й інші компоненти, зокрема пов'язані з мелікою, ладовою будовою, а також семантичною формою вірша. До того ж, слід зважати на можливості комп'ютерної обробки, систематики й аналізу народномузичного матеріалу, а отже усвідомлювати потребу рано чи пізно інтегрувати здобуту інформацію в кібернетичну сферу¹. Для цього має бути кореляція підходів та узгодженість дій поміж етномузикологами, а по змозі, і з суміжниками задля спільних і продуктивних результатів у царині фольклористики.

¹ Наразі єдиний і блискучий приклад такої електронної обробки пісенних творів продемонстрував Б. Луканюк у згаданій вище книзі «Народні пісні з Волині», де на доданому компакт-диску, послуговуючись програмою Excel, паспортизовано, а головне – проаналізовано кожен з пісень за 46 параметрами.

Ірина Федун (Львів)

Джерела вивчення західноукраїнських традиційних інструментальних ансамблів

Українська етноорганологія, на превеликий жаль, перебуває дещо на периферії вітчизняної фольклористики¹. І хоч в останні десятиліття спостерігається щораз більший поступ у розвитку вітчизняного етноінструментознавства, колективне народноінструментальне виконавство й досі залишається одним із найменше вивчених. Причини цього можна вбачати не лише у відсутності дослідницьких інтересів учених, а й у складності належної польової фіксації та нотації ансамблевої музики².

Інформацію для вивчення традиційної інструментальної ансамблевої культури можемо почерпнути із найрізноманітніших, хоча й нечисленних джерел. Це не лише польові матеріали, а й інші матеріальні та духовні пам'ятки культури. Усіх їх можна поділити:

за *належністю*: приватні та державні;

за *властивістю матеріалу*: речові (власне ансамблеві музичні інструменти); зображальні (малюнки, схеми, світлини і т. ін. ансамблів); звукові; аудіовізуальні (відео- та кіноматеріали); писемні.

Своєю чергою *писемні* джерела можна поділити на рукописні та друковані.

За *змістом* це: наукові (етномузикологічні чи запозичені з інших наук) та позанаукові (літературні, документальні тощо).

У наукових етномузикологічних працях про українську «троїсту музику» можна виділити три генеральні напрями досліджень:

польова робота (методологія та питальники: Климент Квітка, Ігор Мацієвський, Богдан Луканюк);

¹ Поряд з іншими складовими традиційної культури ще гірша ситуація хіба що з українською етнохореологією.

² При транскрипції вокального багатоголосся лише один «інструмент» – голос; для запису ж інструментальних ансамблів кожен інструмент має свою систему графічного відображення.

транскрипція (теорія та практичне застосування: Іван Колесса, Філарет Колесса, Порфирій Бажанський, Роман Гарасимчук, Андрій Гуменюк, Ігор Мацієвський, Михайло Хай, Богдан Яремко, Вікторія Ярмола, Ярема Павлів та ін.); *аналіз та опис*, котрі, своєю чергою, диференціюються: за об'ємом (згадки, тези, частини статей, статті, частини чи розділи книг, дисертацій і т. п.); за тематикою (інструменти – виконавці – музика); за рівнем подачі матеріалу (аналітичні, аналітико-дескриптивні, дескриптивні); *за географією* (загальноукраїнські, регіональні).

На основі аналізу наявних джерел про західноукраїнську ансамблеву культуру, можна констатувати її недостатню вивченість, головню через: мінімальну кількість нотацій (особливо цілісних), теоретичних розробок та загальних спостережень; збирацький та дослідницький пріоритети у рамках Карпатського регіону; найгіршу вивченість ансамблевої *музики* (поряд із інструментами та виконавцями) тощо.

Вікторія Ярмола (Рівне)

Критичний огляд друкованих зразків поліської інструментальної музики

Однією з найважливіших складових етноорганологічного дослідження є транскрипція, що полягає у графічному відображенні живого звучання народної інструментальної музики і вважається своєрідним документом, який фіксує чіткий предмет фольклорної практики та є показником стану методологічної бази, застосовуваної до музичної традиції певного локального об'єкта.

Період до появи звукозаписувальної техніки, коли стенографічна нотна фіксація була єдиною формою документації звуку, вважається найскладнішим етапом запису народної музики, зокрема інструментальної. Важко встановити рівень достовірності тогочасних транскрипцій, оскільки слуховий запис реального виконання інструментального твору (швидкий темп, повний обсяг твору, мелізматика, виконавські прийоми) був неможливий, а отже транскриптори могли відтворити лише каркас основного мелодичного утворення, яке, що дуже важливо, фіксувалося з урахуванням їхнього власного сприйняття та пам'яті, тобто досить суб'єктивно. Все ж таки, попри недоліки таких нотацій, вони започатковують фонд друкованих зразків інструментальної музики та є цінним джерелом, що відображає живий музичний матеріал.

Перші приклади слухових записів поліської інструментальної музики представлені у двох томах праць Оскара Кольберга – «Волинь» і «Білорусь-Полісся». Більшість цих мелодій походить із досить великого на той час Ковельського повіту, щоправда, не уточнено, з яких саме населених пунктів. Значна кількість зразків – це інструментальні версії різножанрових пісень, виконаних на скрипці. Скрипкова партія подана одразу після вокальної, що створює цілісне уявлення про той чи інший твір. Складність слухового транскрибування суто інструментальних мелодій, очевидно, стала причиною мізерної кількості зафіксованих танців: два «чумаки», «полька», «жидівський марш», «крутуха».

Ще одним прикладом слухових друкованих зразків західнополіської інструментальної музики є нотації Мирослава Стефанишина у збірці Олекси Ошуркевича «Пісні з Волині», де вміщено 18 народних танців, зафіксованих у 50–60-х

роках минулого століття. У цих нотаціях, як і в згаданих вище транскрипціях Кольберга, відображено тільки каркас творів, але, на відміну від попередніх, спорадично вказано штрихи, темп та композиційні особливості (репризи, вольти). Матеріал чітко паспортизовано, щоправда, без зазначення інструмента, на якому виконувались мелодії.

Запровадження в польову роботу звукозаписувальної техніки – спочатку фонографа, а згодом магнітофона – викликало справжню революцію, коли валик чи магнітна стрічка стали головною формою звукового документування фольклорних творів. Поява техніки значно полегшила процес транскрипційної роботи, але все-таки не давала змоги зафіксувати цілісні форми інструментальних п'єс через недосконалість фонографа або дорожнечу та дефіцит магнітофонної плівки. Перші друковані зразки поліської інструментальної музики (22 мелодії), записаної на фонограф, були репрезентовані у відомому збірнику Казимира Мошинського та Філарета Колесси «Музичний фольклор з Полісся». Нотації мелодій, виконаних на різних поліських інструментах (скрипка, дудка, гармонія, пастуша труба), вирізняються деталізацією особливостей музичного виконання (чітке визначення тональності, позначення мелізматика, одночасне відображення скрипки й голосу, фрагментарне відтворення штрихової техніки). Однак, як зазначав Філарет Колесса, внаслідок недосконалої репродукції з фонографа ці нотації не можна назвати достовірними.

Навіть послуговуючись перевагами звукозаписувальної техніки, не всі транскриптори здійснювали деталізовані нотації, а обмежувалися синтетичним відтворенням живої мелодії і, напевно, ставили перед собою утилітарну ціль – підготувати транскрипцію, що легко читається, придатна для виконання будь-яким самодіяльним колективом, а також є цікавим матеріалом для обробки в композиторській творчості. Прикладом таких нотацій поліської музики служать твори зі збірника Андрія Гуменюка «Інструментальна музика», де представлено близько 50 різножанрових танцювальних мелодій з Рокитнівського району Рівненської області.

На відміну від узагальнених синтетичних, мета деталізованих аналітичних транскрипцій полягає в поданні матеріалу для наукового дослідження або науково-виконавської реконструкції, а саме – в якомога повнішому відображенні всіх особливостей форми, виконавських прийомів, штрихів, аплікатури, техніки звукоутворення тощо. На жаль, нині існує небагато праць, які містять повноцінний матеріал для таких реконструкцій західнополіської інструментальної музики. Серед них: збірник Михайла Хая «Українська інструментальна музика усної традиції», де вперше здійснено наскрізні нотації ансамблевої музики, сольної скрипкової, співу у супроводі дудки та пастуших сигналів на крученій трубі з детальним відтворенням музично-стильових особливостей; збірник Інни Назіної «Белорусская народная инструментальная музыка», в якому подано чимало деталізованих транскрипцій з Берестейщини; монографія авторки цих рядків «Скрипкова традиція Рівненсько-Волинського Полісся» та книга «Лірницькі пісні з Полісся», де у цінних нотаціях Юрія Рибачка представлено старцівську традиційну музику.

Така незначна кількість друкованих нотацій, частина з яких має синтетичний характер, не дає повного уявлення про поліську традиційну інструментальну музику. Особливо це проявляється у відсутності ансамблевих аналітичних транскрипцій досліджуваного регіону, що найбільше затребувані в сучасній науково-теоретичній та виконавсько-реконструктивній практиці.

Видання музично-фольклорних матеріалів на Закарпатті: історичний огляд

Об'єктом дослідження є видання українських музично-фольклорних публікацій, предметом – висвітлення цього питання на Закарпатті. Мета дослідження – привернути увагу музичної громадськості до тенденцій щодо видань, присвячених музичному фольклору краю, завдання – ознайомити з історичним ракурсом та окреслити сучасні проблемні моменти.

Огляд історії музично-фольклорних видань у південно-західному терені України дає підстави стверджувати, що друк матеріалів, пов'язаних з народною музикою, тут розпочався лише у 20–30-х роках ХХ століття, коли українське населення Закарпаття ввійшло до складу Чехословацької Республіки. На хвилі відродження національних стремлень місцеві музично-фольклорні публікації охопили різні сфери суспільного життя, утворивши 4 групи видань: 1) наукові (науково-популярні) статті; 2) музично-етнографічні збірки; 3) педагогічну музично-фольклорну літературу; 4) композиторські обробки закарпатських народних пісень.

Національну розбудову було розпочато з публікацій фольклорних зібрань для дітей: Л. Тиблевич. «Рускій пісенник для дітей и молодежи» (Ужгород: Боян, 1920), М. Рошаківський. «Забава»: збірка дитячих ігор для дітей дошкільного віку (Ужгород: «Просвіта», 1921). Невдовзі, у 1923 році, було започатковано науковий напрям, про що засвідчили видані друком аналітичні статті й етнографічні збірки видатного вітчизняного етномузиколога Філарета Колесси та українського емігранта Михайла Рошаківського. Всесвітньовідомий вчений відгукнувся на прохання знаного етнографа і мовознавця Івана Панькевича допомогти становленню етномузикології в регіоні; а перспективний етнографіст, який пов'язав своє подальше життя із Закарпаттям, очолив збирання і нотування народної музики цього краю.

Видання обробок закарпатських народних пісень та шкільних фольклорних пісенників, розпочаті у Празі, у 1930-х роках були продовжені на Закарпатті. Серед збірок: Сіон Сільвай. «Пісні для чоловічого хору». (Ужгород, 1925), Григорій Гузенний. «Зборник 3-голосных пісень для школьных діточих хорів» (Ужгород, 1930), Платоніда Щуровська-Росіневич. «21 народна пісня в триголосному укладі для шкільних хорів» (Ужгород, 1936) і т. д.

Загалом, інтенсивність видань цього періоду була високою (кульмінаційними виявилися 1920-ті роки), роль організаційного та видавничого центру в багатьох випадках виконувало ужгородське товариство «Просвіта», яке для рецензування музичних збірників запрошувало фахових музикантів з Праги, Братислави, Львова.

У роки Другої світової війни ситуація погіршилася: місцева культура опинилася майже під заборонаю, що загострило національну свідомість. У цих умовах інтелігенція об'єдналася у «Подкарпатске общество наук» і завдяки наполегливим дипломатичним крокам уже з 1942 року налагодила публікації музично-фольклорних видань (статей, нотних збірників з обробками закарпатських народних пісень, музично-педагогічної фольклорної літератури). В їх числі: «Хоровый зборник» Івана Бокшая (Унгвар, 1942); Михайло Гоер. «Школьный хор для старших клас народных и средних школ» (Унгвар, 1942). У часописах «Зоря», «Літературна неділя» публікують науково-популярні фольклорні статті Дезидерій Задор, Петро

Милославський, Юрій Костьо. Важливим і етапним виявилось видання нотного збірника «Народні пісні подкарпатських русинів» Д. Задора, Ю. Костьо, П. Милославського (Унгвар, 1944). З одного боку, ця книга стала першим фольклорним збірником, що презентував народні пісні з усієї території Закарпаття, а з іншого – засвідчила про появу об'єднання молодих музикантів, котрі почали формувати місцеву музично-фольклористичну школу.

Таким чином, незважаючи на великі труднощі, у 1939–1944 роках спостерігалася тенденція відродження і продовження видавничої політики довоєнного періоду. Координаційним і видавничим центром було «Подкарпатське общество наук».

У повоєнні часи політика радянської влади була скерована проти наукового дослідження народної музики. Відповідно, у період сталінського режиму на Закарпатті не було жодної етномузикознавчої монографії чи музично-етнографічного збірника. Національне начало проявлялося лише у композиторській творчості. З «хрущовською відлигою» ситуація дещо покращилася, але ідеологічний тиск зберігся. Саме на межі 1950–1960-х років в Ужгороді публікується перша радянська етномузикознавча стаття Володимира Гошовського «До питання про музичні діалекти Закарпаття» в університетській збірці доповідей і повідомлень (Серія філологічна: вип.3, 1958) та перший радянський музично-фольклорний збірник «Закарпатські народні пісні» (упоряд. Михайло Кречко, 1959), витриманий в дусі Д. Задора, Ю. Костьо, П. Милославського, але з олітературненнями та відповідно до вимог радянського часу.

У подальші роки радянської влади (1960–1980) музично-фольклорних видань на Закарпатті було досить мало (їх компенсували київські, московські, львівські та інші видання). В обмежене число місцевих публікацій увійшло всього кілька збірників: «Закарпатські пісні та коломийки» (упорядкування М. Кречка, П. Лінтура, Ужгород, 1965), де мінімальні народнопісенні нотування подано у додатку у вигляді композиторських обробок, та «З гір Карпатських» (упорядкування С. Мишанича, нотування М. Мишанича, Ужгород: Карпати, 1981), де об'єднано балади кількох областей: Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької, а також Закарпатської. За всі роки радянської влади в краї не було опубліковано жодної збірки із закарпатськими дитячими піснями та жодного аналітичного етномузикознавчого дослідження. Така ситуація пояснюється, з одного боку, відсутністю регіональної музично-фольклористичної школи, а з іншого – небажанням влади виділяти унікальність південно-західного регіону УРСР.

Період незалежної України знаменував небувалий сплеск музично-фольклорних видань. Статистика вражаюча! За 28 років опубліковано: 1) понад 20 нотних збірників закарпатських народних пісень (10 з яких належать філологу Іванові Хланті, котрий для нотувань запрошує музикантів), 2) близько 10 педагогічних матеріалів (збірники дитячих забавлянок, шкільні фольклорні пісенники, навчальні програми з народної музики, педагогічні збірники на народнопісенній основі для юних піаністів і т. д.); 3) до 20 збірників з обробками закарпатських народних пісень (з переважанням обробок лисенківського та леонтовичівського типу); 4) 6 етномузикознавчих книг і ряд наукових статей у збірниках Закарпатського краєзнавчого музею, Ужгородського музичного коледжу імені Д. Є. Задора («Професійна музична культура Закарпаття»). Новітній період настільки об'ємний, що потребує окремого розгляду. Але, окреслюючи в загальному, зазначимо, що до процесу збирання і популяризації закарпатського музичного фольклору долучилися філологи (лідером серед них став І. Хланта, який запрошує до нотувань музикантів);

значна кількість диригентів, педагогів-музикантів, композитори та етномузикологи. На сьогодні в краї співіснують любительський і фаховий підходи. Значна частина видань публікується за власні і спонсорські кошти, решта – за державні. Суттєва активізація музично-фольклорних видань засвідчила, з одного боку, високий національний підйом, а з іншого – відсутність налагодженої системи, за якою усі, плановані до друку народно-музичні матеріали, мали би рецензувати відповідні фахівці чи інституції.

Та незважаючи на це, в історичному розвитку спостерігається позитивна динаміка. Фактологічні матеріали виявляють загальну панораму, дають оцінку різним етапам видавничої справи в Закарпатті. Огляд закарпатських видань стосовно музичного фольклору виявляє інтерес у контексті України. А загалом, звернення до цього питання є назрілим і актуальним.

Володимир Пасічник (Львів)

Співпраця Володимира Гошовського з українськими та іноземними видавництвами

Співпрацю визначного українського етномузиколога Володимира Гошовського з українськими та іноземними видавництвами можна розділити на три періоди: закарпатський, львівський та вірменський, що логічно накладаються на його наукову діяльність.

У закарпатському періоді (1957–1961) Володимир Гошовський зосередив свою наукову діяльність у галузі естетики, краєзнавства, етнографії і розпочав музично-фольклористичні дослідження, які згодом посіли першочергове місце в його життєтворчості. Більшість своїх праць цього періоду, а це переважно невеликі публіцистичні статті та рецензії (понад 40), Гошовський друкував у місцевих газетах: «Закарпатська правда», «Молодь Закарпаття», «Новини Закарпаття», «Радянський студент», «Советское Закарпатье». Тож йому довелося контактувати з редакторами цих газет і, зокрема, переконувати їх у доцільності друку тієї чи іншої статті. Свою співпрацю з редакторами він охарактеризував у спогадах: «... майже в кожному опублікованому тексті я бачу руку редактора і його червоний або іншого кольору олівець, яким він пристосовує авторський текст до своїх уявлень та смаків. Ця редакторська слабкість – наслідок існування цензури та непохитних ідеологічних директив»¹.

Досліджуючи музично-поетичні особливості української народної пісні на Закарпатті, Володимир Гошовський прагнув вивести свої ідеї з локального середовища. Тож на початку 1959 року фольклорист нав'язав контакти зі столичним журналом «Народна творчість та етнографія». У листі від 8 січня 1959 року довідуємося, що на ім'я Василя Щербака вчений надіслав статтю «Деякі особливості історичного розвитку української народної пісні на Закарпатті» та, крім того, запропонував редакції ще кілька своїх статей: «... В цьому році я зможу надіслати

¹ Були колись літа. *Професійна музична культура Закарпаття: етапи становлення* / упоряд., підготов. текстів, передм., приміт. Л. М. Мокану. Ужгород, 2005. Вип. 1: 60-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною присвячується. С. 360–413.

для Вашого журналу ще дві невеличкі статті: “Музична мова коломийок” та “Чеські та словацькі пісні в закарпатському музичному фольклорі” (жодна з цих статей не була опублікована в Україні), а також рецензію на збірку закарпатських пісень, що виходить в нашому обласному видавництві під редакцією Михайла Кречка. Якщо вони мають для Вас інтерес, прошу мене повідомити».

Цей лист залишився без відповіді, проте це не означало, що Володимир Гошовський відмовився від співпраці з цим часописом. Вже в найближчі роки, можливо, за сприяння головного редактора Миколи Гордійчука², у журналі була опублікована стаття «Деякі особливості історичного розвитку української народної пісні на Закарпатті» (1960) та дві рецензії «Збірник закарпатських народних пісень»³, «Чеські народні пісні та танці»⁴.

Значно розширилися контакти та співпраця Гошовського з різними видавництвами (російськими, словацькими, чеськими) у львівський період (1961–1974). Саме тоді вчений працював над кількома фундаментальними працями: антологія-монографія «Украинские песни Закарпатья» (1968), монографія «У истоков народной музыки славян: Очерки по музыкальному славяноведению» (1971) та двотомним виданням праць етномузиколога Климента Квітки. Всі вони були надруковані у Москві у видавництві «Советский композитор». Підготовка до друку цих видань тривала кілька років, тож весь цей час Гошовський контактував із редакторами або за допомогою телефону чи листів, або безпосередньо, часто навідуючись до Москви. До прикладу, процес видання «Українських пісень Закарпаття» тривав десять років (1958–1968), праць етномузиколога Климента Квітки – із 1967 до 1971 року⁵.

Періодично Володимир Гошовський співпрацював із московським журналом «Советская музыка», де в різні роки були опубліковані його статті й рецензії: «Фольклор и кибернетика» (№ 11–12, 1964), «Семиотика в помощь фольклористике» (№ 11, 1966), «К спору о Дилецком» (№ 9, 1967), «Академик Филарет Колесса» (№ 9, 1971), «Заметки на полях песен Хамдии Шахинпашича» (№ 6, 1971).

Кілька років тривала співпраця Володимира Гошовського з редакцією «Музыкальной энциклопедии». На її замовлення вчений написав понад двадцять гасел, а саме: «Бажанский Порфирий Иванович», «Вахнянин Анатолий (Наталь) Климентьевич», «Вербицкий Михаил Михайлович» «Вересай Остап Никитич», «Воробкевич Исидор Иванович», «Дума», «Думка», «Квитка Климент Васильевич», «Колядка», «Лавровский Иван Андреевич», «Леонтович Николай Дмитриевич», «Лира», «Львовский театр оперы и балета», «Людкевич Станислав Филиппович», «Матюк Виктор Григорьевич», «Нижанковский Остап Иосифович», «Ревуцкий Дмитрий Николаевич», «Рубец Александр Иванович», «Степовой Яков Степанович», «Стеценко Кирилл Григорьевич».

Завдяки особистим контактам і співпраці з Миколою Мушинкою Володимир Гошовський опублікував кілька статей у «Науковому збірнику Музею української культури у Свиднику»: «Спроба генези одної лемківської весільної пісні» (№ 3,

² Про видання статей йдеться у листуваннях Володимира Гошовського з Миколою Гордійчуком.

³ Збірник Закарпатських народних пісень. *Народна творчість та етнографія*. 1960. № 4. С. 128–131. Співавт.: Ю. Качій. – Рец. на зб.: Закарпатські народні пісні / упоряд. М. Кречко. Ужгород, 1959. 188 с.

⁴ Чеські народні пісні та танці. *Народна творчість та етнографія*. 1961. № 4. С. 146–147. Рец. на кн.: Lidové písně a tance z Valašskokloboucka / Uspoř. a zprac. K. Vetterl. Praha, 1958. Č. I. 367 s.; 1960. Č. II. 506 s.

⁵ Див.: Пасічник В. Біля джерел квіткознавства (робота Володимира Гошовського над виданням праць Климента Квітки. *Наукові збірки Львівської державної музичної академії ім. М. Лисенка*. 2006. Чис. 12. С. 33–48.

1967), «Листування Івана Панькевича з Філаретом Колессою» (№ 4, 1969), «Початки хорового співу на Закарпатті» (№ 6, 1972).

На початку 1960-х років у Гошовського склалися дружні взаємини та співпраця з чеськими етномузикологами Карлом Фетерлом, Ольгою Грабаловою та іншими вченими, а також із журналом «Český Lid», в якому вчений опублікував статтю «České a slovenské písně v ukrajinském folkloru Zakarpatské oblasti USSR» (Č. 5, 1961) та доповнення до неї «Doplňěk k článku České a slovenské písně v ukrajinském folkloru Zakarpatské oblasti USSR» (Č. 2, 1962).

У видавництві «Supraphon» була перевидана чеською мовою монографія Гошовського «У истоков народной музыки славян» («U pramenů lidové hudby Slovanů: Studie z hudební slavistiky», 1976). Переклад здійснили Олга і Францішек Грабалови, авторизацію тексту – Володимир Гошовський. Перекладачі доповнили книгу статтею «Володимир Гошовський і його шлях до витоків народної музики слов'ян» («Volodymyr Hošovskij a jeho cesta k pramenům lidové hudby Slovanů»).

Вірменський період Гошовського (1975–1986) назагал був пов'язаний із питаннями кібернетичної етномузикології. Вірменія стала країною, де вчений завершив працю над комп'ютерною системою аналізу та систематизації народної музики та застосував її на практиці. Для ознайомлення з цією системою він організував кілька семінарів та міжнародних конференцій. Працюючи в системі Академії наук Вірменської РСР, Гошовський підготував до друку кілька видань, зокрема «МАОФАТ' 75: Первый Всесоюзный семинар по машинным аспектам алгоритмического формализованного анализа музыкальных текстов» (1977), «Армянский универсальный структурно-аналитический каталог музыкальных текстов» (1979), «Горани. К типологии армянской песни» (1983).

Перебуваючи у Вірменії, Володимир Гошовський співпрацював із вченими з Болгарії, Німеччини, Польщі, Росії, Словаччини, Чехії. Мав також можливість побувати в Болгарії, Чехії, де запустив свою систему Універсально-структурного аналітичного каталогу.

Останні десять років В. Гошовський жив і працював у Львові. Вчений організовував конференції, семінари, викладав на кафедрі фольклористики у Львівському університеті, публікував статті на тему дослідження та збереження музичного фольклору⁶. Також багато своїх сил етномузиколог витратив на створення Центру з дослідження народної музики Карпат в Ужгороді та Фонограмархіву у Львові. На жаль, з різних причин жоден з його проєктів сьогодні не функціонує, проте наукова спадщина Володимира Гошовського займає провідне місце в історії європейської музичної фольклористики.

⁶ Місце музичного фольклору в діяльності товариства «Просвіта»: матеріали установчої конференції по відродженню на Закарпатті крайових товариств «Просвіта» / редкол.: П. М. Федака, І. Ю. Коцур, М. П. Тиводар. Ужгород, 1991. С. 61–67; Музична фольклористика в системі людознавства. Фольклор у духовному житті українського народу: тези регіональних наукових читань, Львів, 24–25 січ. 1991 р. / редкол.: Т. Комаринець (голов. ред.) та ін. Львів, 1991. С. 12–15; Kibernetická etnomuzikologie: prameny – podstata – perspektivy. Český Lid. 1992. Č. 1. S. 1–6; Універсальний комп'ютерний каталог народних пісень як основа кібернетичної етномузикології. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. Львів, 1993. Т. 226: Праці Музикознавчої комісії. С. 182–196; Деякі проблеми збереження та дослідження народної пісні Карпат. *Науковий збірник Закарпатського Краєзнавчого музею* / упоряд. і наук. ред. П. Федака. Ужгород: Карпати, 1995. Вип. 1. С. 145–150.

БИБЛИОТЕКА, МУЗЕЙ, АРХІВ: ВИДАВНИЧИЙ ВЕКТОР

Pavel Hlubuček (Praha)

Vydavatelská činnost muzeí a galerií ČR jako veřejná služba

Národní kulturní poklad České republiky, o který pečuje více než 300 paměťových institucí, zahrnuje 65 mil. sbírkových předmětů a více jak 40.000 movitých kulturních památek a jejich rozsáhlých souborů. Veřejnou službu v oblasti kulturního dědictví zajišťují jednak státní organizace, ale i organizace na krajské (regionální úrovni), organizace obcí i soukromé subjekty.

Veřejná služba jako nedílná součást činnosti těchto organizací postupně procházela svým vývojem od dob jejich zakladatelů až po své ukotvení v oborové legislativě. V České republice má více jak dvousetletou historii. Česká republika si tak v rámci národního projektu Strážci paměti připomínala 200. výročí založení svých národních muzeí. V roce 2016 to bylo 200. výročí Slezského zemského muzea, v roce 2017 Moravského zemského muzea a v roce 2018 Národního muzea. V letošním roce slavíme 100. výročí Pedagogické knihovny, která je organizační složkou Národního pedagogického muzea. Galerijního prostředí a její tradici pak reprezentuje Národní galerie v Praze se svými milníky v letech 1796, 1918, 1949.

Tyto organizace metodicky usměrňují poskytování veřejné služby. Muzejní síť, která definuje poskytovatele veřejné služby, prošla legislativním procesem od roku 1959, kdy byl přijat první zákon o muzeích a galeriích. Současný zákon platný od roku 2000, o ochraně sbírek muzejní povahy, vymezuje poskytování a rozsah veřejné služby. Tento zákon spadá do gesce Ministerstva kultury.

Zákon definuje veřejnou službu jak obsahově, tak i standardy jejího poskytování. Na jejím výkonu mají podíl zřizovatelé těchto organizací v roli garantů i samotné organizace jako její poskytovatelé. Veřejná služba muzeí a galerií v České republice spočívá ve *«zprístupňování a využívání sbírek nebo jednotlivých sbírkových předmětů a poznatků o přírodě a historii z nich získaných prostřednictvím muzejních výstav, muzejních programů, muzejních publikací a poskytování informací o přírodě nebo společnosti, získaných studiem přírodnin nebo lidských výtvorů, sbírek a sbírkových předmětů nebo prostředí, z něhož jsou sbírkové předměty získávány»*. Na tuto veřejnou službu jsou vázány její standardy, jedním z nich je časová dostupnost, do které spadá vydavatelská činnost muzeí a galerií.

Vydavatelská činnost jednotlivých organizací je tak jejich statutární činností. Vychází z oborů, v nichž muzea a galerie působí, a území, z něž převážně získávají jednotlivé sbírkové předměty. Z tohoto důvodu je vydavatelská činnost rozsáhlá a multidisciplinární. Vychází z odborné, vědeckovýzkumné i edukační činnosti. Je financována jednak z vlastních zdrojů organizace, veřejné podpory vědy a výzkumu, specializovaných dotačních programů i spolupráce s komerčními nakladatelstvími.

Ediční činnost muzeí a galerií v České republice je každoročně oceňována v rámci Národní soutěže Gloria musaealis. Ta je vyhlášována Ministerstvem kultury a profesními svazy muzeí a galerií. Ediční počiny zde mají svou zvláštní kategorii spojenou s finanční odměnou a rozsáhlou medializací.

Видавнича активність чеських музеїв та галерей як напрям громадської роботи

Національна культурна спадщина Чехії, якою опікуються понад 300 пам'яткоохоронних установ, включає 65 мільйонів колекційних предметів та понад 40 000 пересувних культурних пам'яток з їхніми розлогими колекціями. Громадська діяльність у сфері культурної спадщини забезпечується загальнодержавними структурами, а також організаціями обласного (регіонального), районного рівнів та приватними інституціями.

Громадська робота була невід'ємною частиною діяльності музеїв та галерей від часу їх заснування та згодом утвердилась як окремий напрям у галузевому законодавстві.

У Чехії ця традиція має понад двохсотрічну історію. Нещодавно національні музеї відзначили 200-ту річницю заснування у рамках Національного проекту охорони пам'яток: 2016 року – Сілезький краєзнавчий музей, 2017-го – Моравський краєзнавчий музей та 2018-го – Національний музей. Цього ж року ми відзначаємо 100-річчя Педагогічної бібліотеки, яка є організаційним підрозділом Національного педагогічного музею. Галерейне середовище та його традиції представлені Національною галереєю у Празі, а визначними віхами в її розвитку були 1796, 1918, 1949 роки.

Музеї та галереї провадять систематичну громадську діяльність. Музейна мережа зазнала законодавчих змін з 1959 року, коли був прийнятий перший закон у цій галузі. Порядок надання та сферу громадських послуг визначає чинний закон про охорону музейних колекцій, що діє з 2000 року і належить до компетенції Міністерства культури. Цей закон також регламентує зміст і стандарти надання громадських послуг. Роботи з громадськістю сприяють як засновники у ролі поручителів, так і самі організації, які ці послуги надають. Громадська діяльність музеїв та галерей у Чеській Республіці базується на *«забезпеченні доступності та використання колекцій чи окремих колекційних предметів, відомостей про природу та їхню історію за допомогою музейних виставок, музейних програм, музейних публікацій та надання інформації про природу чи суспільство через дослідження природи чи витворів людини, колекцій та колекційних предметів або середовища, з якого отримані предмети колекції»*.

Діяльність музеїв та галерей має свої визначені норми, однією з яких є час, відведений на видавничу роботу. Видавнича діяльність музеїв та галерей, отже, передбачена їхніми статутами. Вона пов'язана з галузями, до яких належать музеї та галереї, та з територією, з якої здебільшого надходять колекційні предмети. Через те видавнича діяльність музеїв та галерей є розлогою та багатопрофільною, а в її основі лежить професійна, дослідницька та навчальна праця. Все це фінансується із власних ресурсів організацій, на громадські кошти, виділені на підтримку наукових досліджень, зі спеціалізованих грантових програм та за рахунок співпраці з комерційними видавництвами.

Видавничі проекти музеїв та галерей у Чехії щорічно оцінюються в рамках Національного конкурсу *Gloria musaealis*, що оголошується Міністерством культури та професійними асоціаціями. Видавнича діяльність виокремлена в особливу конкурсну категорію і пов'язана з фінансовою винагородою та широким висвітленням у ЗМІ.

Людмила Руденко (Київ)

Київські нотні видання в бібліотеці хору Київської духовної академії

Нотна бібліотека хору Київської духовної академії – одна з небагатьох колекцій духовної музики, що збереглася до сьогодні. Вона складається з великої кількості нотних документів – рукописних та друкованих, які містять твори церковної музики і репрезентують діяльність українських та зарубіжних композиторів у різні історичні епохи. Нотна бібліотека – це не лише зібрання документів, а й специфічний цілісний об'єкт, який віддзеркалює тогочасні музичні смаки суспільства, виконавські можливості хору, міру популярності композиторів, поширення нотної продукції різних видавництв.

Історія комплектування нотної бібліотеки хору Київської академії бере свій початок від заснування Києво-братської школи (1615), яку з часом було реформовано в Києво-Могилянську колегію (1632), академію (1701), Київську духовну академію (1819)¹. Однак до загальної академічної бібліотеки нотницю ввели лише 1898 року за підтримки ректора Димитрія Ковальницького та регента Олександра Кошиця².

Маючи незаперечну мистецьку вартість для хорової культури, нотна бібліотека водночас репрезентує діяльність чинних на той час видавництв. Більшість нотної продукції надходила до бібліотеки з Росії. З цієї причини в колекції досить широко представлені ноти, опубліковані у видавництвах Матвія Бернарда, Василя Бесселя, Олександра Гутхейля, Августа Іогансена, С. П. Кондратьєва, П. К. Селіверстова, Йосифа Юргенсона, Петра Юргенсона та інших. Також присутні декілька видань польських видавців В. Венде та Г. Зеневальда, сербського композитора і видавця Корнелія Станковича, німецького Л. Мелхіседека, видання церковної музики опубліковані в Тифлісі, Токію, Лейпцигу³. Церковні хорові твори видатних і призабутих українських та зарубіжних композиторів, надруковані цими видавництвами, були широко розповсюджені в Києві і продавалися в музичних магазинах київських видавців-комісіонерів Леона Ідзіковського та Генріха Індржишека.

Велику цінність для нотної бібліотеки хору Київської духовної академії, а також для дослідження музичного мистецтва та розвитку видавничої справи в Україні мають київські нотні видання. Хронологічні межі колекції київських нотних видань охоплюють останню чверть ХІХ – початок ХХ століття. Це зумовлене тим, що переважна більшість чинних на той час нотних видавництв діяли в Москві та Санкт-Петербурзі. Підприємства Леона Ідзіковського, Болеслава Корейво, Генріха Індржишека, Алоїза Соколя розпочали свою роботу лише в другій половині ХІХ століття. Як відомо, у цих видавництвах друкувалася велика кількість різноманітних музичних творів. Зокрема, у Леона Ідзіковського та Болеслава Корейво публікувалися твори Миколи Лисенка з «Музики до Кобзаря Т. Шевченка», збірники народних пісень, вокальна й інструментальна музика

¹ Руденко Л. Г. Нотна бібліотека хору Київської духовної академії: монографія. Київ : НБУВ, 2013. С. 38–44. Проведений аналіз нотної бібліотеки дає змогу припустити, що до загальної академічної бібліотеки офіційно її було введено 21 грудня 1898 року, оскільки перед нотним текстом переважної більшості рукописів та на титульних аркушах окремих нотодруків (партитур і поголосників) стоїть саме ця дата.

² Кошиць О. А. Спогади / передм. і післям. Михайла Головаценка. Київ: Рада, 1995. С. 211.

³ Руденко Л. Г. Вказана праця. С. 359–360.

видатних та призабутих митців⁴. Видавництву Генріха Індришека та Алоїза Соколя більше був до вподоби світський популярний романс, легка салонна музика тощо. На жаль, у цих видавництвах дуже мало друкувалося духовних творів, та все ж поодинокі випадки траплялися. Так, у нотній бібліотеці хору Київської духовної академії зберігається композиція Андрія Казбірюка «Тропарь Кириллу и Мефодию», випущена у видавництві Болеслава Корейво⁵.

Більшість київських видань з нотної бібліотеки хору Київської духовної академії вийшли у видавництві Київської духовної семінарії. Це духові твори Леоніда Малашкіна, які були підготовлені у видавництві при Київській духовній семінарії, однак надруковані в Москві в друкарні В. Гроссе. До них належать «Литургии Василия Великаго и Преждеосвященных даров: по напеву Киево-Печерской лавры» та «Всенощное бдение». Друкувалися також релігійні твори українського композитора, регента, громадського діяча Василя Петрушевського⁶, зокрема «Главнейшие песнопения Всенощного Бдения», «Песнопения Литургии Св. Иоанна Златоуста».

До 1915 року видавництво Київської духовної семінарії випускало релігійні твори різних композиторів у вигляді додатка до журналу «Руководство для сельских пастырей». Часопис було засновано при Київській духовній семінарії 1860 року здебільшого для популяризації серед сільського населення Богословського вчення, фольклору, поезії, церковної музики та для випуску науково-популярної літератури. Ініціатор згаданих музичних додатків Василь Григорович Петрушевський був водночас композитором, упорядником, музичним редактором. В окремих випадках він був автором-видавцем, зокрема у виданні власних піснеспівів «Сборник главнейших песнопений Божественной литургии», які були підготовлені до друку в Києві, а надруковані у друкарні В. Гроссе в Москві⁷; а також у виданні першого та другого випусків духовних творів видатного українського композитора Артемія Веделя, які було надруковано в друкарні Івана Чоколова 1911 року⁸. Ноти Веделя мають особливу цінність для української культури, адже, як відомо, його твори було заборонено співати й друкувати протягом майже ста років.

Важливе значення для історії української церковної музики мають збірники релігійної музики українських композиторів, упорядковані Василем Петрушевським і видані як додаток до журналу «Руководство для сельских пастырей». Збірники виходили під назвами «Сборник духовно-музыкальных произведений» та «Церковные песнопения для хорового исполнения» і містили твори як відомих композиторів, так і початківців, серед них – Артемій Ведель, Степан Дегтярьов, Кирило Стеценко, Олександр Кошиць, сам Василь Петрушевський та багато інших. Ноти випускали в різні роки, готували до видання в Києві, а друкували у фірмі І. Чоколова.

⁴ Леон Ідзіковський – людина, громадянин, видавець. *Київська старовина*. Київ, 2009. № 3. С. 159–171.

⁵ Казбірюк Андрій Федорович (?–1885). Тропарь Кириллу и Мефодию: [В dur]: Просветителям Славянства в память Тысячелетия. 6 апреля 1885 г. : для смешанного хора с аккомпанементом Фисгармонии. [Партитура]. Київ: Б. Корейво, [18–] (Б. м.). [12] с.; 27 см.

⁶ Руденко Л. Г. Постать Василя Петрушевського на тлі процесів розвитку хорового мистецтва в Україні кінця ХІХ–початку ХХ ст. *Хорове мистецтво України та його подвижники*: зб. матеріалів Першої міжнар. наук.-практ. конф. Дрогобич. 2011. С. 286–292.

⁷ Петрушевський Василь Григорович (1869–?). Сборник главнейших песнопений Божественной литургии: бесплатное приложение к журналу «Руководство для сельских пастырей» за 1900 год: киевского роспева [для трехголосного мужского хора]. [Партитура]. [Київ]: [Собственность автора]: [К. дух. семинария], [1900] (М. Печатня В. Гроссе). 13 с.; 28 см. Н. д. В. 1 П.

⁸ Руденко Л. Г. Нотна бібліотека... С.115–116.

Всі ці видання, які автор-упорядник подарував виконавцям, зберігаються нині в нотній бібліотеці хору Київської духовної академії⁹. У нотниці є також твір «Акафистное пение», присвячений Рівноапостольному князю Володимирові, так само випущений як додаток до журналу.

Зауважимо, що нотна бібліотека Київської духовної академії містить небагато нотних документів, випущених у Києві. Історія розпорядилася так, що духовні музичні твори зазвичай виходили друком у Москві й Петербурзі¹⁰. Однак навіть та незначна кількість нотних видань, які були опубліковані в Києві, має особливе значення для музичного мистецтва. Адже в них уміщено першодруки творів композиторів, які прославили український хоровий спів на весь світ і які ніколи не зникнуть з історії музичної культури України – Артемій Ведель, Степан Дегтярьов, Олександр Кошиць. Так само на велику пошану заслуговує упорядник, редактор та композитор Василь Григорович Петрушевський, який глибоко розумів потребу таких публікацій, їхнє значення для виховання прийдешніх поколінь та збереження національної музичної спадщини.

⁹ Руденко Л. Г. Нотна бібліотека... С. 342–351.

¹⁰ У друкарні Києво-Печерської лаври духовні твори композиторів друкувалися рідко, в нотній бібліотеці хору Київської духовної академії їх практично немає.

Марія Гелитович (Львів)

Альбом Іларіона Свенціцького «Ікони Західної України XV–XVI вв.»: до 90-ліття видання

У 1929 році з нагоди двадцятип'ятиліття Національного музею у Львові побачив світ альбом тогочасного директора установи Іларіона Свенціцького «Ікони Західної України XV–XVI вв.», що став першим ґрунтовним виданням українських ікон, залишався найповнішим упродовж більш ніж пів століття і може вважатися умовною точкою відліку систематичного вивчення і популяризації української ікони в Україні та поза її межами.

Видання представило понад дві сотні пам'яток колекції Національного музею у Львові. Твори підібрані з метою показати найхарактерніші особливості та основну тематику українського іконопису окресленого періоду. Вони систематизовані за місцем походження, подані за абеткою, розміщені на 141 окремому аркуші-таблиці із 238 чорно-білими і 17 кольоровими репродукціями з підписами під ілюстраціями українською і латинською мовами. Ілюстративний матеріал супроводить передмова (обсягом 18 с.) українською і німецькою мовами, а також подано перелік творів. Альбом у картонному футлярі (36×25, 5 см).

У таблицях використані світлини, які в різний час виконали Ярослав Пастернак, Володимир Пещанський, Левко Янушевич, Михайло Драган. Кольорові кліше друкувались у Німеччині, на фірмах Zieger&Steinkopf Berlin і Alex. Deloge Bruxelles, чорно-білі – у Львові, на фірмі «Atlas» і «Кліш»; наклад – 300 примірників – виготовлений у друкарні оо. Василян у Жовкві. За рівнем макетування та якістю поліграфії альбом має право вважатися взірцевим виданням 1920-х років. Йому

передувала праця Іларіона Свенціцького «Іконопись Галицької України XV–XVI», випущена 1928 року, яка була доповнена німецьким текстом («Die Ikonenmalerei der Galizischen Ukraine D. XV–XVI. JHD») і вийшла окремим виданням того ж таки року. По-суті, це була перша спроба характеристики західноукраїнського іконопису – його тематичного репертуару, іконографії, техніки, розміщення ікон в інтер'єрі храму; тут уперше запропоновані варіанти реконструкцій кількох найповніше збережених іконостасів, а також подано карту походження творів. Отже, книжки 1928 року, українськомовна й німецькомовна, мали на меті презентувати західноукраїнську ікону в Україні і Європі. Як зазначено у звіті управи Національного музею за 1929 рік, ці видання «настільки приготували ґрунт для прихильного прийняття нового, присвяченого гал.- укр. іконі, що до кінця 1929 р. продано 112 альбомів, зтого половину заграницю. З огляду на невеликий наклад 300 примірників, досягнуто рекордову цифру поширення музейних видань» («Звіт Управи Національного Музею у Львові за 1929 р.», Львів, 1930, 9 січня).

У передмові до альбому накреслені основні напрями вивчення українського іконопису: питання іконографії, малярських осередків, діяльності окремих іконописців та інше. Як зазначав Іларіон Свенціцький, колекція музею на 1928 рік давала змогу охопити повні чотири століття галицького іконопису. Однак для видання відібрано лише пам'ятки візантійської традиції (на той час дослідники не наважувалися нижню межу датування ікон виносити за XV-те століття). Зі змісту передмови стає зрозуміло, що Іларіон Свенціцький віддавав перевагу мистецьким якостям ікон візантійського стилю. На думку дослідника, нове розуміння художнього образу, що прийшло у XVII столітті, «затерло зовсім красу первісної простої візанто-словянської композиції».

Атрибуція репродукованих в альбомі творів і їх систематизація відповідно до мистецьких характеристик майже не зазнали змін і залишаються прийнятними дотепер. Іларіон Свенціцький подав своє бачення класифікації пам'яток, запропонувавши поділити їх на три групи: ікони простонародного письма, ікони майстрів-іконописців та мистецькі твори. У цій розвідці чи не вперше привертається увага до мистецької вартості народного примітиву: «Отсе так зване простонародне походження цих ікон не зменшує одначе їх дійсної мистецької ваги. Навпаки – велика простота рисунку нескладної композиції сьгодні являється ярким свідоцтвом великих мистецьких можливостей, що від віків дрімали і дрімують в неназваних і незвісних нам членах нації» (с. VII).

Майже всі твори, які подані у кольорових репродукціях (а серед них – два зразки гаптів XV століття), є знаковими пам'ятками українського іконопису і сьгодні репрезентовані в постійній експозиції Національного музею. Альбом слугував підставою для подальших досліджень, передусім каталогізації ікон музейної колекції, й досі не втратив своєї наукової актуальності. Зорієнтований на активну промоцію української ікони у світі, він слугує прикладом для наслідування і в наш час. Щойно у 2000-х роках з'явилися видання, які ширше представляють колекцію українського іконопису збірки Національного музею. Нині, гортаючи сторінки альбому, віддаємо належну шану Іларіонові Свенціцькому і засновникові Національного музею – митрополитові Андрею Шептицькому, якому присвячений цей альбом.

Dagmar Petišková (Praha)

Pedagogická ukrajinka ve fondech Národního pedagogického muzea a knihovny Jana Amose Komenského v Praze: publikační činnost Ukrajinského reformního reálného gymnázia a podkarpatoruské učebnice v meziválečném Československu

Pedagogická knihovna, dnes součást Národního pedagogického muzea a knihovny Jana Amose Komenského (NPMK JAK), letos oslavila stoleté výročí založení. Od doby svého vzniku v květnu roku 1919 systematicky vytváří fond pedagogické literatury i literatury příbuzných oborů. Snahou našeho příspěvku je představit její sbírku pedagogických ukrajinek, které vycházely v meziválečném Československu. Jde jednak o publikace vztahující se k pedagogické činnosti ukrajinské emigrace po roce 1917 podporované československou vládou, jednak o učebnice a další literární školní pomůcky určené pro vzdělávání na základních a středních školách Podkarpatské Rusi v letech 1919–1938.

Ukrajinské školství v meziválečném Československu

Vznik samostatného Československa byl důležitým mezníkem nejenom pro národy žijící na jeho území, mezi něž patřilo od roku 1919 i obyvatelstvo Podkarpatské Rusi, ale i pro ty vrstvy ruského, ukrajinského a běloruského národa, pro které znamenal nastupující sovětský režim hrozbu a kterým náš stát v rámci tzv. Ruské pomocné akce iniciované prezidentem T. G. Masarykem poskytl útočiště a podporu.

V době první světové války i po jejím skončení se české země staly domovem pro několik tisíc ukrajinských vojáků, kteří se k nám dostali buď jako zajatci carské armády či později jako příslušníci vojenských uskupení bojujících za samostatnou Ukrajinu. V internačních táborech, kam byli dočasně umístěni, organizovali spolky s kulturně vzdělávacím programem a zakládali kroužky s výukou rodného jazyka, literatury a historie, ale i dalších předmětů, často na gymnaziální úrovni. Později pracovaly táborové školy pro děti internovaných vojáků i pro sirotky, kteří se do táborů s vojskem dostali.

Na tyto polní začátky vzdělávání Ukrajinců na našem území pak navázala činnost ukrajinských škol, které poskytovaly vzdělání pro stále se rozrůstající počet emigrantů z nově vytvořené sovětské Ukrajiny a kterým poskytoval československý stát podporu.

Již od počátku 20. let působilo v Praze několik ukrajinských vysokoškolských institucí, jimiž byla Ukrajinská svobodná univerzita (1921–1945), Ukrajinské studio výtvarných umění (1923–1952) a Ukrajinský pedagogický institut Mychajla Drahomanova (1923–1933); v Poděbradech pak měla sídlo Ukrajinská hospodářská akademie (1922–1935), v jejíž činnosti pokračoval Ukrajinský technicko-hospodářský institut (1932–1945). Za 2. světové války nepostihl ukrajinské vysoké školy osud českých vysokých škol, které byly v letech 1939–1945 uzavřeny. Jsou doklady o tom, že Ukrajinská svobodná univerzita a Ukrajinské studio výtvarných umění poskytl v době protektorátu možnost dokončení vzdělání i pedagogického působení také několika Čechům.

Středoškolské vzdělávání zajišťovalo Ukrajinské reformní reálné gymnázium, založené v březnu 1925 z iniciativy profesorů Pedagogického institutu Drahomanova.

Gymnázium, které bylo svojí činností i svým pedagogickým sborem s institutem svázáno, sídlilo nejprve v Praze, od školního roku 1927–1928 působilo v Řevnicích nedaleko Prahy (sídlo gymnázia nebylo vybráno náhodně, městečko Řevnice ležící u toku řeky Berounky se stalo oblíbeným místem ukrajinské emigrace), od školního roku 1937–1938 do konce války pak v Praze-Modřanech.

Do oblasti vzdělávání patří i činnost ukrajinských kulturních, vědeckých a společensko-politických emigrantských organizací a spolků, a rovněž publikační aktivity ukrajinských nakladatelství a vydavatelství působících v Československu.

Zvláště místo v rámci československého školského systému pak zaujímalo školství Podkarpatské Rusi se sítí základních a středních škol.

Výroční zprávy a školní tisky Ukrajinského reformního reálného gymnázia

Pedagogická knihovna spravuje unikátní soubor výročních zpráv gymnázií, odborných středních škol a učilišť, vydávaných zhruba od poloviny 19. století na území dnešního Česka a Slovenska – nejprve v rámci rakousko-uherské monarchie, po roce 1918 v samostatném československém státě. Ve zprávách mají místo údaje o počtu žáků, o jejich sociálním a národnostním složení, o náboženské příslušnosti i o jejich zdravotním stavu. Informují o školní knihovně i povinné četbě a o rozsahu hodin v kurikulu. Soubor výročních zpráv doplňují ojedinělé drobné školní publikace tištěné k podpoře vzdělávacího procesu či k různým historickým událostem.

Součástí sbírky výročních zpráv středních škol Pedagogické knihovny jsou i zprávy škol národnostních menšin s působností na území českých zemí a Slovenska. Patří mezi ně i výroční zprávy Ukrajinského reformního reálného gymnasia, a to z jeho řevnického období, z let 1930–1935.

Program výuky na Ukrajinském reformním reálném gymnáziu odpovídal kurikulu československých státních gymnázií. Kromě výuky češtiny se všechny ostatní předměty na gymnáziu vykládaly v ukrajinštině rodilými mluvčími, kteří byli často nejenom středoškolskými, ale i vysokoškolskými učiteli na Ukrajinském pedagogickém institutu Mychajla Drahomanova.

Ve výročních zprávách československých středních škol se nacházejí jedinečné informace nejenom o školách samých, ale i o regionu, v němž ta či která škola sídlila, a o osobách významných pro dané místo a dané období. Zprávy ukrajinského gymnázia tak informují o kulturních či společenských akcích v Řevnicích, jichž se žáci i učitelský sbor gymnázia účastnili.

Československé gymnaziální výroční zprávy běžně obsahovaly odborné, poměrně rozsáhlé studie učitelů, jež dávají možnost učinit si představu o znalostním rozsahu tehdejších středoškolských pedagogů. Takovým příkladem může být *Výroční zpráva Ukrajinského reformního reálného gymnasia v Řevnicích za školní rok 1928–29: Звідомлення Української реформованої реальної гімназії в Ржевницях за шк. рік 1928–29* (vyd. 1930), jež otiskla rozsáhlé vědecké pojednání fyzika a chemika Ivana Šlendyka.

Do kategorie školních tisků pak patří publikace *Психографія в школі* (1925) vědce a literáta Jakyma Jaremy. Jde o nadčasový tisk, autor zdůrazňuje nutnost individuálního přístupu k žákům v souladu s psychologickým profilem každého z nich. Rozebírá i okolnosti, jež ovlivňují výsledek žákovy školní práce: kromě inteligence jmenuje píli, vůli, zájem, ale i sociální postavení žáka, vliv jeho rodiny či prostředí.

Učebnice Podkarpatské Rusi

Do sbírky literárních učebních pomůcek pro základní a střední školy patří v Pedagogické knihovně učebnice vydávané pro školy Podkarpatské Rusi. Svě místo mezi nimi mají slabikáře, čítanky, mluvnice, početnice i učebnice občanské nauky a přírodovědných předmětů.

Pozornost zasluhuje jazyk podkarpatoruských učebnic. Jejich autoři si podle vlastní jazykové preference a politického příklonu k jednomu ze tří hlavních směrů – ruskému («velkoruskému»), ukrajinskému («maloruskému»), či rusínskému autochtonnímu proudu – volili svůj vlastní jazykový přístup. V názvech učebnic se pak vyskytují termíny «карпаторуські/и/й», «подкарпаторуські/и/й», «руські/и/й» a jejich varianty: např. *Карпаторуській букварь, Азбука для I. пост. р. підкарпато-руських народних шкіл, Руська читанка*.

Výraz «руські/и/й» však vedl k nedorozuměním, jelikož si jej jeho uživatelé vykládali-překládali podle vlastního uvážení – tedy buď jako ruský, nebo ukrajinský, anebo rusínský. V češtině navíc situaci v používání pojmu ztěžovala a dosud ztěžuje skutečnost, že nemá odpovídající výrazy pro rozlišení termínů «руські/и/й», «русский» a «російський». Všechna tato paronyma se překládají jako «ruský». Výraz «ruténský», jež se poslední době v české odborné literatuře začíná používat, se vztahuje ke společnému ukrajinsko-běloruskému jazyku (15. až 18. století).

Společným rysem podkarpatoruských učebních textů z první republiky, ať již jsou psány jazykem, v němž je převládajícím prvkem ruština, ukrajinština, anebo některé z rusínských nářečí či směsice těchto nářečí, je používání historického etymologického pravopisu. Autoři učebnic tak vycházeli vstříc místním zvyklostem, kdy obyvatelstvo běžně používalo, hlavně v textech spojených s náboženským životem, církevní slovanštinu s jejími specifickými grafémy.

Komplikovanost uvedených jazykových výrazů i skutečnost, že rusínština u nás není kodifikována, stěžuje práci i současným knihovníkům – a to včetně popisu učebnic vydávaných mezi světovými válkami pro školy v Podkarpatské Rusi.

Otázka oficiálního jazyka Podkarpatské Rusi se na nejrůznějších úrovních diskutovala po celé období existence československé první republiky, zůstala však nevyřešena. Učebnice z fondu pražské Pedagogické knihovny jsou tak nejenom cenným dokladem o rozsahu vyučované látky na základních a středních školách Podkarpatské Rusi v období meziválečného Československa, ale i o tehdejší značně složitě a nepřehledně jazykové situaci.

Дагмар Петішкова (Прага)

**Педагогічна україніка у фондах Національного Педагогічного музею та бібліотеки імені Яна Амоса Коменського у Празі:
колекція видань Української реформованої реальної гімназії та підкарпаторуських підручників у міжвоєнній Чехословаччині**

Педагогічна бібліотека, яка на сьогодні є частиною Національного Педагогічного музею та бібліотеки імені Яна Амоса Коменського (НПМБ ЯАК), у травні 2019 року святкувала сторіччя свого заснування. Від початку діяльності інституція систематично розбудовує фонд літератури педагогічної та споріднених галузей. У цій доповіді сформуємо уявлення про одну з колекцій, а саме – українських

видань педагогічного змісту, випущених на території міжвоєнної Чехословаччини. Йдеться, по-перше, про видання, пов'язані з діяльністю української еміграції після 1917 року, що, як відомо, дістала підтримку чехословацького уряду; по-друге, про підручники та інші шкільні видання, призначені для початкових та середніх шкіл Підкарпатської Русі 1919–1938 років.

Українське шкільництво в міжвоєнній Чехословаччині. Заснування самостійної Чехословаччини було важливою подією не тільки для націй, які жили на її території та до яких від 1919 року належало населення Підкарпатської Русі, а також для тих верств українців, білорусів та росіян, для яких радянський державний лад становив загрозу та яким наша держава надала захист і підтримку в рамках так званої Російської допоміжної акції, що її ініціював президент Томаш Гарріг Масарик.

Під час Першої світової війни та після її закінчення чеські землі стали батьківщиною для кількох тисяч українських військовиків – полонених царської армії та членів військових груп, що боролися за самостійну Україну. У таборах тимчасово інтернованих осіб від самого початку розгорнулася активна культурно-освітня робота: у численних гуртках вивчали рідну мову, літературу, історію та інші предмети, часто на рівні гімназійної програми. Згодом у таборах запрацювали школи для дітей інтернованих військових та сиріт, які пристали до війська під час воєнних подій.

Ці польові освітні ініціативи українців на нашій території поступово переросли в українські школи, які почали обслуговувати вже дітей нових емігрантів, з радянської України. Ці навчальні осередки були організовані та підтримані Чехословацькою державою.

Від початку 1920-х років у Празі діяло кілька українських вищих навчальних закладів – Український вільний університет (1921–1945), Українська студія пластичного мистецтва (1923–1952) та Український вищий педагогічний інститут ім. Михайла Драгоманова (1923–1933). У Подєбрадах розпочала роботу Українська господарська академія (1922–1935), а її діяльність продовжив Український технічно-господарський інститут (1932–1945). Українські освітні інституції функціонували й під час Другої світової війни: їх не спіткала доля чеських вишів, які в 1939–1945 роках були закриті. Існують свідчення про те, що серед педагогів та студентів Українського вільного університету та Української студії пластичного мистецтва були й чехи, які тут під час війни мали змогу закінчити вишкіл та здобути фах.

Від 1925 року середню освіту можна було здобути в Українській реформованій реальній гімназії, заснованій при Українському педагогічному інституті ім. Михайла Драгоманова. Пов'язана з Інститутом своєю діяльністю та педагогічними кадрами, гімназія спершу перебувала в Празі, від 1927/1928 шкільного року – у Ржевниці, поблизу Праги (розташоване уздовж течії річки Бєроунки містечко Ржевниці було улюбленим місцем української еміграції), від 1937/1938 шкільного року до кінця війни – у празькому районі Модржани.

Крім освітньої, українські культурні, наукові та суспільно-політичні організації та товариства у Чехословаччині провадили жваву видавничу діяльність. Особливе місце в системі шкільної освіти міжвоєнної Чехословаччини займало шкільництво Підкарпатської Русі з його мережею початкових та середніх навчальних закладів.

Річні звідомлення та шкільні друки Української реформованої реальної гімназії. Педагогічна бібліотека посідає унікальну колекцію річних звітів про діяльність гімназій, фахових середніх спеціалізованих шкіл та ремісничих училищ, які виходили від другої половини XIX століття на території Чехії та Словаччини – спершу в період Австро-Угорської монархії, згодом, після 1918 року, – в самостійній

Чехословацькій державі. У річних звітах шкіл вміщено: дані про кількість учнів, їхній соціальний та національний склад, віросповідання та стан здоров'я; відомості про шкільні бібліотеки, обов'язкове позакласне читання та набір шкільних предметів. У колекції зберігаються рідкісні шкільні видання, невеликого обсягу, що друкувались для забезпечення навчального процесу або були приурочені до святкувань у закладі річниць історичних подій.

Складовою частиною колекції є звіти шкіл національних меншин, що проживали на чеській та словацькій територіях, серед іншого – звіти Української реформованої реальної гімназії у м. Ржевнице (1930–1935).

Курикулум Української реформованої реальної гімназії відповідав програмі навчання чехословацьких державних гімназій. Усі предмети, крім чеської мови, викладались українською, учителями були українці за походженням – педагоги не тільки гімназійного, а й вищого рівня, що за сумісництвом працювали в Українському педагогічному інституті ім. Михайла Драгоманова.

У звітах чехословацьких середніх шкіл було заведено подавати інформацію не лише про власний навчальний заклад, а й про свій край, його визначних осіб, сучасників та історичні постаті. Звіти української гімназії так само повідомляють про культурне й суспільне життя у Ржевнице та участь у ньому учнівського й учительського колективу.

Зазвичай річні звіти гімназії містили фахові, доволі докладні статті вчителів, які свідчать про ерудицію, підготованість, обсяг знань тогочасних педагогів середніх шкіл. Одним із прикладів є «Звідомлення Української реформованої реальної гімназії в Ржевницях за шк. рік 1928–29» (1930), де опубліковано велику наукову працю викладача фізики та хімії Івана Шлендика. До шкільних друків, що порушували важливі фахові теми, належить також публікація «Психографія в школі» (1925) науковця та літературознавця Якіма Яреми. Автор підкреслює потребу індивідуального підходу до учнів відповідно до психологічного типу кожного з них; аналізує обставини, які впливають на результат навчання – крім інтелігентності, ще старанність, воля, інтерес, а також соціальне становище учня, вплив його родини та середовища.

Підручники Підкарпатської Русі. Складовою частиною колекції навчальних видань Педагогічної бібліотеки є підручники для початкових та середніх шкіл Підкарпатської Русі – букварі, читанки, граматики, підручники з арифметики, курсу громадянської освіти та природознавчих предметів.

На увагу заслуговує мова підкарпаторуських підручників. Їх автори обирали один із трьох мовно-культурних напрямів відповідно до своїх мовних та політичних преференцій – російський (великоросійський), український (малоросійський) або русинський автохтонний. У назвах підручників згодом уживається термін «карпаторусскі/и/й», «подкарпаторусскі/и/й», «руські/и/й», наприклад: «Карпаторусскій буквар», «Азбука для І. пост. р. подкарпато-руських народних шкѳл», «Руська читанка».

Означення «руські/и/й» призводило до непорозуміння, бо користувачі інтерпретували його по-різному – як російський, український чи русинський. Ситуацію утруднювало й те, що в чеській мові не існувало й досі не існує розрізнення цих трьох слів-паронімів – «руські /и/й», «русский» та «російський». Всі вони перекладаються як «ruský». Зворот «ruténský», який останнім часом частіше вживається в чеській фаховій літературі, застосовується передусім для окреслення українсько-білоруської, тобто руської мови XV–XVIII століть.

Спільною рисою підкарпаторуських підручників Першої Чехословацької Республіки, якою б мовою вони не були написані – російською, українською, одним із русинських діалектів чи їх сумішшю, – є вживання історичного етимологічного правопису. Автори підручників у такий спосіб ішли назустріч місцевим звичаям, адже підкарпаторуське населення переважно вживало (особливо в релігійних текстах) церковнослов'янську мову з її специфічними графемами.

Крім наведених вище різночитань та етимологічної орфографії, складність полягає ще й у тому, що русинська мова у нас не належить до мов кодифікованих. Такий її стан завдає чималого клопоту бібліотекарям при каталогізації підкарпаторуських публікацій, зокрема й підручників.

Проблема офіційної мови Підкарпатської Русі обговорювалась на різних рівнях упродовж усього часу існування Першої Чехословацької Республіки, однак вирішити її не вдалося. Підручники з колекції Педагогічної бібліотеки, отже, є не тільки цінним матеріалом для вивчення забезпеченості початкових та середніх шкіл Підкарпатської Русі в міжвоєнній Чехословаччині, а й свідченням тогочасної складної та заплутаної мовної ситуації.

Володимир Підвойний (Київ)

Українськомовна книга бібліотеки-колекції Агатангела Кримського: тематика та системно-функціональна роль

Приватні бібліотечні колекції (БК) традиційно розглядаються у форматі національно-культурного ресурсу (Л. Муха, Л. Дубровіна), є джерелом деталізації історичних процесів на рівні колекційного та культурологічного дискурсу (С. Міщук, М. Морічева), дослідницьким полем для міждисциплінарних і компаративних досліджень (Є. Чернухін).

Дослідження бібліотечних фондів, сформованих однією особою чи на базі певної соціокультурної інституції (Київська духовна академія, Бібліотека Колегії Павла Галагана), актуалізують релевантні для сучасного гуманітарного дискурсу теми. Функціональне поле і предметний репертуар кожної БК корелюють з інформаційними потоками конкретної епохи і панівними епістемологіями. Тематичний склад БК розкриває зацікавлення її фундатора, а наукове значення реалізується через експлікацію джерельної бази, що була обіговою для певного періоду в розвитку того чи іншого наукового напрямку.

БК Агатангела Кримського – унікальне явище у світовій гуманітаристиці, профільна бібліотека, що стимулювала на початку ХХ століття бурхливий розвиток сходознавчих студій (арабістика, тюркологія, іраністика, кавказознавство) та становлення потужної методологічної основи для розвитку орієнталістики на теренах України. БК зазнала ідеологічних ревізій свого основного складу, через що значна частина артефактів була втрачена (вилучена).

Попри загальну орієнталістичну (тюркологія, арабістика, іраністика, монголознавство) спрямованість зібрання Агатангела Кримського акумулює гетерогенні тематичні складники (візантологія, славістика, україністика), що вступають у динамічні синергетичні зв'язки з провідними топіками БК.

Тематично-сегментарний підхід до дескрипції концептуальних основ формування та екзистенції колекційного контенту уможливує виокремлення у межах БК таких дискретних блоків україномовного тексту:

1. Графічні артефакти: листівки та світлини з україномовними підписами Агатангела Кримського;

2. Україномовні текстові маргіналиї на сторінках сегментів БК;

3. Дарчі написи українською мовою: Захаров А. Эгейский мир в свете новейших исследований (Петроград, 1924); Левитский В. Очерки истории хозяйственного быта народов Древнего Востока (Харьков, 1926) тощо;

4. Україномовні наукові розвідки Агатангела Кримського: Мусульманство і його будучність (Львів, 1904); Історія Туреччини (Київ, 1924) тощо.

Українськомовна книга тематично різномірна і представлена раритетними виданнями, цінними для досліджень у галузі тюркології: Левіцький І. Татари і Литва на Україні (Київ, 1876); Лозієв П. Ходжа Насреддін: Дрібниці з перського фольклору (часопис *Східний світ*, 1928); Молодий Азербайджан за редакцією А.В. Багрія (Київ, 1930); Носов А. До антропології кримських татар (Київ, 1929); Смірнов П. Волзький шлях і стародавні Руси: Нариси з руської історії VI-IX вв. (Київ, 1928).

БК Агатангела Кримського є важливим джерелом для досліджень українського й арабського фольклору: Метлинский А. Народные южнорусские пѣсни (Київ, 1854); Терещенкова С. Вірування в сонце (Звенигородщина на Київщині); Тисяча й одна ніч. Арабські казки. Вип. I. (Львів, 1905-1906); Левченко М. З поля фольклористики й етнографії (Київ, 1928).

Окремий тематичний модуль формують артефакти з україномовними фрагментами у назвах й анотаціях до книг і картографічних джерел: Атлас СРСР (Москва, 1928); Ніковський А. Українсько-російський словник (Київ, 1926).

Цінним компонентом аналізованого сегмента є друге видання розвідки Лесі Українки «Стародавня історія східних народів» (Катеринослав: Українське видавництво, 1918; зберігається в бібліотеці Інституту мовознавства НАНУ імені О. О. Потебні).

Сфрагістичний і маргінальний контент україномовних джерел БК свідчить про складну історію формування бібліотеки і є ресурсною базою для дослідження процесів розвитку українського сходознавства у діахронічному форматі: роботи Г. Коваленка «Арабська земля і Магометова віра»; «Велика віра Азії. Оповідання про Будду» – обидві випущені у видавництві «Сіяч» (Черкаси, 1918).

Українськомовна книга у БК Агатангела Кримського є цінним джерелом для просопографічних узагальнень, допомагає змодельовати стосунки вченого з провідними діячами української культури кінця XIX – початку XX століття. Показовими в цьому зв'язку є видання: Абу-Каземови капці: Арабська казка І. Франка. З переднім словом І. Свенціцького. З рисунками Н. Геркен (Київ, «Волошки», 1918); Далекий Схід і його заселення (Київ, 1909).

БК Агатангела Кримського демонструє сталість традицій сходознавчої науки в Україні. Україномовний сегмент у структурі цієї БК є незначним, проте має великий інформаційний потенціал, є вагомим для книгознавців дослідницьким полем та демонструє синтезовані наукові інтереси вченого у царині україністики та слов'янознавства у їх синергетичних зв'язках із провідними сходознавчими тенденціями кінця XIX – початку XX століття.

Архівні фонди відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника як джерела до вивчення історії українського видавничого руху 1920–1940-х років

Історію української видавничої справи 20-40-х років ХХ століття розкриває архівна спадщина видавничих осередків, їхніх фундаторів, редакторів, авторів. Матеріали фондів відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника (ВР ЛННБУ), зокрема адміністративні документи, творчі праці, листування, колекційні матеріали та інші, становлять джерельну базу до вивчення діяльності видавництва, книжкова продукція яких була призначена для різних груп читачів.

Український видавничий рух зазначеного періоду за архівними джерелами ВР ЛННБУ досліджували Марія Баран, Марія Вальо, Тетяна Гуцаленко, Єлизавета Домбровська, Наталія Кобрин¹ та інші науковці.

Архівні фонди відділу рукописів переважно містять матеріали про роботу видавництва у Галичині та в еміграції. Зокрема, приватне видавництво «Бистриця» (1920–1923) у Станіславові та Коломиї представлене в листуванні до Богдана Барвінського (1921), Івана Глинського (1924), Івана Калиновича (1918-1924) та Івана Шендрика (1923).

Матеріали про видавничу діяльність товариства «Взаїмна поміч українського вчительства Галичини» (ВПУВ, 1905–1939), одним із пріоритетів якого був випуск літератури для дітей, підручників та педагогічних часописів, містить архівний фонд Богдана Заклинського – вчителя українських народних шкіл у Галичині та на Закарпатті, редактора часопису «Учительське слово» й автора шкільних підручників.

¹ Баран М. До історії видання альманаху «Золоті Ворота». *Українська періодика: історія і сучасність*: доп. та повідомл. восьмої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів 24-26 жовт. 2003 р. Львів, 2003. С. 129-133; Баран М. Кореспонденція видавництва «Українське Слово» в Берліні (за матеріалами відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України). *Українська періодика: історія і сучасність*: доп. та повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 17-18 трав. 2002 р. Львів, 2002. С. 138–144; Баран М. Листування видавців альманаху «Золоті Ворота». *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. Львів, 2003. Вип. 11. С. 803-825; Вальо М. А. Видавнича діяльність Якова Оренштайна у контексті української культури. Яків Оренштайн – феномен української видавничої справи. *Каталог виставки (до 120-річчя від дня народження) / О. Канчалаба, І. Гречко (уклад.)*; НАН України. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Львів, 1998; Т. Гуцаленко. Участь Івана Крип'якевича у створенні «Української Загальної Енциклопедії»: за матеріалами листування. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: збірник наук. праць / НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 453–458; Домбровська Є. Богдан Заклинський і учительський видавничий процес у Галичині 20-30-х рр. ХХ ст. (із матеріалів родинного архівного фонду Заклинських (із матеріалів відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України)). *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*: зб. наук. пр. Львів, 2008. Вип. 16. С. 184–198; Домбровська Є. До історії періодичних видань учительського професійного товариства ВПУВ. *Українська періодика: історія і сучасність*: Доп. та повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 17-18 трав. 2002 р. Львів, 2002. С. 106-1128; Кобрин Н. Перша антологія хорової обробки української пісні в Галичині: Великий Співанник Червоної Калини. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Scripta Manent. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012, ч. 21. С. 397.

Тут зберігається програма видавництва ВПУВ, листи його редакторів та авторів П. Дятліва (редактора вид-ва відділу ВПУВ у Гмінді, 1917), Івана Филипчак, Івана Ющишина (редактора видань ВПУВ, 1929, 1930) та інших.

Діяльність *Видавництва ОО. Василян у Жовкві* (1895–1939) висвітлює листування його підрозділів (редакції Записок ЧСВВ, друкарні оо. Василян у Жовкві) з Богданом Барвінським, Й. Мандзюком. У фонді Бібліотеки монастиря Василян зберігаються творчі матеріали (рукописи праць Ярослава Гординського, П. Кисіль та інших).

Архів «*Видавничий комітет редакції УЗЕ у Львові*» (1930–1935) містить листування (ф. 252, оп. 1, 1117 од. зб.) редколегії УЗЕ зі співробітниками енциклопедії, читачами, передплатниками, установами, організаціями й товариствами, а саме: листи до співробітників редакції УЗЕ в Коломиї, видавництв «*Брокгауза*» у Ляйпцігу (1931), «*Народна справа*» (1930–1932), «*Ока*» в Коломиї (1930), «*Українська радянська енциклопедія*» в Харкові (1932), «*Український громадський видавничий фонд*» у Празі (1931), «*Український науковий інститут*» в Берліні (1935) тощо. Епістолярій «*Видавничого комітету УЗЕ ...*» міститься в архівах Олександра Барвінського та Івана Шендрика. Окремий фонд становлять матеріали Івана Раковського, головного редактора УЗЕ (135 од. зб.), про адміністративну діяльність видавничого комітету УЗЕ та листування.

Роботу львівського пластового видавничого кооперативу «*Вогні*» (1929–1939) репрезентує листування товариства «Музей визвольної боротьби України» в Празі, Д. Гарчиша, Уласа Самчука, Івана Филипчак, Остапа Гриця з редакцією журналу «*Дажбог*» (1929–1934); листи Богдана Ігоря Антонича, редактора часопису «*Дажбог*», що виходив у приватному видавництві «*Українська реклама*», Михайла Бажанського, П. Букатовича, Ольги Дучимінської, Романа Завадовича, В. Зарицького, В. Трача до Євгена Юлія Пеленського, редактора журналу в 1932–1934 роках, та інших.

Архів приватного видавництва «*Всесвітня бібліотека*» (1914, 1917–1921) зберігається у фонді його засновника Івана Калиновича: документи адміністративної діяльності, листування з видавництвами, редакторами, бібліографія літератури, виданої або запланованої до видання у «*Всесвітній бібліотеці*», наукові праці, переклади творів світової літератури, матеріали до покажчика українських видавництв (1899–1926). Листи редакції «*Всесвітньої бібліотеки*» до Олександра Барвінського, Богдана Заклинського (1916, 1918), Івана Шендрика (1923) зберігаються в особових архівах адресатів.

Матеріали редакції науково-популярного місячника «*Життя і знання*» (1927–1939), що випускало товариство «*Просвіта*», становлять 47 справ, де зберігаються статті та листи до редакції Миколи Бажалука (1938), М. Гавдяка (1931, 1936), М. Дерев'янка (1937), В. Корниляка (1937) та інших. Ще один лист від редакції (1928) зберігається у фонді Івана Глинського. В архіві «*Просвіти*» містяться матеріали редакції журналу «*Наш лемко*» (1926, 1934–1939).

Історія приватного видавництва культурно-просвітницького спрямування «*Жіноча доля*» (1925–1939) представлена в листуванні редакції однойменного часопису з Богданом Заклинським (1929, 1930), О. Заклинською (1928, 1929) та Іваном Шендриком.

У фонді «*Окремі надходження*» зберігаються матеріали про львівське кооперативне видавництво «*Слово*»: книга реєстрації кореспонденції та поштових

витрат (1930–1938), рахунки, листування, звіти про діяльність, протоколи зборів членів кооперативу, майнові інвентарі, контракти та інше. Лист від цього видавництва є також в архіві Івана Шендрика (1931).

Багатий на джерела до історії видавничого руху фонд Наукового товариства ім. Шевченка, серед них: матеріали з архіву «Літературно-наукового вісника» щодо передплати, книга грошових надходжень видавництва й друкарні НТШ за 1883 рік. В архіві академіка ВУАН Володимира Гнатюка, дійсного члена та секретаря НТШ, містяться листи Олександра Колесси до видавництва НТШ (1899), В. Ярошенка до редакції «Записок НТШ» (1912) та обіжник редакції «Записок НТШ» (1909).

У фондах ВР ЛННБУ містяться джерела до історії музичних видавництв. Зокрема, надрукований у видавництві «Бандурист» (1906–1939) гімн «Вічний революціонер» (для чоловічого хору, муз. М. Лисенка, сл. І. Франка) зберігається у фонді «Львівської консерваторії»; підготовлений для видавництва «Станіславівський боян» «Проспект повного видання творів М. Вербицького, І. Лаврівського, І. Воробкевича» – в архіві Є. Якубовича; лист від цього видавництва (1906) – в архіві Олександра Барвінського. У фонді «Видавничого комітету УЗЕ у Львові» зберігається лист коломийського видавництва «Трембіта» до редакції УЗЕ (1930). Матеріали приватного видавництва «Торбан» (1905–1943) зберігаються в особовому фонді його засновника Я. Ярославенка (Ярослава Вінцковського). Тут представлене листування Я. Ярославенка з Українським історичним кабінетом у Празі (1932), R.v. Waldheim, Jos Eberle & Co, О. Круком (1934) С. Цуприком (1935), М. Качмарем (1934), В. Барановським (1933), Й. Марцінюком (1934), І. Шевчиком (1935); матриці музичних видань «Торбана»; дописи О. Крука «Духова орхестра» та «Історія Орхестри сальонової в Мостах Великих».

Про видавничі справи *Спілки професійних українських музик (СУПром)* у Львові (1934–1939) йдеться в листах до цієї інституції М. Гайворонського (1936), редактора місячника «Українська музика» Зиновія Лиська (1935, 1938), місячника «Музична україніка» при видавництві «Червона калина» (1935), Українського видавничого інституту (1937); реклямово-видавничого бюро «Астра» (1938), Українського наукового Інституту в Берліні (1938). Ці матеріали ввійшли до фонду «Львівської консерваторії».

У ВР ЛННБУ є джерела до історії львівських дитячих видавництв: зокрема листи засновника та редактора приватного видавництва «Світ дитини» (1919–1939) Михайла Таранька до Володимира Гнатюка (1920–1924), Богдана Заклинського (1937–1938), Івана Калиновича (1921). В архіві Заклинського зберігається лист Богдана Гошовського (1938) – редактора львівського ілюстрованого журналу «Малі друзі» (1937–1938), що виходив при видавництві «Українська дитвора».

Архів львівського кооперативного видавництва «Червона калина» (1921–1939) містить листи у видавничих справах Богдана Заклинського (1929) та Івана Калиновича (1924).

В архіві українського політика, історика й педагога Олександра Барвінського (1847–1926) серед епістолярної спадщини присутні листи від засновника «Галицької накладні» в Коломиї (1903–1916) та «Української накладні» в Берліні (1919–1932) Якова Оренштайна (1911–1922), а також від видавництва «Українська дешева бібліотека» (1926) та концерну Івана Тиктора «Українська преса» (1923–1939).

У фонді Михайла Возняка, українського літературознавця, академіка ВУАН та АН УРСР, співробітника журналів «Вікна», «Культура», «Нові шляхи» зберігаються

листи від всеукраїнського кооперативного видавничого товариства у Києві (1918–1920) та Харкові (1923–1931) «*Книгоспілка*» (1926), тернопільського видавництва «*Чар-зілля*» (1927).

В особових архівах адресатів зберігаються листи видавництва «Новий Час» (1931, 1937, 1938) – до Богдана Ігоря Антонича та Богдана Заклинського; видавництв «Дзвін» (1911), Літературно-видавничого інституту «Добра книжка» (1928), Мужицького видавництва в Коломиї (1914), «Нова українська школа», «Русалка» (1917, 1928), редакцій журналів «Ми молоді» (1928), «Молоде життя» (1918, 1928, 1929) до Богдана Заклинського та його листи до «Всеукраїнського видавництва» (1913, 1930); акційного видавничого товариства «Земля» (1922) та видавничого товариства «Чайка» (1922–1925) до Івана Калиновича; Видавництва Української академії наук до В. Розова (1927); видавництва «Ізмарagd» (1936) до Євгена Юлія Пеленського; Українсько-руської видавничої спілки» (1899–1932) до Івана Глинського (1902).

В «Окремих надходженнях» містяться матеріали про діяльність львівської видавничої спілки «Громада» (1922–1939), зокрема – касова книга (1926–1931), протоколи загальних зборів (1926–1939) та редакції журналу «Наш приятель».

У ВР ЛННБУ є матеріали до історії українських еміграційних видавництв. Так, книжково-газетне видавництво «Українське слово» в Берліні (1921–1926) представлено в листуванні його редактора Зенона Кузели з Олександром Барвінським (1922–1925), Михайлом Возняком, Володимиром Гнатюком, Іваном Калиновичем в їхніх особових архівах; листи Павла Ковжуна (1923) та Юрія Липи (1923) – у фонді «Окремі надходження»; листи Українського громадського видавничого фонду у Празі до Богдана Заклинського (1928) й Івана Калиновича (1926) та видавництва «Українська мистецька накладня» («У.-М.-На.») при центральній управі УСС у Відні до Івана Калиновича (1924) містяться в архівах адресатів.

У фондах відділу рукописів зберігаються джерела до історії польських видавництв у Львові. Зокрема, в архіві Т. Купчинського є лист від видавництва «*Encyklopedia wychowania*» (1935); в архіві Остапа Ортвіна – від видавничого товариства «*Ateneum*» (1925), матеріали (листи, рахунки судового спору, бланки замовлень тощо) видавництва «*Księgarni Polskiej W. Polonieckiego*» (1906, 1914, 1917), листи видавництв «*Gazeta poranna*» (1928), «*Polskie towarzystwo nakладowe*» (1906), Spółka wydawnicza «*Słowa polskiego*» we Lwowie (1931), «*Wydawnictwo Altenberga*» (1922); у фонді «Окремі надходження» – книга обліку літератури, висланої замовникам (1938) від видавничої спілки «*Odrodzenie*».

Матеріали відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаніка є багатим і ще не вповні вивченим масивом джерел до історії української видавничої справи 1920-1940-х років.

Данута Білавич (Львів)

Каталоги тематичних виставок музею Соломії Крушельницької у Львові: на перетині науково-фондової, виставкової, просвітницької та видавничої діяльності

Музично-меморіальний музей Соломії Крушельницької є визнаним музичним центром Львова, який згуртував навколо себе музичних діячів, любителів музики, колекціонерів. Завдяки їм фонди поповнилися великою кількістю унікальних музейних предметів і зараз налічують понад 23 тисячі одиниць збереження. Переважно це особисті архіви музичних діячів, які жили і творили в Україні та за її межами, а саме – співаків Соломії Крушельницької та Одарки Бандрівської, Модеста Менцинського, Мирослава Скала-Старицького, Володимира Ігнатенка, Іванни Синенької-Іваницької, Ніни Тичинської, композитора Станіслава Людкевича, піаністки Любки Колесси, скрипаля Юрія Криха. Протягом останніх років надбанням фондової збірки музею стали цінні матеріали з архівів співаків Олександра Врабеля, Тамари Дідик, Квітки Цісик, Олени Пясецької, піаністів Марії Крушельницької та Олега Криштальського, мистецтвознавця Оксани Паламарчук.

Популяризація фондової колекції здійснюється через різні види музейної діяльності – тематичні екскурсії, лекції, освітні програми, наукові конференції та семінари, радіо- і телепередачі. Проте найдійовішим способом ознайомлення громадськості з цими матеріалами є тематичні виставки. Упродовж тридцяти років відбулося понад 300 різноманітних виставок, на яких були представлені як окремі постаті, так і визначні мистецькі явища чи напрями музично-культурного процесу Галичини.

Усі музейні виставки зафіксовані у п'яти випусках Каталогів тематичних виставок, які виходять щоп'ять років і разом охоплюють 1992–2016 роки. Ці видання вичерпно характеризують основні напрями діяльності музею: комплектування фондів, збереження, науково-дослідну, виставкову роботу, популяризацію пам'яток музичної культури Галичини, а також презентують видавничу діяльність. Завдяки Каталогам ми маємо змогу докладно проаналізувати виставкову роботу Музею Соломії Крушельницької, виявити її особливості, пріоритети і напрями у різні періоди роботи установи, відстежувати переміщення матеріалів фондової збірки, а також планувати стратегію розвитку музею.

Структура каталогів визначається їхнім призначенням – подати докладну інформацію про музейні виставки, залучені експонати, учасників і заходи, які відбувалися в рамках відкриття та експонування матеріалів.

У кожному Каталогі, крім статті від упорядника, вміщені невеликі есе про Музей Соломії Крушельницької, авторами яких є відомі львівські мистецтвознавці Любов Ярославич, Стефанія Павлишин, Любов Кияновська, Наталія Кашкадамова, а також письменниця Ніна Бічуя. Це – давні приятелі нашого Музею, учасники багатьох його проєктів і заходів.

Каталоги побудовані у хронологічному порядку. Це стосується як розташування самих виставок, так і матеріалів у межах окремих розділів. Кожній виставці передусе анотація. Видання ілюстровані світлинами із зображенням фрагментів тематичних виставок, а також музейних заходів, які відбувалися під час їхнього експонування.

Подано характеристики експонатів – назва, місце та рік видання; матеріал, з якого виготовлений; техніка, розміри, а також прізвище або назву установи-власника. Для зручності всі експонати у межах однієї виставки згруповані за такими розділами: фотографії, документи, рукописи, друковані матеріали (програми, афіші, книги, ноти і т. д.), платівки, художні твори, інші матеріали.

Зазначені видання будуть корисні для дослідників науково-дослідної та виставкової діяльності музею, а також для широкого кола читачів, які цікавляться музичною культурою Галичини.

Додаток

Список каталогів

1. Каталог тематичних виставок (1992–1996 рр.) / Муз.-мемор. музей С. Крушельницької у Львові; упоряд. Д. Білавич, передм. Л. Яросевич. Львів, 1998. 104 с., іл.

2. Каталог тематичних виставок (1997–2001 рр.) / Муз.-мемор. музей С. Крушельницької у Львові; авт. колектив: Г. Тихобаєва, І. Лужецька, Д. Білавич, М. Зубеляк, Р. Мисько-Пасічник; упоряд. Д. Білавич; передм. С. Павлишин. Львів: Ліга-Прес, 2002. 169 с., 20 с. ілюстр.

3. Каталог тематичних виставок (2002–2006 рр.) / Муз.-мемор. музей С. Крушельницької у Львові; авт. колектив: Г. Тихобаєва, І. Криворучка, Д. Білавич, М. Зубеляк, Р. Мисько-Пасічник, О. Кирик; упоряд. Д. Білавич; передм. Л. Кияновської. Львів: Апріорі, 2006. 184 с., 20 с. іл.

4. Каталог тематичних виставок (2007–2011 рр.) / Муз.-мемор. музей С. Крушельницької у Львові; авт. колектив: Г. Тихобаєва, І. Криворучка, Д. Білавич, М. Зубеляк, Р. Мисько-Пасічник, О. Кирик, Г. Огорчак; упоряд. Д. Білавич; передм. Н. Бічуї. Львів: ПП Кварт, 2011. 204 с., 20 с. іл.

5. Каталог тематичних виставок (2012–2016 рр.) / Муз.-мемор. музей С. Крушельницької у Львові; авт. колектив: Г. Тихобаєва, І. Криворучка, Д. Білавич, М. Зубеляк, Р. Пасічник, О. Кирик, Г. Огорчак; редактор-упоряд. Д. Білавич; передм. Н. Кашкадамової. Львів: Растр-7, 2017. 240 с., 20 с. іл.

Роксоляна Пасічник (Львів)

Вектори видавничої діяльності музею: на прикладі Музично-меморіального музею Соломії Крушельницької у Львові та Меморіального музею Станіслава Людкевича

Музично-меморіальний музей Соломії Крушельницької займає особливе місце в мистецькому житті Львова. Це єдина музейна установа в регіоні, яка нагромаджує, вивчає та популяризує матеріальні пам'ятки музичної культури. У 1995 році тут було створено окремий сектор – Меморіальний музей Станіслава Людкевича.

Мета музейної справи – комплектувати, зберігати, вивчати й популяризувати пам'ятки матеріальної та духовної культури. Одним із шляхів реалізації цих завдань, ефективним комунікативним засобом для Музею є його видавнича діяльність.

Музейну друковану продукцію можна поділити на такі групи:

- рекламно-сувенірні видання;
- каталоги тематичних виставок і музейних колекцій;
- збірники статей і матеріалів;
- монографічні видання;
- бібліографічні видання.

Кожна з цих груп має свого поціновувача і водночас працює на виконання головного завдання – дослідження й популяризацію музейних колекцій, налагодження комунікації між музеєм та відвідувачем.

До першої групи належать путівники, буклети, календарі (настінні плакати, перекидні), поштівки, фласери. Зазвичай це пам'яткові речі, які дають змогу «забрати з собою» музейну атмосферу.

Друга група видань – каталоги виставок, що фіксують вагомий пласт музейної роботи, а саме – побудовані для певної нагоди, події, дати тимчасові тематичні виставки. Подані в каталогах переліки експонованих матеріалів завжди викликають інтерес дослідників, адже на виставках часто експонуються не тільки предмети з музейних фондів, а й мало доступні матеріали приватних збірок.

Активну виставкову діяльність Музично-меморіального музею Соломії Крушельницької у Львові за 1992–2016 роки, висвітлюють, зокрема, п'ять випусків каталогів тематичних виставок (упорядник Данута Білавич). У підготовці видань беруть участь усі наукові співробітники Музею. Кожен випуск «Каталогів» містить вступну статтю, в якій наведено об'єктивну оцінку виставкової роботи Музею з погляду відвідувача. Авторами цих передмов є такі відомі діячі культурного життя Львова, як Любомира Яросевич, Стефанія Павлишин, Любов Кияновська, Ніна Бічуча. Опис кожної виставки містить коротку анотацію та повний перелік експонованих предметів із зазначенням місця їхнього зберігання чи особи власника.

Вагому роль у популяризації музейної колекції відіграють каталоги окремих фондів груп та колекцій. У 2007 році вийшов друком «Каталог грамофонних платівок», упорядниками якого є Данута Білавич та Ірина Криворучка. У цьому «Каталозі» представлено частину музейного фоноархіву (назагал налічує понад 3000 одиниць збереження), а саме – 318 грамофонних платівок перших десятиліть ХХ століття, випущених відомими світовими фірмами.

Видання третьої групи – матеріали наукових читань та конференцій. Упродовж 2015–2017 років Музей організував Всеукраїнську наукову конференцію, присвячену питанням діяльності меморіальних музеїв. Захід викликав жваве зацікавлення колег із різних куточків України, які поділилися власним досвідом, своїми здобутками і проєктами на найближчу перспективу. Матеріали конференцій були опубліковані у трьох випусках.

Із монографічних видань і збірників працівників Музею назвемо кілька праць, присвячених видатним персоналіям. До прикладу, це монографія Зиновії Штундер про життя і творчість Станіслава Людкевича та упорядковані нею спогади про композитора; «Спогади Михайла Голинського» (упорядники Галина Тихобасва, Ірина Криворучка, Данута Білавич); збірник науково-методичних праць, статей і рецензій Одарки Бандрівської (упорядник Роксоляна Пасічник); книга-альбом «Соломія Крушельницька. Міста і слава» (автори-упорядники Галина Тихобасва,

Ірина Криворучка); путівник «Оперний світ Соломії Крушельницької» (упорядник Мар'яна Зубеляк).

У видавничому доробку Музею є два бібліографічні покажчики: «Безсмертна слава Соломії» і «Музею Соломії Крушельницької – 20 років» (упорядники Роксоляна Пасічник та Мар'яна Зубеляк). Перший – ознайомлює з літературою про Соломію Крушельницьку за 1952-2006 роки, другий – фіксує публікації музейних співробітників та інших авторів про діяльність установи.

На основі багатих і цікавих матеріалів, що зберігаються у фондах Музично-меморіального музею Соломії Крушельницької у Львові та його сектора – Меморіального музею Станіслава Людкевича, можна підготувати до друку чимало цікавих публікацій. Зокрема, у найближчих планах наукових співробітників – випуск книжки, присвяченої Одарці Бандрівській. До видання увійдуть спогади, листування, рецензії на виступи цієї відомої співачки, педагога та фундаторки Музею.

Музейні видання назагал сприяють комунікації з громадськістю, поглиблюють діалог між музеєм і відвідувачем, а також є виявом наукової і культурно-просвітницької роботи установи, що полягає у розкритті фондів та дослідженні складу і походження музейних колекцій і матеріалів.

Олексій Сухий, Світлана Хавалко (Львів)

Путівники по Національному музею ім. короля Яна III як джерело до вивчення формування колекції Львівського історичного музею

Колекція Львівського історичного музею, одного з найстаріших і найбагатших музеїв України, налічує понад 370 тисяч пам'яток. Львівський історичний музей успадкував колекції двох великих міських музеїв: Історичного музею міста Львова та Національного музею імені короля Яна III, які були об'єднані в 1940 році.

Колекція Національного музею імені короля Яна III концептуально мала польський характер, пам'ятки відображали історичні події Польщі та події, пов'язані з життям та діяльністю Яна III Собеського. Музей вів активну наукову роботу з каталогізації та інвентаризації пам'яток, у різні роки було випущено три путівники по Музею та його відділу «Збірка Болеслава Ожеховича». Аналіз цих видань показує тематику експозицій, кількість і розташування предметів; дає змогу простежити походження та історію побутування пам'яток; встановити втрати музейної колекції під час Першої і Другої світових воєн, у період реформування львівських музеїв 1940–1941 років.

Автором першого путівника по Національному музею ім. короля Яна III був директор Музею Олександр Чоловський, який 1909 року випустив невелике польськомовне видання, що мало тимчасово заповнювати інформаційну прогалину в діяльності установи¹. Вступна стаття ознайомлювала читачів з історією Королівської кам'яниці від часу побудови до заснування в ній 1908 року Музею. Автор зазначав, що перед відкриттям Музею у кам'яниці було зроблено належні ремонтні роботи та очищено будинок від сміття.

¹ Muzeum Narodowe imienia króla Jana III: przewodnik tymczasowy. We Lwowie: Nakładem gminy król. stoł. m. Lwowa; z drukarni W. A. Szykowskiego, 1909. 33 s.

У підготовлених кімнатах другого й третього поверхів розмістили музейну збірку, де в основному експонувалися польські портрети і пам'ятки, які стосувалися короля Яна III. Автор докладно описав кожну кімнату, подвір'я, коридор, двері на сходи і сам сходовий майданчик. У путівнику опубліковано інформацію про 245 музейних пам'яток.

У 1936 році вийшов путівник по Музею, який уклав кустош Рудольф Менкіцький². У вступній частині подано історію кам'яниці, в окремому розділі – імена дарувальників Музею 1909–1935 років, а це – 143 приватні особи та 12 інституцій. Автор докладно описує кожну кімнату (форму, архітектурні елементи, кількість вікон, їх обрамлення), сходовий майданчик, внутрішнє подвір'я, експозиційні зали і представлені там пам'ятки, до яких подано коротку анотацію з прізвищем автора, датуванням, даними про походження, інвентарним номером.

У 1922 році віце-директор Кароль Бадецький випустив книжку «Збірка Болеслава Ожеховича»³, де ґрунтовно описав велику мистецьку колекцію цінних пам'яток, яку 1919 року передав до гміни міста Львова Болеслав Ожехович. Автор надав інформацію про колекціонера Ожеховича, історію передачі збірки і перевезення її до Львова, вказав на розташування пам'яток в експозиції у палаці Лозинського, який Магістрат міста спеціально виділив для публічного представлення цієї колекції. До 1940 року ця експозиція була відділом Національного музею імені короля Яна III, нині це приміщення належить Львівській національній галереї мистецтв імені Б. Г. Возницького. Колекція Ожеховича налічувала близько семи тисяч пам'яток: скло, порцеляна, годинники, меблі, зброя, живопис, графіка, акварелі й рисунки, аксесуари до одягу. Більша частина колекції сьогодні зберігається у фондах Львівського історичного музею, а окремі пам'ятки, зокрема зразки зброї, експонуються у відділі Музей-Арсенал.

У 1929 році Олександр Чоловський уклав путівник польською та французькою мовами по музеях гміни міста Львова⁴. У вступному слові коротко подано передісторію створення львівських музеїв. Автор торкається історіографії досліджень історії Львова початку XIX століття, наводить прізвища дослідників: отець Компанєвич, Вінцент Поль, Антон Шнайдер, Мечислав Потоцький, Станіслав Кунашевич, Кароль Відман та інші. У загальних рисах описано формування музейних колекцій Львова. Подано характеристику кожного музею окремо:

- Історичний музей міста Львова. Розміщений у Чорній кам'яниці (пл. Ринок, 4), де експозиція зосереджена у десяти експозиційних залах. Колекція складається з пам'яток, присвячених історії Львова від XIII ст., разом близько 5000 предметів.

- Національний музей імені короля Яна III. Розміщений у Королівській кам'яниці в 24 залах, колекція налічує близько 40 000 пам'яток. Експозиція поділена на два великі тематичні розділи: 1. Пам'ятки від незалежності Польщі до 1795 року; 2. Пам'ятки військовій боротьбі за Незалежність Польщі 1795–1920 років.

- Збірка Болеслава Ожеховича. Розміщена у 13 залах і на сходовому майданчику у будинку на вул. Оссолінських, 3 (нині вул. Стефаніка). Налічує 4965 пам'яток: 564 предмети зброї, картини, рисунки, мініатюри, різьба, колекція польських поясів,

² Mękicki R. Muzeum narodowe im. Króla Jana III we Lwowie: przewodnik po zbiorach. Lwów: Nakładem gminy miasta Lwowa, 1936. 130 s.

³ Badecki K. Zbiory Bolesława Orzechowicza. Lwów: Wydawnictwo Muzeum Narodowego im. Króla Jana III, 1922. 83 s., [30 tab.].

⁴ Muzea gminy miasta Lwowa = Musées municipaux de la ville de Lwów / Aleksander Czolowski та inn. Lwów: Nakładem gminy miasta Lwowa, 1929. 107 s.

кишенькових годинників, військових відзнак, різних художніх виробів, колекція монет львівського монетного двору з XIV, XV, XVII століть.

- Національна галерея міста Львова. Тимчасово розміщена в 16 залах Художньо-промислового музею на вул. Гетьманській, 20 (нині проспект Свободи), де експонується польське малярство і різьба від 1850 року. У шести залах на вул. Оссолінських, 3 розміщено твори польського малярства до 1850 року.

- Художньо-промисловий міський музей. Із 1905 року розміщений у будинку на вул. Гетьманській, 20 (нині проспект Свободи), до збірки входять музейна колекція і бібліотека.

У розділі «Описи предметів» подано описи пам'яток кожного музею окремо, загалом 304 предмети.

Музейні путівники, каталоги по тимчасових виставках та колекціях є цінним джерелом інформації для встановлення історії побутування та атрибуції музейної пам'ятки. Путівники показують стан львівських музеїв до 1940 року, тематику і структуру музейних експозицій, характеризують кількісний стан колекцій та шляхи її поповнення.

Ірина Полянська (Львів)

Промоція раритетів Львівського історичного музею у наукових та виставкових каталогах музеїв України та Європи

Львівський історичний музей упродовж 126-річної історії став скарбницею культурної спадщини не тільки України, а й багатьох європейських народів. Завдяки унікальним колекціям Музей відомий у різних країнах світу. Цьому посприяло представлення його пам'яток у друкованій продукції і самої інституції, і європейських музеїв. У доповіді йтиметься про найвагоміші колекції й окремі пам'ятки, репрезентовані в наукових каталогах 1993–2018 років, загальна кількість яких вже налічує понад п'ятдесят.

Найчисленнішими колекціями Львівського історичного музею є збірки «Археологія» та «Київська Русь». Археологічні колекції представлені кільканадцятьма каталогами, як суто науковими, так і популярними, що відповідають темам організованих у музеї виставок. Дослідження про археологічні пам'ятки публікувались у таких виданнях:

Візантія і Київська Русь: каталог виставки / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Київ: АБРИС, 1997. 58 с.: іл.

Зарубій Е. Золоті та срібні прикраси княжої доби в колекції Львівського історичного музею / Львівський історичний музей. Київ: Вольф, 2009. 144 с.: іл.

Die Vandalen. Die Könige. Die Eliten. Die Krieger. Die Handwerker. Ausstellung im Weserrenaissance Schloss Bevern vom 29. März bis 26 Oktober 2003. Nordstemmen, 2003. 511 s.: il

Czopek Sylwester, Konopla Witałyj. Kultura Wysocka – wschodnia rubież środkowoeuropejskiej cywilizacji epoki brązu [Katalog wystawy]. Rzeszów: MITEL, 2005. 43 s.: il. Текст парал. укр. мовою.

Kultura Trypolska: [Katalog wystawy Muzeum Regionalne w Stalowej Woli]. Stalowa Wola, 2005. – 51 s.: il. – Текст парал. укр. мовою.

Можна сміливо стверджувати, що однією з найбагатших і найбільш вивчених є колекція зброї Львівського історичного музею. Нині вона налічує понад 4500 одиниць, серед них – різноманітні зразки холодної, вогнепальної зброї та захисного озброєння Х–ХХ століть із більш ніж 30 країн світу. У 1995 році відбулася перша виставка пам'яток зброї за кордоном – «Мисливська зброя XVI–XIX ст. зі збірки Львівського історичного музею». В однойменному каталозі вміщено 178 наукових описів пам'яток¹. У 2005 році Окружний музей м. Жешува приймав виставку «Мисливська зброя і аксесуари XVI–XIX ст. зі збірки Львівського історичного музею», яку супроводжував каталог авторства Бориса Мельника та Олени Роман. Каталог репрезентував близько 200 пам'яток із фондової збірки Музею². Одним із найгрунтовніших є каталог виставки «Скарби зброї XV–XVIII ст. з колекції Львівського історичного музею», яка демонструвалась упродовж 2005–2006 років в Археологічному й етнографічному музеї у м. Лодзі (Польща)³.

Низку каталогів присвячено дослідженню історії Львова, його архітектури через графічні роботи з колекції Львівського історичного музею, зокрема:

Львів у колекції графіки: анотований каталог / Львівський державний історичний музей; авт. О. І. Свешнікова. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1960. Вип. 1. 159 с.: іл.

Widoki dawnego Lwowa i Krakowa. Wspólna wystawa Muzeum Historycznego miasta Krakowa i Lwowskiego Muzeum Historycznego [Katalog wystawy]. Kraków: TRANS-KRAK, 1996. 181 s.: il. Текст парал. укр. мовою.

Львів у графіці [Альбом]. Львів: Априорі, 2013. 112 с.: іл. Текст парал. англ., пол., рос. мовами.

Ще одна група каталогів – тематичні, не поділені за фондовими групами. Це видання, що розкривають колекції, які надійшли в ЛІМ після 1940 року⁴, а також вірменського мистецтва⁵, Шопеніани⁶, Собестіани⁷, Наполеоніани тощо. Таких опублікованих видань налічується понад двадцять.

За останні роки побачили світ презентаційні видання, які водночас мають науковий характер:

Круковський О., Пахолок С. Українська фалеристика (із фондів Львівського історичного музею). Львів: Априорі, 2011. 120 с.: іл.

¹ Broń myśliwska XVI–XIX w. ze zbiorów Lwowskiego Muzeum Historycznego. Katalog wystawy. Kielce, wrzesień–grudzień 1995 / B. Melnik, O. Roman. Kielce, 1995. 70 s.: il.

² Roman Olena, Melnik Borys. Broń i akcesoria myśliwskie XVI do XIX wieku ze zbiorów Lwowskiego Muzeum Historycznego. Rzeszów: MITEL, 2005. 72 s.: il. Текст парал. укр. мовою.

³ Skarby broni XV–XIX w. ze zbiorów Lwowskiego Muzeum Historycznego [Katalog wystawy] / B. Melnik, O. Roman. Łódź, 2005. 131 s.: il. Текст парал. укр. мовою.

⁴ Początki Muzeum Lubomirskich dary Józefa Maksymiliana Ossolińskiego i Henryka Lubomirskiego [Katalog wystawy]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2008. 264 s.: il.

⁵ Ars Armeniaca. Sztuka ormiańska ze zbiorów polskich i ukraińskich. Katalog Wystawy Muzeum Zamojskie / Muzeum Zamojskie w Zamościu. Zamość: ARW Fine Grain, 2010. 227 s.: il.

⁶ Chopin ART: [Katalog wystawy jubileuszowej w 200 rocznicę urodzin Fryderyka Chopina]. Stalowa Wola: Muzeum Regionalne w Stalowej Woli, 2010. 159 s.: il. Парал. текст укр. мовою.

⁷ Jan III Sobieski – marszałek, hetman, król. Katalog Wystawy Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie. Szczecin, 2015. 135 s.: il.

Полянська І. Ордени кінця XVIII – середини XX століття з колекції Львівського історичного музею: [каталог]. Львів: Априорі, 2013. 120 с.: іл. Текст парал. англ., пол., рос. мовами.

До 125-річчя Львівського історичного музею було представлено читачам альбом найцінніших культурно-історичних пам'яток національної та світової історії, збережених у ЛІМІ⁸. Авторський колектив видання отримав премію міського голови в номінації збереження та популяризації музейного фонду в рамках програми відзначення працівників музейних закладів міста Львова.

Запропонована доповідь має на меті ознайомити дослідників зі знаковими виданнями Львівського історичного музею, що запроваджують до наукового обігу та популяризують пам'ятки музейного фонду ЛІМу.

⁸ Львівський історичний музей: [альбом]. Львів: Афіша, 2018. 292 с.: іл. Текст парал. англ. мовою.

Майя Алексєєнко, Олена Мурашко (Одеса)

Історико-культурна спадщина у світлі видавничої продукції Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

У Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова зберігається понад 116 тис. примірників рідкісних та цінних видань, які з 2004 року мають статус об'єкта національного надбання України.

Фонд стародруків, рідкісних видань та рукописів НБ ОНУ містить стародруки (видання XV–XVIII століть), рідкісні та цінні видання XIX–XX століть, періодику XVII–XIX століть, найцінніші приватні колекції, рукописні й архівні матеріали. Унікальність колекцій Фонду зумовлює їхню наукову вагу як джерела до історії, культури та освіти України та світу, водночас формуючи уявлення про розвиток книгодрукування в Західній та Східній Європі.

Бібліотека не лише зберігає ці важливі для розвитку вітчизняної та всесвітньої культури зібрання, а й забезпечує їх докладне вивчення – як сукупності колекцій Фонду, так і кожної зокрема. На сучасному етапі Фонд у рамках наукової роботи університету вивчає стародруки та рідкісні видання. Метою цих студій є інформаційне розкриття, науковий опис книжкових пам'яток, підготовка друкованих та електронних каталогів тощо, а результати досліджень представлені в монографіях, інформаційних і довідкових виданнях, анотованих каталогах, покажчиках, численних статтях, виступах на наукових конференціях.

Редакційно-видавничу підготовку до друку видань Наукової бібліотеки виконує її науково-редакційний сектор, що тісно співпрацює з видавництвом ОНУ імені І. І. Мечникова.

Видання НБ ОНУ засвідчують зусилля, спрямовані на збереження й популяризацію історичної та культурної спадщини. Передусім ідеться про участь у створенні національної бібліографії України. Серед українознавчих праць назвемо покажчик «Українська книга в іменних фондах Наукової бібліотеки Одеського державного університету» (уклад.: Є. В. Савельєва, О. В. Полевщикова, 1999), «Гартман Шедель.

Про європейську область Сарматію» (уклад. та переклад О. В. Білецької, 2007), два випуски наукових збірок «Історія України в книжкових пам'ятках» XVI–XVII ст. (переклад джерел О. В. Полевщикова, уклад. Є. В. Бережок, 2011) та XVII–XVIII ст. (уклад. Є. В. Бережок, 2015), каталог виставки «Видавнича спадщина українського ренесансу (1917–1930)» (уклад. О. Л. Ляшенко й І. М. Усатенко, 2011), де на прикладі примірників з фондів НБ ОНУ розглянуто розвиток друкарства та бібліотечної справи на Півдні України.

Внаслідок опрацювання іноземних стародруків і особистих книжкових колекцій світ побачили такі каталоги й анотовані покажчики: «Італійська книга епохи Відродження у фондах Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова» (уклад. Є. В. Савельєва, 2001), «Рідкісні французькі видання XVI–XVIII ст. в зібраннях Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова» (уклад. О. В. Полевщикова, 2000), «Книжные собрания семьи Воронцовых» (уклад. О. В. Полевщикова, 2008), «Каталог изданий XVI века» (уклад. О. В. Полевщикова, 2005), бібліографічний покажчик «Острів Зміїний: інформаційні ресурси» (відп. ред. М. О. Подрезова, 2008), довідкове видання «Дарители Научной библиотеки Одесского (Новороссийского) университета (1865–1920)» (уклад. О. В. Полевщикова, Є. В. Савельєва, Є. В. Бережок, 2005), каталог «Польські стародруки з колекцій університетської бібліотеки» (уклад. Г. В. Великодна, О. Л. Ляшенко, 2012), монографія з каталогом книжкової колекції «Шукач слов'янських скарбів В. І. Григорович» (уклад. М. В. Алексеєнко, 2015) тощо.

Останнім часом НБ ОНУ прагне поєднати традиційну для академічної книгозбірні дослідницьку роботу в галузі книгознавства з новочасними культурними ініціативами, створюючи і просуваючи позитивний імідж бібліотеки й університету. У 2015–2017 роках в рамках серії «Музеї Одеського національного університету імені І. І. Мечникова» були здійснені видавничі проекти: каталог-альбом «Шедеври в колекціях університетської бібліотеки: західноєвропейська гравюра XV–XIX століть» (уклад. О. В. Полевщикова, М. В. Алексеєнко, Є. В. Бережок, 2015) та альбом-каталог «Книжкові знаки європейських бібліофілів у колекціях університетської бібліотеки» (уклад. О. В. Полевщикова, М. В. Алексеєнко, Г. В. Великодна, 2017).

Ці чудово зілюстровані видання унаочнюють багатство й винятковість фондів однієї з найбільших книгозбірень України, привертають увагу студентської молоді та викладацького корпусу до об'єктів культурної спадщини та служать засобом їх популяризації. З іншого боку, видання, що поєднують академічність і точність інформації з доступністю, наочністю та візуальною привабливістю, отримали високу оцінку професійної спільноти.

Помимо окремих видань, великий пласт досліджень висвітлено у статтях «Вісника Одеського університету. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство» та електронному міні-журналі «Biblio-Колегіум», що є своєрідними маркерами наукової спроможності колективу Наукової бібліотеки. Дотримуючись політики відкритого доступу, редакції журналів використовують програмний пакет Open Journal System (OJS), що призначений для забезпечення технологічного супроводу журналу, надання технічної інфраструктури для усього процесу редакційного керування від подання рукописів до архівування статей.

«Вісник ОНУ. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство» входить до переліку фахових видань України у галузі історичних наук (Наказ МОН України від 11.07.2017 р. № 996). Один з розділів – «Книжкові колекції, стародруки

та рідкісні видання» – присвячений питанням створення національної бібліографії України, вивченню книжкових колекцій, реконструкції «розпорошених» збірок, студій з історії бібліотеки, формуванню фонду стародруків та рідкісних видань на основі архівних документів тощо.

В електронному міні-журналі «Biblio-Коллегіум» розміщені тексти доповідей співробітників НБ ОНУ на щорічній науковій конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників у межах секції «Бібліотечно-бібліографічна справа». Зі всіма здобутками у цьому напрямі можна ознайомитись на офіційному сайті НБ ОНУ (<http://lib.onu.edu.ua/>).

Отже, колекції видань, що мають статус національного надбання, є невичерпним джерелом для різнопланових наукових досліджень та водночас потребують ретельного зберігання, вивчення та оприлюднення результатів досліджень.

Марія Гринько (Київ)

Книжки видавничого товариства «Сіяч» (Черкаси, 1917–1920) у фондівій колекції Музею книги і друкарства України

Бурхливі революційні події початку ХХ століття стали поштовхом до активізації розвитку українського друкарства. У 1917–1920-х роках воно відіграло важливу роль у суспільно-політичному та культурному житті громадян. По всій країні виникали нові приватні, громадські, кооперативні видавництва, які мали на меті задовольнити потребу масового читача в українській книжці.

Видавниче товариство «Сіяч», засноване у Черкасах у вересні 1917 року, за час своєї діяльності надрукувало чимало художніх творів різних авторів, чим помітно збагатило український видавничий репертуар доби визвольних змагань. Спочатку це були передруки творів українських письменників, які побачили світ ще до революції. Видавництво дбало не так про зовнішній вигляд книжок, якість паперу тощо, як про чимшвидший їх збут, щоб здобути кошти для нових видань. Попри це окремі книжки мали доволі оригінальні обкладинки, виконані талановитими українськими графіками. Видавничу марку «Сіяча» створив художник Микола Погребняк.

Упродовж 1917 року побачило світ понад 25 назв книжкових видань. Здебільшого це були твори класиків української літератури: «Твори» Петра Гулака-Артемовського, «Приказки» Євгена Гребінки, оповідання «Павло хлібороб» та «Хата» Бориса Грінченка, повість Івана Нечуя-Левицького «Микола Джеря», «Поєми» Івана Франка, казка Спиридона Черкасенка «Як вродилася пісня», повість польської письменниці Елізи Ожешкової «Хам» та інші. Крім того, «Сіяч» випускав твори історичної, мовознавчої, літературознавчої, фольклористичної тематики, серед них: «Людина і громада: думки про добро і правду» Григорія Коваленка, «Вага і краса української народної поезії» та «Українські співці й байкарі» Миколи Сумцова, «Братства і просвітна справа на Україні за польського панування до Богдана Хмельницького», «Іван Виговський, його життя і діла» Бориса Грінченка, «Як писати службові папери українською мовою» Модеста Левицького.

Одержавши прибутки від продажу, видавництво придбало власну друкарню, облаштувало книжковий склад і відкрило свою книгарню. Все це давало змогу друкувати продукцію без затримок і швидко доправляти книгу до читача.

У 1918 році видавничий репертуар трохи змінився. Почали випускати твори тогочасних авторів, навчальну і науково-популярну літературу, підручники й посібники для початкової школи тощо. Загалом вийшло 37 найменувань, серед них: «Запорожський зімовник» Василя Біднова, «Мазепа і мазепинство» Дмитра Донцова, «Оповідання з української історії» Григорія Коваленка, «Поезії» Івана Манжури, «Унія і Петро Могила, Київський Митрополит» Івана Нечуя-Левицького, читанка «Наша рідна мова» Марії Грінченко, збірник оповідань «Життя людське» Наталі Романович-Ткаченко, «Оповідання» у двох книгах Леоніда Пахаревського, «Українська граматика для початкових шкіл», читанка «Рідне слово» Петра Петрушевського, «Про небо: популярна астрономія» Спиридона Черкасенка (за Флямарионом), «Старі зразки української народної словесности» Миколи Сумцова, «Боротьба чехів за волю і правду в часи Івана Гуса» Володимира Чеховського. У червні 1918 року видавництво створило київську філію, і надалі на титульному аркуші з'являвся напис «Черкаси–Київ». Обсяги роботи були настільки значними, що виникла потреба в запуску нової друкарні, яка запрацювала у вересні 1918 року.

У фондовій колекції Музею книги і друкарства України зберігається 21 видання «Сіяча», окремі з них – у двох примірниках. Так, із 1917 року: найперше видання – «Твори» Петра Гулака-Артемівського, два примірники збірника пісень «Думи Кобзарські» з передмовою В. Степового (Василя Біднова), «Біда бабі Парасці Гришисі» Івана Нечуя-Левицького, «Українські співці й байкарі» Миколи Сумцова, «Поєми» Івана Франка (обкладинку виконано у робітні Михайла Бойчука) та його ж збірка поезій «Semper Tigo» (два примірники). Із видань 1918 року: «Українська граматика: Етимологія: підручник для середніх та вищих початкових шкіл» Ганни Берло, «Поезії» Івана Манжури з додатком біографії авторства Пилипа Щукіна (2 прим.), «Унія і Петро Могила, Київський Митрополит» та «Старосвітські батюшки та матушки» Івана Нечуя-Левицького, «Українська граматика для початкових шкіл» Петра Петрушевського, збірник оповідань «Життя людське» Наталі Романович-Ткаченко, «Слобідсько-українські історичні пісні» та «Старі зразки української народної словесности» Миколи Сумцова, повість «Великий шум» Івана Франка (обкл. Михайла Бойчука, 2 прим.), «Про небо: популярна астрономія в 2-х частинах» Спиридона Черкасенка і останнє видання «Сіяча» – «Поезії» Миколи Вороного з передмовою Спиридона Черкасенка, яке датується 1920 роком.

Діяльність видавництва не залишилась непоміченою тогочасною критикою, зокрема досить багато рецензій, і негативних, і позитивних, опубліковано на сторінках журналу «Книгарь». Хочеться відзначити відгук Володимира Дурдуківського про видання оповідань Бориса Грінченка 1917 року, вміщений у ч. 6 (лютий) за 1918 рік. Оповідання «Без хліба» описує трагедію простого селянина Петра, який не може заробити коштів на життя для своєї родини і зважується на крадіжку зерна з громадського магазину. Його мучить сумління і лише щире каяття перед громадою рятує його репутацію. Популярне оповідання Бориса Грінченка «Хата» торкається одного з тодішніх болючих питань – судової справи на селі. Перед нами яскравий, живий, вихоплений із повсякдення зразок тієї злочинної пародії на справедливий суд, що звався селянським волосним судом. Підмогоричені глитаєм Цупченком сільські судді відбирають хату у бідної вдови, виганяють її серед зими на вулицю, перетворюють на старчиху. Рецензент привітав нове видання цієї корисної книжки саме тоді, коли мав би витворитись новий, справедливий суд, і такі промовисті ілюстрації дефектів судівництва мали велике значення як показовий матеріал для майбутньої реформи. Але більшість рецензентів того часу – Сергій Єфремов, Василь Королів-Старий, Олександр Олесь – не вважали видання «Сіяча»

корисними та придатними для пробудження національної свідомості і готовності боротьби за власну державу.

Украї важке політичне становище на теренах України впродовж 1919–1920-х років, коли влада в державі, зокрема в Черкасах, змінювалась понад десять разів, не сприяло нормальному розвитку видавничої справи. «Сіяч» пережив фінансову кризу і в 1919 році не випустив жодної книжки. Під примусом фірма виконувала політичні замовлення більшовиків, друкуючи для них оголошення і прокламації. Єдина книжка цього періоду вийшла у лютому 1920 року – перший том збірки «Поезій» Миколи Вороного з передмовою Спиридона Черкасенка, і власне вона стала останньою в історії діяльності «Сіяча».

Після остаточного утвердження у Черкасах радянської влади (1920) видавництво, яке було зорієнтоване на служіння українському народові й пропагування національної культури, припинило своє існування. Більшість видань видавничого товариства «Сіяч» за радянської доби опинилося у спецфондах Книжкової палати України та державних бібліотек.

Інформація про авторів

Александрович Володимир Степанович (Львів), доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Алексєєнко Майя Володимирівна (Одеса), завідувач відділу рідкісних книг та рукописів Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Антоник Ольга Василівна (Львів), кандидат філологічних наук, доцент кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової справи Української академії друкарства.

Антонюк Тетяна Дмитрівна (Київ), доктор історичних наук, доцент, завідувач відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Белінська Людмила Семенівна (Львів), кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії Львівського національного університету імені Івана Франка.

Березкіна Валентина Василівна (Київ), молодший науковий співробітник відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Білавич Данута Ярославівна (Львів), завідувач наукового відділу Музично-меморіального музею Соломії Крушельницької у Львові.

Бондар Наталія Петрівна (Київ), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Валігура Ірина Миколаївна (Вінниця), бібліотекар 1 категорії Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва.

Вдовичин Ігор Ярославович (Львів), доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри теорії держави і права Львівського торговельно-економічного університету.

Вдовичин Роксолана Юліянівна (Львів), завідувач сектору (відділ бібліотекознавства) ЛННБ України ім. В. Стефаника.

Гелитович Марія Йосипівна (Львів), кандидат мистецтвознавства, завідувач відділу давньоукраїнського мистецтва Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького.

Головата Лариса Володимирівна (Львів), доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу наукової бібліографії ЛННБ України ім. В. Стефаника.

Горак Яким Романович (Львів), кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри теорії музики Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка.

Гринько Марія Олексіївна (Київ), провідний науковий співробітник Музею книги і друкарства України.

Гуцаленко Тетяна Михайлівна (Львів), науковий співробітник відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника, на пенсії.

Доброчинська Валентина Анатоліївна (Рівне), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету.

Добрянська Ліна Олександрівна (Львів), кандидат мистецтвознавства, науковий співробітник Проблемної науково-дослідної лабораторії музичної етнології Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка.

Довгалюк Ірина Сергіївна (Львів), доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри музичної фольклористики Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка.

Дубровіна Ірина Володимирівна (Київ), кандидат педагогічних наук, молодший науковий співробітник Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Заболотна Наталія Валентинівна (Київ), кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Зайцев Юрій Дмитрович (Львів), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Зубко Надія Несторівна (Львів), кандидат історичних наук, доцент кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової справи Української академії друкарства.

Зуляк Іван Степанович (Тернопіль), доктор історичних наук, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичної науки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Івченко Лариса Василівна (Київ), кандидат мистецтвознавства, завідувач відділу музичних фондів Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Іжевський Артур Валентинович (Львів), кандидат мистецтвознавства, науковий співробітник Інституту народознавства НАН України.

Ільків-Свидницький Микола Мирославович (Львів), кандидат історичних наук, доцент кафедри давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

Казакова Наталія Володимирівна (Київ), Заслужений працівник культури, головний бібліограф науково-бібліографічного відділу Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого.

Карась Ганна Василівна (Івано-Франківськ), доктор мистецтвознавства, професор кафедри методики музичного виховання та диригування ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Каросва Тетяна Робертівна (Вінниця), доктор історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Карліна Оксана Миколаївна (Луцьк), кандидат історичних наук, доцент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Качур Ірина Богданівна (Львів), кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу рідкісної книги ЛННБ України ім. В. Стефаника.

Кліш Андрій Богданович (Тернопіль), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичної науки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Коваль Василь Михайлович (Львів), кандидат мистецтвознавства, доцент Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка.

Когут Софія Несторівна (Львів), молодший науковий співробітник відділу наукової бібліографії ЛННБ України ім. В. Стефаника.

Кушнірук Ольга Панасівна (Київ), кандидат мистецтвознавства, старший науковий співробітник відділу музикознавства та етномузикології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

Ластовецька-Соланська Зоряна Миколаївна (Львів), кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри історії музики Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка.

Лукашенко Лариса Валентинівна (Львів), кандидат мистецтвознавства, доцент Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка.

Луцький Олександр Іванович (Львів), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Мадяр-Новак Віра Василівна (Ужгород), викладач Комунального вищого навчального закладу «Ужгородський музичний коледж імені Д. Є. Задора».

Мурашко Олена Сергіївна (Одеса), завідувач інформаційно-бібліографічного відділу Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Найдух Галина (Львів), студентка Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка.

Новосад-Лесюк Христина Назарівна (Київ), магістр, аспірант кафедри театрознавства Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого.

Осталецька Олена Іванівна (Київ), науковий співробітник Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Павлів Тетяна Ігорівна (Львів), студентка III курсу теоретико-композиторського факультету Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка.

Парацій Володимир Михайлович (Бережани), завідувач науково-дослідного та музейно-просвітницького відділу Державного історико-архітектурного заповідника у м. Бережани.

Пасічник Володимир Петрович (Львів), кандидат мистецтвознавства, доцент, науковий співробітник ІДБМР ЛННБ України ім. В. Стефаника.

Пасічник Роксоляна Емануїлівна (Львів), старший науковий співробітник Музично-меморіального музею Соломії Крушельницької у Львові; асистент кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини Інституту гуманітарних і соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка».

Патрон Ірина Василівна (Львів), асистент кафедри театрознавства та акторської майстерності факультету культури і мистецтв Львівського національного університету імені Івана Франка.

Петренко Оксана Валеріївна (Київ), завідувач відділу соціокультурних комунікацій Національної історичної бібліотеки України.

Підвойний Володимир Миколайович (Київ), кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Пірко Марія Іванівна (Львів), магістр історії, аспірант кафедри історичного краєзнавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

Подобєд Олена Андріївна (Київ), доктор історичних наук, доцент Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Полянська Ірина Всеволодівна (Львів), вчений секретар, зберігач фондової групи «Ордени-медалі» КЗ ЛОР «Львівський історичний музей».

Прищепя Олена Петрівна (Рівне), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету.

Прокопенко Наталія Петрівна (Львів), молодший науковий співробітник відділу бібліотекознавства ЛННБ України ім. В. Стефаника.

Рибак Юрій Петрович (Львів), кандидат мистецтвознавства, доцент, завідувач Проблемної науково-дослідної лабораторії музичної етнології Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка.

Руденко Людмила Григорівна (Київ), кандидат мистецтвознавства, старший науковий співробітник відділу музичних фондів Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Савчак Христина Несторівна (Львів), провідний бібліограф відділу бібліотекознавства ЛННБ України ім. В. Стефаника.

Седляр Олександр Володимирович (Львів), кандидат історичних наук, вчений секретар Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка.

Серко Олена Іванівна (Рівне), аспірант кафедри музичної фольклористики Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка, викладач Рівненського музичного училища.

Сивохіп Володимир Степанович (Львів), кандидат мистецтвознавства, кафедра хорового та симфонічного диригування Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка.

Стадник Ольга Василівна (Львів), старший викладач кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової справи Української академії друкарства.

Супронюк Оксана Костянтинівна (Київ), кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

Сус Ірина Романівна (Львів), молодший науковий співробітник відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника.

Сухий Олексій Миколайович (Львів), доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри новітньої історії України ім. М. Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка.

Сухобокова Ольга Олегівна (Київ), кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Тимошенко Леонід Володимирович (Дрогобич), кандидат історичних наук, професор, декан історичного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Тимошенко Марта Леонідівна (Львів), доктор філософії, доцент кафедри КЛАВІС Українського католицького університету.

Ткачук Ольга Богданівна (Львів), кандидат філологічних наук, завідувач відділу рукописів і стародруків Національного музею у Львові ім. А. Шептицького.

Федун Ірина Йосипівна (Львів), асистент кафедри української фольклористики імені академіка Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка.

Ферендович Мар'яна Василівна (Львів), кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри музикознавства та хорового мистецтва факультету культури і мистецтв Львівського національного університету імені Івана Франка.

Ферштей Василь Васильович (Львів), кандидат педагогічних наук, генеральний директор ЛННБ України ім. В. Стефаника.

Фішер Тетяна Павлівна (Львів), викладач музично-теоретичних дисциплін Військового коледжу сержантського складу Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Львівського музичного коледжу імені С. П. Людкевича.

Фрис Віра Ярославівна (Львів), кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу «Музей книгодрукування» Львівської національної галереї мистецтв імені Бориса Возницького.

Хавалко Світлана Зеновійвна (Львів), головний зберігач Львівського історичного музею.

Хома Іван Ярославович (Львів), кандидат історичних наук, доцент Національного університету «Львівська політехніка».

Ціборовська-Римарович Ірина Олегівна (Київ), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Чучман Василь Мар'янович (Львів), асистент кафедри музикознавства та хорового мистецтва Львівського національного університету імені Івана Франка.

Шелюх Ольга Григорівна (Львів), кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Якимович Богдан Зіновійович (Львів), доктор історичних наук, професор кафедри історичного краєзнавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

Ярмола Вікторія Степанівна (Рівне), кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри музичного фольклору Рівненського державного гуманітарного університету.

Gębols Zdzisław (Katowice), dr hab., Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

Gierszewska Barbara Lena (Kielce), dr hab., profesor Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach; Instytut Filologii Polskiej, Kierownik Pracowni Teatru, Filmu i Nowych Mediów.

Gwóździk Jolanta (Katowice), dr hab., Zakład Historii Książki i Bibliotek Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

Hlubuček Pavel (Praha), Mgr., MBA Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského.

Konopka Maria (Kraków), dr hab., emerytowany pracownik Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie.

Miławicki Marek (Kraków), teolog i historyk, członek Dominikańskiego Instytutu Historycznego w Krakowie.

Pękalska Marta (Wrocław), doktor, kierownik Działu Informacji Naukowej ZNiO (Zakład Narodowy im. Ossolińskich).

Petišková Dagmar (Praha), Ph. D. Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského.

Pietrzkiwicz Iwona (Katowice), doktor, zastępca Dyrektora Instytutu Nauk o Informacji.

Rusińska-Giertych Halina (Wrocław), dr hab. Uniwersytet Wrocławski, Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa.

Sidorowicz-Mulak Dorota (Wrocław), doktor, kierownik Działu Starych Druków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Siess-Krzyszkowski Stanisław (Kraków), Uniwersytet Jagielloński, Centrum Badawcze Bibliografii Polskiej Estreicherów.

Walecki Wacław (Kraków), Prof. dr hab.. Uniwersytet Jagielloński, Wydział Polonistyki, Katedra Historii Literatury Staropolskiej.

ЗМІСТ

Історія стародрукованої книги

<i>ЛЬКІВ-СВИДНИЦЬКИЙ Микола</i> Петраркізм у європейській книговидавничій культурі XVI століття (на матеріалах Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка).....	3
<i>БОНДАР Наталія</i> До питання про друк «Speculum Saxonum» та «Ius Municipale» Павла Щербича 1581 року у Львові: філігранологічний аналіз примірників.....	5
<i>WALECKI Waclaw</i> REGINA REGNI POLONIAE, ora pro nobis!.....	8
<i>ТКАЧУК Ольга</i> Видання Стрятинської і Крилоської друкарень Балабанів у збірці рукописів і стародруків Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького.....	12
<i>ТИМОШЕНКО Леонід, ТИМОШЕНКО Марта</i> Стародрукований панегірик Миколаю Даниловичу авторства дрогобичанина Захарії Пекажевича 1614 року.....	15
<i>SIDOROWICZ-MULAK Dorota</i> Woluminy z lwowskiej oficyny Michała Śloski (?-1667) w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu.....	18
<i>GWIOŹDZIK Jolanta, PIETRZKIEWICZ Iwona</i> Święci w drukach lwowskich XVII i XVIII wieku.....	21
<i>ЗАБОЛОТНА Наталія</i> Аркушеві видання василіянських друкарень XVIII століття: призначення, оформлення, побутування.....	25
<i>АЛЕКСАНДРОВИЧ Володимир</i> Творче обличчя львівського гравера Івана Филиповича: версія після найновіших знахідок.....	27
<i>КАЧУР Ірина</i> Ідеї французького інженера у львівському видавничому втіленні: «Lettre de M. du Deffilles», 1764-1766?.....	29
<i>ЦБОРОВСЬКА-РИМАРОВИЧ Ірина</i> Контрафактні політичні видання друкарні Луцького домініканського монастиря (1787–1836): друкарське виконання, атрибуція, суспільна потреба.....	33

MIŁAWICKI Marek

- Wydania łuckiej drukarni dominikańskiej w zbiorach starych druków
Biblioteki Kolegium Filozoficzno-Teologicznego OO.
Dominikanów w Krakowie.....35

SIESS-KRZYSZKOWSKI Stanisław

- Podhorecka biblioteka Jabłonowskich i Sapiechów.....44

RUSIŃSKA-GIERTYCH Halina

- Wybrane aspekty produkcji wydawniczej Lwowa – na przykładzie
literatury polskojęzycznej, wydawanej na przełomie XVIII i XIX stulecia.....46

ФРИС Віра

- Греко-католицькі катехизиси XIX століття як сегмент
видавничої продукції в Галичині.....47

Історія видавничого руху XIX–XX століть

СЕДЛЯР Олександр

- Рух вперед чи початок занепаду: дискусії щодо видавничої програми
«Галицько-руської матиці» на загальних зборах товариства (1864–1870).....50

KONOPKA Maria

- Український рух видавничий Lwowa w latach 1867–1914.....52

КАРЛІНА Оксана

- Видавнича активність церковних братств Волинської губернії
у другій половині XIX – на початку XX століття.....53

ПРИЩЕПА Олена

- Друкарські осередки в культурному просторі повітових міст
і містечок Правобережної України (кінець XIX – початок XX ст.).....56

КЛІШ Андрій

- Функціонування часопису «Руслан» у Львові
наприкінці XIX – на початку XX ст.: сучасна українська історіографія.....58

PEKALSKA Marta

- O lwowskiej działalności Wydawnictwa Polskiego
Rudolfa Wegnera (1917–1920 i później).....61

ХОМА Іван

- Видавнича діяльність військового формування
Січових стрільців у 1920–1921 роках.....63

ВДОВИЧИН Ігор

- Видавнича діяльність української політичної еміграції
в Чехословаччині 1920–1930-х років.....65

<hr/>	
<i>ФЕРШТЕЙ Василь</i>	
Видавнича серія «Політична бібліотека УНДО»: основні програмні орієнтири партії.....	67
<i>ДОБРОЧИНСЬКА Валентина</i>	
Газети-одnodнівки Рівненської української гімназії (1923–1939) як джерело до вивчення формування національної свідомості учнівської молоді у II Речі Посполитій.....	71
<i>ЗУЛЯК Іван</i>	
Функціонування українських видавничих спілок Східної Галичини у міжвоєнний період.....	73
<i>ПАРАЦІЙ Володимир</i>	
Подільське туристично-краєзнавче товариство та путівникові видання по Тернопілля (1920–1930-ті роки).....	76
<i>СУХОБОКОВА Ольга</i>	
Видавнича діяльність Никифора Григорієва.....	78
<i>ПОДОБЄД Олена</i>	
Видавець Іван Багрянний: просопографічний портрет.....	81
<i>ГОЛОВАТА Лариса</i>	
Творчі середовища української європейської еміграції другої половини 1940-х років: видавничі концепції і їх втілення.....	83
<i>ЛУЦЬКИЙ Олександр</i>	
«Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область» (1968): історія видання.....	86
<i>ГУЦАЛЕНКО Тетяна</i>	
Нові матеріали про Федора Гавриша.....	89
<i>ЗАЙЦЕВ Юрій</i>	
Самвидав як форма існування опозиційного середовища в Україні у 1960–1980-х роках.....	95

Видавничий рух і книжкова культура

<i>КАРОСВА Тетяна</i>	
Проблеми репрезентації регіональних видань у національному бібліографічному репертуарі (на прикладі книги Поділля 1608–1923 років).....	98
<i>АНТОНІК Ольга</i>	
Культура видання в контексті досліджень книжкової культури: з українського досвіду.....	100

ВАЛГУРА Ірина

Друкар і видавець Стефан Васильович Кульженко (1837–1906):
доля, книги, родина.....102

ЖЕВСЬКИЙ Артур

Художник-карикурист у співпраці з редактором, автором, видавцем
сатиричної преси Галичини другої половини XIX – початку XX століття.....106

САВЧАК Христина

Електронний реєстр видавництв і видавничих організацій
1920–1930-х років: презентація проекту.....107

ПРОКОПЕНКО Наталія

Державне видавництво України: видавничі серії та бібліотеки.....110

ВДОВИЧИН Роксолана

Пластові видавництва на Закарпатті 1920–1930-х років.....112

GIERSZEWSKA Barbara Lena

Przemilczana Ukraina? O (nie)obecności ukraińskiej literatury i sztuki
na łamach polskich czasopism dziedzinowych lat 30. XX wieku.....114

КОГУТ Софія

Товариство письменників і журналістів ім. І. Франка
як чинник формування українського видавничого ринку.....116

ОСТАЛЕЦЬКА Олена

Вітчизняні картографічні твори у видавничій діяльності Українського
науково-дослідного інституту географії та картографії (1927–1934).....118

ПІРКО Марія, ЯКИМОВИЧ Богдан

Західноукраїнська Шевченкіяна міжвоєнного періоду:
студії з бібліологічного краєзнавства (1918–1940).....120

АНТОНЮК Тетяна

Видавнича діяльність Українського вільного університету в Мюнхені:
продукція, постаті, досягнення.....122

СУПРОНЮК Оксана

Приватне видавництво «На горі» (Новий Ульм; Мюнхен;
Штуттгарт, 1955–1970): засновники, культурні орієнтації, репертуар.....124

БЕЛІНСЬКА Людмила

Соціокультурна когерентність видавничого менеджменту
(від «Нової Хати» до «Нашого Життя»).....126

ШЕЛЮХ Ольга

Редакторсько-видавнича діяльність Василя Сімовича.....128

<hr/>	
<i>ПЕТРЕНКО Оксана</i>	
Антон Іванович Козаченко: недосліджений феномен статистика-книгознавця.....	131
<i>СТАДНИК Ольга</i>	
Бібліографічна культура книжкового видання.....	133
<i>БЕРЕЗКІНА Валентина</i>	
Бібліографічні джерела зарубіжної україніки (друга половина ХІХ – початок ХХІ століття): матеріали до бібліографії.....	135
<i>КАЗАКОВА Наталія</i>	
Бібліографічна версія історії українського кіно ХХ – початку ХХІ ст.: підсумки.....	137
<i>ЗУБКО Надія</i>	
Видання книг в Україні у роки незалежності: мовний аспект.....	140
Мистецькі видавництва: продукція, постаті	
<i>ІВЧЕНКО Лариса, ДУБРОВІНА Ірина</i>	
Музична періодика як прояв видавничої активності Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича.....	144
<i>ГОРАК Яким</i>	
Видавнича діяльність Музичного товариства імені Миколи Лисенка (1903–1939).....	146
<i>ФЕРЕНДОВИЧ Мар'яна</i>	
Рецепція диригентської майстерності Броніслава Вольфшталя на сторінках періодичних видань Львова 1900–1939 років.....	149
<i>ПАТРОН Ірина</i>	
Журнал «Кіно» – перший самостійний український часопис Львова у сфері кіномистецтва 1930-х років.....	152
<i>СИВОХІП Володимир</i>	
Видавнича діяльність Союзу українських професійних музик у Львові.....	154
<i>ФІШЕР Тетяна</i>	
На сторожі традицій: «Нотна бібліотека» Інституту народної творчості як продовження міжвоєнних ініціатив Союзу українських професійних музик.....	156
<i>ЛАСТОВЕЦЬКА-СОЛАНСЬКА Зоряна</i>	
Нотовидавнича справа в Україні як складова музичної інфраструктури.....	157
<i>НОВОСАД-ЛЕСЮК Христина</i>	
Музика у львівських драматичних театрах другої половини ХХ ст.: до огляду літератури.....	160

<i>ЧУЧМАН Василь</i> Євген Вахняк: образ митця у видавничій продукції.....	162
<i>КАРАСЬ Ганна</i> Композитори української діаспори – видавці власних творів.....	164
<i>КУШНІРУК Ольга</i> Антологія хорової обробки Олександра Яковчука як унікальний проєкт збереження фольклорних першоджерел.....	167
<i>ПАВЛІВ Тетяна</i> Нотовидавнича діяльність Дрогобицької організації НСКУ.....	170
<i>ДОБРЯНСЬКА Ліна</i> Специфіка підготування фольклорного збірника: на прикладі двотомника «Народна вокальна творчість Львівщини».....	171
<i>ДОВГАЛЮК Ірина</i> Початки публікації українських народних мелодій у Галичині.....	173
<i>НАЙДУХ Галина</i> Ходовицькі записи Філарета Колесси: перспектива видання.....	176
<i>КОВАЛЬ Василь</i> Незнаний Володимир Івасюк: музично-етнографічний доробок.....	177
<i>СЕРКО Олена</i> Збирацька спадщина Степана Турика: проблема публікації.....	179
<i>ЛУКАШЕНКО Лариса</i> До проблеми класифікації та систематизації народних мелодій: український досвід у європейському контексті.....	181
<i>РИБАК Юрій</i> Засади типологічного впорядкування фольклористичних збірників.....	183
<i>ФЕДУН Ірина</i> Джерела вивчення західноукраїнських традиційних інструментальних ансамблів.....	185
<i>ЯРМОЛА Вікторія</i> Критичний огляд друкованих зразків поліської інструментальної музики.....	186
<i>МАДЯР-НОВАК Віра</i> Видання музично-фольклорних матеріалів на Закарпатті: історичний огляд.....	188
<i>ПАСІЧНИК Володимир</i> Співпраця Володимира Гошовського з українськими та іноземними видавництвами.....	190

Бібліотека, музей, архів: видавничий вектор

HLUBUČEK Pavel

Vydavatelská činnost muzeí a galerií ČR jako veřejná služba
(Видавнича активність чеських музеїв та галерей
як напрям громадської роботи).....193

РУДЕНКО Людмила

Київські нотні видання в бібліотеці хору Київської духовної академії.....195

ГЕЛИТОВИЧ Марія

Альбом Іларіона Свенціцького «Ікони Західної України XV–XVI вв.»:
до 90-ліття видання.....197

PETIŠKOVÁ Dagmar

Pedagogická ukrajínika ve fondech Národního pedagogického muzea
a knihovny Jana Amose Komenského v Praze: publikační činnost
Ukrajinského reformního reálného gymnázia a podkarpatoruské
učebnice v meziválečném Československu
(Педагогічна україніка у фондах Національного Педагогічного музею
та бібліотеки імені Яна Амоса Коменського у Празі: колекція видань
Української реформованої реальної гімназії та підкарпатурських
підручників у міжвоєнній Чехословаччині).....199

ПІДВОЙНИЙ Володимир

Українськомовна книга бібліотеки-колекції Агатангела Кримського:
тематика та системно-функціональна роль.....204

СУС Ірина

Архівні фонди відділу рукописів Львівської національної
наукової бібліотеки України імені В. Стефаника
як джерела до вивчення історії українського видавничого
руху 1920–1940-х років.....206

БІЛАВИЧ Данута

Каталоги тематичних виставок музею Соломії Крушельницької у Львові:
на перетині науково-фондової, виставкової, просвітницької
та видавничої діяльності.....210

ПАСІЧНИК Роксоляна

Вектори видавничої діяльності музею: на прикладі Музично-меморіального
музею Соломії Крушельницької у Львові та Меморіального
музею Станіслава Людкевича.....211

СУХИЙ Олексій, ХАВАЛКО Світлана

Путівники по Національному музею ім. короля Яна III як джерело
до вивчення формування колекції Львівського історичного музею.....213

ПОЛЯНСЬКА Ірина

Промоція раритетів Львівського історичного музею у наукових та виставкових каталогах музеїв України та Європи.....215

АЛЕКСЄЄНКО Майя, МУРАШКО Олена

Історико-культурна спадщина у світлі видавничої продукції Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.....217

ГРИНЬКО Марія

Книжки видавничого товариства «Сіяч» (Черкаси, 1917–1920) у фондovій колекції Музею книги і друкарства України.....219

Інформація про авторів.....222

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

Видавничий рух в Україні: середовища, артефакти:
доповіді та повідомлення Міжнародної наукової конференції

Науковий редактор
Лариса Головата

Редактор-упорядник
Володимир Пасічник

Редактори:
Людмила Ільницька, Маркіян Кульчицький

Дизайн обкладинки
Леся Квик

Комп'ютерне верстання Володимира Пасічника